

LIR.skrifter.varia

Gunlög Kolbe

STRATEGIER FÖR
FRAMGÅNG

Marie Sophie Schwartz
som föregångskvinna

Efterlämnade papper

utgivna av Hans Hanner & Eva Lilja
med bidrag av Hans Hanner

GÖTEBORGS UNIVERSITET

LIR.skrifter.varia

Gunlög Kolbe

Strategier för framgång

LIR.skrifter.varia

© LIR.skrifter, Hans Hanner & Eva Lilja 2014

Form: Richard Lindmark

Tryck: Inprint, Riga 2014

ISBN: 978-91-88348-54-8

INNEHÅLL

1. Inledning av Eva Lilja och Hans Hanner s. 7
 2. Marie Sophie Schwartz – 1800-talsförfattarinna och strateg s. 13
 3. En levnadsteckning av Hans Hanner s. 19
 4. Privata anteckningar – dagboksfragment, en fostermors tankar och den gamla författarinnans försvunna dagböcker s. 37
 5. Några perspektiv på Gustaf Magnus Schwartz biografi s. 55
 6. Emelie Krook – sekreterare, reservmamma och väninna s. 69
 7. Nekrologer i genusperspektiv – exemplet Marie Sophie Schwartz s. 89
 8. Marie Sophie Schwartz, August Strindberg och det moderna genombrottet – en kommentar till litteraturhistorieskrivningen s. 117
 9. Gäckande identiteter som strategisk metod – Marie Sophie Schwartz i Herthadebatten s. 131
 10. Särart och likhet – ”Qvinnan såsom näringsidkare” s. 151
 11. En populärroman från 1850-talet – Mannen af börd och qvinnan af folket s. 177
 12. Efterord av Hans Hanner s. 189
- Noter s. 193
Bibliografi av Hans Hanner s. 207
Titelregister s. 235
Käll- och litteraturförteckning s. 243
Personregister s. 253

INLEDNING

GUNLÖG KOLBE (1954–2004) disputerade i litteraturvetenskap vid institutionen i Göteborg hösten 2001. Kort dessförinnan hade hon haft en första känning av den sjukdom som slutligen tog hennes liv på julafton 2004. Under de tre år som passerade däremellan var Gunlög sysselsatt med fortsatta forskningar om 1800-talets populärroman, i första hand med inriktning på Marie Sophie Schwartz författarskap. Hon tänkte sig en rejäl genomgång av detta breda författarskap med genusperspektiv och retorisk strategi som sina primära utgångspunkter.

Vid Gunlögs bortgång förelåg imponerande papperstravar runt datorn i hemmet i Varberg. Under sina sista dagar försäkrade hon sig om att någon skulle ta hand om hennes arbete, en uppgift som föll på oss två utgivare. Den har inte varit helt lätt – Gunlög arbetade med kartläggning av stora material, som hon sedan vinklade till flera kortare uppsatser. Följaktligen finns det flera överlappande versioner av hennes olika ansatser, och det har inte varit helt enkelt att orientera sig i det omfattande materialet.

Vi utgivare, Hans Hanner och Eva Lilja, kom att bli Gunlögs närmaste arbetskamrater under hennes sista tre år. Hans Hanner utförde den nödvändiga arkivforskningen på Kungliga Biblioteket. Här bidrar han också med en egen biografi över Schwartz (kap. 3). Den är ett led i en personhistorisk släktforskning som Birger Stolpe inledde på 50-talet. Detsamma gäller hans bibliografi över den svenska delen av Schwartz utgivning, som även bifogas. Eva Lilja fungerade under en period som Gunlögs handledare för doktorsavhandlingen, vilket ledde till en personlig vänskap som växte när båda kom att bo i samma västkustska småstad. Eva Lilja förhandsgranskade det

mesta som Gunlög publicerade efter disputationen. Hans Hanner är till yrket legitimerad psykolog och Eva Lilja en numera pensionerad litteraturprofessor.

MARIE SOPHIE SCHWARTZ (1819–1894) var en av de mest omtalade svenska författarna under mitten och slutet av 1800-talet. Hon var också osannolikt framgångsrik med internationell berömmelse. I samtiden var hennes böcker otroligt populära. Trots detta vet inte många idag något om henne, vilket bara det utgör en forskningsuppgift. För att få fram en bild av författarskapet får man gå till källorna, som i det här fallet är omfattande. Det finns ett stort brevmaterial – se förteckningen s. 243 – förutom alla hennes egna skrifter.

Under Marie Sophie Schwartz hemsida med adress: www.marie-sophieschwartz.se kommer löpande att publiceras källmaterial och skrifter av intresse för vidare forskning om författarskapet. Vi har här gjort ett urval av Gunlögs problemformuleringar och hållit fast i de tre frågor där vi haft material att gå på:

- Biografi – Schwartz egen rätt märkvärdiga biografi och det ännu märkligare sätt på vilket hon förhåller sig till den.

- Varför försvann hon ur litteraturhistorien? Kan det bero på utvecklingen av en allt tydligare gräns mellan fin- och fulllitteratur under det sena 1800-talet? Eller på hennes anknytning till rådgivarlitteraturen och den pedagogiska diskussionen? Fanns orsaken hos Schwartz eller i litteraturhistoriens utveckling?

- Vilken kvinnosyn företrädde Schwartz egentligen – komplementär och/eller emancipatorisk? Bilden är oklar och leder vidare till andra problemställningar som hennes förhållande till det moderna genombrottet och till hennes pedagogiska författarskap.

DESSA FRÅGESTÄLLNINGAR har fått styra urvalet av texter och deras inbördes ordning. Den här boken vänder och vrider på dem men ger inga riktiga svar. Olika infallsvinklar ger olika belysningar.

En sak att minnas vid läsningen är att Gunlög genomgående använde Greimas så kallade aktantmodell när hon skrev om berättelser.¹ Denna modell lurar alltså ofta under resonemangen utan att detta alltid redovisas. – och här följde hon andra som skrivit om populärlitteratur. Janice Radway är en annan teoretiker som präglat Gunlögs syn på den populära berättelsen. Hon upptäckte klara likheter mellan Schwartz kärleksromaner och den amerikanska romantiklitteratur som Radway intresserar sig för.² Också den klassiska retoriken finns med som en självklar referens för allt som Gunlög skrev.

I TRE FALL har vi tagit med texter som redan varit publicerade. Det gäller en tidig presentation av Schwartz mest kända roman, *Mannen af börd och qvinnan af folket* (1858). Artikeln skrevs långt före Gunlögs disputation, men vi menar att en bok om Schwartz bör ha med något om den här romanen. Presentationen trycktes från början i *Det glömda 1800-talet* (1992) och bör betraktas som introducerande (kap. 11). Kapitel 8, som behandlar Schwartz förhållande till det moderna genombrottet, finns tryckt i *Personhistorisk tidskrift* 2004:1. Det är en viktig fråga för alla försök att placera in Schwartz i litteraturhistorien. Kapitel 10, ”Särart och likhet – ’Qvinnan såsom näringsidkare’”, diskuterar kvinnors rätt att försörja sig själva. Texten trycktes för första gången i *Personhistorisk tidskrift* 2006:1. Den komplicerar Schwartz kvinnosyn på ett sätt som inte kan utelämnas i det här sammanhanget.

VI HAR BEARBETAT Gunlögs text så lite som möjligt. Vi har rättat uppenbara felaktigheter, som interpunktion, ordformer, grammatik och annat av karaktären språk- och korrekturfel.

Som sagt finns i de efterlämnade papperen många versioner av de här publicerade uppsatserna. Vi har valt den som verkat mest genomarbetad. Somligt har Gunlög själv färdigställt – det gäller förstås sådant som redan tryckts. Annat har gett oss utgivare mer städjobb. Vissa kapitel för tankegången till slut, andra utgör snarare skisser inför fortsatt arbete.

Ett enda avsnitt har vi valt att bearbeta mer grundligt. Det gäller kapitel 7, ”Nekrologer i genusperspektiv”. Gunlög arbetade med nekrologerna under sin sista tid och kartlade framför allt ett stort material. Trots att den här texten var ganska ofärdig har vi funnit ansatsen så pass intresseväckande att vi velat ta med artikeln. Här har vi kortat ner den ursprungliga versionen med kanske en tredjedel. Vi har både supplerat och strukit.

Det bör också påpekas att samtliga understrykningar eller kursiveringar i citerade skrifter följer originalets.

Schwartz skrifter medför många bibliografiska problem. Ofta trycktes en roman först som följetong. Ibland kommer den tyska upplagan ut före den svenska. Somliga noveller utgör häften i små serier som i sin tur kan ingå i någon över- eller underserie. Vi har försökt vara så tydliga som möjligt och hänvisar i övrigt till Gunnel Furulands avhandling *Romanen som vardagsvara* som beskriver bokmarknaden vid 1800-talets mitt.³ I övrigt ger bibliografen stöd åt noterna.

GUNLÖG DISPUTERADE som sagt i oktober 2001. Hennes avhandling har titeln *Om konsten att konstruera en kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner*. Den behandlar en tidigare rätt okänd litteratur, nämligen 1800-talets uppfostringslitteratur avsedd för unga flickor, de så kallade rådgivarna. Dessa pedagogiska böcker kan vara synnerligen torra och moraliska, men de kan också innehålla de mest underhållande rövarhistorier. Enligt retorikens mall använde nämligen uppfostrarna goda och dåliga exempel för att påverka de unga flickorna, som tydligen ibland lät sig skrämmas men även med förtjusning sträckläste berättelser om 'dåliga flickor'.

I sin avhandling visar Gunlög hur den här pedagogiska litteraturen finns med som ett led i romanens utveckling under 1800-talet, särskilt vad gäller de populära formerna, den linje som leder fram till 1900-talets romantikberättelser och dagens chick litt.

Schwartz skrev i två genrer. Den ena var underhållningsromanen, där hon som sagt nådde stora framgångar. Men hon använde också ibland en mer didaktisk romantyp, som nära slöt an till dåtidens uppfostringslitteratur.

I vårt urval har vi inte tagit med de många analyser av Schwartz berättelser som Gunlög skrev. Många av dem finns redovisade i doktorsavhandlingen. Det gäller *Förtalet* (1851), *Mannen af börd och kvinnan af folket* (1858), *Emancipationsvurmen* (1860), *En fåfängmans hustru* (1861) och "Författarinnan och hennes man" (1864). I dessa analyser visar Gunlög hur Schwartz i hög grad knyter an till rådgivarlitteraturen i sina fiktionsberättelser, som följer samma mallar som rådgivarnas exempelberättelser.

Detsamma gäller för Schwartz pedagogiska skrifter. Hon skrev själv tre korta rådgivare, *Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppfostran. Efter D:r G. Schewes åsigter* (1857), *Några ord till kvinnan* (1863) och *Sjelfkulturens nödvändighet och inflytande (Efter Psykologen Doctor Gustaf Scheve)* (1859). Även i dem använder hon exempla. Hon åberopar de kända frenologerna Gall, Spurzheim, Combe och Scheve, samtliga läkare, den senare även kallad psykolog. Hennes pedagogiska tes är att all uppfostran måste bygga på kännedom om "vår natur".

VI ÄR NATURLIGTVIS medvetna om att den här utgivna texten inte är färdig på det sätt den skulle ha blivit om Gunlög fått avsluta arbetet. Av de fem frågeställningar hon skissade fanns material för bara

tre. Det fanns en rad intressanta problemformuleringar, men inte många svar. Vi tänker oss ändå att kommande Schwartz-forskare kan ha glädje och nytta av Gunlögs arbete, även om den här utgivningen måste få karaktären av en torso.

Stockholm & Kärradal 2012

Hans Hanner & Eva Lilja

MARIE SOPHIE SCHWARTZ
1800-talsförfattare och strateg

SYFTET MED DETTA projekt är enkelt uttryckt att lyfta fram den under 1800-talet så välkända och populära, men nu bortglömda, författarinnan Marie Sophie Schwartz (1819–1894).¹ Det är viktigt av många anledningar:

Trots att Marie Sophie Schwartz var Sveriges mest populära författare av spännande kärleksberättelser, både hemma och utomlands, under andra hälften av 1800-talet, tillhör hon numera de helt bortglömda författarinnorna. Hon var utomlands mer känd och läst än Fredrika Bremer, särskilt i USA och hade en stor läsekrets i Tyskland. Hennes verk översattes till engelska, tyska, franska, danska, holländska, tjeckiska och polska. Hon skrev ca 160 romaner och noveller och publicerade sig flitigt i dåtidens tidningar.

Hennes författarskap är brett och innehåller förutom populära kärleksberättelser biografiska berättelser om sin tids kända författare och kulturpersonligheter men även populärvetenskapliga avhandlingar där hon förklarar människans själsliv – föregångsskrifter till vår tids självanalys. Dessutom var hon en självklar inspirationskälla för August Strindberg. Och hon deltar och påverkar i tidens frågor, särskilt i kvinnofrågan och i klassfrågan med sina tendensromaner. Mest känd är hon för romanen *Mannen af börd och qvinnan af folket* (1858), och man skrev redan 1883 i *Svenskt biografiskt lexikon* att "[F]å vittra arbeten hafva i vårt land lästs så mycket som denna roman [...]"² och att den 1895 hade tryckts i fyra upplagor.

Här vill jag visa på några trådar i Marie Sophie Schwartz liv och författarskap. Först några ord om varför jag är intresserad av henne. Därefter några ord om vad man kan läsa i samtidens litteratur om henne.

Redan på 90-talet blev jag intresserad av Marie Sophie Schwartz författarskap. Vi hade en 1800-talsgrupp vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg och våra samtal resulterade i boken *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*. Här medverkade jag med uppsatsen ”Marie Sophie Schwartz’ roman *Mannen av börd och kvinnan av folket*. En populärroman från 1850-talet”³ där jag betonar romanens och Schwartz popularitet och romanens släktskap med nutidens populärromaner. I min doktorsavhandling *Om konsten att konstruera en kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz’ romaner* (2001)⁴ ägnade jag ett kapitel åt Marie Sophie Schwartz populära kärleksberättelser och deras relation till den samtida rådgivningslitteraturen för kvinnor.

Jag har sedan fortsatt att ägna mig åt Marie Sophie Schwartz författarskap och studerat det material som finns på Kungliga biblioteket, en brevsamling, dagboksblad och dikter. Särskilt intressant är också en samling med brev från Marie Sophie Schwartz till J. A. Hazelius som finns i Nordiska museets arkiv. I den omfattande brevväxlingen med J. A. Hazelius mellan 1853–1858 ser man hur Marie Sophie Schwartz förhandlade om att bli publicerad i hans tidning, *Svenska Tidningen*. Vidare finns här lektörsomdömen om hennes verk, och man ser hur hon anpassade sig till dem. I en privat brevväxling ges även en bild av Marie Sophie Schwartz familjeliv.

Eftersom det nu inte finns mer än några rader här och där om Marie Sophie Schwartz får man gå till 1800-talstexter och leta. Under andra hälften av 1800-talet är referenserna i den samtida litteraturen till Marie Sophie Schwartz intressanta. I boken *Porträtter, intervjuer och skizzer* (1889) av Thore Blanche finns ett kapitel som heter ”Ett besök hos Marie Sophie Schwartz”. Här beskriver Blanche hur han som ung man besökte den åldrade författarinnan. De samtalade om August Strindberg och Marie Sophie Schwartz menar att ”det är inte blott en stor talang, det är ett geni [...]” och hon sätter honom främst bland det moderna genombrottets författare. Det är ett starkt uttalande med tanke på att Strindberg var kontroversiell och att många helt tog avstånd från honom och hans skrifter.

Men Marie Sophie Schwartz och August Strindberg har en hel del gemensamt. *Mannen av börd och kvinnan av folket* ingick t.ex. i Strindbergs boksamling. Strindberg har också påverkats av Marie Sophie Schwartz i sin inledning till *Röda rummet* (1879), som kallas den första moderna svenska romanen. Inledningen kan jämföras med Marie Sophie Schwartz inledning till *Blad ur kvinnans lif*

(1859). Att Strindberg ser Marie Sophie Schwartz författarskap som inspirerande märks av att han i sina brev under en period på tjugo år från 1888–1907 omnämner henne tre gånger. I det första brevet vill han läsa några romaner av henne för att komma i stämning för att kunna skildra det svenska 1850- och 60-talet,⁵ i det andra brevet ställs Schwartz författarskap i kontrast till H.C. Andersens diktande⁶ och i det tredje brevet omnämns Schwartz som tendensförfattarinnan som ”uttröskat problemdebatten”.⁷ I *Tjänstekvinnans son* (1886–1887) jämför Strindberg Marie Sophie Schwartz och Georg Brandes och ser henne som ett offer för den ”förkättrade tendensromanen”.⁸ Även i *Giftas* (1884–1886) nämns hon i samband med ett utfall mot samtidens författarinnor där Strindberg tycks föredra det kvinnoideal som Marie Sophie Schwartz officiellt förespråkar – den komplementära könsrollsideologins kvinnokonstruktion där kvinnans främsta uppgift är att vara maka, mor, uppfostrarinna och husförestånderska.⁹

Att detta är den kvinnobild hon i sina verk mestadels förmedlar märks också av andra senare omnämningarna i litteraturen. I Elin Wägners debutroman *Norrtullsligan* (1908) beklagar sig hjältinnan över att hon ”varit så himla sedlig, som hjältinnorna i Marie Sophie Schwartz romaner”.¹⁰ I dessa kunde läsarinna, som i dagens populärlitteratur för kvinnor, drömma sig bort en stund från vardagen. I Emil Norlanders bok *En Stockholmspojkes historia. Bilder ur stockholmslivet* (1932) beskrivs hur den trötta modern vill drömma sig bort en stund med en bok av Marie Sophie Schwartz.¹¹

Gemensamt för referenserna är den självklarhet med vilken Marie Sophie Schwartz namn nämns. Det förutsätts att alla känner till henne. Man bemödar sig inte om att ge en närmare förklaring till vem hon är eller vad hon skriver. Detta blir så mycket mer intressant eftersom hon nu är en okänd författarinna. Man frågar sig då hur denna process gått till och vilka aktörer som har medverkat. Självklart är den första tanken att Marie Sophie Schwartz tillhör den stora grupp bortglömda författarinnor som sorterats bort från litteraturhistorierna eftersom hennes litteratur är av undermålig kvalitet och hon rent litterärt inte platsar i vår litterära kanon. Givetvis är denna tanke inte helt fel. Marie Sophie Schwartz tillhör en stor grupp kvinnliga författare som sorterats bort. Men när det gäller henne är det inte så enkelt. Å ena sidan nämns hon i litteraturen med en självklarhet som visar att hon hade en given plats i 1800-talets kulturella miljö. Å andra sidan är det helt tyst om henne där det vore naturligt att hitta referenser. I Fredrika Bremers efterlämnade brev

nämns hon inte. Inte heller i de biografier som skrivits om Fredrika Bremer där dennas liv i detalj redovisas. I Johannes Scherrs litteraturhistoria *Allgemeine Geschichte der Literatur* (3. uppl. 1869) nämns hon tillsammans med Fredrika Bremer, Emilie Flygare-Carlén och Sophie von Knorring som representant för den tidiga svenska romanlitteraturen och Scherr påpekar hennes ”kaninchenhafte fruchtbarkeit”,¹² och på tavlan ”Stockholm från Marieberg” av C.S. Bennet kan man se Marie Sophie Schwartz posera som en självklar medlem i en grupp som består av Emilie Flygare-Carlén, Fredrika Bremer och henne själv.¹³

Det verkar som om Marie Sophie Schwartz var välbekant och umgicks med Fredrika Bremer och Emilie Flygare-Carlén. Samtidigt verkar det som om hon vore fullständigt obekant för dem. Detta är en gåta som förbryllar. Vem var egentligen Marie Sophie Schwartz? Till vilka kretsar och kottierier hörde hon? Eller hörde hon inte hemma någonstans? Genom att ställa privata texter och korrespondens mot litteraturhistoriernas tystnad kan detta mysterium få en rimlig förklaring.

Under 1800-talet blev biografen en institution och Sverige är ett föregångsland. 1835 utgavs första delen av *Svenskt biografiskt lexikon*, och utgivningen av biografisk litteratur var omfattande och i stadig tillväxt. Nu introducerades också den litterära biografen, men man har menat att den romantiska författarbiografen saknas i Sverige. Intressant är att den romantiska författarbiografen faktiskt finns och att en kvinnlig författare, Marie Sophie Schwartz, skrev biografiska berättelser om Bengt Lidner, Anna Maria Lenngren, Erik Stagnelius, Carl Michael Bellman, Johan Henrik Kellgren, Johan Olof Wallin, Esaias Tegnér och August Blanche. Verkligt intressant blir det då det visar sig att denna författarinna även på ett annat sätt använde sig av biografen och suddade ut gränserna mellan självbiografi och biografi. Hon konstruerade en självbiografi, en författarbiografi om sig själv, som hon vill ska förmeras i tidens biografiska texter – en berättelse som inte är sann utan som påminner om de populära romantiska berättelser hon skriver. Denna konstruerade författarbiografi fanns redan 1864 att läsa i *Svenska Familj-journalen*¹⁴ och kom därefter att kopieras i biografiska verk fram till 1960-talet då en släkting till författarinnan visar att den är osann.

Från runt 1840 till hans död 1858 sammanlevde Marie Sophie Schwartz med Gustaf Magnus Schwartz, grundare av Kungliga teknologiska institutet (dagens Kungliga tekniska högskola), en

omvittnat genialisk och kontroversiell man. 1842 fanns Marie Sophie Schwartz som husförestånderska i hans hem.¹⁵ Hans hustru nummer två, Caroline Schwartz, hade rymt till Paris med parets två döttrar. Marie Sophie Schwartz hade, skriver Gustaf Magnus släkting Anton Fahnehjelm i ett samtida brev, blivit lovad giftermål och var gravid.¹⁶ Men Gustaf Magnus Schwartz andra hustru, Caroline Schwartz, var katolik. Marie Sophie Schwartz blev således aldrig gift och hennes riktiga namn var heller aldrig Schwartz trots att hon kallade sig det. Hennes fostersyster väntade också Gustaf Magnus Schwartz barn och flyttade även hon in i hemmet. I hushållet fanns dessutom Gustaf Magnus Schwartz dotter med den förra husmamsellen Beda Munktell.¹⁷

SYFTET MED DETTA projekt är mer precist att:

Kartlägga den på sin tid så välkända och populära författarinnan Marie Sophie Schwartz (1819–1894) biografi ur ett litteratursociologiskt och retoriskt perspektiv. Fokus ligger på de strategier i hennes texter med vilka Schwartz på ett aktivt sätt marknadsför sig själv. Syftet är också att kartlägga hur hon bygger nätverk och skaffar sig mentorer. Detta för att vidareföra diskussionen om biografi och självbiografi med Schwartz och hennes texter som exempel.

Ännu ett syfte är att kartlägga hur en dikotomisering sker mellan högt och lågt i litteraturen under 1850–1890 och undersöka hur den komplementära könsrollsideologin eroderar med Schwartz texter som exempel. Schwartz texter placeras i eftermälet inom populärlitteraturen, och den komplementära könsrollsideologin blev omodern i och med det moderna genombrottet. Hypotesen är att dessa två omständigheter är orsaken till att en så framgångsrik och populär författarinna samt hennes omfattande författarskap nu är helt bortglömt.

DETTA LEDER TILL följande frågeställningar¹⁸:

1. Marie Sophie Schwartz levnadshistoria. Från fosterbarn till världsberömd författarinna. Hur lyckas Marie Sophie Schwartz från dunkla familjeförhållanden ta steget till husförestånderska till ”professorska” till författarinna? Är sängvägen en kvinnofälla?

2. Biografi, självbiografi och dagboksfragment hos Marie Sophie Schwartz. Är Marie Sophie Schwartz vidlyftiga förhållande till biografi och självbiografi ett exempel på en kvinnlig överlevnadsstrategi? Ger hennes dagboksfragment en annan historia än den hon diktat om sig själv?

3. Nätverksbyggare och strateg. Kvinnorollen som karriärvapen. Vilka retoriska strategier använder Schwartz? Officiellt och inofficiellt? Finns en konflikt mellan hennes officiella och inofficiella framtoning?

4. Från tendensförfattare till moralant. Dikotomiseringen mellan finlitteratur och populärformer 1850–1890. Brödskrivare och/eller tendensförfattare? Har Schwartz breda popularitet och tydliga ställningstagande i klassfrågor och komplicerade inställning i kvinnofrågor gjort att hon sorterats bort ur kanon?

5. Den tystade blåstrumpan. Schwartz relation till särarts- respektive likhetsfeminism. Är hon en föregångare till det moderna genombrottets författarinnor?

EN LEVNADSTECKNING

EN LEVNADSTECKNING över Marie Sophie Schwartz börjar med nödvändighet en tid före det att hennes egen levnad inleddes.¹ Nämligen med hennes mor.

Mor... och far?

Marie Sophie Schwartz mor Carolina Birath föddes 1796 som dotter till mästersmeden vid Svartå bruk Eric Birath och hans hustru Anna Maria Fagent. I Svartå, som ligger strax söder om Degerfors och Karlskoga och dryga tre mil väster om Örebro, fanns förutom bruket även herrgården, där Carolina vid gängse ålder 16 år började tjäna piga. Efter ett år i tjänst hos herrgårdskusken Sundström och därefter ett år hos kyrkoherden Enhörning i grannsocknen Edsberg flyttade hon 18 år gammal in till Örebro och till en tjänst som piga i hushållet hos handlanden Johan Daniel Broms. Denne och hans äldre bror Carl Gustaf Broms innehade firma C.G. & J.D. Broms, som var Örebros största handelshus. De drev betydliga affärer huvudsakligen på Bergslagen och ägde flera bruks- och lantegendomar i Närke.² Carolina hade som piga på kort tid gjort en karriär in i ett burget hem och blev sin nya arbetsgivare trogen under flera år.

Efter fyra år i handelsman Broms tjänst, på senhösten 1818, blev den då 22-åriga pigan gravid. Fadern är okänd. Inför nedkomsten sändes den gravida Carolina iväg till annan ort för att föda. I Örebro husförhörslängd har prästen antecknat att Carolina tog nattvarden den 25 april 1819.³ Den 4 juli samma år föddes i Borås ”oägta” dottern Maria Sophia av Carolina Birath som inhystes hos en handlande Hägglunds änka. Den 3 oktober står antecknat att Carolina åter tog nattvarden

i hemförsamlingen Örebro. Senast tre månader efter nedkomsten var alltså Carolina åter på sin tjänst hos handelsman Broms.

Ska man söka fader ligger det närmast till hands att börja inom husbondens familj. Två saker talar för detta. Dels den maktobalans som dåförtiden rådde mellan en piga och hennes husfader, tillika hans familj – en pigas möjligheter att avvärja närmanden från en husfader var allvarligt begränsade, hon stod i en stark beroendeställning till honom – och dels det faktum att den gravida Carolina inför nedkomsten sändes iväg till annan ort för att föda. Hennes resa och uppehälle betalades av någon som hade råd med sådana utgifter. Söker vi fadern bland någon av männen i familjen Broms så bör han vara antingen husfadern själv, Johan Daniel, 56 år, eller den då 28-åriga sonen Johan Conrad (som förvisso lämnat barndomshemmet men bodde i staden). När Carolina blev gravid var han ogift men gifte sig i september 1819, två månader efter Maria Sophias födelse. Möjlig men mindre sannolik är en yngre broder Adolph Joachim som året dessförinnan flyttat till Stockholm.

Lilla Maria Sophia blev fosterdotter hos ett barnlöst par i Stockholm, övertullinspektör Johan Trotzig och hans hustru Gustava Björk.⁴ Och med det kan man med fog säga att hon klarade sig undan ett fortsatt eländigt liv i Örebro. Carolinas vidare öden är ett övertydligt exempel på fattiga människors och fattiga kvinnors utsatthet i det tidiga 1800-talets Sverige. Efter att husfadern Broms avlidit 1821 och därefter hans hustru 1827 stod Carolina utan arbetsgivare, 31 år gammal och ogift. Hon gifte sig i oktober samma år med en 23-årig dräng i hushållet och paret flyttade till en av hennes äldre systrar och dennes man inom staden. Efter bara fem månader avled systemen, tre månader senare födde Carolina en dotter och endast två veckor därefter dog svågern. Helt plötsligt hade nu Carolina och hennes unge man utöver sin nyfödda dotter ärvt en barnaskara på fyra barn noll till sju år gamla. Två år förflöt, sedan avled Carolinas dotter Carolina Mathilda i bröstfeber. Ytterligare två år senare, i augusti 1832, födde Carolina en son. Carl August blev dock bara 8 ½ månader gammal och avled på våren 1833. Carolina blev därefter gravid en fjärde och sista gång och i maj 1834 födde hon en dotter. Men hon avled själv i barnsäng efter tre veckor, i dödboken antecknas ”har haft lungrot”. Den nyfödda lilla dottern Augusta Eleonora avled strax därefter, knappt två månader gammal, av ”medfödd svaghet”. Carolinas förstfödda barn, dottern Maria Sophia, nu 15 år gammal, befann sig alltså i Stockholm och klarade sig undan detta elände. Och skulle leva till sitt 75:e år.⁵

Verklighet kontra fiktion

Ingenstans nämner författarinnan Marie Sophie Schwartz något om sin verkliga bakgrund. I ett brev 1872, i vilket hon själv på begäran lämnar biografiska uppgifter, skriver hon så här:

Jag är född 1819 i Borås stad. Min far var tysk köpman och hette Carl Birath, min mor var dotter till kontrolör Björk här i Stockholm och hennes namn var Albertina Björk. – Jag är född ett par månader efter min fars död och då han vid sin bortgång lemnade enkan och min äldre syster i fattigdom, blef jag vid ett års ålder såsom fosterbarn upptagen af en min moster, gift med öfverinspektör Trotzig och uppfostrades i deras hus. Min mor dog i sitt tjugusjunde år, då jag var fem år gammal [...]⁶

Inte mycket i denna berättelse är sanningsenligt även om de flesta påståenden bygger på och innehåller korn av sanning.

Om de följande åren i Marie Sophie Schwartz liv, hennes barndom och ungdomsår, finns idag inga uppgifter utöver de som hon själv har bidragit med och sanktionerat. Här är vi hänvisade till en officiell bild. Tre biografier skrivna under hennes livstid antyder med sin detaljriktighet att de är baserade på personliga intervjuer eller på tecknarens nära vänskap med författarinnan.⁷ Sammanfogar man dessa levnadsteckningar till en berättelse får händelseförloppet under hennes första 20 år följande utseende:

Vid tidig ålder upptogs flickan Maria Sophia Birath som fosterbarn hos fru Gustafva Björk och dennas make Johan Trotzig, överinspektör vid tullkammaren å Blockhusudden på Djurgården i Stockholm. Trotzigska huset ansågs mycket förmöget, och levnads-sättet där var utomordentligt gästfritt. I detta hem började den unga flickan vid fyra års ålder läsa och skriva. ”Rita och ’kludda’ ville den lilla på allt, hvad hon kom över [...]” vet den nära väninnan och författarkollegan Josefina Wettergrund, pseudonymen Lea, att berätta i sin biografi.⁸ Skriva barnsliga historier ville hon också. Men framför allt ville hon läsa, allt vad som kom i hennes väg. ”Men med linnesömnen gick det deremot inte så bra, och stickstrumpan antog under hennes hand förunderliga proportioner [...]”.⁹ Sex år gammal ska hon med sax så illa ha skadat sitt högra öga att hon först tre år senare kunde återuppta den avbrutna undervisningen. När hon så vid nio års ålder började sin skolgång i Stockholm var hon dock föga läraaktig. Vännen Lea vet att berätta att uppfostran i det Trotzigska

hemmet var sträng men öm på samma gång: ”Ännu i dag talar M. S. Schwartz med tacksam rörelse om ’mamma Trotzig’ [...] hvilken lär varit en i alla afseenden rätträdig och förträfflig qvinna.”¹⁰

När Sophie – vilket var hennes tilltalsnamn – var elva år gammal tvangs hennes fosterfar överinspektören till följd av en större borgensförbindelse göra personlig konkurs. Denna förändring i Trotzigs ekonomiska ställning blev kännbar för hela familjen – det stora och gamla boet gick på auktion. Kort efter det ekonomiska raset dog fosterfadern själv. Änkan erhöll en liten och otillräcklig pension och tvangs att kämpa en hård kamp för att kunna försörja sig och sina fosterdöttrar, Sophie och den två år äldre Albertina, båda med efternamnet Birath. Dotterns skolgång blev nu avbruten.

Sophie fick lära sig att arbeta, och det på fullt allvar. Fru Trotzig ägnade alla stunder hon kunde undandraga från brödarbetet åt flickans undervisning, men trots att fostermodern var ”ett efter den tidens kraf ovanligt kunnigt och dugligt fruntimmer [...]”¹¹ framhålls det att undervisningen till följd av förhållandena blev både bristfällig och ojämn. När Sophie uppnått fjorton års ålder blev hon genom några förmögna släktingars försorg hållen i en större flickskola där hon åtnjöt undervisning tills hon vid femton års ålder konfirmerades. Därefter ska några vänner till hennes fosterfar ha åtagit sig att låta ge henne undervisning i att rita och måla, detta efter att hon visat en naturlig fallenhet för teckning. Undervisningen var anlagd på att utbilda de rent artistiska anlagen, medan den humanistiska bildningen helt och hållet försumrades. Även hennes litterära talang vårdslösades, trots att hon redan som barn hade ”utmärkt sig genom den förvånande lätthet, hvarmed hon förstod att uttrycka sina tankar på mången gång vacker och välljudande vers [...]”.¹²

Gustaf Thomée skriver att författarinnan i sitt sjuttonde år genom förkylning ådrog sig ”ett svårt hjernlidande [...]” och att hon under nära ett helt år blev ur stånd att fortsätta sina artistiska studier. Under en senare period fortsatte hon ändå dessa med god framgång och ska även ha uppmuntrats av dåvarande kronprins Oscar, som ska ha köpt in några av hennes tavlor och placerat dem på Stockholms slott. Som en följd av sitt hjernlidande blev hon, från att ha varit glad, livlig och rask, i stället tungsint och drömmande. Hon tappade förmågan att uttrycka sig på vers och bland hennes själsförmågor framträdde ”en rastlöst verksam fantasi [...]”.¹³ Denna tonåringens fantasi fann främst sitt uttryck i författande. Hon skrev, och hon hängav sig åt den mycket omtyckta romanlitteraturen. *Elise eller Qvinnan i sin fullkomlighet* lästes om och om

igen.¹⁴ Vid omkring arton års ålder började hon tillbringa sina kvällar med att skriva ihop en liten berättelse. Fostermodern, som såg den ”med en förlåtlig stolthets blick [...]”¹⁵, fann den utmärkt samt rättade och skrev rent försöket, varefter hon besökte Lars Johan Hiertas fru Vilhelmina som mottog manuskriptet och lovade tala vid sin man. Hierta återsände berättelsen såsom alltför omogen att kunna tryckas, men skrev i kanten på manuskriptet att ”den lilla berättelsen bar spår af stora naturanlag, som, rätt vårdade, borde kunna af den flickan göra en god författarinna [...]”.¹⁶ Orden slog djupa rötter i den artonåriga flickans själ.

Familjeliv

I samtliga ovan nämnda biografier anges att Sophie 1840 blev gift (i Schöldströms biografi ”förenad”) med professor G.M. Schwartz. I Finska församlingens kyrkobok 1842–1855 står under professorn och överdirektören Gustaf Magnus Schwartz hushåll tillskrivet längst ner på sidan: ”Maria Sophia Birath Schwartz” och ”husfru hos Schwartz”¹⁷. Sophie hade flyttat in hos professorn och hon hade blivit gravid med hans barn. I maj 1843 födde hon sonen Gustaf Albert. Vad var nu hennes status? Hade hon råkat i samma fälla som sin egen mor 24 år tidigare eller rådde här andra omständigheter – var hon piga eller tilltänkt livspartner? Gustaf Magnus Schwartz var i praktiken hustrulös när Sophie Birath på hösten 1842 bar hans avkomma. Han kunde aldrig äkta henne, detta på grund av att han var gift katolskt och inte fick ta ut skilsmässa.¹⁸ Men paret levde ihop som ett äkta par och spelade ett socialt spel utåt – husfrun Maria Sophia Birath blev professorskan Marie Sophie Schwartz.

Vem var denne man som 59 år gammal gjorde den 23-åriga Sophie gravid? Gustaf Magnus Schwartz var teknolog, fysiker och uppfinnare, född och uppvuxen i ett välbärgat hem i Helsingfors. Han hade redan som barn röjt en märklig begåvning med intresse för teknik och naturvetenskap. Han gjorde en snabb akademisk karriär och 29 år gammal blev han i Stockholm invald i Vetenskapsakademien och erhöll samtidigt titeln professor i fysik och teknologi.¹⁹ Han var en produktiv uppfinnare i en tid då industrialismen låg i sin vaggga och presenterade uppfinningar inom gasbelysning, centralvärme, kolningsmetoder, ångpannor, spannmålstorkning, linberedning, färgning av garn och tyger, beredning av betsocker, bränning av brännvin, tegelslagning med mera.²⁰ Bland många offentliga uppdrag fick han regeringens uppdrag att skapa en teknologisk läroanstalt

vilket resulterade i Kungliga teknologiska institutet (nuvarande Kungliga tekniska högskolan) som öppnade 1826.²¹ Därtill hade han redan under sin ungdom med förkärlek drivit filosofiska studier och under hela sin vetenskapliga bana känt sig dragas tillbaka till dem. När han på ålderdomen befriades från offentliga göromål begagnade han sitt sent förvärvade otium uteslutande till sysselsättningen med filosofiska problem. Men Schwartz var materialist och hoppades genom undersökningar av hjärnans fysiologi kunna intränga i själslivets hemligheter.²² Han hyllade och förespråkade frenologin. Han byggde upp ett eget frenologiskt museum som vid hans död bestod av 770 gipsavgjutningar av kranier med därtill hörande beskrivningar.²³

Gustaf Magnus Schwartz var en framstående uppfinnare och en begåvad vetenskapsman, så till den grad att man kan förundras över att han lämnat så få avtryck i historien. En stor del av förklaringen till detta står sannolikt att finna i hans personlighet. Han har beskrivits som en stridbar och arrogant man med en oförmåga till samarbete. Inom de akademiska kretsarna i Stockholm – likväl som inom familjen – kom han med åren på kant med flertalet personer. I en självkaraktäristik, vilken utgör ett försök till kranioskopiskt protokoll, framhåller han som ”[d]e motverkande krafterna för hans lycka [...]” bland mycket annat att han har brustit i aktning till andra människor – för att ”de merändels syntys honom lumpna [...]”, att han varit ”oförvägen i sitt tal [...]” och därigenom förskaffat sig ovänner och att det varit ”ett verkligt lidande för honom, att göra det som icke egentligen roat honom.”²⁴

Gustaf Magnus Schwartz hade i två äktenskap blivit fader till nio barn. 1838 rymde hans andra hustru, en fransyska, från sin man i Stockholm åter till Paris. I samband med hustruns missnöje med äktenskapet och hennes rymning spreds rykten om överdirektören, rykten som i slutändan kröntes med en nidskrift som publicerades 1844 med titeln *Frenologen*. Som författare står C.F. Ridderstad och han ska ha agerat spökskrivare åt åtminstone två uppgiftslämnare. I skriften tillvitas ”Öfver-Directeur Mörk” att ha giftmördat sin första hustru, ha sökt inleda ett incestuöst förhållande med sin egen dotter och ha lejt gravplundrare för att ur färska gravar samla avskurna, autentiska människohuvuden till sin frenologiska samling.²⁵

I samlivet med denne egensinnige man styrdes Sophies läsning och sysselsättning till stor del av mannens önskemål och behov. Hon skriver själv att hon uteslutande ägnade sig åt läsning och studier

”för att kunna blifva en någorlunda antaglig handsekreter åt min man [...]”.²⁶ Hon ska också, under sin mans ledning sysselsatt sig med ”studier i logik och psykologi.”²⁷ Väninnan Lea vet att berätta att den unga frun fick läsa kanske mer än hon ville och att han fordrade att hon skulle både läsa och intressera sig för sådana vetenskapliga och filosofiska arbeten som intresserade honom själv. Han invigde också den unga frun i frenologien, som till slut i viss mån även fångade henne, så att, berättar Lea, ”det första som hos en främling fäste hennes uppmärksamhet, var hufvudets bildning och pannans form, efter hvilka hon om hans karaktär bildade sig ett totalomdöme, som icke sällan slog in på pricken.”²⁸

Dessa studier lade grunden till en bredare bildning än hon tidigare innehåft. Hon skriver vidare i ovan nämnda brev till Herman Hofberg att hon, när hon fått barn att tänka på, dock måste dela sin tid mellan dem och ”min befattning att hjälpa min man med allt hvad han behöfde renskrifvit, samt till ordnande af hans bibliotek och museum.”²⁹ Barnen var sonen Albert, f. 1843, fostersonen Victor, f. 1843 (vars mor var fostersystemen Albertina Birath och fadern sannolikt Gustaf Magnus) samt sonen Eugène, f. 1847. I någon mån fanns sannolikt även flickan Ada Schwartz, f. 1839, med i familjen (dotter till Gustaf Magnus och pigan Beda Munktell).

I alliansen med Gustaf Magnus Schwartz erhöll Sophie Birath en högre social status. Men gav den henne en bättre ekonomisk ställning? Överdirektören var en man som inte hade särdeles god hand med pengar. I ovan nämnda självkaraktäristik skriver han:

Ehuru begåfvad med stort försörjningsorgan, är han icke god ekonom. Han är samlare af allt som tillfredsställer hans vettgirighet, tilgifvenhet och köndrift, och gör icke afseende på hvad [han] i dylika fall depenserar, och skulle alldrig kunna komma att samla förmögenhet; utan alltid consumera lika mycket som han förtjenar.³⁰

En sådan brist på sparsamhet uppfordrade förstås henne att i rollen som livspartner, moder och husmoder agera ekonomiskt ansvarstagande. I ett brev till författaren och lektorn Herman Bjursten sannolikt från 1860 skriver hon att de 50 riksdaler riksmünt som hon erhållit för sin första roman användes till skolgång åt sonen Albert och fostersonen Victor. Därefter tvang behovet henne att år för år arbeta mer ”för att kunna underhålla hus och barn [...]”.³¹

Litterär debut

År 1851 erhöill hon så Gustaf Magnus medgivande till att söka förläggare till novellen *Förtalet*. Den utkom i Östlund & Berlings *Nytt original-bibliothek i den sköna litteraturen*. Hon avgav samtidigt ett löfte till honom att inte publicera någonting under eget namn så länge han levde, och novellen bär författarpseudonymen ”Fru M.S.S***”. Efter att Östlund & Berlings *original-bibliothek* snart därefter köpts upp av Albert Bonniers förlag publicerade det senare förlaget 1852 romanen *De värnlösa*. Samma år publicerade hon under pseudonymen ”****” en kort novell i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* med titeln ”En dröm vid Rhen. Nattminne”. Novellen följdes under kommande år av artiklar, debattinlägg och – som följetonger – noveller och romaner.

En del av det som publicerades skedde utan Gustaf Magnus vetenskap och Marie Sophie iscensatte ett hemlighetsmakeri bakom hans rygg. I ett brev hösten 1855 skriver hon till redaktören för *Svenska Tidningen*, J.A. Hazelius: ”Bedöm icke heller allt för strängt en hustru som har hemligheter för sin man; men Herr Öfverste, var förvissad att det icke är begäret att förhemliga; icke heller något oädelt motiv som dikterar detta handlings sätt; utan *nödvändigheten*.”³²

Inblandad i detta spel, som budbärare mellan Johan August Hazelius och Marie Sophie Schwartz, var väninnan Emelie Krook. *Svenska Tidningen* publicerade till och med två romaner av Marie Sophie Schwartz som följetonger under pseudonymerna ”Emelie K-”³³ och ”Emelie K***”³⁴. Emelie Krook hade kommit till det Schwartzska hushållet samma år, 1855. Hon kom att bli Marie Sophies närmsta väninna och hennes livsledsagerska under 34 års tid.

I ovan nämnda brev till Herman Bjursten skriver Marie Sophie Schwartz angående sina barns försörjning att hon ”ensam ifrån deras åttonde år dragit fram dem.”³⁵ ”Ifrån deras åttonde år” är det samma som 1851, det vill säga det år hon debuterade. Det innebär att professorn och överdirektören Schwartz under de sista sju åren av sin levnad inte axlade försörjningsansvaret för barnen. Efter dagens arbete satte sig Marie Sophie och författade på kvällar och nätter. Hennes skrivande gav henne en egen verksamhet som kunde driva in pengar till hushållet. Och det gav henne en ökad självständighet.

Birger Schöldström skriver att Marie Sophie under den här tiden, vid sidan om den läsning som var anbefallen av Gustaf Magnus, stiftade bekantskap med Edward Bulwer-Lytton, Alexander Dumas och Eugène Sues arbeten jämte några av de mera framstående svenska

romanförfattarna. Bland dessa ska Onkel Adam ha gjort det djupaste intrycket på henne. Schöldström anser att Onkel Adams tendensdiktning gav återklang i hennes egna tidiga romaner, och vidare att hennes tidiga arbeten bär en tydlig prägel av att den dåvarande franska litteraturen haft en stark inverkan på henne och att den förde det goda med sig att hon utvecklade förmågan att skapa en på samma gång rask och fyllig dialog.³⁶

Manligt bistånd

I kontrast till professorns och överdirektörens motstånd mot Marie Sophies författande står tre män som bistod henne i hennes strävan att nå ut med sina texter – Johan August Hazelius, Fredrik August Cederschiöld och August Blanche.

Ägare och ansvarig utgivare för den åtta år långlivade *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* (1851–1859) var översten J.A. Hazelius, en man som erbjöd henne spaltutrymme från 1852 och så länge tidningen existerade. En stor del av hennes tidigare romaner och noveller presenterades för första gången som följetonger i *Svenska Tidningen*. Därtill lämnade han åt henne plats för flera artiklar. Hazelius var därmed en av hennes tidigaste gynnare.

En annan gynnare var läkaren och professorn F.A. Cederschiöld. Han var en framstående läkare och verkar också ha varit familjen Schwartz privata läkare. Strax efter Marie Sophies litterära debut publicerade han 1852 skriften *Ett ord till ömsinta mödrar om kvinnans uppfostran* med tillägget ”Säljes för att bereda tillfälle åt en af våra Artister att fortsätta sin påbörjade konstresa.” När Marie Sophie 1857 i *Svenska Tidningen* skrev ett debattinlägg i kvinnofrågan marknadsförde hon i en fotnot den lilla skriften.³⁷ Det är rimligt att tänka att när Cederschiöld utgav skriften, behållningen var avsedd att tillfalla just henne. Utöver dessa bistånd gick Hazelius och Cederschiöld i slutet av 1856 gemensamt i borgen för ett större diskontolån, ett lån som skrevs på Gustaf Magnus men ”hvarför Professor Cederskiöld och Öfverste Hazelius för min skull och på mina böner gått i borgen” skriver Sophie i ett brev några år senare.³⁸ Detta var en handling som vittnar om tilltro och välvilja gentemot henne.

I september 1856 utkom Fredrika Bremers *Hertha*. I konservativa *Svenska Tidningen* publicerades 15/8–15/9 samma år romanen *Emancipationsvurmen* av ”Fru M.S.S***” som följetong. Författarinnan framställer i romanens början huvudpersonen Urda som en karikatyr av en kvinnosakskvinna, men låter henne längre

fram i berättelsen starta och driva en slöjdskola, där flickor får lära sig skraddare- och skomakareyrkena samt exempelvis att färga tyger och binda böcker. Samtidigt som hon propagerar för att kvinnans viktigaste roller i livet är de som maka och mor, och samtidigt som hon öppet kritiserar kvinnoakskvinnan hävdar hon kvinnans rätt att lära sig ett hantverksyrke. Detta så att hon sätts i tillfälle att kunna försörja sig och inte behöver betrakta äktenskapet som en försörjningsanstalt. Efter *Emancipationsvurmen* utvecklade Marie Sophie Schwartz detta tema och publicerade fem noveller om kvinnans rätt att lära sig ett hantverksyrke och att driva näringsverksamhet. Se kap. 10. August Blanche, som var redaktör för *Illustrerad Tidning*, erbjöd henne spaltutrymme för fyra av dessa noveller sommaren och hösten 1857, en femte publicerades i *Aftonbladet* i oktober samma år.³⁹ I den intensiva kvinnodebatten deltog hon även med artiklar och insändare, fortfarande anonymt eller under pseudonym. Några av dessa texter har först nu, under arbetet med hennes bibliografi, identifierats.

Genombrott i Sverige och utlandet

I mars 1858 avled Gustaf Magnus Schwartz, i sitt sjuttiofemte år. Han efterlämnade i boet ansevärd skulder. När bouppteckning upprättades efter honom i juni 1858 företrädde Marie Sophie Schwartz av ett ombud eftersom hon enligt lagen var omyndig. Byggmästaren Adolf Wallander förefaller ha varit en vän till familjen och även en tid förlovad med Emelie Krook. Men i de ekonomiska förehavanden som följde efter professorns död handlade han enligt Marie Sophie oklokt, bland annat försålde han professorns frenologiska museum till ett alltför lågt pris. I detta ekonomiskt utsatta läge utgjorde hennes skrivande ”nästan den enda inkomstkälla, hvaraf hon med sina barn skulle kunna hemta sitt uppehälle.”⁴⁰

Marie Sophie var nu inte längre bunden av sitt löfte till Gustaf Magnus att ej framträda under eget namn och lät nu som Marie Sophie Schwartz publicera följetonger (noveller och romaner) och artiklar i *Svenska Tidningen*, *Post- och Inrikes Tidningar* och *Aftonbladet*. Till julhandeln utgavs så hennes roman *Mannen af börd och quinnan af folket. En teckning ur verkligheten* av C.F. Arwidsson i Göteborg. Se kap. 11. Romanen speglar tydligt den intresseinriktning och de åsikter hon odlat de närmast föregående åren. Schöldström vet berätta att Marie Sophie från våren 1856 med mycket intresse läst Carl David Arfwedsons *Förenta staterna och*

Canada. Åren 1832–1834, Alexis de Tocquevilles *Om folkväldet i Amerika* samt romaner av amerikanen James Fenimore Cooper. Lektyren ska ha framkallat starka sympatier för Förenta staternas samhällsliv och institutioner och på samma gång för republikanska och demokratiska idéer i allmänhet. En från ungdomen närd motvilja mot det privilegierade adelsståndet ökades genom läsningen och underblåstes dessutom av Gustaf Magnus som till fullo delade denna hennes motvilja.⁴¹ Romanen, där hon uttalat gisslade adeln, sålde bra och blev hennes publika genombrott. Marie Sophie Schwartz skriver dock några år senare om tidigare nämnda ombud: ”[...] Herr Wallander bedrog mig på hela arfvodet för *Mannen af börd* [...]”.⁴²

Succén med *Mannen af börd och qvinnan af folket* öppnade ändå dörren till ökade inkomster. Marie Sophie kunde följa upp framgången med att under åren som följde, 1859–1861, utöver nyskrivna verk i bokform ge ut en stor del av de romaner och noveller som tidigare tryckts som följetonger i dagspressen. Parallellt medverkade hon med noveller i de då så populära julkalendrarna. Med ökad produktion kunde hon öka sina inkomster, men det skedde på bekostnad av hennes anseende och – enligt henne själv och andra – på bekostnad av den litterära kvalitén i hennes verk. År 1861, då man nog kan säga att hon var på toppen av sin produktivitet, kunde man i stockholmstidningen *Nya Dagligt Allehanda* under julhandeln se annonser för romanerna *Börd och Bildning* på Adolf Bonniers förlag (nyskriven), *Skuld och Oskuld. Berättelse* och *En Fåfång Mans Hustru* på Albert Bonniers förlag, för novellsamlingen *Novelletter* på Sigfrid Flodins förlag samt för inte mindre än fem julkalendrar i vilka hon medverkade.

De båda tyska förlagen Brockhaus i Leipzig och Franck'sche Verlagshandlung i Stuttgart gav 1861 ut *Mannen af börd och qvinnan af folket* i varsin tysk översättning. Inget avtal fanns mellan länderna Sverige och Tyskland som skyddade upphovsrätten till litterära verk, och Marie Sophie Schwartz stod alltså lottlös vid sådan utgivning. På hösten samma år tillskrev hon flera tyska förläggare för att förhandla om regelrätta kontrakt och därmed erhålla arvoden för sina verk, och också högre arvoden än hon erhållit i Sverige. I Tyskland fanns en större publik och därmed mera pengar. Hon var inspirerad till dessa kontakter av Fredrika Bremer och Emilie Flygare-Carlén, som varit framgångsrika i sådan utländsk lansering.⁴³ 1863 skrev hon kontrakt med förläggare Otto Janke i Berlin om tysk publicering av hennes nyskrivna verk. Jankes krav var att dessa inte fick utgivnas i Sverige förrän ett år efter den tyska utgåvan och därtill

inte i hennes eget namn. Efter att C.F. Arwidsson i Göteborg 1863 utgivit romanen *Positivspelarens son*. *Svenskt original* utan författarnamn utkom 1864 i Tyskland, före den svenska utgåvan, romanen *Jugenderinnerungen. Erzählung*. I Sverige gavs romanen sedan ut av C.F. Arwidsson med titeln *Ungdomsminnen. Anteckningar* och med pseudonymen ”Förf. till ’Positivspelarens son’”.

Positivspelarens son, som alltså gavs ut anonymt, recenserades överraskande positivt. C.S. Warburg skrev i *Svensk Månadsskrift*: ”En enkel och liflig stil, rask handling och lätt dialog, djerft utkastade och på det hela väl genomförda karakterer göra densamma till en af de bästa produkter, som vår romanlitteratur under året haft att uppvisa.”⁴⁴

Viktor Rydberg ska också ha recenserat romanen positivt⁴⁵ och i *Post- och Inrikes Tidningar* skriver signaturen ”S.” (sannolikt Birger Schöldström):

”Positivspelarens son” har, såsom af åtskilliga ställen i boken tydligen skönjes, till författare en man, som för icke särdeles många år sedan lemnade Upsala, med hvars inre förhållanden på senare tiden han visar sig vara förtrogen; vi vilja dock icke dermed säga att förf. är någon nybörjare på litteraturens fält; fastmer skulle vi tro motsatsen, och visst är att han i många afseenden röjer för romangenren en ingalunda alldaglig talent.⁴⁶

Det har framförts att *Positivspelarens son* var resultatet av en positiv litterär utveckling hos Marie Sophie Schwartz inspirerad av två för henne viktiga nya bekantskaper, nämligen Carl Strandberg (Talis Qvalis) och Rosa Carlén. Dessa båda öppnade hennes ögon för den engelska litteraturen och då speciellt för Charles Dickens och Julia Kavanagh. *Positivspelarens son* har upprepade gånger sagts beteckna höjden av hennes litterära produktion.⁴⁷

VAD RENDERADE DENNA roman sin plats som författarinnans litterärt främsta roman? Tanken ligger inte långt borta att här döljer sig en medveten marknadsföring med syfte att vinna respekt hos det litterära etablissemanget. Författarens anonymitet gjorde att hennes konstllhörighet inte var given. Till skillnad från de flesta av Marie Sophie Schwartz tidigare romaner och noveller är huvudpersonerna i berättelsen nu pojkar eller män. Marie Sophie Schwartz hade under flera års tid i recensioner följts av kommentarer antydande att hon skrev för mycket och därmed tappade i kvalitet. Nu kunde hon ömsa skinn, åter framträda på den litterära arenan och i denna

nya författaridentitet förhoppningsvis slippa ifrån den stämpel hon erhållit. Framgången med *Positivspelarens son* gav henne en ny, användbar pseudonym. I ett brev till Albert Bonnier skriver hon på 1870-talet (brevet är odaterat): ”Hvad Positivspelarens son angår har det alltid varit min önskan att få den utgifven utan mitt namn och såsom pappa för den signatur som detta arbete skapade [...]”.⁴⁸

Marie Sophie Schwartz valde att framträda under flera olika namn. Hon publicerades i Sverige i eget namn och hon publicerades under pseudonymen ”Förf. till Positivspelarens son”. Utöver detta lät hon anonymt och under andra pseudonymer (bland annat ”Syrsan”, ”Tuva”, ”Viva”, ”Zamor” och ”Sebastian”) publicera ett flertal noveller och några romaner, huvudsakligen som tidningsföljetonger.

Ett flertal av romanerna under återstoden av hennes karriär blev likt *Ungdomsminnen* först publicerade i tysk utgåva. 1865 erbjöds Marie Sophie Schwartz ett förnyat och bättre kontrakt av förläggare Janke, där hennes arvode höjdes under förutsättning att böckerna nu inte gavs ut i Sverige förrän tre år efter den tyska utgåvan. I Sverige upphörde C.F. Arwidsson 1864 att vara hennes förläggare. Sedan hon 1861 inlett ett samarbete med Sigfrid Flodin i Stockholm gav denne från 1865 och under återstoden av hennes karriär ut huvuddelen av hennes romaner och noveller.

Litterära cirklar och politiskt engagemang

På 1860-talet höll Marie Sophie Schwartz fredagscirklar i sitt hem för författarkollegor. Thore Blanche skriver om detta i en tidningsintervju med författarinnan och nämner då författarnamnen ”[...] Blanche, Bjursten, Thomée, de yngre Carlénarne [...]”.⁴⁹ Bland besökare, som finns dokumenterade i bevarad korrespondens, märks August Blanche, Herman Bjursten, Gustaf Thomée, Octavia Carlén, Josefina Wettergrund [Lea], Pehr Thomasson, Anders Flodman [Anders R-n], Elias Sehlstedt och Herman Hörner. Carl Anton Wetterbergh [Onkel Adam] var en vän men bodde i Linköping, kanske kan han ha gästade cirkelarna i samband med någon Stockholmsvisit. Viktor Rydberg, som då bodde i Göteborg, infann sig vid åtminstone ett tillfälle, Ulrika Strussenfelt svarade på en inbjudan och lovade att närvara vid en sammankomst. Om dessa fredagscirklar skriver Marie Sophie Schwartz i ett brev adresserat till Adolf Bonnier att hon ”omöjligt kan lefva utan att vara i liten beröring med dem som sjelfva skriva, för att kunna få någon näring åt mina tankar och ideer genom samtal.”⁵⁰

Flera av de ovan nämnda författarna återfinns också i sällskapet Litteraturvännerna, ”L.V.”, ett sällskap som 1864 startades av tryckare Louise Söderqvist och bokförläggare Sigfrid Flodin. Louise Söderqvist hade 1856 köpt ett tryckeri i Arboga, där anställt fyra kvinnor, under några år givit ut *Arboga Tidning* och 1862 flyttat sin tryckeriverksamhet och sin personal till Stockholm. I Stockholm trädde hon i förbindelse med författare och författarinnor och ingick 1865 äktenskap med bokförläggare Flodin. På de litterära träffar som paret sedan höll i sitt hem syntes bland andra ”August Sohlman, Aftonbladets redaktör och utgivare, Rudolf Wall, Elias Sehlstedt, arkivarien Johan Flodmark, prof. Cronhamn, fru Wettergrund (Lea), Marie Sofie Schwartz, Octavia Carlén, fröken von Strussenfelt, redaktör Spilhammar, Karl Henrik Rydberg (kapten Puff), Filip Tammelin, prostinnan Gravallius, arkitekt Langlet, Oskar von Knorring, kulturforskaren Nils Mandelgren, Frans Hodell, Birger Schöldström [och] Johan Fredrik Lundgren (’Uller’) [...]”⁵¹

Den intellektuella stimulansen var viktig för Marie Sophie Schwartz, ett faktum som också återkommer i utomstående beskrivningar av hennes person. I ett personligt brev skrivet antagligen runt 1891 ger Josefina Wettergrund [Lea] en kärleksfull karakteristik av sin väninna: ”Och så – din stora intelligens! Jag *kan* inte hjälpa att jag alltid varit svag för den – ehuru i andra rummet. Hjertat först, hufvudet sedan. Men der båda äro förenade – der har man storkalas, och jag *har* kalasat hos dig i dessa afseenden.”⁵²

Marie Sophie Schwartz intelligens och intellektuella vakenhet kommenteras återkommande, inte minst på författarinnans ålderdom. Thore Blanche, som 1886 gjorde en intervju med Marie Sophie Schwartz som publicerades i *Stockholms Dagblad*, framhåller författarinnans vakna intellekt. I en jämförelse med Emilie Flygare-Carlén, författarinnan som då under lång tid levt relativt isolerad, skriver han: ”Hos fru Schwartz deremot fins ingenting gammalmodigt, hvarken i hennes omgivning eller hos henne sjelf [...] begåfvad med ett lifligt och öppet sinne [...] och dessutom är hon ovanligt intressant och så litet ensidigt gammaldags, som man gerna kan vara, då man är sextiosju år [...]”⁵³

I sin biografi över Marie Sophie Schwartz tre år senare skriver Lea om sin väninna: “[...] en af de älskvärdaste menniskor man kan påträffa, blid, enkel, vinnande och hjertlig. Begåfvad som hon är med en ovanlig lätthet att uttrycka sig och intresserad för de flesta förhållanden i lifvet, är hennes konversation i hög grad angenäm.”⁵⁴

Det kan vara våghalsigt att försöka fånga en människas personlighet i en annan epok, långt efter hennes levnad. Men skildringarna ovan ger oss ledtrådar. Vilket intryck gjorde Marie Sophie Schwartz på sin omgivning? Claes Lagergren, som skildrat Flodins och sällskapet Litteraturvännernas sammankomster, skriver om sin respekt för författarinnan: ”Det dansades den tiden mycket i Stockholm. Även i det Flodinska hemmet snodde dansen sina virvlar, och jag dansade än med den ena, än med den andra av de litterära storheterna, och jag minnes min lycka, när jag en gång fick äran föra Marie Sofie Schwartz i en française.”⁵⁵ Vidare: ”Av de vittra damerna gjorde på mig fru Wettergrund [...] och Marie Sofie Schwartz största intrycket. Den senare ådrog sig alltid uppmärksamhet, fast hon helst höll sig undan i någon undangömd vrå.”⁵⁶ Lagergren blottar här en respekt för den ”vittra” Marie Sophie Schwartz.

Vid dessa träffar, i detta sociala sammanhang, höll sig Marie Sophie Schwartz, enligt Lagergren, helst i någon undangömd vrå. Men när hon ville påverka den allmänna opinionen, när hon talade sakfrågor, ville hon det inte. Den 8 januari 1859, direkt efter att hon haft sitt publika genombrott med romanen *Mannen af börd och kvinnan af folket*, tillkännagav hon i en notis i *Post- och Inrikes Tidningar* att hon samma månad skulle hålla sex föreläsningar à två timmar om ”Sjelfkultur och uppfostran för mödrar och lärarinnor”.

Också Marie Sophie Schwartz journalistiska och litterära produktion under 1850- och -60-talen präglas tydligt av hennes strävan efter synlighet och hennes vilja att påverka den allmänna opinionen. Detta är tydligt i hennes tendensromaner, tydligt i hennes debattartiklar och tydligt i hennes noveller om kvinnans rätt till yrkesutbildning och näringsfrihet. Intressant i detta sammanhang är den 95-sidiga berättelsen *En Polens dotter. Novell* från 1863. Bakgrunden är den politiska oro som sedan 1860-talets början rått i det ryska Polen. De polska undersåtarna krävde självstyre och i januari 1863 utbröt ett uppror och en frihetsregering tillsattes. I Sverige gavs det året ut ett tiotal tryckta verk i Polenfrågan. Det var texter författade av män, som *Historisk återblick i anledning af senast timade händelser uti Polen. Fem föreläsningar*⁵⁷ och *Polska frihetskampen 1863. Öfversigt av de polska krigshändelserna, jämte en historisk inledning om Polens delning*.⁵⁸ Marie Sophie Schwartz använde nu sin alldeles färska – och könsneutrala – pseudonym ”Förf. till ’Positivspelarens son’” för att med sin skönlitterära novell göra något så ’okvinnligt’ som att lämna en utrikespolitisk kommentar.

Kvinnligt umgänge och kvinnliga författarkollegor

Flera män spelade en viktig roll i Marie Sophie Schwartz liv och författarkarriär. Men frågan är om inte de kvinnliga kollegorna var viktigare för henne. Av efterlämnade brev att döma förefaller de nära och förtroliga relationerna både på det personliga och det yrkesmässiga planet varit förbehållna hennes kvinnliga vänner och kollegor. Emelie Krook var utan tvekan Marie Sophies närmsta väninna. Hon kom som tidigare nämnts till det Schwartzska hemmet redan när Gustaf Magnus levde och bodde kvar, levde med Marie Sophie, i 34 års tid, till sin egen död. Emelie utgjorde ett stort stöd för författarinnan i mångt och mycket i praktiskt hänseende och bistod inte minst med renskrivning av manuskript. När man bodde på adress Majorsgatan 9 från slutet på 1860-talet finns dokumenterat att Emelie och Marie Sophies fostersyster Albertina Birath drev skola på samma adress, den Birath-Krookska skolan.⁵⁹

Två kvinnliga författarkollegor träder i bevarad korrespondens fram som nära väninnor: Octavia Carlén och Josefina Wettergrund [Lea]. Äldsta bevarade brev från Octavia Carlén är från 1859. Hon förefaller ha varit ett stöd åt väninnan tiden efter Gustaf Magnus död, då Marie Sophie var både sjuklig och tyngd av skulder. 1861 samlades noveller av dem båda i novellsamlingen *Smärre historiska berättelser*, som gavs ut på Sigfrid Flodins förlag. Leas äldsta bevarade brev till Marie Sophie är från 1863. Lea bodde då i Kalmar men flyttade några år senare med sin man till Stockholm. Leas och Marie Sophies vänskap utvecklade sig och sedan Emelie Krook 1889 avlidit förefaller Lea ha varit ett nära stöd under hennes sista år i livet.

Ett lugnare arbetstempo?

I februari 1875 meddelar Marie Sophie Schwartz i ett brev till Albert Bonnier att hon nu har för avsikt att avsluta sin författarkarriär: ”Mina söner få nu taga vid, der romanerna sluta, det vill säga, då jag icke längre försörjer mig med romaner få sönerna draga försorg för mig och jag är nog lycklig att de kunna och gerna göra det.”⁶⁰

För att minska hushållets utgifter upplöstes så författarinnans hem. Marie Sophie och Emelie bodde 1876–1879 omväxlande hos sonen Albert med familj och fostersonen Victor med familj. Sedan yngste sonen Eugène 1879 gift sig blev hans hem i Stockholm det fasta hemmet för de båda kvinnorna.⁶¹

På Sigfrid Flodins förlag utkom år 1881 Marie Sophie Schwartz sista roman, *Berthas anteckningar*. Under de återstående åren av sitt liv arbetade hon med bearbetning av sina tidigare texter inför nyutgivning på förlagen Albert Bonnier och Adolf Bonnier. Sammanlagt utkom, främst under 1880- och 1890-talen, 29 av hennes romaner och noveller i nya, bearbetade upplagor. Författarinnan var självkritisk i arbetet med sina tidigare texter och ska ha strukit mycket ur de tidigare upplagorna.⁶² Efter författarinnans död skedde en nyutgåva av hennes böcker framför allt i Åhlén & Åkerlunds 25-öresserie åren 1913–1916, med 33 titlar. Den sista upplagan av *Mannen av börd och kvinnan av folket* trycktes på Albert Bonniers förlag 1928.

När det gäller Marie Sophie Schwartz romaner och längre berättelser så gavs de ut i förstaupplaga främst av tre olika förläggare, Albert Bonnier (från 1852 och genom hela hennes författarkarriär), C.F. Arwidsson (1858–1864) och Sigfrid Flodin (1861–1881).

Utgivningen i Tyskland har tidigare nämnts. Marie Sophie Schwartz böcker översattes till ett stort antal språk under hennes livstid, och har även givits ut i nya länder efter hennes död. Utöver i Tyskland har hon huvudsakligen publicerats i Danmark, Finland, Island, England, Frankrike, Holland, Polen, Ungern, Tjeckien och USA (i översättning och på svenska).

Några avslutande ord

I ovanstående levnadsteckning skildras Marie Sophie Schwartz författarkarriär och levnadslopp. Människan Marie Sophie Schwartz är mer svårfångad, inte minst för att huvuddelen av den korrespondens som finns bevarad är yrkesinriktad, till och från förläggare. När det gäller korrespondensen med familj och vänner är det framför allt breven till Marie Sophie som bevarats, endast några enstaka privata brev skrivna av henne själv finns bevarade. Som avslutning på levnadsteckningen ges här några få glimtar av människan Marie Sophie Schwartz. Först inledningen av den intervju som Thore Blanche 1886 fick publicerad i *Stockholms Dagblad*:

Det är nu några år sedan jag första gången såg fru Schwartz.

Det var på Skeppsbron, en af de stora Norrlandsbåtarne lade just ut, och bland den massa folk, som stod på stranden, fästes min uppmärksamhet vid ett långt, magert och helt och hållet svartklädt fruntimmer. Hon föreföll vara mycket upprörd; gång på gång förde hon näsduken upp till ögonen, så viftade hon

några tag, så skymdes blicken återigen af de frambrutande tårarne, och åter måste näsduken torka bort dem.

Det måtte vara en kär vän som reste och ett känsligt sinne hos den qvarstannande, tänkte nog litet hvar, och de, som visste hvem den svartklädda damen var, voro säkra på det.

– Det är Marie Sophie Schwartz – hviskade ett äldre fruntimmer – hon har följt sin gamla sällskapsdam, fröken Krook, ned till båten.

Så länge man såg en skymt af ångbåten stod hon qvar; när den försvunnit vände hon sig om och gick rak och ståtlig sin väg som hon kommit.⁶³

Den Maria Sofia Birath som föddes utomäktenskapligt 1819 och ganska omgående skildes från sin mor, hon vars tre syskon och mor alla hade avlidit under fattiga förhållanden redan när hon själv var 15 år gammal, sänder i ett brev till sonen Eugène midsommaren 1882, vid nästan 63 års ålder, en tacksägelse över den kärlek som har mött henne i livet:

[...] min tacksamhet emot Gud för all den kärlek Han låtit mig få af mina barn, sonhustrur, barnbarn och min trofasta, outtröttliga Emelie, ej kan annat än vara stor. Öfver eder mina högt älskade barn, nedkallar jag dagligen Guds välsignelser; ty ni hafver alla tre varit mig till stor glädje på min ålderdoms dagar [...].⁶⁴

När hon summerar sin gärning som författare gör hon det med en anspråkslöshet som ur ett kristet perspektiv var föredömligt enligt tidens normer och ur ett genusperspektiv var troget den dåtida kvinnorollen och dess krav på att kvinnan inte skulle höja sin röst i offentliga sammanhang. Detta förhållningssätt, denna anspråkslöshet, har samtidigt bidragit till att fördunkla hennes egen insats som författare och som opinionsbildare. Ett sådant anspråkslöst och ursäktande uttalande nedtecknar Thore Blanche i sin intervju 1886:

– Ni har visst skrivit mycket, inte sant? sade jag.

– Ja – kanske allt för mycket – svarade hon med detta melanholiska tonfall, som är henne så eget. – Ibland önskar jag t.o.m. att jag aldrig skrivit en enda rad. Men ni bör betänka, att jag hade tre söner att uppfostra och att jag var tvungen att skriva så mycket som möjligt, utan att mången gång precis ha tid att tänka på, om det var så bra eller inte.⁶⁵

PRIVATA ANTECKNINGAR

Dagboksfragment, en fostermors tankar och den gamla författarinnans försvunna dagböcker

Dagboksfragment

På Kungliga biblioteket finns tolv handskrivna dagboksfragment som rör Marie Sophie Schwartz.¹ Hennes handstil finns på åtta av dem. De är tidiga och kan indelas i jag-texter och allmänna tankar. Det första dagboksfragmentet är daterat i januari 1841 och den senaste dateringen är i mars 1844. I det första fragmentet var Marie Sophie Schwartz tjugotvå år. Hon brottades med frågor som rör fantasi och verklighet relaterat till skrivande och utropar:

Hvar skall jag arma fantastiska flicka finna sanningen ren och oförfalskad, och der man ej skall komma med mitt lifs olycks[s] pöke – dikten. O! jag ville fly mina egna drömmar, jag ville finna en ärsättning, jag ville lära mig se in i lifvet, det verkliga lifvet och glömma fantasiens värld.

Hon beskriver hur hon hör en röst som säger till henne: ”Sök sanna skildringar af lifvet och människorna, och du skall finna en ersättning för dina drömmar.” Men denna röst gäckar henne, och där hon trodde sig finna sanna skildringar finner hon endast ”[...] falska och skefva omdömen.”

Här talar alltså en ung människa som är medveten om sin talang, sin fantasi, men samtidigt vill bli fri från den. Hon vill rikta in den på något annat men det går inte. Hon verkar i det närmaste besatt av en okuvlig kraft. I följande odaterade dagboksfragment som är skrivet i jag-form är uppgivenheten och hopplösheten än värre.

Jag är nedböjd, uttröttad, förbittrad, försämrad; – det har ingen kraft, intet lefvande ord mer i mitt bröst – det är förbi – förbi. Jag har velat lyfta min blick till himmelen; men hvad är solens glans för ögat som – ej mera ser? Hvad är tonernas makt för den döfvas öra? Hvad är allt skönt, allt godt i verlden för hjertat som dött, som blifvit förstenadt under långa hårda sorger. O! jag kan ej erhålla någon tröst något hugsvalande ord – Ty min själ upp-reser sig emot dem, och kastar dem ifrån sig såsom ”ord, ord, som klingat sköna och stora under årtusen, medan tusentals själar förstummat[s] tröstlösa. – [”]

Det är en stämning och ett uttryck för total resignation och tröstlöshet. Den 28 februari 1844 är tonläget och stämningen densamma. Dock skiljer sig detta fragment från de övriga genom att Marie Sophie Schwartz nämner sin ’man’ Gustaf Magnus Schwartz och att hon vill kämpa för hans skull.

Jag tycker ibla[n]d att det förefaller mig som jag af brist på krafter skulle dö. Jag är som jag ej orkade att lefva. Mitt sinne är i afton höljdt i en tung ogenomträngelig dimma. Lifvet synnes mig svart och sorgligt, och dock har jag ej kraft att känna smärta. Hända hvad som vill, lif eller dö, så vill jag egna Gustaf mina sista återstående krafter, för att rätta mina fel och göra honom lycklig – jag vill och jag *skall det*[.]

Drygt två veckor senare hade hopplösheten släppt och Marie Sophie Schwartz beskriver hur något onämnbart arbetar i hennes själ. Hon liknar det vid en vulkan som väntar på att brista ut och känner en stark längtan efter att få ”frambringa” något, men ”[e]n kvinlig sysselsättning kan ej uppfylla min vidt utsväfvande tanka, mina mångfalldiga idéer.” Hon diskuterar om hon vill bli romanförfattarinna, en önskan som hon tidigare haft. Men det är inte det hon vill. Ännu, skriver hon, vet hon det inte säkert, men *det* vet hon ”[...] att allt hvad jag bemödar mig att lära, sker endast för att bilda mig tillräckligt för att sedan, med pennan i handen, framkalla alla mina själs-krafter och tillfredställa mitt begär att reflektera.”

Det är detta hon vill mest av allt – att reflektera över livet. Men det kom att ta många år av bildning innan drömmen kunde bli verklighet. Plötsligt när hon håller på med andra sysslor kan en ”oöfvervinnerlig lust att kasta allt ifrån mig, och sätta mig att nedskrifva öfvermåttet af min själs vexlande tankar [...]” komma över henne

och hon menar att det är med verklig smärta hon låter bli att göra just detta. Hon ogillar hos sig själv ”denna inre oqvinliga kallelse” och fortsätter därefter sin reflektion: ”men den är af naturen nedlagd hos mig, och hur mycket den än strider emot mina, eljest qvinliga känslor så skall jag ändock aldrig kunna öfvervinna den – ”

Denna självreflektion återkommer som en återklang i ett dagboksfragment som för övrigt är skrivet i en opersonlig form, där Marie Sophie Schwartz gör en allmän betraktelse över människan och fantasin för att därefter gå över till att diskutera *Hamlet* och Shakespeares kvinnosyn: ”Det finns i min själ tvenne olycksbringande förmögenheter. Den ena är min lätttröliga och öfverspända fantasi, den andra är – min häftighet.” Denna häftighet är intressant eftersom det är den mest ’okvinnliga’ egenskap man kunde tänka sig. Den återkommer inte förrän i en dagboksanteckning när Marie Sophie Schwartz var riktigt gammal och inte kunde behärska sig – kanske var egenskapen för skamlig så att den unga kvinnan gjorde allt för att dämpa den.

Sammanlagt finns det alltså tre dagboksfragment skrivna i jag-form och ett litet stycke i jag-form i en annars opersonlig betraktelse. Gemensamt för de tre dagboksfragmenten är att de är hudlöst utelämnande och speglar en ung, förtvivlad och deprimerad kvinna som är medveten om sin talang men inte vet vad hon ska göra med den. Hon vill inte bli romanförfattarinna, hon vill läsa och bilda sig och därefter skriva ner sina tankar. Intressant är att Marie Sophie Schwartz fick tillfälle att göra just detta i sina rådgivande skrifter. Men det var inte för dessa hon skulle komma att bli känd. Trots att hon här i de tidiga dagboksfragmenten skriver att hon inte vill bli romanförfattarinna, att hon vill skriva sant och inte använda fantasin var det just genom sina många berättelser hon vann publikens gunst och kunde försörja sig och sin familj. Men för en människa som har ett så stort behov av att tänka och reflektera blir det inte märkligt om det i de många berättelserna dessutom finns en fostrande tanke som grundmönster.

Av de tolv dagboksfragmenten är det som nämnts endast tre som är i jag-form. Sex andra dagboksfragment är tankar om kvinnligt och manligt och vad det innebär att vara människa. Här är det två fragment som skiljer sig från de andra eftersom de inte är skrivna med Marie Sophie Schwartz handstil. Kanske är det viktiga tankar som hon sparar i en tankarnas skattkista, en *thesaurus*. Båda rör förhållandet manligt – kvinnligt. I den första betonas vikten av ett gott rykte för kvinnan och en fattig gift kvinna jämförs med en mäktig mans älskarinna.

[...] ty för en qvinna, i hvilken samhällsställning som häldst, höljd i siden eller i trasor, fjäsad eller lämnad obemärkt, finnes *ingen* ersättning för et fläckadt rykte. Den fattigaste Laggifta hustru, känner sig rik och stolt i närvaro af den Mäktigaste Mans, frikostigast begåfvade frilla: och midt under förströelser, njutningar och prakt, läser den olyckliga falna sin skymf i hvarje blick, som riktas på det prål, hvarmed hon söker förgylla sin resa.

Det är märkligt att tänka sig att här tillhörde Marie Sophie Schwartz själv inte de respektabla kvinnor som sätts som förebilder, och man undrar om hon verkligen kunde identifiera sig med den förebildliga kvinnan. Här, tycker man, borde det funnits grogrund för en identitetskonflikt, men det förefaller som att Marie Sophie Schwartz så starkt förtränger att hon inte är gift så att hon ser och upplever sig som gift och respektabel. Om nu inte fragmentet ska tolkas ironiskt – som en ironisk markör som hon lägger in i sina dagboksfragment som en protest mot ett alltför ensidigt sätt att se verkligheten på.

I det andra dagboksfragmentet, som inte uppenbart är skrivet med Marie Sophie Schwartz handstil, vibrerar trots mot tidens syn på manligt och kvinnligt.

Endast mannen är fri, han kan ostraffad bryta emot dagens bruk och seder, och man kallar honom blott en svärmare, en fantast; – men qvinnan får ej kasta af sig den tvångströja, som man kallar: det passande. Den måste fjettra hennes bröst, qväfva hennes suckar, och qväfva mången ädel handling: Qvinnan får aldrig vara svärmisk, eller exalterad, ty då bryter verlden för alltid stafven öfver henne. Nej! endast grafven kan utestänga smädelsernas hiskningar från hennes öra, men var säker, ännu på minnesvården öfver hennes stoft skall den oförsonliga verlden försåtligt ristamnet på hennes felsteg. Sådant är Qvinnans öde här på jorden och ändå smädar mannen henne, om hon någon gång skakar sina orättvisa bojor.

Mannen är helt fri men kvinnan måste hela sitt liv, ja även efter livet förhålla sig till 'det passande' och inte nog med det. Om kvinnan någon gång skulle protestera mot orättvisorna i detta ojämlika förhållande blir hon smädad – av mannen. Förhållandet mellan kvinnor och män tas även upp i ett dagboksfragment från den 31 januari 1844. Här inleds fragmentet med en retorisk fråga om en gift kvinna är en fånge. Svaret är att hon är skuggan av ett annat väsen. Hon

är oskiljaktig från detta och får inte ha någon egen tanke. Hon är en slav i tysthet vars bojour är smyckade med rosor. Beskrivningen avslutas: "Kärleken är *blomstren* och bojan pålägges mannens för *herravälde* alltid öppna sinne" för att gå över i en fråga till alla gifta män varför de har ett nöje i att kuva och kväsa sina hustrur. De varnas för att om de gör detta så kommer de att förlora sin hustrus kärlek: "Stäng in henne mellan fyra väggar, beröfva henne sjelfva skuggan af frihet i både tankar och handlingar, och hon skall gripas af den ifrigaste längtan efter oberoende och frihet". Kvinnan jämförs alltså med en fånge som ivrigt längtar efter frihet, och man kan inte annat än att fundera över hur mycket av dessa reflektioner som är baserade på egna upplevelser. Dagbokfragmentet avslutas med ett generellt uttalande om män, och det är inte höga tankar hon har om dem när hon önskar att män inte ska se i kvinnan endast "ett lättsinnit stycke" och vara rädda för vad de kan ta sig till när de inte kan kontrolleras. Avslutningsmeningen är ett hårt omdöme som rymmer mycken frustration och bitterhet. Hon skriver: "Mannen är långt sämre än vi qvinnor."

Men dagboksskriverskan är inte bara missnöjd och frustrerad över det manliga släktet. I ett längre odaterat dagboksfragment diskuteras skillnaden mellan att vara och att synas vara och här är det allmänhetens oförmåga att skilja verkligheten från ytan som avhandlas. Människorna liknas vid rön för vinden som oreflekterat låter sig luras av ytan, och två motståndare ställs som exempel mot varandra. Den ene har orättvist blivit beskylld för något som inte närmare specificeras.

Man såg hos den ena *skenet* af dygder, som *förblindade*, hos den andre *fel*, hvars ursprung man *aldrig* undersögte. Man förkastade antagandet af *dolda* dygder, hos *den* som verlden fördömde.

Under det man böjde *knä* för en *sminkad last*, den ve[r]lden utropade för *dygd*. Sådanna äro *menniskorna*.

Det är inte orimligt att Marie Sophie Schwartz här anspelade på den hatkampanj som Gustaf Magnus Schwartz blev utsatt för 1843 i samband med ett bråk vid Teknologiska institutet, då han tvingades att begära avsked. Bråket accelererade och Gustaf Magnus Schwartz utpekades i nyckelromanen *Frenologen* som hustrumördare, gravskändare och för att ha försökt att utöva incest.² Att det allmänna omdömet är av avgörande betydelse framgår då det i dagboksfragmentet skrivs att för denna "hop af dårars bifall eller taddel

är det man skall uppoffra sin lefnads lycka”, och frustrationen över att det är så och över att människorna låter sig lurats upprepas i en reflektion över människors oförmåga att se sanningen:

För att förtjena dessa människors lof, fordras ej att vara dygdig, nej, blott att *synas* vara det. De fel, laster ja till och med brott, som kunna döljas under den *yttre* [oläsligt] af dygd, de förblifva ost[r]affade. Och hvarför? Derföre att människorna, i allmänhet, endast dömma efter *ytan*, så väl i beröm som taddel. De fälla dom utan att pröfva eller granska handlingar och förhållande, utan besinning att deras öfverilning kan beröfva, en till sitt *inre* både moralisk och förträfflig människa, både heder och ära, samt lämna dess namn till pris åt pöblens lättsinne och *illvilja*.

Det är en stor ilska och frustration som finns bakom de här raderna. Berättelsen om den i allmänhetens ögon oskyldigt dömda fortsätter inkännande med en beskrivning av att det är omöjligt att få ”denna pöbel” att ändra uppfattning när den valt att svartmåla någon.

En gång lämnad till pris åt denna pöbels godtycke, skulle det vara fåfängt att vilja visa den deras misstag. Förvissade af sig sjelfva och begäret att fördömma andra, äro de otillgängliga för sanning, för förnuft. Föremålet för detta deras godtfinnande, är oåterkalleligt fallen i den allmänna opinionen.

Avslutningen blir logisk då samma pöbel avvisas: ”Men denna allmänhet är så föraktlig, att den sannerligen ej förtjenar att man gör afseende på dess taddel eller bifall. -”

Så har alltså förhållandet mellan sken och verklighet och den enskildes beroende av det allmänna omdömet diskuterats, och slutsatsen har blivit att dagboksförfattaren valt att inta en utanförposition. Om man så föraktar publiken och dess lätthet att bli lurad, är det inte orimligt, om man blir beroende av publikens gunst, att man då väljer att manipulera den, lär sig strategier för att ständigt vara på god fot med publiken. Om dessa odaterade dagboksfragment även de är skrivna på 1840-talet, vilket förefaller högst troligt, kan de tolkas som att en naturlig upprättelse och hämnd vore att lära sig strategier för att kunna manipulera denna publik. Nu menar jag inte att så skedde, men det är, menar jag, inte en orimlig tanke.³

Om man följer detta spår kan man i ett annat odaterat dagboksfragment se en fortsättning, då dagboksförfattaren här diskuterar

människans fria vilja. Om människan har en fri vilja så borde mänskligheten vara bättre än den är, och det borde finnas färre laster och brott. Den underliggande frågan är att om Gud skapat människan med en fri vilja, varför använder hon då inte denna fria vilja till det goda?

Hvartill gagnade henne, väl hennes *fria* vilja, då den ej styrde henne till det rätta, och förmådde henne att beseгра sina dåliga anlag. Hade Gud skapat människan med en fri vilja, så måste man äfven förmoda att han nedlagt hos henne en öfvervägande känsla af rätt och godt. Huru skulle det väl vara möjligt att en människa med en fri vilja, skulle såsom det nu dagligen händer, att sedan han blifvit straffad för en förseelse, och åter satt på fot, genast åter begår samma brott, och således kan en och samma förbrytelse begås flera gånger af samma människa tills man är tvungen inställa honom för lifstiden.

Slutfrågan, och den blir intressant, lyder: ”Är det möjligt att antaga att Gud skapat människan fri och så moraliskt förderfvad?” Behovet av att visa människan den rätta vägen blir ju så mycket större, om man har en människosyn där människan är så lättpåverkad och benägen att välja fel. Här skulle man då kunna se ett utkast till en Marie Sophie Schwartz-poetik, eller rättare sagt de bakomliggande och utlösande orsakerna till att hon skrev som hon gjorde. Men också hennes användning av en *miseratio*-strategi kan förklaras utifrån de här tankarna.⁴ En människa som upplevt hur det är att ha allmänhetens dom mot sig försöker rimligtvis att göra allt i sin makt för att inte detta ska hända igen, och att då inta rollen som offer i förhållande till någon starkare är en genialisk strategi. Att Marie Sophie Schwartz också här ger uttryck för tanken att publiken bör uppfostras, att de inte vet bättre, förklarar att hon intar läromästarens roll och på ett lättamt och spännande sätt förmedlar de insikter och reflektioner hon har om människorna.

En fostermors tankar

I ett handskriftsfragment som heter ”Tankar, nedskrifna af fru Trotzig” är en religiös tro mycket stark.⁵ Nu är det inte längre Marie Sophie Schwartz som håller i pennan utan hennes fostermor. I denna text delges läsaren dels hennes tankar om människan och människans förhållande till vetenskaperna och religionen, dels hennes

uppfattning om fosterdottern Marie Sophie och dennas förhållande till poesin. Texten är intressant eftersom den har stora likheter med tidens rådgivningsslitteratur för kvinnor – inte med de relativt korta rådgivningstexterna, som var de vanligaste, men med verk som till exempel *Familj-Mödrars uppfostran eller Menniskoslätets förädling genom kvinnan* av Aimé Martin.⁶ Det är en tjock volym på över femhundra sidor indelad i fyra böcker som heter ”Qvinnornas inflytelse. Nödvändigheten af deras uppfostran”, ”Själens uppfostran. Husmodrens psykologi och filosofi”, ”Själens uppfostran. Sanningens efterforskning. Husmodrens moraliska och politiska studier” och slutligen ”Själens uppfostran. Evangelium och naturen, eller Evangelii moraliska studier”. I det trettonde kapitlet, som heter ”Om känslan af det Gudomliga, en moralisk naturlag”, kan man till exempel läsa:

Viljen I lära känna det gudomligas sanna karakter, så frågen hvarken religionerna eller lärarne. Lemnen alla folk åt sina kulturer, och gifven akt på känslan i dess ursprung, i oskuldens dagar, och vid dess punkt af fullkomlighet, i vishetens ljus; dessa båda ytterligheter råkas i samma uppenbarelse: en känsla af ren kärlek, den enda själens rökelse, som är Gud värdig.⁷

Det är inte orimligt att tänka sig att Marie Sophie Schwartz fostermor, fru Trotzig, blivit inspirerad av denna typ av rådgivare när hon skriver sina *Tankar*. Kanske har hon blivit så inspirerad av de rådgivare hon läst att hon försökt att skriva en egen. Det är också möjligt att texten är en avskrift från en annan rådgivare, en text som starkt påverkat henne. Men är då en text som Marie Sophie Schwartz fostermor skrivit av intresse?

Jag menar att denna text är intressant av två anledningar. Dels visar den vad den kvinna, som hade det största inflytandet på den uppväxande flickan Marie Sophie, fann vara viktiga tankar. Man ser här hur starkt hon betonar religionens makt. Dels beskriver fru Trotzig i denna text – som nämnts ovan – den unga Marie Sophie Schwartz förhållande till poesi och poesiskrivande och, inte minst viktigt, ger hon också en karaktärsskildring av den unga flickan.

Texten inleds med att vetenskaperna och religionen ställs mot varandra, och det slås fast att människan ”är blott stor hon är blott meniska genom Guds kännedom.” Orsaken till alla hemskheter hon ser runt omkring sig är att människan inte förstår att hon bör söka Gud.

Hvarför en så allmän egoism? Hvarför denna lystnad efter guld, efter makt, efter hämd, i stället för kärlek till menskligheten? Hvarför så mycken ärelystnad, därpå så många brott födas, äktenskapsbrott, och utsväfningar, så mycken otacksamhet, och så mycket sedeförderf? Orsakerna äro tvenne, villfarelser och elände, botemedlet blott ett: Religionen.

När hon beskriver religionen tar hon starkt avstånd från den typ av religion som utövas av prästerna och förespråkar i stället den religiösa känsla som förmedlas av kvinnorna. Här ser man också att hon riktar sin text till mödrarna.

Frågar man mig nu, hvarför jag ställer denna bok till Mödrarna: så svarar jag: för den verkliga ringa fromhet, som finnes på jorden, har man långt mer at tacka fruntimren än theologerna. Vår Religion är vår Moder. Presternas undervisning, som är kall, dogmatisk och fruktansvärd, inpregla blott i minnet, och Kristus lärer oss att religionen blott vill inskärpas i hjertat.

Att mödrarna så tydligt tilltalas kan som nämnts bero på att texten antingen är en avskrift av en tryckt rådgivare eller så hoppas fru Trotzig på att få sina tankar lästa av andra mödrar.

Denna starka betoning på moderns betydelse för barnens uppfostran skulle återkomma hos Marie Sophie Schwartz i en liten avhandling, en rådgivare som heter *Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppfostran*.⁸ Beskrivningen av banden mellan modern-barnet och den religiösa känslan blir nästan extatisk då fru Trotzig utropar, efter att ha poängterat att ju mer ”storartad vår moders Religion är, ju lifligare och djupare blifva våra intryck”:

O qvinnor! sen här ett studium utan möda och utan besvär; ett studium af åskådning och kärlek. Det är Gud sjelf, som talar till eder själ i Evangelii och naturens dubbla bok. Frukten ej hans stämmas thordön, det skall mildras för edra öron; frukten icke hans herrlighets glans, den skall beslöjas för edra ögon; och likväl skolen I känna igen hans stämma, hans herrlighet; hans tankar! en guds tankar! I skolen igenkänna dem på eder hänryckning, liksom hans magt på eder beundran, och eder själ skall brinna då i lyssnen därtill!

Det går inte att ta miste på det starka religiösa engagemanget. Som nämnts tidigare är detta en aspekt på texten. Men vi märker också en bekymrad mors tankar över sin något annorlunda fosterdotter.

Naturen hade kanske ämnat Sophie till poet; ty med undantag af begäret efter rykte, blomstrade inom dess bröst alla poetiska Caraktersdrag, och öfver dess förflutna lif breddes en dysterhet af oförklarlig poetisk känsla. Det var den som hade dödat dess själ för det verksamma lifvet, och rykt den in i drömmarnas värld; det var den som skapade detta vacklande och oroliga missnöje med det verkliga, och födt denna törst efter det ideala; det var den som förorsakade egensinnighet i kärleken, otillfredsställd i nöjet, sökande och föraktande alting i samma andedrag.

Den poetiska känsla, som Marie Sophie har, skylls för mycket. Bland annat beskrivs flickan lida av en dysterhet, inte vara verksam utan drömma, vara missnöjd och vacklande mot verkligheten, egensinnig i kärlek, otillfredsställd i nöjen och söka och förakta allt samtidigt. Det är inte en 'idealisk' dotter som beskrivs efter de normer för hur en ung kvinna skulle vara. Här framskymtar bilden av en upprorisk och egensinnig ung kvinna. Men intressant nog verkar fostermottern själv inte vara så mild och ödmjuk. När hon i den avslutande delen av sina tankar beskriver mäns och kvinnors olika inställning till kärlek, trohet och äktenskap hettar det till och en bitterhet och resignation skymtar fram.

Det gifves ingen passion som så starkt förblindar som kärleken: man tager dess häftighet för ett tecken till dess varaktighet; hjertat; fullt af en så ljuf känsla, sträcker den likasom öfver det tillkommande – och så länge denna kärlek varar, tror man at den aldrig skall uphöra. Men tvertom: – det är just dess häftighet, som förtär den; den utnöttes med ungdomen, den utplånas med skönheten, den slocknar med åldrens år; och så länge världen stått, har man aldrig sett tvenne gråhåriga älskande sucka för hvarandra. Man bör räkna på att [de] förr eller sednare uphöra att tillbedja hvarandra; då afguden som man dyrkade, är förstörd, ser man hvarandra å ömse sidor sådan man är; med förundran söker man det föremålet, som man älskade; då man sedermera finner det, blir man harmsen emot det som återstår, och ofta vanställes det af inbillningen, lika så mycket som det tillföre af densamma förskönades.

Det enda som återstår för kvinnan och som tycks vara hennes sköld mot sårande omdömen och attityder är ett typiskt kvinnligt sätt att förhålla sig. Intressant nog påminner förhållningssättet om den *miseratio*-strategi Marie Sophie Schwartz så framgångsrikt skulle använda sig av när hon beskriver sitt författarskap och sin författarroll. Kanske har hon här tagit starkt intryck av sin fostermor, anammat och förstärkt hennes syn på hur en riktig kvinna skulle förhålla sig. Kvinnan skulle enligt fostermodern vara blygsam.

Ljufva blygsamhet! Du kärlekens högsta vällust! hvad behag en qvinna förlorar i samma ögonblick hon öfvergifver dig! Om de kände ditt värde, huru mycken omsorg skulle de icke hafva att bevara dig, om icke af ärbarhet och dygd, åtminstone af begäret at behaga! Men man efterapar icke blygsamheten. Ingen konst är löjligare än den, at vilja efterhärma henne.

En sann kvinna är naturligt och okonstlat blygsam – ett ideal som ligger långt ifrån den häftiga, poetiska och känsloladdade unga kvinna som har skymtat fram i dagboksfragmenten.

Den gamla författarinnans försvunna dagböcker

I en artikel i *Idun* som heter ”Konsten att åldras” den 3 augusti 1940 beskriver en kvinnlig journalist, Beatrice Zade, hur hon hälsar på hos en kvinnlig släkting och namne till Marie Sophie Schwartz.⁹ Hos henne får hon tillfälle att titta på och bläddra i Marie Sophie Schwartz dagböcker. Från 1875 började Marie Sophie Schwartz att regelbundet föra dagböcker och i dem skriva ner händelser i familjen och andra reflektioner. ”De har ännu aldrig publicerats och ge en hittills oanad inblick i den bemerkansvärda författarinnans sjäsliv”, skriver Beatrice Zade. Hon menar att dagböckerna kan ses som ”de sista kapitlen i hennes levnadshistoria, ty de utgöra fortsättningen av hennes publicerande period och sluta först med hennes död”.

Zade menar att Marie Sophie Schwartz slutade skriva litterära berättelser runt 1875 och i stället gick över till att skriva ner vad som hände henne i dagböckerna. Som exempel berättas om hur Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook 1876 för att spara pengar magasinerade sitt hem och beslöt sig för att leva växelvis hos Marie Sophie Schwartz två söner Albert och Victor.¹⁰ Marie Sophie Schwartz förändrades markant i samband med detta.

Hennes modiga kamplust och vilja att självständigt verka hade försvunnit. Hennes fantasi slocknade, den skapande kraften dog bort. Intresset för sönerna blev dominerande i hennes tillvaro. Deras framgångar eller svårigheter betraktade hon som sina egna. Hon upphörde helt enkelt att leva ett eget liv, om än dagböckerna på sina ställen utvisa en inre strid just på denna punkt.

Här ges information om en del av Marie Sophie Schwartz liv som jag inte återfunnit någon annanstans. Tyvärr är de dagböcker försvunna vilka Beatrice Zade här refererar till och varav man kan se ett blad avfotograferat som illustration till artikeln i *Idun*. På Kungliga biblioteket finns, som sagt, tidiga dagboksfragment, från 1841 och 1844. Från andra perioder av Marie Sophie Schwartz liv finns inga dagboksanteckningar bevarade. Därför blir det extra intressant att se, trots att det blir i andra hand, vad dagböckerna som det refereras till i artikeln innehåller. Men det är självklart omöjligt att avgöra om det som Zade skriver verkligen funnits i dagböckerna eller om hon också använt någon annan källa.

Första gången Zade refererar till dagböckerna är när hon beskriver Gustaf Magnus Schwartz.

”Gubben”, som hon längre fram i sina dagböcker alltid kallade sin man, var liten och spenslig med skarpa anletsdrag och ett i allmänhet älskvärt sätt, men fordrande, självmedveten och envis. Med sin vilja av stål behärskade han hustrun fullständigt. Äktenskapet varade i aderton år och blev på det hela taget ganska lyckligt tack vare fru Marie Sophies plikt känsla, duglighet och klokhet.

Här görs som synes en sammanfattande beskrivning av både Gustaf Magnus Schwartz och Marie Sophie Schwartz. Om omdömena om dem kan härledas från dagböckerna blir det extra intressant. Marie Sophie Schwartz beskrivs som ”en vacker, lång och ståtlig flicka av god familj, mottaglig för varje intryck, glad och hjärtlig till sitt väsen, undfallande och anspråkslös. Det dröjde länge, innan hon utvecklade sig till vad hon senare blev.” Antingen bygger denna beskrivning på hur Marie Sophie Schwartz beskrivit sig i sina dagböcker eller så syftar de på en familjehistoria, som det inte verkar orimligt att Beatrice Zade fått ta del av vid besöket hos Marie Sophie Schwartz namne.

Vad som gör Beatrice Zades artikel unik är som nämnts att den behandlar just perioden efter 1875 i Marie Sophie Schwartz liv. Det

som skrivs här kan jämföras med det bevarade arkivmaterial, som jag fått ta del av, och på så sätt kan man få en säkrare uppfattning om artikelns tillförlitlighet. Att frågan om tillförlitlighet beaktas beror givetvis på diskrepansen mellan den officiellt konstruerade författarbilden och den mer verkliga. I och med att vi här har att göra med dagböcker, som per genredimension bör vara mer autentiska och sanna, blir det intressant att fokusera på de uppgifter hos Zade som förefaller vara hämtade direkt från dagböckerna. Den första var då beskrivningen av Gustaf Magnus Schwartz och Marie Sophie Schwartz.

Andra gången Zade uttryckligt refererar till och faktiskt citerar dagböckerna är då Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook packade ihop sitt hem.

Dagboken berättar hur de packade och magasinerade sina möbler och sitt husgeråd, men också, att för M.S. – så kallar sig Marie Sophie Schwartz alltid i anteckningarna – blev det en ”svår, mycket svår dag”, när hon den 30 mars 1876 för alltid lämnade sitt hem.

Zade redovisar hur Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook tillbringar sommaren 1876 hos sonen Albert i Hälsingland. Han gifte sig denna sommar med Julia Kökeritz. I fortsättningen skulle Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook, som tidigare nämnts, leva växelvis hos sönerna Albert och Victor. Zade kommenterar:

Hon var klok nog att från början inse svårigheterna i ett sådant ambulerande levnadssätt. Visst älskade hon sina barn innerligt och kände djup tacksamhet för sönerns och svärdöttrarnas hängivenhet, men just därför ville hon på inga villkor bli ett skiljande element i deras hem.

Det är omöjligt att veta om detta är Beatrice Zades egna personliga reflektioner eller om detta är tankar som återfinns i dagböckerna.

Som nämnts blev Marie Sophie Schwartz sorgsen i samband med uppbrottet från hemmet, men sommaren 1879 vände det då sonen Eugène förlovade sig med ”den förtjusande och förmögna Desirée (Disa), som var änka efter en av Gustaf Magnus Schwartz’ söner i ett föregående äktenskap.” De gifte sig och bosatte sig i Stockholm där Eugène Schwartz grundade Östermalms högre läroverk för flickor, den Schwartzska skolan. Så flyttade Marie Sophie Schwartz tillbaka

till Stockholm och bosatte sig hos honom. Zade beskriver hur Marie Sophie Schwartz fick en större och större familj och hur hon bar de flesta av sina barnbarn till dopet och ”inneslöt varje nykomling i sitt kärleksfyllda hjärta.” Hon hade också en livlig korrespondens med sin stora släkt.

Aldrig glömde hon en födelsedag, en namnsdag eller annan familjehögtid. Även släktingar och vänner lyckönskade hon med utomordentlig minnesgodhet till varje festligt tillfälle. Icke underligt, att hon dagligen skrev och själv mottog en mängd brev, kort, telegram etc. Av dagböckerna får man nästan intrycket, att korrespondensen för Marie [Sophie] Schwartz på gamla dagar ersatte skriftstället.

Så sammanfattar Zade Marie Sophie Schwartz anteckningar och menar att hon inte skrev något nytt under de sista tio åren av sitt liv. Dock ägnade hon trots det ett par timmar om dagen åt ”litterärt arbete”. Då gick hon igenom redigeringar och översättningar. Denna uppgift bekräftas av den korrespondens mellan Marie Sophie Schwartz och bokförläggarna Bonnier som finns bevarad på Bonnierarkivet. Man efterfrågade hennes biografi från Tyskland, Italien och andra länder. Detta glädde henne liksom när den unge Thore Blanche besökte henne och ville skriva om henne. Besöket resulterade, som nämnts tidigare, i artikeln ”Ett besök hos Marie Sophie Schwartz” som kom att tryckas i *Stockholms dagblad* den 21 mars 1886 och omtryckas i boken *Porträtter, intervjuer och skizzer* 1889. I denna artikel, liksom i Zades artikel, understryks Marie Sophie Schwartz vilja att träda tillbaka för ungdomen. Zade citerar dagböckerna:

– De gamla, säger hon i dagboken, böra göra sig redo att lämna livet och i följd därav taga upp så litet rum ibland de unga och kraftfulla som möjligt. De måste göra sina anspråk på livet mycket små, stänga in önskingarna inom en trång ram och lämna tanken på det egna jaget för att finna glädje och tillfredsställelse genom de yngre.

Zade ger ytterligare emfas åt denna tillbakaträdande roll då hon skriver att den gamla Marie Sophie Schwartz var sträng mot sig själv och överseende mot andra. Hon tog gärna en frånvarande i försvar och förebrådde sig för att hon yttrat sig om en person i dennes frånvaro. Dagboken citeras:

– Man skall aldrig påtvinga de yngre sina åsikter, skrev hon en gång, djupt ångerfull över något impulsivt yttrande. De unga för-
må ej se med de gamlas ögon, och de senare måste låta minnet av
den egna ungdomen göra dem tåliga och fördragsamma.

Zade kommenterar citatet: ”Att följa dessa föresatser torde ej alltid ha varit lätt, ehuru hon delade sin generations religiösa inställning och såg idealet i den egna personlighetens undertryckande.” Zade beskriver att de stora händelserna i Eugènes och Disas stora familj speglas i dagböckerna. Här återfinns Eugènes skola och Disas husmodersbekymmer och skolköksarbete, Disas styvdöttrars kärleks-
historier, baler, giftermål och de mindre barnens lekar och läxor – allt detta var, skriver Zade, viktiga händelser i ”gamla farmors” tillvaro.

Som nämnts tidigare spelade väninnan Lea en viktig roll i Marie Sophie Schwartz liv. Hon medverkade aktivt i konstruktionen av den officiella bild Marie Sophie Schwartz ger av sig själv i de biografiska artiklarna.¹¹ Zade skriver: ”Mellan dem båda fanns också otvivelaktigt en särskild sympati, en djup och innerlig förståelse.” Detta återspeglas också i dagboken eftersom Lea ofta nämns, ”en påhälsning, ett brev, en bok de läst [...]”. Intressant är att Lea förmedlade kontakten mellan Marie Sophie Schwartz och ”åtskilliga bland de yngre och modernare författarinnorna, t.ex. Amanda Kerfstedt och Mathilda Langlet [...]”. Den senare besökte Marie Sophie Schwartz ibland och skänkte henne sin bok *Döttrar och mödrar*¹², en populär rådgivningsbok för kvinnor.

Den väninna som stod Marie Schwartz närmast var som nämnts Emelie Krook. Hon avled plötsligt den 5 mars 1889 och i dagboken antecknade Marie Sophie Schwartz: ”– Emelies, älskade, älskade Emelies dödsdag. – Då gick något sönder inom M.S.” De hade varit, skriver Zade, ”intima vänner under mer än trettio år och delat allt med varandra.” Efter Emelie Krooks död blev Marie Sophie Schwartz allt dystrare och sjukare. Hon skrev brev och deltog i familjens liv och ”tvang sig att inför andra behärska sin sorg. Ja, man tror ibland, att hon till och med vill dölja smärtan för sig själv.” Dagböckerna blir tjockare och tjockare, och Marie Sophie Schwartz framhåller hur mycket hon har att vara tacksam för men ”saknaden efter vännen tränger sig fram på varje blad.”

I dagboken återspeglas Marie Sophie Schwartz stora intresse för pedagogiska frågor och dagligen finns reflektioner om uppfostran. Däremot tycks hon som gammal ha tappat intresset för samhällsfrågor, skriver Zade: ”Om kärlek och äktenskap eller om kampen

för kvinnans likställighet med mannen finns t.ex. intet enda ord i dagböckerna.” Kanske är det inte så märkligt om man ett helt liv varit engagerad i dessa frågor och ser hur litet som har förändrats. Dessutom är frågan om uppfostran och kvinnans och mannens ställning i samhället på ett djupare plan beroende av varandra i Marie Sophie Schwartz tankevärld. Det var frågor som hon kraftfullt drev i sina romaner och i debattartiklar. Som Zade skrev 1940: ”Hon kämpade ju för kvinnans självständighet, för arbetets betydelse, för klasskillnadernas upphävande, allt sådant som då ännu icke upptagits i det allmänna medvetandet. [...] Den som i våra dagar läser hennes böcker måste i sanning förvånas över hur mycket före sin tid denna författarinna var. Framför allt var arbetet hennes patos, likställighet hennes absoluta fordran på samhället.”

Detta starka engagemang gav henne en stor publikframgång men krävde också en övermänsklig arbetsinsats. Zade skriver:

Publiksuccèsen blev för Marie Sophie Schwartz räddningen ur all nöd. Hon förtjänade tillräckligt för att leva bekymmersfritt och ge sina mycket begåvade gossar en utmärkt uppfostran. Även utrikes resor och ett angenämt sällskapsliv kunde hon tillåta sig under dessa berömmelsens år. Det enda ledsamma var, att hon måste arbeta för mycket. När sönerns utbildning vid 1870-talets mitt avslutats, förfogade hon ej heller mera över samma krafter som förut. Hennes hälsa blev vacklande, hennes arbetsförmåga avtog, och samtidigt började nya författare erövra publikens gunst, så att hennes böcker ej längre inbringade några större summor.

Här har alltså publiken både räddat och förstört för henne. Det är en intressant bild av en modern yrkesarbetande kvinna som ges och man frågar sig vad som är orsak och vad som är verkan. Bilden av publiken som ett krävande och nyckfullt odjur är intressant ur många aspekter. Otivelaktigt är det så att publiken inte tröttnat på Marie Sophie Schwartz berättelser eftersom de nytrycktes, översattes och gavs ut i nya upplagor till de första decennierna av 1900-talet. Snarare verkar det vara författarinnan som bestämt sig för att sluta skriva så mycket. Antingen berodde det på att kroppen tagit slut eller så befarade man att den skulle göra det. Eftersom man här kan spåra en form av *miseratio*-strategi blir det omöjligt att reda ut orsakssambanden. Intressant är dock att det är en god strategi om man bestämt sig för att sluta skriva så många berättelser och i stället ägna sig åt sin familj. Kanske hade Marie Sophie Schwartz i många

av sina populära kärleksberättelser varit tvungen att skriva mot sin övertygelse, tvingats kompromissa med sina ideal – ett minskat brödskrivande skulle kunna ge utrymme för andra frågor som nu var mer angelägna för henne.

Om Marie Sophie Schwartz slutat intressera sig för kvinnofrågor var hon fortfarande djupt engagerad i klassfrågor. Särskilt starkt reagerade hon hela livet mot ståndsfördomar. Ett exempel är att hon två år före sin död blev mycket upprörd då någon på en bjudning gjorde stor affär av de adliga släktingarna. Hon ångrade sin häftiga reaktion men skrev i dagboken: ”Mitt samvete ogillar nu en gång sådant!” Den unga flickans häftighet kom till ytan.

Det tycks som om hennes intresse för pedagogik och uppfostringsfrågor dominerat hennes författarskap. Som Zade skriver återkommer hos Marie Sophie Schwartz dessa frågor som de viktigaste för henne när hon blir gammal. Särskilt intressant är då att den gamla Marie Sophie Schwartz med nöje umgicks med det sena 1800-talets stora namn inom rådgivningslitteraturen för kvinnor, Mathilda Langlet. Här kan man alltså se ett gemensamt pedagogiskt intresse, som tog sig uttryck i Marie Sophie Schwartz egen *Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppfostran* som hon gav ut mycket tidigt i sitt författarskap, långt innan hon nått sina stora publikframgångar. Knutet till detta är också Marie Sophie Schwartz tro på arbetets utvecklande förmåga. Den tron behöll hon hela livet och skriver i dagboken: ”Ungdomen har anspråk på livets glädje och på kraft att arbeta. – Arbeta! ja, den som älskar arbetet finner i det en tröst under många prövningar.”

NÅGRA PERSPEKTIV PÅ GUSTAF MAGNUS
SCHWARTZ BIOGRAFI

Från början

En mörk kväll anlände till Asplyckan en vagn med dam och herre. Man knackade på hos fru Christina Hägglund, som vid denna tid ägde Asplyckan eller Hägglunda som det då hette. Det gjordes upp att damen som var sorgklädd skulle inackorderas hos fru Hägglund och när detta hela gjorts upp försvann herrn i sitt fordon.

Detta citat skulle kunna vara inledningen till en roman av Charles Dickens eller August Blanche.¹ Romanen skulle då handla om hur kvinnan födde sitt oäkta barn och hur barnet efter många prövningar hittade sitt rätta ursprung och levde ett lyckligt och framgångsrikt liv. Men citatet är inte hämtat från någon roman. Det kommer från en artikel som heter ”En victoriansk släktgåta i Borås” tryckt i *Borås Tidning* den 18 september 1966, skriven av Philip Josefsson.² Här jämför Josefsson en tidigare artikel han skrivit med en uppsats som han har fått sig tillsänd. Asplyckan eller Hägglunda var ett inackorderingshem där ogifta kvinnor eller änkor kunde föda sina barn. I sin tidigare artikel hade Josefsson skrivit att den kvinna som skulle föda sitt barn i citatet ovan var änkan Albertina Birath, född Björk och att mannen var den tyske köpmannen Carl Birath. Barnet som föddes var författarinnan Marie Sophie Schwartz, senare gift med den kände frenologen och teknologie professorn Gustaf Magnus Schwartz (1783–1858).

Uppsatsen som Josefsson fått sig tillsänd, heter ”Marie Sophie Schwartz’ börd. En victoriansk släktgåta” och är skriven av

Marie Sophie Schwartz sondotterbarn, Birger Stolpe, och tryckt i *Personhistorisk tidskrift*.³ Inledningsvis skriver Stolpe att Marie Sophie Schwartz egentligen hette Maria Sophia Birath. Det var, menar han, slapphet i tidens kyrkobokföring som gjorde att hon kunde kalla sig för Schwartz. Hon var inte gift med Gustaf Magnus Schwartz eftersom han redan var gift. Men hon sammanlevde i sjutton år med honom och de hade två söner tillsammans. När de flyttade ihop var hon 21 år och han 57 år. Han var en konflikternas man, stridbar och genialisk men också omvittnat charmig och orädd. Gustaf Magnus Schwartz kom självklart att påverka sin 36 år yngre 'maka' på mer än ett sätt. Därför blir det intressant att gå några tiotal år bakåt i tiden för att se vad Gustaf Magnus Schwartz gjorde innan han träffade Marie Sophie Schwartz, vad som format honom till den man som hon träffade. Jag vill här göra en utvikning och porträttera Gustaf Magnus Schwartz, eftersom jag menar att kunskaper om honom gör att man får en djupare förståelse av Marie Sophie Schwartz.

Gustaf Magnus Schwartz

Gustaf Magnus Schwartz föddes 1783 i Helsingfors. Han var enda barnet i sin fars andra äktenskap. Fadern, Peter Schwartz (1733–1793), var rådman, sjömanshusdirektör och handelsman. Modern hette Margareta Wilhelmina Philp och var, när hon gifte sig med Peter Schwartz, 39 år – en ovanligt hög ålder för en kvinna att gifta sig på den tiden. Hon var, skriver Birger Stolpe, ”en halvgammal högvälboren fröken från landet, rik på ärofulla anor men barskrapad på mynt [...]”.⁴ Själv var Peter Schwartz 47 år, änkling och far till fyra barn.

Den 21 augusti 1783 föds ett efterlängtat barn och Schwartz skriver:

Torsdag kl. 5 minuter mindre än 5 om morgonen, då solen än stod i Lejonet under planeten [...] behagade den store Guden förlösa min k. hustru ifrån en swår Barnsbörd och wälsigna vårt äktenskap med en wälskapad son, som dagen därefter eller Fredagen den 23 Augusti klockan 4 eftermiddagen blef Christnad af vice Pastoren och Capellanen Petrus Areman.⁵

Barnet som föddes var Gustaf Magnus Schwartz. Hemmet var, enligt Harald Hornborg, ovanligt kulturellt:

Biblioteket var häpnadsväckande stort för denna tid och denna klass och välförsett med arbeten i många olika ämnen: lagfarenhet, historia, lexika, teologi, politik, ekonomi, reseskildringar, filosofi, kemi, skönlitteratur m.m. Det var sålunda ett högt kultiverat hem, i vilket den unge Gustaf Magnus växte upp, och hans beläsenhet var säkert redan i ungdomsåren betydande i jämförelse med de flesta av hans jämnårigas inom de högre borgerliga kretsarna i Helsingfors.⁶

Peter Schwartz dog när sonen var nio år gammal. Faderns ekonomi var god och efter hans död fanns det inte några hinder för fortsatt skolgång och akademiska studier.

Gustaf Magnus Schwartz röjde, skriver Stolpe, tidigt en märklig begåvning, och man tycker sig se ”ett litet omskrutet familjesnille” bakom det självbiografiska dokument Gustaf Magnus Schwartz lämnat om sin barndom:⁷

Ett hufvuddrag i min karakter, som gått igenom hela min lefnad, är, att jag alltifrån barndomen icke funnit någon njutning uti de ändamåls- och planlösa tidsfördrif, som mengden kallar *roliga* och uti nöjet af att komma tillsammans, gå och fara blott för att *fördrifva tiden*. Jag har aldrig funnit nöje uti annat än sådant som gått ut på något *ändamål*, att vinna detta, åstadkomma något, förehafva något. Jag roade mig såsom barn med *inventiösa* leksaker, skjuta, med *dufvor, foglar och andra djur*, med en *blomsterträdgård*, med *elektricitetsmaskiner* o. d., med *mineralsamling*, med kem. *experimenter*, allt med en passion som gjorde mig *sinneslös för nöjen; spektakler undantagna*.⁸

Den unge naturforskaren utvecklas till en stor systematiker. Efter sju års studier i Helsingfors trivialskola⁹ blev han, knappt 16 år gammal, student i Åbo.¹⁰ Knappt 18 år gammal har han tagit bergsexamen vid Åbo Akademi. Dessutom lär han ha läst filosofi.¹¹ Han uppmärksammades av kemisten, fysikern och mineralogen Johan Gadolin som ivrigt uppmuntrade honom. 18 år gammal fick Gustaf Magnus Schwartz betyg för auskultering vid Bergskollegium i Stockholm och lämnade Finland.¹²

Så kom då Gustaf Magnus Schwartz som 18-åring till Stockholm. Han fick inflytelserika vänner och beskyddare. Den främste var Bengt Geijer som var överdirektör för Kontrollverket och ägare av Rörstrand. Efter att ha varit informator för Geijers barn blev han

dennes påläggskalv. Stolpe menar att det faktum att Gustaf Magnus Schwartz fick inflytelserika och mäktiga vänner berodde på hans stora kunskaper, hans berömda framställningskonst och hans, genom hela livet, omvittnat charmanta och övertygande sätt att vara. Detta var häpnadsväckande, skriver Stolpe, eftersom det ”parades med en arrogans av ovanliga mått och en närmast abnorm oförmåga till samarbete.”¹³

Det var också nu som Gustaf Magnus Schwartz skaffade sig en mäktig ovän som han skulle ha för hela livet – Jöns Jacob Berzelius. Berzelius och Schwartz skulle omväxlande hålla föreläsningar i kemi. Schwartz skaffade apparatur men slarvade med finansieringen och försökte med nödlögner att slingra sig ur svårigheterna. Den fattige Berzelius fick med lånade pengar betala, och denna historia skulle fått Berzelius att hela livet hata Schwartz – trots att Schwartz halvbror i Helsingfors snabbt betalade utlägget. Stolpe spekulerar i att skillnaden mellan den ”sävlige och blyge östgöten”, dvs. Berzelius, och den ”fågellikt kvicke och fräckt charmfulle finländaren” spelade en betydande roll när det livslånga hatet grundlades hos Berzelius.¹⁴

I Stockholm anställdes Gustaf Magnus Schwartz av sin beskyddare Geijer både som kemist vid Rörstrand och som kanslist vid Kontrollverket. Han fick en bostad i en romantisk paviljong i slottsparken där också Rörstrandsfabrikens kemiska laboratorium fanns. Han var ett lovande 23-årigt framtidslöfte och beskrivs så här av sedermera professorn i teknologi och bergsvetenskap Johan Friedrich Ludwig Hausmann i *Reise durch Skandinavien. In den Jahren 1806 und 1807* (1814):

Genom en slump kom jag snart efter min ankomst till Stockholm att stifta Schwartz bekantskap. På grund av likheterna oss emellan i fråga om våra älsklingsämnen och på grund av överensstämmelser i fråga om många idéer, vilka kom i dagen redan vid vårt första samtal, kom vi snabbt på intimare fot med varandra, och det gick sedan knappt någon enda dag, då vi inte – vanligtvis tidigt på morgnarna – träffades och samtalade, särskilt i ämnen rörande mineralogi, kemi och teknologi. Jag har Schwartz att tacka för en mängd oskattbara lärdomar, och jag kommer alltid att stå i tacksamhetsskuld till honom för dessa liksom också för mångahanda andra bevis på godhet och vänskap, med vilka han överhopade mig under mitt uppehåll i Stockholm.

Schwartz är en man av mycket omfattande vetande. De rön han gjort inom de ovan nämnda ämnena ligger i hög grad tillgängliga

i hans medvetande. Han har en stor beläsenhet, också i utländsk litteratur, och med framåtskridandena inom mineralogin, kemin och tekniken i utlandet är han ingående förtrogen. Därtill är han ett i hög grad originellt intellekt. Inom alla ämnen som han företrädesvis odlar, har han sina egna åsikter och teorier, och han ordnar de för honom kända rönen och föremålen för sin forskning med beundransvärd konsekvens i system som han själv byggt upp. Sålunda har han ställt upp ett eget, fullständigt originellt system för kemin, vilket är högst skarpsinnigt men svåriligen torde komma att slå igenom, då dess grundpelare, åtminstone efter min övertygelse, inte vilar på oomkullrunkeligt bevisade fakta utan på hypoteser. Till detta av honom helt genomförda system för kemin ansluter sig ett annat för mineralogin, vilket i många stycken sammanfaller med mina åsikter om klassifikationen av oorganiska naturföremål. En stor del av den tid vi tillbragte tillsammans använde vi till att utbyta tankar om det mineralogiska systemet och ömsesidigt korrigerade varandra. I fråga om huvudgrundsatserna kom vi överens, men inte ifråga om den mer speciella bearbetningen av systemet, där jag fann mig nödgad att hålla mig till åsikter som helt avvek från hans. Den originalitet, som kännetecknar Schwartz i allt hans tänkande och handlande, för med sig en viss motsägelselusta, genom vilken han blir intressant för var och en som gläder sig åt originella åsikter, men vilken inte duger inför den större hopen, som kräver kritiklöst eftersägande av de åsikter som en gång funnit hemorts rätt där. [...] Schwartz studerar oförtrutet och flitigt, med den stora intellektuella livligheten, med vilken han samtidigt riktar sin uppmärksamhet på mycket skilda föremål på en och samma gång, och en viss oro i kynnet tillåter honom sällan att hålla ut med egen produktion av ett verk. Det [...] första häftet av en mineralogi är såvitt jag vet den enda skrift som hittills utkommit under hans namn.¹⁵

Schwartz beskrivs som en synnerligen självständig, beläst och kunnig vetenskapsman som vill gå sina egna vägar. Gustaf Magnus Schwartz har också gift sig med sitt livs stora kärlek, den 16-åriga Maria Sofia Brand från Finland. Hon tycks ha varit en mycket ovanlig kvinna. Hausmann beskriver henne lyriskt i sin *Reise durch Skandinavien*. Hon är inte mindre originell än mannen, lika ovanlig och snillrik. Dessutom är hon lärd i ordets egentliga mening och studerar lidelsefullt alla vetenskaper som mannen studerar. Hon är hemmastadd i matematik, fysik, kemi och mineralogi, och hon är

uppfinningsrik. Hon ägnar sig med liv och lust åt sitt hushåll vid sidan av sina vetenskapliga sysselsättningar. Sammanfattningsvis skriver Hausmann:

Med sin rika intellektuella utrustning, sina talanger och sin livsstil, som i så hög grad avviker från andra fruntimmers, är hon dock något som man högst sällan träffar på: fullkomligt naturlig och mycket anspråkslös – och likaså hindrar inte de många allvarliga sysselsättningarna henne på minsta vis från att ge utlopp åt sin ungdomliga glättlighet.¹⁶

1807 föddes parets första son, Claes Reinhold.¹⁷ 1810 föddes Theodor och 1814 Magnus.¹⁸ Fram till 1816 går allt som på räls för det unga paret. Gustaf Magnus Schwartz är en ryktbar och framgångsrik vetenskapsman. Han lever i ett lyckligt äktenskap, hans mor bor också i Stockholm och hans beskyddare Bengt Geijer och Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz, den senare ledamot av Stockholms alla lärda samfund och många utländska, håller sina händer över honom. Gustaf Magnus Schwartz förordnas att förestå föreläsningsverksamheten vid Vetenskapsakademien. Han får tjänstebostad i akademiens hus vid Stora Nygatan och inväljs 1812 i Vetenskapsakademien och utnämns till teknologie professor. Dessutom efterträder han 1816 Geijer som överdirektör för kontrollverket.

Lyckan vänder med Gustaf Magnus Schwartz Parisresa 1816. Han tänker vara borta i sex månader men stannar i Paris i två och ett halvt år. Med sig på resan har han sin hustru och assistent Maria Sofia Brand. Gustaf Magnus Schwartz har i samförstånd med sin beskyddare Edelcrantz men utan akademiens vetskap anställt henne som sin assistent. Dessutom tycks hon ha uppträtt i manskläder. I Paris blir emellertid Maria Sofia Brand allvarligt sjuk och Schwartz befinner sig plötsligt i ett svårt dilemma. Han kan inte åka hem och officiellt har han inte sin hustru med sig. Han skriver ett bönfallande brev till sin beskyddare där han ber honom förlänga hans ledighet eftersom han inser att hans hustru, i brevet kallad ”svågern”, är döende:

Och ehuru han alltsedan legat under en ganska skicklig och ömsint läkares vård, som en gång förut återställt honom och således är bekant med hans konstitution, hafva alla medel blifvit fruktlöst använda att motverka utbrottet och fortgången af en galop-

perande lungсот; som nu helt och hållet absorberat hans krafter. Sedan denna tid har jag, utom en resa kring Reims, knappast kunnat aflägsna mig från hans säng. Jag utber mig Herr Baron och Presidentens benägna deltagande i detta hårda öde, för att döma om den förskräckliga belägenhet hvori jag nu befinner mig – utan minsta hopp om hans återställande!

Ehuru jag är alldeles oförmögen att tänka både framåt och tillbaka, ser jag dock ingen möjlighet att återvända hem förrän nästa vår. Men skulle det olyckliga öde träffa mig, att dessförinnan beröfvas den vän som hittills ensam gifvit lifvet det värde det för mig ägt – ett öde hvars grufveliga sannolikhet outhärligt söndersliter mig – så ber jag Herr Baron och Presidenten att af förbarmande ställa så till, att jag likväl må få dröja borta till våren; för att icke i hans Barn, ja, i hvarje papperslapp, finna påminnelser af en belägenhet som jag icke så snart skall väna mig att bära.¹⁹

Maria Sofia Brand avled i Paris 1817, 27 år gammal. Våren 1819 är Gustaf Magnus Schwartz tillbaka i Stockholm. När Schwartz var i Paris har Berzelius blivit utnämnd till Vetenskapsakademiens sekreterare och hans motvilja mot Schwartz tycks inte ha minskat. När Schwartz blir överfallen på gatan skriver Berzelius förtjust till en tysk vetenskapskollega om hur Schwartz blivit ”durchgeprügelt”.²⁰ Samarbetet med akademien knakar och Schwartz anklagas för att inte lämna in rapporter och årsberättelser som han ska. Konflikten kulminerar under ett sammanträde där Schwartz avsäger sig sina uppdrag för akademien. Men Schwartz anseende som vetenskapsman hade inte skadats. I riksdagen motionerar man om en hederspension till Schwartz på 3 000 rdr bco. Den avslås eftersom Schwartz skulle utses till en betydande post – som överdirektör för det planerade Teknologiska institutet.

Teknologiska institutet inrättades 1826 och var i stort sett utformat efter Gustaf Magnus Schwartz planer, men dubbelt så stort och med en tre gånger så stor verksamhet. Händelseutvecklingen inom institutet skulle, enligt Stolpe, ”komma att präglas av nästan ofattbart intensiva personliga motsättningar.”²¹ Striden kom att handla om motsättningen mellan de två principerna ”det praktiska” och ”det vetenskapliga”. Schwartz var en ivrig förespråkare för den praktiska principen. I stadgarna skulle institutets syfte vara ”att genom undervisnings och upplysningars meddelande åt slöjdeidkare bidra till förkofran af fäderneslandets näringar. Den [inrättningen] bör främst vara en slöjdeskola för ynglingar, som ännu ingå i

näringsståndet, och för det andra utgöra en praktisk rådföringsanstalt för själva slöjdeidkaren.” Och längre fram, då institutet börjar ta form, lyder stadgarna: ”Undervisningen skall i allmänhet vara mer populär och praktisk än strängt vetenskaplig.”²² Stolpe skriver att Schwartz ingående hade studerat avvägningen mellan teori och praktik vid de utländska utbildningsanstalter som hade föregått Teknologiska institutet och menar att Schwartz motvilja mot det vetenskapliga idealet säkerligen hade att göra med den motvilja han fått mot den vetenskapliga världen i Sverige: ”Men även om han alltid hade haft en viss benägenhet för ensidighet, blir han i denna fråga närmast som besatt. Så vetenskapsman han själv var, spottade han ilsket åt allt vad vetenskap hette. Och ju mer låst han blev i sin befängda ståndpunkt, desto mer stegrades hans raseri.”²³

Pontus Henriques menar i *Skildringar ur Kungl. tekniska högskolans historia*, att när Schwartz rasade mot vetenskaperna var det i själva verket vetenskapsmannen Berzelius han rasade mot.²⁴ Det var Berzelius och dennes blivande svärfar Gabriel Poppius som företrädde vetenskapen. En strid utbröt och Poppius klagade hos Kunglig Majestät över Schwartz syfte att förvandla institutet till en lägre hantverksskola. Men dessa invändningar mot Schwartz fick inte avsedd effekt. Det som slutligen skulle få Schwartz att avgå var en slutgiltig hetskampanj som tillsammans med personliga olyckor drabbade honom.

1817 dog som nämnts Schwartz första hustru och assistent Maria Sofia Brand i Paris av galopperande lungdot. Schwartz var förtvivlad. I Paris träffade han då en 19-årig änka, Caroline Durdant, född Corbin. De gifte sig några månader efter första hustruns död, och Caroline följde med honom till Sverige. När de träffades i Paris var Gustaf Magnus Schwartz, skriver Stolpe, ”omstrålad av sin internationella berömmelse, rörde sig i de främsta kretsar och var som fisken i vattnet i berömda vetenskapsidkares salonger och laboratorier”. Dessutom lär han ha varit mycket charmig och Stolpe tror att det säkert var ”lätt för den unga änkan att säga ja till den berömde, sexton år äldre mannens frieri”. Men när de kom till Sverige skulle, menar Stolpe, stämningen i hemmet snart bli förgiftad: ”Äktenskapet måste för den oerfarna unga fransyskan ha känts som att i tjugo år vara länkad vid den ena av två bältesspannare” (här avses Schwartz och Berzelius), och hon drogs in i en ”djungel av intriger, viskningskampanjer och konflikter vilka då och då flammade upp till öppen batalj”.²⁵

Striden kulminerade då Caroline Schwartz efter tjugo års äktenskap tog parets båda döttrar, Maria och Sofia, med sig och rymde

till Paris. Därefter utgavs en nidskrift mot Schwartz, nyckelromanen *Frenologen*.²⁶ Den skrevs av Carl Fredrik Ridderstad, men rykten gick om att denne i själva verket agerade spökskrivare. Vid tillkomsten av nidskriften kan sonen Claes ha haft en viktig roll. Stolpe tror dock att den sannolikaste uppgiftslämnaren var en annan släkting till Schwartz, Anton Fahnehjelm.

Man frågar sig vad som kunde förmå Caroline Schwartz att efter tjugo års äktenskap ta det, på den tiden, så drastiska steget att lämna sin man. Hon iscensatte en rymning som planerades noga. Stolpe menar att den lyckades dels därför att Gustaf Magnus Schwartz var så upptagen med sina många arbetsuppgifter och stridigheter, dels därför att hon hade en manlig medhjälpare, Schwartz halvsystemson, den ovannämnde Anton Fahnehjelm. Den utlösande faktorn till rymningen var, menar Stolpe, att Gustaf Magnus Schwartz inlett ett förhållande med husmamsellen Beda Munktell, som nu var gravid. Men Stolpe skriver också att det rimligtvis inte kan ha varit ryktet om att Schwartz förfört husmamsellen som fått hustrun att rymma. I Stockholm var 1840 75 % av alla kvinnor ogifta och hade svårt att försörja sig, och i nästan varje borgerligt hem fanns mamseller – det kunde vara systrar, mostrar, kusiner, släktingars döttrar och andra – som var helt utelämnade åt husfaderns godtycke. Nästan hälften av alla barn som föddes i Stockholm var vid denna tid utomäktenskapliga. Nej, det var ryktena som gick om varför Caroline Schwartz lämnat sin man som skadade Gustaf Magnus Schwartz anseende mest. I sina självbiografiska anteckningar skriver han:

Näst Berzelius har den fransyska sköka, hvarmed jag hade den olyckan att gifva mig, genom sin rymning och i synnerhet det infama ryckte hvarmed hon förstod att gifva detta steg färg, mest skadat mig. Det var i följd deraf som den nedriga Magister Bahr, för att kunna sätta mig i desto större vanryckte och aflägsna mig från Technologiska Institutet, för att där sjelf erhålla plats, blef i stånd att med biträde af en gemen slägtinge [till mig], n.m. kapten *Fahnehjelm* [...] om mig författa en nidskrift: *Phrenologen*, hvilken Bahr narrade en lättsinnig litteratör, *Ridderstad*, att i sitt namn utgifva.²⁷

I *Frenologen*, där huvudpersonen heter Mörk och är överdirektör, beskrivs hur denne giftmördar sin första hustru i Paris och hur han försöker att begå blodskam med sin dotter. Dessutom skändar han gravar för att få särskilt intressanta kranier att studera. Anklagelsen

om att Schwartz skulle ha mördat första hustrun i Paris är särskilt grym, och det är lätt att föreställa sig att Gustaf Magnus Schwartz situation var fruktansvärd. 1844 var dessutom slutstriden om Teknologiska institutet under uppsegling. Striden fördes inte bara bland ämbetsmän, vetenskapsmän och lärare vid institutet. Den hade också förts ut till allmänheten. Tidningarna var fulla av insändare och hetsartiklar.

Gustaf Magnus Schwartz var övergiven av sin hustru och sina två döttrar. Två söner från första äktenskapet, Theodor och Magnus, hade emigrerat och var ovänner med fadern. Gustaf, äldste sonen i andra äktenskapet, hade drunknat. I Stockholm fanns den äldste sonen från första äktenskapet, Claes, och den yngste sonen från andra äktenskapet, Rémy.²⁸ I hemmet uppfostrades dessutom det utomäktenskapliga barn, dottern Ada, som bar Schwartz namn. Det var mitt under denna turbulenta tid som Marie Sophie Schwartz flyttade in hos Gustaf Magnus Schwartz och blev fru i huset. I ett brev från Anton Fahnehjelm till Caroline Schwartz står:

På Institutet samma sinnliga lif som förr. Beda är afskedad och en fröken har ärvat platsen. Hon lærer ha blifvit lockad i en fälla genom ett löfte om giftermål, men som dermed icke hafver sig så lätt, så ser hon nu ganska tryckt och missbelåten ut. Dessa notiser har jag i sqvallerwäg, men sjelf möter jag Ö[verdirektören] med Mlle emellanåt, promenerande eller på spektaklet, der första gång vi träffades gafs – Don Juan.²⁹

Stolpe kommenterar att det inte är märkligt om ”fröken” såg tryckt och missbelåten ut. Hon väntade nämligen, liksom sin fostersyster, Gustaf Magnus Schwartz barn. Man frågar sig hur Marie Sophie Schwartz hamnat som husmamsell hos Gustaf Magnus Schwartz.

Birger Stolpe skriver i ”Marie Sophie Schwartz' börd. En victoriansk släktgåta” – den artikel som han skickade till Philip Josefsson på *Borås Tidning* – att Gustaf Magnus Schwartz i många år umgåtts i överinspektören Johan Trotzigs hem på Blockhusudden i Stockholm. Trotzig tillhörde den stora bruksdynasti Trotzig som Schwartz genom sitt arbete haft kontakter med. Johan Trotzig hade på äldre dagar gift om sig med den 33 år yngre guvernanten i huset, mamsell Beata Gustava Björk. I hemmet fanns också de två fosterdöttrarna, Albertina och Maria Sophia.

1840 tecknades ett kontrakt mellan Gustaf Magnus Schwartz och Marie Sophie Schwartz. Man vet inte vad det innehöll men man vet

att det förnyades dagen innan Gustaf Magnus Schwartz dog och att hon vid hans död hade en fordran på dödsboet på 19 200 riksdaler.³⁰ Men dödsboet hade inga tillgångar och det var nu som Marie Sophie Schwartz författarkarriär tog fart. Men först några ord om det skellet Marie Sophie Schwartz hade i garderoben.

Marie Sophie Schwartz och Gustaf Magnus Schwartz var inte gifta. Caroline Schwartz, som nu levde i New York, var den riktiga änkan. Marie Sophie Schwartz hette alltså inte Schwartz. I sin artikel 1965 utreder Birger Stolpe vilka som egentligen var hennes föräldrar.³¹ Det sägs att Marie Sophie Schwartz föräldrar ska ha varit en tysk köpman som hette Carl Birath och hans hustru Albertina Birath, född Björk. Fru Trotzig var född Björk. Men någon Carl Birath har aldrig funnits. I kyrkoböckerna i Borås står att Maria Sofia är född som oäkta dotter till 21-åriga ogifta Carolina Birath. Någon far går inte att spåra. Stolpe visar att de två fosterdöttrarna i själva verket inte ens var halvsystrar. Marie Sophie Schwartz fostersyster var dotter till fru Trotzigs syster Maria Albertina Björk, men Marie Sophie var inte släkt alls och Stolpe tror att de två 'systerna' "totalt ihop ett fiktivt äkta par av sina resp. ogifta mammors namn: Carolina Birath, den enas mor, blir till Carl, bägges far, och Albertina Björk, den andras mor, får passera som bägges mor och 'Carl Biraths' lagvigda."³² I Marie Sophie Schwartz korrespondens benämns fostersystemen alltid 'syster'.

Marie Sophie Schwartz hade till skillnad från Gustaf Magnus Schwartz ingen familj att falla tillbaka på. Han kom ju, som vi sett, från ett burget finskt köpmanshem där han fått en gedigen utbildning. När han kom till Stockholm låg, kan man säga, världen för hans fötter, och han skaffade sig snabbt beskyddare och gjorde karriär. Han gifte sig med en ovanlig kvinna som, samtidigt som hon var hans hustru, var hans arbetskamrat. Vändpunkten i hans liv tycks vara då första hustrun dog i Paris, och han återvände till Stockholm med sin andra hustru. I striden om Teknologiska institutet blev han förloraren, främst därför att hans andra hustru, samtidigt som striden pågick som mest, valde att ta parets båda döttrar och lämna honom. I nyckelromanen *Frenologen* utpekades han några år därefter som hustrumördare och gravskändare, dessutom beskylldes han för incest.

Marie Sophie Schwartz började alltså som 21-åring sitt sjutton-åriga samliv med Gustaf Magnus Schwartz. Det var år 1840, och ryktena om varför Schwartz andra hustru lämnat honom spreds som mest. När *Frenologen* gavs ut hade de levt tillsammans i fyra år

och borde rimligtvis mött anklagelserna tillsammans. Han tog ett år därefter avsked från Teknologiska institutet, och det är sex år innan Marie Sophie Schwartz ses sitta på C.S. Lewis tavla ”Utsikt över Marieberg” tillsammans med Emilie Flygare-Carlén och Fredrika Bremer. Det är också sex år till dess att hon kom att publicera sin första berättelse med det mångtydiga namnet *Förtalet*. Det blir då intressant att fråga sig vad som hände i Marie Sophie Schwartz liv mellan utgivningen av *Frenologen* 1844 till dess att hon gav ut sin första berättelse vars titel kan ses som ett svar på *Frenologen – Förtalet* 1851.

Som nämnts flyttade Marie Sophie Schwartz in i Gustaf Magnus Schwartz hem 1840. Hon hade, skriver Anton Fahnehjelm i ett brev (citerat ovan), blivit lovad giftermål och var gravid. Hennes fostersyster var också gravid med Gustaf Magnus Schwartz och flyttade också in. I hushållet fanns sannolikt också Gustaf Magnus Schwartz dotter med den förra husmamsellen Beda Munktell.

Gustaf Magnus Schwartz första hustru Maria Sofia Brand var som nämnts en för sin tid ovanligt lärd kvinna och arbetade som sin mans assistent. Det blir då intressant att fråga sig om Marie Sophie Schwartz övertog denna roll. I den biografi som trycktes i *Svenska Familj-journalen* 1864 skrivs om Marie Sophie Schwartz utbildning, att hon fram till tio års ålder åtnjöt ”den mest vårdade uppfostran”. Men fosterfadern dog och utbildningen avbröts. När hon var 15 år fick hon enbart undervisning i ritning och målning eftersom hon visade stora talanger för detta – det bekostades, skrivs det, av några av fosterfaderns vänner. Hon hade också som barn visat sig vara ovanligt skicklig på att skriva vers. Men när hon var sjutton år blev hon sjuk. En förkylning övergick i ”ett svårt hjernlidande”, och hon måste göra ett års uppehåll i sina studier. Men förkylningen gjorde också att ”[d]en förut glada, lifliga och raska flickan blef tungsint och drömmande”. Hon fortsatte de artistiska studierna, och det gick så bra att några av hennes tavlor köptes av dåvarande kronprins Oscar och finns på Stockholms slott. Samtidigt som Marie Sophie Schwartz målade skrev hon berättelser. Men när hon flyttade till Gustaf Magnus Schwartz blev hon tvungen att lägga bort penseln eftersom han ”hyste det djupaste förakt för de sköna konsterna”.³³ Hon fick dock tillåtelse att under signaturen ”Fru M.S.* * *” ge ut sin första berättelse *Förtalet*. När uppgifterna i biografien från *Svenska Familj-journalen* samma år återgavs i *Anteckningar om svenska qvinnor* gjordes följande intressanta tillägg:

Hon hade under den lärde mannens ledning vunnit mycket, i fråga om studier; ty han hade med henne läst logik och physiologi, och om någonsin ett lifligt, för allt skönt mottagligt sinne skall vinna af det stundliga umgänget med ett öfverlägset snille, så måste ju denna författarinna under en artonårig sammanlefnad med Schwartz allt mer och mer hafva utbildat sig för sitt kall såsom skriftställarinna.³⁴

Man frågar sig vad det specifikt var som Gustaf Magnus Schwartz undervisade sin 'hustru' i. Det verkar rimligt att han undervisade henne i sitt specialintresse under denna tid, frenologi. Men jag tror inte att det är så enkelt. Om man ser på de uppfostrande skrifter som Marie Sophie Schwartz författat skymtar en mer mångfacetterad bildning. Här antyds också att hon personligen träffat många av sin tids stora namn inom psykologi och givetvis frenologi.

Vidare märks att Gustaf Magnus Schwartz fortfarande 1864 hade ett högt anseende. Han kallas mannen med det "europeiska ryktet, med de djupa kunskaperna, hvilka satte honom högt bland sin tids lärde".³⁵ Förtalskampanjen och avskedet från Teknologiska institutet tycks inte ha förstört hans anseende, i stället verkar det som om han fördjupat sig i sina frenologiska studier och samtidigt lärt upp sin nya kvinnliga assistent Marie Sophie Schwartz.

EMELIE KROOK

Sekreterare, reservmamma och väninna

I MITT BREVMATERIAL finns endast ett brev från Emelie Krook (1828–1889) till Marie Sophie Schwartz.¹ Men i det avslöjas att hon och Marie Sophie Schwartz är nära vänner. Hennes smeknamn på Marie Sophie Schwartz är Fi eller Fissan, själv kallar hon sig för Mia. En pingstafton, antagligen i början av 1860-talet eftersom endast Marie Sophie Schwartz son Eugène då bor hemma, var Marie Sophie Schwartz och hälsade på sin äldste son Albert. Han gick först i skola i Borås, sedan i Ärna, Uppland, och därefter läste han i Uppsala. Emelie Krook skriver och berättar allt vad hon gjort i hemmet. Hon har städad i två dagar, ordnat ”Knölens” dvs. Eugènes matsäck till en utflykt och dessutom sett till att Marie Sophie Schwartz senaste manuskript blivit renskrivet, korrigerat och skickat till Bonniers. Emelie Krook tycks alltså ha varit väninna, sekreterare och reservmamma.

Älskade min lilla Fi!

Huru mår du i dag på Pingstaftonen? Här är kallt så att man kan frysa vett ock förstånd af sig. – Nu är hemmet putsat och fint, sedan Mia i tvenne dagar vändt upp och ned på hvarje vrå. Väntar nu blott med otålighet på hemmets och allas vår goda engel, lilla Fissan. Ack! hvad jag längtar efter att åter få höra henne om morgnarna ropa: Mia! Nu är det så ödsligt och tomt, med bara den långa, magra lynniga R – . [...] I dag är Knölen, tillika med Wilhelm Gethe gossarna Hoffsten och Elmblad ute på hela dagen vid Haga, samt hafva sina portörer fyllda med matsäck. Jag var villrådig om jag skulle låta honom gå när du icke är hemma; men han och de andra gossarna bådo mig så bevekande,

och så tyckte jag att han på Pingstaftonen kunde behöfva litet roligt, att jag slutl. gaf med mig. Han bad att få ett par smörgåsar med sig, samt 12 sk. att köpa kaffe för hos gumman i röda stugan vid Haga grindar; men Tant Krook som sjelf packade in hans matsäck i portören lade dit flera franska bröd med smör, 3 hårdkokta ägg, stekt ströming, samt lät Ingrid grädda en hel hög plättar. Dessutom fick han punch i ett litet krus som han fått af Rosalie och som går ungefär en jungfru uti samt dessutom 24 sk: 12 af hans egna sparpennningar. Jag har just gladt mig åt hans förtjusning när han öppnade portören och fick se alla rariteterna. – [...]

Ditt manuscript är redan renskrifvit, ordentligt efter bästa förmåga corigeradt och afskickadt till Bonier. –²

I brevet ser man alltså att Emelie Krook var djupt fäst vid Marie Sophie Schwartz och saknade henne mycket samt att hon hade många roller och en viktig uppgift att fylla i det Schwartzska hemmet. Intressant är att Blanche både i inledningen och i avslutningen till sin artikel ”Ett besök hos Marie Sophie Schwartz” beskriver Marie Sophie Schwartz relation till sin sällskapsdam och vän Emelie Krook som ett mycket kärleksfullt förhållande fyllt av starka känslor.

I Gurli Linders memoarbok *På den tiden. Några bilder från 1870-talets Stockholm* berättar hon att hennes första skola var mamsellerna Biraths och Krooks skola på Majorsgatan 9 B. Detta bör ha varit under de första åren av 1870-talet eftersom Gurli Linder var född 1865. Hon skriver att skolan var inrymd i två rum och att flickorna fick sina första bokliga kunskaper i Siljeströms ABC-bok. De fick tidigt lära sig att virka, och redan när de var sex år gamla kunde de virka avancerade stjärnor och fälla näsduksfällar. Det roligaste flickorna visste var att arrangera tablåer. Då klädde man ut sig och framställde en scen ur ett välkänt litterärt verk. Detta nöje delades, skriver Gurli Linder, av mamsellerna Birath och Krook. När tablån var färdig så hämtades, minns Gurli Linder, tant Biraths syster, författarinnan Marie Sophie Schwartz, under högtidliga former. Så här kommer hon ihåg henne: ”Hon var en imponerande gammal dam, med svart krusigt hår, kammat i gardiner, och vackra mörka ögon.”³ Denna gamla dam var då drygt femtio år.

Uppenbarligen var de vuxna kvinnorna roade av att spela teater och att leka. I beskrivningen kommer en passant, och det är intressant, en beskrivning av Marie Sophie Schwartz arbetsrum: ”Det

stora, hemtrevliga förmaket var på samma gång hennes arbetsrum, och det hörde till ordningen, att varje nykommen elev skulle visas upp och niga för henne.”⁴ Marie Sophie Schwartz satt alltså och skrev i nära anslutning till flickskolan och hade tydligen en nästan daglig kontakt med den. Detta vittnesmål från Gurli Linder är förutom Blanches det enda jag funnit i litteraturen om Marie Sophie Schwartz förhållande till Emelie Krook. Men trots att vittnesmålen är så begränsade är ändå de uppgifter som ges intressanta. I Gurli Linders bok får man reda på att Marie Sophie Schwartz syster Albertina Birath och Emelie Krook på 1870-talet tillsammans drev en flickskola, Birathska skolan i Stockholm, och att Marie Sophie Schwartz bodde i skolan. I Blanches artikel tydliggörs det djupa känslomässiga band som uppenbarligen fanns mellan Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook, och man får hos Blanche också reda på att Emelie Krook varit Marie Sophie Schwartz sällskapsdam sedan 1855. Dessa uppgifter kan, som visades ovan, beläggas i personliga brev mellan de två kvinnorna.

Allierad

I brevmaterialet blir Emelie Krooks roll i Marie Sophie Schwartz liv belyst. Hon nämns första gången i ett brev från Marie Sophie Schwartz till J.A. Hazelius. Det är ett tidigt brev, antagligen från 1855. Här har Marie Sophie Schwartz fått 150 rdr bco av Hazelius, ansvarig utgivare av *Svenska Tidningen* där hon publicerar många av sina berättelser, och hon är mycket tacksam. Pengarna har hon inte fått direkt utan Emelie Krook har agerat mellanhand och i brevet förklaras varför. Marie Sophie Schwartz använder här en tydlig *miseratio*-strategi när hon beskriver hur bedrövligt hon haft det.⁵ Hon är offret som aldrig mött vänlighet förrän hon möter Hazelius. Han är alltså den store välgöraren och hjälparen – själv beskriver hon sig som ordlös då hon får ta emot så mycket godhet och vänlighet som han ger.

Wälborne Herr Öfverste!

För den som under ett helt långt lif endast känt sorger och motgångar; – som sälla[n] erfarit af sina medmenniskor annat än ovilja och *örättvisa*; för en sådan stackars människa käns det så godt att en gång hafva blifvit behandlad med deltagande och godhet. – Mitt hjertas varmaste tacksägelse är jag skyldig Herr Öfversten för den utmärkta godheten att bevilja min något

djerfva lön. Ack! jag ville säga allt hvad jag kände, vid den vänliga helsningen som åtföljde uppfyllandet af min begäran; men i dylika fall är man fattig på ord och hjertat har blott ett sätt att vara tacksamt, nemligen att bedja för den som visat oss godhet och aldrig glömma den ädelmodiga handlingen. – Genom min vän Emelie Krook, har jag bekommit de begärda 150 Rd Bco; och vill endast bifoga, att den *moraliska* tienst Herr Öfversten gjort mig med försträckandet af dem, är så stor att jag aldrig kan vara nog erkänsam därför. – Gifve Gud att mina böner kunde bespara Herr Öfversten hvarje sorg och smärta här i lifvet; men tyvärr äro vi dödliga tvillingfödda med lidandet här på jorden.

Det var för mig särdeles glädjande att Herr Öfversten täcktes i sitt beskydd upptaga mitt sednast sända manusc[r]ipt: Tvenne lefnadsmål; och det af många skäl: Först därför att det är skrifvet ur mitt hjertas inre varma och tysta öfvertygelse; – jag har der uttalat allt hvad jag tänker om det mod och den styrka vi hämta af religionen. För det andra, därför att det är mitt första försök i den rent allvarliga andan och det skulle hafva smärtat mig om det blifvit mött af ett afslag från den som alltid med så mycken ridderlig godhet uppmuntrat mig; – och för det tredje därför, att jag icke gerna velat lemna det att [åt] den som eljest förlägger åt mig; emedan han är allt annat utom ridderlig.

Ifall Herr Öfversten skulle visa mig den hedran af ett besök, så vågar jag utbedja mig en sträng tystnad till min [man] om alla de arbeten som blifvit införda, efter: en behagsjuk qvinna;⁶ ty han vet ännu icke att jag lemnat detta sista manuscript; emedan jag haft en viss obenägenhet att låta honom genomläsa det, orsaken – ack! den är ju en likgiltig sak; – tro blott att det gifs en mäktig sådan. – Äfven vågar jag anhålla om ett ord till Tit. Callerholm, att han icke omtalar något för min man; det skulle leda till led-samheter *utan namn*.

Ännu en bön: vore det möjligt att kunna få de nummer af Svenska Tidningen som upptaga: Blad ur qvinnans lif? – Jag skall låta afhämta dem om Herr Öfversten behagar säga när.

Det yttrande Tit. Ekmark lemnar om mina manuscripter torde godhetsfullt adresseras till Mamsell Emelie Krook, när de uppsändas till mig, så framkalla de icke några husliga obehag.

Förlåt alla mina böner och tro att de äro framkallade af *nöd-vändighet*. Bedöm icke heller allt för strängt en hustru som har hemligheter för sin man; men Herr Öfverste, var förvissad att det

icke är begäret att förhemliga; icke heller något oädel moti
 var som dikterar detta handlingssätt; utan *nödvändigheten*.

Med utmärkt högaktning och innerlig tacksamhet framhärda
 jag herr Öfverstens
 ödmjuka tjenarinna
 Sophie Schwartz⁷

I brevet ser man hur Marie Sophie Schwartz försätter sig i en helt underordnad position i förhållande till Hazelius. Han är den store välgöraren som dels skickar pengar och dessutom en välvillig hälsning – så vänlig att hon blir mållös och endast kan bedja för hans väl. Men efter första styckets tacksamhetstal, som avslutas med orden ”men tyvärr äro vi dödliga tvillingfödda med lidandet här på jorden”, övergår Marie Sophie Schwartz till att marknadsföra sin berättelse ”Tvenne levnadsmål”. Den skulle komma att tryckas i *Svenska Tidningen* 22.11–12.12.1855. Här anför hon tre skäl till att hon är tacksam för att Hazelius har antagit berättelsen. Dels är den skriven av religiös känsla, det är hennes första försök i den allvarliga andan och dessutom vill hon inte låta en annan förläggare som har ”allt annat än ridderliga avsikter” ge ut den. Här syftar hon antagligen på Albert Bonnier. Då blir det alltså återigen kvinnan som beskrivs som offret i förhållande till en icke ridderlig man. Här är det dessutom en kvinna som drivits av goda avsikter när hon skrivit; en kvinna som utmålar sig som djupt religiös. Marie Sophie Schwartz beskriver sig dessutom som offer i förhållande till sin man och antyder att hon kommer att bli straffad om han får reda på att hon lämnat in manuskript utan hans vetskap. Ekmark och Callerholm, som nämns i brevet, var litteratörer vid *Svenska Tidningen* och bestämde om manuskript skulle antagas.

1856 möter vi Emelie Krook då hon skriver ett brev för Marie Sophie Schwartz räkning till J.A. Hazelius. Här hade hon uppdraget dels att övertala redaktionen att inte avslöja namnet på författaren till det manuskript hon skickar med brevet, dels att förhandla om ökat arvode för skriften. Särskilt tydligt är att Gustaf Magnus Schwartz inte bör få reda på vem som är författare. Intressant är att detta verk inte var en roman utan en avhandling, som tagit Marie Sophie Schwartz dubbelt så lång tid att skriva som en roman. De båda kvinnorna ville således ha en allierad i sitt hemlighetsmakeri. Handstilen i brevet berättar för oss att det var Marie Sophie Schwartz som höll i pennan och avslöjar samtidigt att Emelie Krook fungerade som Marie Sophie Schwartz sammansvurna och förtrogna.

Wälborne Herr Öfverste!

På Fru Schwartz's vägnar får jag äran öfversända medföljande manuscript, med en ödmjuk anhållan från henne att herr Öfversten täcktes visa henne den godheten och öfverlemna det åt Svenska Tidningens redaktion; men hon utber sig såsom en ynnest det *ingen* inom redaktionen, må få kunskap om att hon är författarinna till skriften, utan framställer om icke herr Öfversten skulle vilja sätta något fingerat karlnamn på densamme, emedan hon är mycket rädd att hennes man skall få någon aning om att hon författat den lilla afhandlingen. Derför önskar hon att ingen mer än herr Öfversten skall veta det, på det hennes man; ifall han på tryckeriet eller byrån skulle fråga derefter, icke må erhålla någon reda derpå.

Skulle det vara något att ändra eller utesluta, anhåller hon att genom några rader, under *min adress*, blifva upplyst derom.

Äfven vågar hon till herr Öfversten hemställa om hon icke för detta lilla arbete, som kostat henne dubbelt så mycken tid som att skrifva en roman, skulle kunna hos redaktionen sätta i fråga, att få en liten förhöjning i arfvodet. – Men finner herr Öfversten detta icke gå ann, så är hon nöjd med hvad herr Öfversten finner för godt.

Med utmärkt högaktning

Emilie Krook.

Stockholm den 6 September 1856.⁸

I ett senare brev från Marie Sophie Schwartz till J.A. Hazelius fortsatte hemlighetsmakeriet. Här beskriver hon varför hon inte vill stå som författare till sitt frenologiska arbete. Hon jämför ett tänkt mottagande med det mottagande Fredrika Bremers roman *Hertha* (1856) fått.⁹ Åter understryks här vikten av att hennes man hålls utanför och att Hazelius kan skicka bud med Emelie Krook. Dessutom ges i detta brev intressanta upplysningar om Marie Sophie Schwartz övriga författarskap.

Wälborne Herr Öfverste!

Många förbindliga tacksägelser för den vänskapliga skrifvelsen, som åter gaf mig nya prof på Herr Öfverstens godhet mot en stackars blåstrumpa, sådan som jag; men ju mer man ger, ju mer utsättes man för böner, och detta öde delar Herr Öfversten gemensamt med alla goda menniskor, så äfven nu. – Fru M.S.S. – har just före sin resa åt landet diverse större utgifter i följd af sin

långa sjuklighet, och dessa föranleder henne att i största ödmjukhet hemställa om Herr Öfversten som städse visat henne så mycken och stor godhet skulle vilja öka denna godhet och min tacksamhetsskuld genom att öka det så ädelmodigt utlofvade förskottet till 200 Rd rm. – På så sätt, att de lofvade 100 Rd Bco blifva ett förskott på Enkan och hennes barn, samt de dertill lagda 50 Rd rm finge afbetas med den lilla Frenologiska uppsattsen, samt med den gamla ungarlen[s] uppsattser.¹⁰

Den verkligt reela tjänst som dermed gjordes mig kan jag icke med ord beskrifva, lika litet som den stora tacksamhetsskuld hvaruti jag ånyo kommer till Herr Öfversten. Det enda sätt jag kan visa min erkänsla igenom är att af hela mitt hjerta bedja Gud för Herr Öfversten och dess familj, samt söka att efter min ringa förmåga arbeta så att Svenska Tidningen alltid skall erhålla det bästa min svaga penna kan frambringa. – I och för uppgörandet af denna affär har Emelie Krook varit så god och lofvat att i morgon Tisdag emellan 9 och 10 f.m. infinna sig hos Herr Öfversten.

För mig skulle det vara obeskrifligt glädjande och äfven angeläget att få den äran att träffa Herr Öfversten; men här i mitt hem fruktar jag att icke detta kan ske, utan inblandning af den lärda verlden, och då vore det aldeles detsamma som om jag icke träffade Herr Öfversten; och likväl huru mycket har jag icke på hjerta[t], som jag ville orda om innan min afresa åt landet. Så t.ex. yttrade Doctor Sandén åt mig härom dagen, följande: ”Om någon skrefve något om frenologien under närvarande riksdag, skulle jag sedan laga att frågan om ÖfverDirektörens Museum komme före i Vetenskaps Academien.” Detta ingaf mig den lifliga önskan att, om det låter sig göra, anhålla hos Herr Öfversten att den afdelning af min Frenologiska uppsatts, som Herr Öfversten emottagit skulle få det företräde att komma innan den långa öfversättningen börjar. Den andra afdelningen kan sedan föras in när som helst, blott det blir i år, emedan den kommer att upptaga engelska, franska och Tyska frenologers tillämpning af frenologien på förskilda förhållanden i lifvet, samt slutligen en uppställning af mig att tillämpa den på sig sjelf, sina barn och sin omgifvning såsom ett förbättrings och förädlingsmedel, grundat på sjelfkänedom. Så förmätet det kan låta, vågar jag likväl påstå att jag såsom qvinna haft tillfälle att gå längre i denna del af frenologien än de flesta frenologer; emedan de tillämpat den på andra, men icke på sig själfva, då jag deremot först valt mig sjelf till prøfvosten för densamma. – Min afsigt med detta mitt lilla

frenologiska försök är, att sedan det blifvit infört i Svenska Tidningen completera det med några anathomiska detaljer och citationer, och gifva ut det i bok, samt sända skriften till Doctor Scheve, som om han anser den förtjent deraf, då låter öfversätta den lilla skriften på Tyska. – Tro dock icke Herr Öfverste att jag ledes af fåfänga. Nej; jag måste på det allvarligaste utbedja mig att Herr Öfversten *icke för någon* inom redaktionen namngifver mig som författaren deraf. Samma tystnad bönfaller jag måste iakttagas till en hvar som möjligen skulle önska veta hvem som är författare deraf. – Jag skall aldrig namngifva mig såsom den, hvilken skrifvit uppsattsen; ty den skulle förlora allt värde och blifva lika illa behandlad som *Hertha* ifall man trodde att *en kvinna* vågat skrifva i ett vetenskapligt ämne. Jag skulle då illa ha gagnat den sak hvarför jag skulle vilja uppoffrat mitt lif. – Jag vet huru ilskna de skrifvande ungherrarna äro emot oss qvinnor som skrifva och aldrig skall fåfänga förleda mig att skada något som jag sätter så högt som frenologien. – Ger Gud mig helsan och understödjer min förmåga då skall jag söka framställa denna viktiga lära så att hvarje tänkande åtminstone skall inse att det är något helt annat än man nu anser den för.

Med undran har jag läst hvad Herr Öfversten skref med afseende på *Hertha*. – Tillåt mig af uppriktigt hjerta bekänna att, ehuru jag icke dela Herr Öfverstens goda tanka om densamma, jag med verklig glädje läste de opartiska orden, hvilka tydligt bevisade huru ofantligt högt öfver mannens vanliga småaktighet Herr Öfversten står, då Herr Öfversten med lugn och utan hån kunnat läsa och bedöma skriften. – Jag må öppet bekänna, mig behagar den icke. – Såsom konststycke är den klen och – oskön. Så föreföll den mig; och såsom tendensskrift aldeles för mycket opraktisk och vittnande om en fullkomlig obekantskap med människovetaren. – Hvad sjelfva tendensen åter angår så – hade den förtjent att Mamsell Bremer med sitt goda, varma hjerta äfven låtit leda sig litet mera af förnuftet och icke skjutit öfver målet. Hon, bättre än någon, var passande att göra sig till den omyndiga qvinnans tolk; men hon skulle ha tolkat med sannsning och förnuft och icke med idel drömmar och fantasier som väcka löje i stället för intresse. – Dock kan man säga med full rättvisa att än alldrig har en ädlare afsigt blifvit skoningslösare bedömd än hennes af Ernst Ludvig; och hvad han i *Kritiska ströftåg* får för sina *Gripsholms minnen* är mer än rättvist; ty är det poesi, då – vet jag icke hvad poesi är.¹¹ – Af hjertat önskar jag

att i Herthastriden ett klokt ord blefve yttrat; ty nu har det varit ytterligheter både *för* och *emot* densamma. – Hade Gud gifvit mig en enda gnista af verkligt snille, så väl som jag fått känsla, så hade jag säkert äfven haft ett ord att yttra om Hertha. – Nu har jag *tänkt* mycket, men icke vågat fram med något. –

Det gjorde mig stort nöje att erfara det den gamla ungarlen blifvit omtyckt. Gud ge gubben en fortfarande framgång det önskar jag af allt hjerta; men hvad skulle Herr Öfversten säga om jag under skepnad af en gammal enka tog mig till att gifva gubben ett svar och deruti bevisa att skapelsens Herrar äro bekajade af dårskaper som, om det icke äro så i ögonen fallande som crinolinerna, likaväl äro större och mera vidomfattande. Om Enkan dessutom lade till ett vänligt råd om nödvändigheten att hos de unga tidningarna inom genus masculinum litet mera uppöfva karaktersfasthet och ridderlighet än nu är fallet, så skulle den gamla ungarlen derföre icke komma i misskredit, isynnerhet som enkan kunde behandla honom lika skämtsamt som han damerna. Om Herr Öfversten finner förslaget godt så säg det åt min redbara ambasadriss.¹²

Mycket roligt skulle det vara att veta hvem Amelia vore, som fann gubben så i sin smak, om jag det ante skulle hon genast få del deraf. Skulle icke Herr Öfversten vilja muntra den sta[c]kars gubben med att upplysa honom derom?

Det omdöme som Enkan och hennes barn fått, gör dess författarinna ett verkligt nöje. – I bedömandet af dylika alster torde Herr Öfversten tillåta att jag har ett långt större förtroende till ett bildat fruntimmers dom än till en förtorkad *ordkarls*, om han äfven är en aldrig så utmärkt litteratör; – och derföre kände jag mig både glad och smickrad af det omdöme den erhållit af Herr Öfverstens fruntimmer; till hvilka jag anhåller om min vördnadsfulla och obekanta helsning.¹³

Med utmärktaste Högaktning och tacksamhet
Sophie Schwartz.¹⁴

I brevet ser man förhistorien till en episod som återberättas i Leas biografiska skiss om Marie Sophie Schwartz i *Idun. Praktisk veckotidning för qvinnan och hemmet* den 27 december 1889. Här berättas om den livlige professorn som kommer in och visar sin unga hustru en uppfostringskrift, bearbetad och översatt från tyskan. Han menar att det är så skickligt gjort att det måste ha gjorts av en man. Hustrun avslöjar då att det är hon som gjort arbetet. När

Marie Sophie Schwartz här i brevet beskriver sitt förhållande till frenologin är det en självsäker och kunnig kvinna som träder fram. Hon vill skicka sitt arbete till den kände tyske frenologen Scheve för en eventuell översättning. Hon är dessutom mån om att hennes arbete ska komma före ett tänkt arbete om frenologi för att hennes arbete ska kunna hjälpa hennes mans finansiering av hans frenologiska museum. Särskilt intressanta är Marie Sophie Schwartz reflexioner kring litteratörers bedömning, hennes bitterhet mot unga manliga litteratörer framgår med önskvärd tydlighet, och hon menar att hon har större förtroende för vad kvinnorna i Hazelius familj tycker om hennes berättelse *Enkan och hennes barn* än, som hon skriver, ”en förtorkad ordkarl”, hur utmärkt han än är som litteratör. Säkerligen låg den i brevet nämnde Ekmarks och likaledes den i brevet nämnde Callerholms yttranden om hennes egna verk bakom detta.

Uppenbarligen har Fredrika Bremers roman *Hertha* gjort ett djupt intryck på Marie Sophie Schwartz. I detta brev argumenterar hon mot *Hertha* – en argumentation som skulle upprepas i senare brev till Hazelius och vara inspiration till några noveller som Marie Sophie Schwartz kom att publicera 1857 under titlar som ”Qvinnan som näringsidkare” och ”En myndig man och en omyndig qvinna”.¹⁵ Men redan här märks grundorsaken till hennes upprördhet. Hon menar att *Hertha* som tendensskrift är alldeles för opraktisk och vittnar om en fullkomlig okunskap om människan och att Bremer skulle låtit leda sig mer av förnuftet. Hon skulle tolkat med sans och förnuft och inte med drömmar och fantasier. Här uttalar sig Marie Sophie Schwartz som en jämbördig författarkollega som diskuterar ett ämne som ligger henne varmt om hjärtat.

Men det är inte enbart Fredrika Bremers roman *Hertha* som diskuteras. I kryptiska ordalag recenserar Marie Sophie Schwartz Herman Bjursten och hans diktsamling *Gripsholmsminnen*. Ernst Ludvig som nämns i brevet är pseudonym för Herman Bjursten.¹⁶ Han har, menar Marie Sophie Schwartz, på ett skoningslöst sätt gått in i debatten och bedömt *Hertha*. Men Marie Sophie Schwartz drar sig inte själv för att i sin tur vara lika kritisk mot Herman Bjurstens diktsamling. Här är det uppenbarligen starka känslor som svallar. Särskilt intressant är att hon här är så kritisk mot Bjurstens författarskap, eftersom han var en av de skrivande män hon umgicks med. Men från att ha varit självsäker och kaxig då hon uttalat sig om Bremers och Bjurstens författarskap byter hon strategi och blir blyg och försagd då hon skriver om en tänkt offentlig roll för sig själv som litteraturbedömare och hon menar att hon inte vågar yttra sig

i *Hertha*-debatten. Det är ett märkligt uttalande och bör snarare ses som en ödmjukhetspose än en uppriktigt menad position. I själva verket deltog redan Marie Sophie Schwartz i det offentliga samtalet under pseudonymen ”en gammal ungtal”.¹⁷ Det är sina inlägg under denna pseudonym hon syftar på i brevet och hon föreslår att hon ska skriva fler artiklar nu under pseudonym av en gammal änka. I tidningsdebatten kan man se att den Amelia som Marie Sophie Schwartz här nämner också är en pseudonym som går in i debatten.

Den 25 mars 1858 dog Gustaf Magnus Schwartz. Enligt vissa källor fick då Marie Sophie Schwartz en ”själsskakning” som gjorde henne oförmögen att skriva. Till julhandeln 1858 utkom dock en nyskriven roman, den som blev hennes stora genombrott. I ett brev till J.A. Hazelius året därpå framträder också en annan bild. Marie Sophie Schwartz har gjort en utländsk resa, en uppgift som bekräftas av andra källor, men blivit lurad på pengar av Emelie Krooks fästman. Hon bönföll åter Hazelius om hjälp. Det framgår också att Emelie Krook, om hon hade kunnat, skulle ha hjälpt henne. Men hon var, som alla ogifta kvinnor då, omyndig och kunde inte själv bestämma över sina pengar.

Herr Öfverste!

Lifvet är ett skiftande och sorgligt drama, der den glada scenen växlar med den sorgliga. Detta har jag under denna höst fått erfara. Efter en resa glad och angenäm på allt sätt återvände jag till mitt hem; men der möttes jag af idel sorger och obehag; hvilka jag af granlagenhet emot *den*, som varit min bästa väns fästman, icke vill närmare relatera. Utan att ett ögonblick vilja anklaga honom för oredlighet, måste jag likväl djupt beklaga mig sjelf att mina affärer hade råkat i en mans händer som saknade all reda och ordning i allt hvad som rörde dem, samt så trasslade in dem att säkert aldrig någon ordning och reda blir i detta kaos. [...]

Genom detta och mycket som jag icke vill tala om, emedan det skulle kunna tagas såsom personlig ovilja emot Wallander¹⁸, har jag råkat i en högst brydsam ställning; emedan jag under min veka tid måst oupphörligt göra skuld, och dessa blifva genom Wallanders krångel lemnade obetalade af min styfson, som ändå infriade sin Faders största fordringsegare, det vill säga betalade omkring 3000 Riksd. rmt till sterbhusets kreditorer, samt anslog åt sina bröder en summa af 1200 riksd rmt årligen, till dess deras studier voro fulländade. Billigtvis kan man icke

begär[a] mera af en styfson; utan måste jag alltid med tacksamhet tänka på hvad han gjort. Med mitt arfvode för hvad jag skrifver bör jag naturligtvis kunna lefva bekymmerfritt blott jag vore skuldfri.

Här visas att Gustaf Magnus Schwartz son Rémy gått in och betalat sin döde fars största skulder och att Marie Sophie Schwartz planerade för hur hon ska kunna bli skuldfri för resten av sitt liv. Hon ska skriva – men först behövde hon ett nytt lån. Här blir hon ödmjuk och bedjande och hänvisar till sig själv som en ”bekymrad och olycklig enka.”

Nu Herr Öfverste kommer jag med en varm och innerlig bön till den som alltid visat sig ädelmodig och god emot mig, och hos hvilken jag står i en evig tacksamhet skuld, för det beskydd och den uppmuntran jag af Herr Öfversten under loppet af så många år rönt. – Jag skulle nemligen ur djupet af mitt bekymrade inre bedja Herr Öfversten än en gång räcka mig en hjälpsam hand. Saken är att jag, för att kunna med ens blifva skuldfri och utan dessa eviga marter af bekymmer och oro framlefva mitt lif, önskade att få ett Discontlån, lika med det nu betalade. Derigenom sättes jag i tillfälle att nu betala den summa jag är i skuld före, och finge sedan i Diskonten hvarje halfår afbetala lånet.

Som jag redligt och ordentligt, äfven under de mest tryckande bekymmer betalat det förra lånet, vågar jag hos herr Öfversten framställa den ödmjuka och innerliga begäran att Herr Öfversten äfven nu ville bistå mig med sin borgen och blifva den ena af borgensmännerna. Jag vågar hoppas att Professor Cederschiöld [äfven denna] gång skulle blifva den andra; eller och blir det Fabrickören och riksdagsmannen Rydin. –

Herr Öfverste, så sannt Gud må bistå och hjälpa mig och mina barn, lofvar jag att icke en enda skilling skulle Herr Öfversten dervid blifva lidande; men Herr Öfversten har kanske sällan i sitt lif gjort en större barmhertighetstjänst än denna. Låt icke en kvinna den der arbetat och sträfvat hela sitt lif igenom gå obönhörd ifrån Herr Öfversten; utan räck henne ännu en gång en hjälpsam hand och hon skall vid tro och heder icke göra sig oförtjent af Herr Öfverstens godhet, eller missbruka den. Intill min död skall jag välsigna Öfversten för detta nya drag af förbarmande emot en bekymrad och olycklig enka.

Vore Emelie Krook myndig skulle hon ha hjälpt mig; emedan

hon för omkring tre veckor sedan fick ärfva en af sina fastrar och är en egarinna av 10,000 riksd Bco. Men hennes Farbror är i testamentet utnämnd till förmyndare och dessutom skall bouppteckning, arfsskifte och dylik försigå innan hon utbekommer sin del. Emelie har förlorat en fästman och fått ett arf. Efter allt mänskligt förutseende har vinsten blifvit på hennes sida.

Herr Öfverste, hvad hopp får den
 Altid tacksamma och högaktningfulla
 Marie Sophie Schwartz.¹⁹

Kvinnans omyndighet exemplifieras här i ett för Marie Sophie Schwartz olyckligt exempel. Emelie Krook hade ärvt men hon fick inte själv bestämma över sina pengar. Arbetsmässigt var Emelie Krook alltså en hjälpare. Även ekonomiskt försökte hon vara det men hindrades, som vi såg, av att hon inte var myndig och inte kunde bestämma över sitt arv. Känslomässigt stod de båda kvinnorna varandra nära.

Emelie Krook hade också en betydelsefull roll vad gäller Marie Sophie Schwartz författarskap. I breven ser man att hon varit en allierad i ett hemlighetsmakeri som Marie Sophie Schwartz använde sig av för att kunna etablera sig på det litterära fältet. Hazelius och Emelie Krook fick agera hjälpare medan Gustaf Magnus Schwartz agerat motståndare. Projektet lyckades och Marie Sophie Schwartz gav ut en mängd berättelser under 1850-talet och lade grunden för sitt stora genombrott, som skulle komma 1858 med romanen *Mannen af börd och quinnan af folket*. Se vidare kap. 11.

Reservmamma

Hur var då förhållandet mellan Emelie Krook och Marie Sophie Schwartz barn? I Emelie Krooks brev till Marie Sophie Schwartz, när hon var och hälsade på sonen Albert, ser man att Emelie Krook gick in som reservmamma. Hur upplevde då barnen Emelie Krook? Den äldste av Marie Sophie Schwartz söner, Gustaf Albert Schwartz, var under många år inackorderad i Borås där han gick i skola. I brev därifrån kan man följa hans skolgång, hur han skriver om sina upplevelser, hur han ber om pengar men också hur han ser på sin familj. I ett brev från 1858, när han är femton år, skriver han till sin mamma hur mycket han saknar henne och ber henne skicka honom sina kartböcker och en nattrock och lite pengar så att han kan ta en lott på en silverklocka. Brevet är indelat i tre delar, en del till hans

mamma, en del är till hans moster och en del till Emelie. Här ber han om ursäkt för att han uppfört sig illa mot henne. Dessutom framgår att han givit henne ett löfte som tydligen rör hans förhållande till sin mor. Det verkar rimligt att tro att han kanske lovat att göra sin mor stolt och att arbeta flitigt. Här visas alltså att Emelie Krook var involverad i hans uppfostran.

Goda Emilie!

Tack för de ord du skref efter mammas bref och war förvissad om att jag alldrig skall bryta det löfte jag gaf dig. Förlåt mig för mitt dåliga lynne och mitt förra uppförande emot dig och war säker på att jag nu klart inser att de största misshälligheter oss emellan varit mitt fel till största delen.

Din tillgifna Albert.²⁰

Till jul skrev Albert ett brev som endast är till Emelie Krook där han citerar vad han läst om kärlek och svartsjuka. Av brevet framgår att han undrar om Emelie förlovat sig med herr Wallander. Uppenbarligen fick han inte veta att Wallander lurat hans mor på pengar.

När Albert var arton år gammal, 1861, och gick på skolan i Ärna i Uppland fick Emelie ett betydligt mer vuxet brev där han skriver om hur glad han är över att Emelie inte är den ovän till honom som han trodde. Hon har skickat honom pengar som han ska använda för att betala av en skuld. Han är djupt ångerfull över att han uppfört sig illa och han hoppas att han ska kunna gottgöra de bekymmer han vållat.

Goda snälla Emelie!

Ack, om Emelie kunde ana, hvad det kändes godt att läsa Emelies bref. Att weta, att hafva en ovän, hvilket jag alltid förut trott Emelie wara, mindre, är ändå något bra; då man är wan att wara omgifven af blott sådana, som förhållandet alltid varit och är på Ärna. – Få hafva väl som jag, så bittert fått plikta för sitt lättsinne, och jag skulle med år af mitt lif, om det låte göra sig, wilja utplåna det framfarna. [...]

Mitt enda hopp och mål är att en gång blifva mamma och alla de kära i hemmet wärdig, och en gång förorsaka någon glädje för all den sorg, jag tillförene gjort. – Jag, som aldrig förr tänkt på min framtid, tänker dagligen derpå och kan ej nog beklaga min stackars ällskade mamma, som har så stora utgifter och får arbeta så för en så föga hoppgifvande son.

Tack för pengarne i brevet, jag använde dem att betala af på min skuld. Det war bra snällt af Emelie att skicka mig, fast det är så ondt efter dem i hemmet.²¹

I brevet ser man att Albert talar till Emelie som om hon var den som bestämde. Kanske har hon nu fått tillgång till sina pengar och kunnat skicka Albert av dem. Vidare ser man vilken stor betydelse pengabekymmer hade i familjen och åter visas hur Marie Sophie Schwartz skrev för att försörja sin familj.

Emelie Krook fick inte endast brev från Marie Sophie Schwartz son Albert. I ett brev från Marie Sophie Schwartz styvdotter Ada Piculell från 1869, den dotter Gustaf Magnus Schwartz hade med husmamsellen Beda Munktell, styvdottern som fick stanna kvar och växa upp i det Schwartzska hemmet men som flyttade därifrån som tonåring för att tjäna i ett annat hushåll, talar Ada om en kvinna som heter Hilda och menar att Emelie Krook bättre känner till henne än Marie Sophie Schwartz. Här framgår också att Marie Sophie Schwartz styrde och ställde i sitt hushåll, men att Ada var förtjust i sin ”söta mamma”. I brevet ser man att Ada inte hade samma vana vid att uttrycka sig väl och skriva som Marie Sophie Schwartz söner.

Hilda var god mycket god, men styra ett hushåll på egen utan söta mamma mitt uppe allt ihop kan hon icke hon skulle vara med både bitte och sent med både pigor och Manseller, så med ett ord Mamma känner henne väl samt Tante Krook ännu bättre, så att för mig tala om henne lönar sig varken papper eller pänna, hon är då nu så tokig och kringvriden så att det är ingen reda med henne alls, jag är glad att icke behöfva hafva någon del i henne mer, men hon kan icke ändå låta mig vara, hon har stora bekymmer om mig stackare.²²

Albert blev så småningom kyrkoherde i Hudiksvall, gifte sig och fick många barn. I ett brev från 1880 från hans hustru Julia Schwartz till Marie Sophie Schwartz, framgår att ”farmor” skickat kläder hon gjort själv till sina barnbarn. Julia tackar också för brev från ”farmor” och från Emelie Krook. Men det är inte bara ”farmor” som skickat kläder. Här framgår också att Emelie Krook har stickat sockor till barnen. I brevets avslutning uttrycks, intressant nog, hur bekymrad svärdottern är för sin svärmor och frågar sig hur hon skulle kunna resa ensam och hur hon skulle klara att leva skild från Emelie Krook.

Tacka också nu Emelie så rysligt mycket för hennes hjertans snälla bref. Det var så innerligen snällt, att om jag hade haft Emelie här, hade jag omfamnat och pussat henne. [...]

Jag undrar mycket huru det går med Mammans resa till Öfverum. Roligt för dem om de få Mamma dit, men huru skall det gå för stackars Mamma att fara ensam, det tycker jag är vådligt, och sedan lefva skiljd från Emelie, detta är bra ledsamt. Gud ställe emellertid allt till det bästa för Eder, och vare med och beskydde Eder, [...]²³

Av brevurvalet framgår alltså att Emelie Krook hade en viktig roll i Marie Sophie Schwartz barns liv. Hon tycks ha varit en del i familjen, en vuxen som barnen kunde vända sig till och en vuxen som fortsatte att, liksom modern, vara en betydelsefull person i deras vuxna liv.

Väninna

Som framgår av Blanchés artikel var Marie Sophie Schwartz djupt fäst vid Emelie Krook. Det är också ett intryck som förstärks i brev-materialet. Men Marie Sophie Schwartz hade också andra nära vänninnor, t.ex. Octavia Carlén och Lea (Josefina Wettergrund). Många är de brev som Octavia Carlén skrev till Marie Sophie Schwartz åren 1859–1862. Gemensamt är att de visar att Octavia Carlén intar en underordnad dyrkande position till Marie Sophie Schwartz. I ett brev från Octavia Carlén till Marie Sophie Schwartz från 1861 där hon själv uttrycker sin stora saknad efter Marie Sophie Schwartz beskriver hon Emelie Krook som en bleknäst gräsänka när Marie Sophie Schwartz inte är där.

Min egen älskade Fi!

Huru kan Du vara så hjärtlös och stanna så länge borta? Emilie (Krook) tager sig så der bra nog *bleknäsigt* ut som gräsänka, och hvad *mig* beträffar så kunna nästan samtliga Stockholms gatstenar vittna om de smärftfulla saknadens fjet som jag traskat på dem upp och ned, fram och åter nästan alltsedan Du for, blott för att skingra min saknad, och för att söka reda på de stenar dem *Du* trampat på, och hvilka lätt igenkännas för deras *renhets* skull. Men allvarsamt sagt, Du måtte väl komma hit till Pingst ”hänryckningens tid”, hvad skall Du vara på landet för när väderleken är så ruskig. Kom hem så få vi solsken och värma här, men utan *Dig* är här mulet och kallt!²⁴

Den väninna, som Marie Sophie Schwartz förutom Emelie Krook hade den närmaste relationen till, är som nämnts tidigare Lea. I breven från Lea, från 1863 fram till Marie Sophie Schwartz död 1894, ser man hur en djup vänskap växte fram. I ett tidigt brev från 1863 är Lea besviken över att Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook inte kommit och hälsat på henne som de lovat. De betraktades alltså som ett par som gör saker tillsammans. ”... den glädjen att se er i mitt hem var väl *för stor* att bli mig beskärd, och alltså tala vi ej mer derom [...]”. Intressant är att brevet är adresserat både till Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook. I de tidiga breven från Lea får man ledtrådar till hur de lärt känna varandra. Det verkar rimligt att de, som nämnts tidigare, träffats i samband med Leas besök i Stockholm 1863, och att Lea blivit inbjuden till en av Marie Sophie Schwartz fredagscirklar. I ett brev tackas Marie Sophie Schwartz för hälsningarna från herrar litteratörer, och Lea nämner några av de författare som Blanche i sin artikel ”Ett besök hos Marie Sophie Schwartz” skriver brukade komma till henne.

Tack, sammetsblomma! för helsningarne från Herrar litteratörer. Med *undran* och förtjusning finner jag att de ännu minnas mig; det var mera än jag vågat hoppas. För att ännu ytterligare uppfriska minnet hos en af dem jag *mest* tyckte om, Magister Thomée, sänder jag honom här den för ett halft år sedan lånade 12s. [tolvskillingen] efter en svår strid med min rättskänsla Fråga om han är nöjd med min hjertligaste helsning såsom renta, den genomhyggliga menniskan. Bjursten spådde *innan* han uppklätrade på Åreskutan och Syltoppen att endast hans mustacher skulle återvända till en älskad hufvudstad, men jag förmodar att icke heller dessa motstått strapatserna i fjellen, efter man ej hört det ringaste om deras återkomst. Skulle de, mot förmodan, segrande bestått provet och om de i vinter infinna sig på dina soaréer, så helsa dem vänligen från mig, såvida de ej med egaren äfven förlorat minnet af fordna glada tider. Pehr Thomasson, den qvinnobedragarn, förklarar jag i rapport för hvars mans niding – ett halft år har han nu uppehållit mig med fagra löften, mig, landsbygdens oerfarna, lättrogna barn! [...] Anders R-n²⁵ – ja, Herre Gud! han är ändå den *minst* farlige fienden till oss ”blå” – han säger oss nemligen midt i ansigtet att han ej tål oss, men det skall aldrig hindra mig att oändligt väl tåla honom, ty han är i alla fall bra snäll och treflig. Det *gläder* mig innerligt att *du* och *Emilie* i främsta rummet och sedermera hela er *förtjusande* um-

gängeskrets (den manliga, litterära) sätter litet värde på mig. Stockholmsresan är ett bland min hela lefnads gladaste och skönaste minnen, men *just därför* tror jag aldrig jag gör om den mera: när en medelmåttig virtuos lyckas i t.ex. en svår variation är han *galen* om han tar den da capo – det är att utmana ödet, och härför har jag en synnerlig respekt... Nu minnas Ni mig med vänlighet och detta utgör min sällhet att veta; om jag nu komme en gång till, är det thy värr ingen omöjlighet att Ni såge klarare – en längre samvaro är en skicklig ögonoperatör – och jag är *för rädd* om mina ljufva minnen, att blottställa dem för luftens åverkan [...]²⁶

Här är det främst en författare som talar till en annan författare och diskuterar andra författarkollegor. Även i ett brev från 1864 då Lea har äktenskapsbekymmer vänder hon sig till de båda väninnorna:

Dyra, älskade vänner!

Jag skrifver till er gemensamt, emedan jag vet och ser att Ni båda hysa varmt intresse för mitt väl, och nu och alltid tusende tack och välsignelser därför!

Kära, kära vänner! Icke *ensamt* min mans otrohet ligger till grund för mitt beslut om – icke laglig skilsmessa, Gud bevara mig! – utan mitt aflägsnande från hemmet: Hans dåliga grundsatser, opålitliga karaktär och mycket mycket annat, slöseri och ytterlig likgiltighet inberäknade, göra att jag redan förut hyst denna tanke, och jag tror, mina älskade, att när äktenskapet för *båda* parterna är olyckligt, bör man icke, af fruktan för verdens dom, döma hvarandra till ett helt ihåligt, förfärligt och förfeladt lif [...]²⁷

Som framgår av brevet funderade Lea på att flytta från sin man eftersom han har varit otrogen. Hon har sökt råd både hos Marie Sophie Schwartz, Emelie Krook och hos Onkel Adam, författaren Carl Anton Wetterbergh. Onkel Adam har uppmanat Lea att flytta. Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook har däremot uppmanat henne att stanna kvar. Kanske visste de av egna erfarenheter hur svårt det var för en ensam kvinna att överleva på det litterära fältet.

Våren 1889 dör Emelie Krook, och Lea skriver och försöker trösta Marie Sophie Schwartz.

Onsdag morgon

Min älskade!

Uppfylld af oro och medlidande lemnade jag dig i går, men mina tankar lemnade dig icke. De ha följt dig hela tiden, och de dröja hos dig ännu.

När jag var hos dig, upprepade jag oupphörligt: "tala icke!" Nu säger jag af lika fullt hjerta: "skrif icke!; tänk inte ens på att skrifva till mig!" Jag skrifer så riktigt gerna ändå, efter som det är nästan det enda sätt, på hvilket jag kan glädja dig, der du sitter med dina ständiga plågor och din lika ständiga, tysta saknad efter den vän, för hvilken du var allt och som var så oändligt mycket för dig.²⁸

I Leas tröstande brev blir det uppenbart hur nära de båda kvinnorna Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook stått varandra. Lea menar att Marie Sophie Schwartz var allt för Emelie Krook och att hon var så oändligt mycket för Marie Sophie Schwartz. De hade levt tillsammans i 34 år och Emelie Krook hade varit allierad, sekreterare, reservmamma och väninna i Marie Sophie Schwartz omfattande livsprojekt och säkerligen ett alldeles nödvändigt stöd för en kvinna som genom en bestämd strategi, *miseratio*-strategin, lyckades att få en plats på 1800-talets litterära fält.

NEKROLOGER I GENUSPERSPEKTIV

Exemplet Marie Sophie Schwartz

I DET SOM SÄGS om en person när han eller hon dött, i en persons eftermäle, kan mycket avslöjas. Nedan vill jag läsa den på sin tid så kända och lästa författarinnan Marie Sophie Schwartz (1819–1894) nekrologer i syfte att kartlägga och diskutera den officiella berättelsen om Marie Sophie Schwartz för att därefter relatera den till den berättelse om en ung desillusionerad men kamplysten kvinna som framträder i hennes egna dagboksfragment.¹ Uppgiften kompliceras av att Marie Sophie Schwartz var en yrkesförfattande kvinna som skrev för att försörja sin familj. I den 1800-talsvärld där hon levde borde inte en kvinna vara familjens försörjare. Därför blir det intressant att se hur nekrologerna ser ut. Vad fokuserade man särskilt på? Vilken bild av en produktiv, skrivande författarinna ville man förmedla till eftervärlden? Valde man att fokusera på författarrollen och hennes författarskap eller att beskriva en traditionell kvinnoroll?

Frågan kompliceras ytterligare av att de flesta av de biografiska uppgifter som återges i nekrologerna i sig är en konstruktion – uppgifter som Marie Sophie Schwartz lanserade i början av sin författarkarriär. När man letar efter biografiska uppgifter om henne kommer man snart att se att det är en ytterst komplicerad uppgift att bedöma vad som är sant och vad som är falskt i biografiska artiklar och biografiska uppslagsverk. En berättelse är den officiella, som med få variationer fått stå oemotsagd genom etthundrafyrtyio års litteraturhistorieskrivning och biografiskrivning. En annan berättelse är den som författarinnan själv gjorde allt för att gömma – berättelsen om en utomäktenskapligt född fattig flicka från Borås som togs om hand av släktingar i Stockholm, blev hushållerska till en känd vetenskapsman som gjorde henne gravid men som inte kunde

gifta sig med henne eftersom han redan var gift. Hon levde med honom i arton år mellan 1840–1858 och fick två söner med honom: Albert, född 1843 och Eugène, född 1847. När mannen dog hade hon det huvudsakliga försörjningsansvaret för familjen som bestod av hennes två söner och hennes syster, dessutom mannens son med hennes syster och sannolikt också mannens dotter med den förra husmamsellen. I familjen fanns även Emelie Krook som sekreterare och väninna. Marie Sophie Schwartz lyckades med detta företag, trots att hon uppenbarligen många gånger blev lurad på pengar. Hon tvingades att leva ur hand i mun och hela tiden låna för att betala det lån som just höll på att förfalla. Frågan är också om Marie Sophie Schwartz under en avgörande period av sin karriär var beroende av ekonomiska ombud eftersom hon var omyndig.² Eftersom hon officiellt var gift skulle hon blivit myndig då hon blev ’änka’ 1858. Men då hon på papperet aldrig varit gift, borde hon inte heller kunnat bli myndig. Om hon gjort en anmälan till domstolen att hon ville bli förklarad myndig skulle det vara detsamma som att erkänna att hon inte var, och aldrig varit, gift.³ Så här verkar hon blivit fånge i en härva av lögner. Den position hon som professorskan Schwartz kunde använda för att få förtroendekapital vilade på en lögn. Inte undra på då att hon själv, med god hjälp av väninnan och författarinnan Josephina Wettergrund (1830–1903), mer känd som Lea, vidarekrev en saga om sina familjeförhållanden – en saga som vi i olika variationer får möta i nekrologerna, och som Marie Sophie Schwartz dyrt fick betala för.

Bläddrar man i 1894 års tidningar finner man en riklig mängd nekrologer över Marie Sophie Schwartz. Av den stora mängden texter framgår att hon haft en självklar plats på 1800-talets litterära fält. Hennes kulturella kapital var stort. Jag avser att diskutera de nekrologer som skrevs i *Aftonbladet*, *Svenska Morgonbladet*, *Svensk Bokhandels-Tidning*, *Budkaflen*, *Svenska Familj-journalen Svea*, *Ny Illustrerad Tidning*, *Hemmet* och *Svea. Folkkalender* och ställa dem i relation till varandra. Därtill ställer jag dessa i relation till den självbild som Schwartz lanserade med hjälp av biografen och väninnan Lea.

ALLRA FÖRST ÄMNAR JAG dock diskutera en minnesvers till Marie Sophie Schwartz skriven av Lea som publicerades i *Dagny. Tidskrift för sociala och litterära intressen*, 5:e häftet 1894, utgiven av Fredrika-Bremerförbundet. Dikten, som är det första man ser när man öppnar tidningen, står under rubriken ”Marie Sophie Schwartz” följt av ett kors, och lyder:

Ditt värf är fylldt. Till efterlängtd ro
 Du lagt ditt hufvud med dess rika tankar
 Och vid den strand, där inga törnen gro
 Och ingen bränning brusar, kastat ankar.
Vår värld, om ännu hon står fram för dig,
 Vål skall dig synas hvad hon alltid varit:
 En skuggors lek, en villsam vandringsstig,
 En strimma sol, som skimrat – och som farit.

Och dock *din* dag var mer än mångas rik,
 Var full af löften, strålande och fager.
 Din diktargåfva vann med ens publik,
 Som gaf af fulla hjärtan ros och lager.
 Ditt rykte spred sig snabbt från land till land,
 Besegrande kritikens alla faror,
 Och hvarje ny volym utaf din hand
 Togs mot med jubel af förtjusta skaror.

Du njöt din lycka; det naturligt var.
 På hycklad blygsamhet du ej förstod dig.
 Men värdigt dock triumferna du bar,
 Uppriktigt glad, men aldrig öfvermodig.
 Och konstnärnsafvund? Ej du kände den;
 Intriger du föraktade att spinna.
 Hvar ny talang fann strax i dig en vän,
 Hvar gammal en förtjust beundrarinna.

Ty du var god. God var du först och sist
 Och med ett öppet sinne för det rätta.
 Att ock i *dina* verk fanns vank och brist,
 Hur gärna och hur fullt du tillstod detta!
 Och du var klok. Att smaken växlar om.
 Att få talanger kunna trotsa tiden,
 Det visste du, och när din ordning kom,
 Du sträckte vapen och gick nöjd ur striden.

Det kunde du, se'n du din fana kysst
 Och henne sänkt i stilla ro mot jorden.
 Du visste du ej skrifvit ”blot til Lyst”,
 Att ädel sträfvan ju dikterat orden.
 Att mot allt lumpet, allt förvrängdt och smått

Du höjt din röst, så långt den kunde höras,
 På samma gång du framdrog allting godt,
 Hvaraf ett mänskohjärta kunde röras.

Och i ditt hvardagslif, hur du var mild,
 Hur kärleksfull, försakande och stilla,
 Från stolta anspråk lika vida skild
 Som från en konstlad själfförneknings villa!
 Din vän att kallas, var ett hedersnamn,
 En glädjens fullhet och en tröst i nöden,
 Ty den du en gång slutit i din famn,
 Den var du trogen – trogen intill döden.

Ljuf vare hvilan, som dig är beskärd,
 Och trefaldt ljuf din lott i ljusets rike!
 Tag mot min saknad, som en offergård,
 Tag mot mitt ord att sent man ser din like!
 Till kullen, där han göms, din bleka hamn,
 Än skall jag kanske komma några vårar
 Och stafva på ditt kända, kära, namn –
 Så vida jag kan skönja det för tårar.

Lea.

Det var vanligt att man vid ett dödsfall skrev dikter om den avlidne. Dessa tillfällesverser brukar vara skrivna på taktfast vers och här brukar en känsla av sorg och saknad vara dominerande. Vilken bild ger Lea ovan av sin väninna? I första strofen förmedlas en sorgsen stämning och bilden av en person med ett livligt intellekt. Redan efter inledningsfrasen: ”Ditt värf är fyllt” kommer: ”Till efterlängtd ro Du lagt ditt hufvud med dess rika tankar”. Inledningsvis fokuseras alltså på yrkeskvinnan, författarinnan. Först i näst sista strofen betonas familjekvinnan Marie Sophie Schwartz och hennes relation till den traditionella kvinnorollen.

Redan i andra strofen fokuseras på Marie Sophie Schwartz stora popularitet hos allmänheten. Samtidigt introduceras kritikens och kritikernas roll i hennes författarskap. Marie Sophie Schwartz var i första rummet en massmarknadsförfattare, en kvinnlig brödförfattare, och som sådan var och är det svårt att vinna kritikernas odelade gunst. Men, som Lea skriver, spred sig Marie Sophie Schwartz rykte från land till land, och hon var, då hennes romaner var som mest populära under en tjugouårsperiod c:a 1860–1880, läst och

efterfrågad framför allt i Tyskland, men även i England, Danmark, Holland, Polen, USA med flera länder.

Första strofen introducerar alltså den allmänna saknaden – vilket man enligt retoriska regler bör göra eftersom gravtalen ”börjar med att visa upp den sorg som alla drabbats av” skriver Vossius i *Elementa rhetorica*.⁴ Därefter bör man enligt samma mall lovprisa den avlidne och klaga över att ödet berövat oss de förhoppningar som ställdes på honom. I Leas dikt antyds att Marie Sophie Schwartz hade kunnat få mer uppskattning av kritikerkåren, samtidigt som det understryks hur populär och efterfrågad hon var av sin läsekrets både i Sverige och i andra länder. Inom *genus demonstrativum*, som gravtalen sorterar under, finns det speciella *loci* – sökställen – som man bör använda då man gör en personbeskrivning. Dessa är genus, fosterland, skapnad, framgång, uppfostran och utbildning, gärningar, dödsätt och begravning.⁵ Men detta är regler som gäller för män.

Det är intressant att Lea inte lyfter fram Marie Sophie Schwartz kön och kvinnoroll inledningsvis. I stället fokuseras, som vi sett, hennes författargärning. Men hennes relation till fosterlandet nämns även, då Lea beskriver hur Marie Sophie Schwartz rykte flyger från land till land. Av de åtta *loci* som Vossius nämner behandlar det tredje, skapnaden, hur människan var.⁶ I tredje strofen beskriver Lea en kvinna som ägde självkänsla och var stolt över det hon åstadkommit. Marie Sophie Schwartz förhållande till det skrivna ordet och till en del av sin skriftställarverksamhet beskrivs, liksom hennes relation till sina författarkollegor. Här poängteras att Marie Sophie Schwartz var en kvinna som, lika väl som hon var glad över sina egna triumfer, samtidigt kunde uppskatta andra författarkollegor – gamla som unga.

I fjärde strofen intensifieras det direkta tilltalet till den avlidna liksom prisandet av hennes egenskaper. Men som synes kopplas även de personliga egenskaperna ihop med författarskapet. De personliga egenskaper som Lea lyfter fram är godhet och klokhet. Dessutom antyds en kvinnlig blygsamhet och ödmjukhet. Dessa förs till författarskapet som här alltså åter diskuteras. Lea skriver: ”Att ock i *dina* verk fanns vank och brist, / Hur gärna och hur fullt du tillstod detta!” Dessutom relateras Marie Sophie Schwartz författarskap till sin tid.

Vi har sammanfattningsvis presenterats för en skrivande kvinna som vunnit publikens bifall, vars rykte spridit sig över världen, som var medveten om bristerna i det egna författarskapet men samtidigt glad och stolt över den framgång det givit henne och sist men inte minst kunde uppskatta och uppmuntra andra författarkollegor, både äldre och yngre.

I femte strofen beskrivs orsaken till att Marie Sophie Schwartz skrev. Här antyds att författarinnan haft ett speciellt syfte med sitt författarskap. Lea uttrycker sig som att Marie Sophie Schwartz höjt sin röst mot ”allt lumpet, allt förvrängt och smått” och tagit fram ”allting godt, / Hvaraf ett mänskohjärta kunde röras”. Marie Sophie Schwartz var just en tendensförfattare, en föregångare till 80-talsförfattarna som satte ”problem under debatt”. De problem som Marie Sophie Schwartz tog upp var kvinnofrågan och klassfrågan. Detta gjorde hon redan på 1850-talet. Till bilden av den framgångsrika massmarknadsförfattarinnan läggs alltså bilden av tendensförfattarinnan. Således har vi i fyra av diktens sju strofer blivit presenterade för författarinnan Marie Sophie Schwartz.

Först i diktens näst sista strof möter oss modern, makan och vännen. Intressant är att makan och modern här får så lite utrymme. Hon beskrivs som mild, kärleksfull, försakande och stilla – som kvinnan enligt den komplementära könsrollsideologins tankar borde vara. Intressant är dock att denna beskrivning snarare framstår som en fragmentariserad och formelartad beskrivning av en borgerlig mor och kvinna, en beskrivning som borde finnas med i ett gravtal över en kvinna, snarare än en av hjärtat menad och trovärdig beskrivning. Däremot känns beskrivningen av Marie Sophie Schwartz som vän mer äkta då Lea skriver: ”Din vän att kallas, var ett hedersnamn, / En glädjens fullhet och en tröst i nöden, / Ty den du en gång slutit i din famn, / Den var du trogen – trogen intill döden”, och likaledes den avslutande bilden av hur Lea själv kommer för att besöka Marie Sophie Schwartz grav och läsa hennes namn, om hon kan se det för tårar.

I Leas minnesdikt har vi alltså mött en kvinna som beskrivits som i första hand författare men också som en lojal och trogen vän, sedd genom den – sedan 35 år tillbaka – nära vänninnans ögon. Den bild av Marie Sophie Schwartz som vuxit fram gäller alltså främst författarinnan och en beskrivning av hennes verksamhet. Lea har följt de retoriska reglerna för hur man bör skriva ett gravtal över en man. Däremot är de traditionella kvinnliga egenskaperna mindre framträdande. Förutom i de relativt opersonliga och traditionella första och sista stroforna har Josefina Wettergrund porträtterat en författarkollega och vän, och i opposition till en traditionell kvinnobeskrivning har hon valt att i sitt eftermäle koncentrera sig på gärningen. En bestämd strategi har använts, en fokusering på författarrollen och författarskapet, där publikens smak och välvilja har ställts mot kritikens – Marie Sophie Schwartz har framställts som kvinnligt ödmjuk

i en offerroll gentemot kritiken. En dikotomi mellan offret, den ödmjuka och välvilliga författarinnan, kontra 'bödeln', den illvilliga kritiken, kan skönjas. Här används alltså den retoriska strategin *miseratio* – att väcka välvilja för den svage i fåfång strid mot etablissemang, personifierat av kritikerkåren.

Intressant blir då att kartlägga om denna strategi återkommer i övriga nekrologer. Kan man även i dessa läsa en diskussion om hennes författarskap, dvs. fragment till en receptions historia? Får vi i nekrologerna den kartläggning av, omdömen om och diskussion om hennes författarskap som saknas i litteraturhistorien? Får vi här den berättelse om Marie Sophie Schwartz och hennes författarskap som annars saknas?

I *Aftonbladet*, DEN TIDNING där Marie Sophie Schwartz publicerat sig med följetongerna *Systrarna* (1856), *Tre julaftnar* (1856), *En kvinna såsom handverkare* (1857), *Tvenne familjemödrar* (1858), *Ett barnhusbarn* (1858), *Skuld och oskuld* (1860) och *Den rätta* (1863), fanns den 9 maj 1894, två dagar efter själva dödsdagen, en knapp spalt om Marie Sophie Schwartz författarskap med anledning av hennes bortgång. Ovanför Marie Sophie Schwartz nekrolog återgavs en etsning av författarinnan, för övrigt den enda illustrationen på tidningssidan. Nekrologen står, intressant nog, sida vid sida med en anmälan av Gustaf Frödings *Nya dikter*. Här möts alltså gammalt och nytt, vad som för eftervärlden skulle komma att bli typexempel på populärlitteratur respektive kvalitetslitteratur. Idag känner alla till Gustaf Fröding och hans liv och författarskap men få har hört talas om Marie Sophie Schwartz. Nu är förhållandet alltså det motsatta mot för drygt hundra år sedan.

Merparten av texten upptas av en beskrivning av Schwartz författarskap. I en beskrivning av en gärning, enligt den retoriska mallen hos Vossius, bör man koncentrera sig på att den är hedervärd, nyttig och svår.⁷ Det blir då intressant att läsa beskrivningen av författarskapet mot denna mall:

Med fru Schwartz bortgick en af vårt lands icke mest betydelsefulla, men mest *lästa* författarinnor, en af dem, hvilkas arbeten varit spridda snart sagdt öfver hela Europa. Kritiken har haft mycket att invända mot dem, men den stora allmänheten har mottagit dem med största välvilja. De visa i sjelfva verket mera fantasi och berättartalang än konstnärlighet, mindre psykologiskt skarpsinne än förmåga att kombinera en intrig på ett spän-

nande sätt. Hon liksom flertalet af de med henne samtida romanförfattarna och författarinnorna sökte i främsta rummet att vara *underhållande*, att fångsla publikens nyfikenhet. Hennes bästa arbeten ha dock sin betydelse äfven som frimodiga uttryck för flere af de sociala tendenser, som för ett 30- och 40-tal år sedan lågo i luften i vårt land liksom i andra länder. Säkert är – har en af hennes biografer, Lea i tidningen *Idun*, yttrat – att hon ej sändt ut sina arbeten ”blot til Lyst”, utan genom dem velat ”ställa fram en fostrande tanke, påpeka ett tryckande missförhållande, sträfva för ett ädelt mål. Och däri ligger hennes ära samt tydligen också den egentliga grunden till hennes popularitet, fast den stora massan af läsare kanske mera anat än förstått det.”

Här hänvisas till Lea som biograf och vi känner igen synen på Marie Sophie Schwartz författarskap, inte bara från det biografiska porträttet av henne i *Idun*, som artikelförfattaren hänvisar till, utan också från Leas dikt i *Dagny*. Hennes gärning står i centrum och man blir presenterad för ett populärlitterärt författarskap – ett författarskap som ifrågasatts. *Miseratio*-strategin aktualiseras alltså även här.

I denna analys av Marie Sophie Schwartz författarskap tycks dock det underliggande problemet vara att man inte är nöjd med att Marie Sophie Schwartz skriver underhållningslitteratur. Man bedömer hennes verk mot en annan mall, den som gäller för kvalitetslitteratur. Här tydliggörs en dikotomi i receptionen. Man bedömer ett gammalt författarskap efter nya kriterier för vad som är bra eller dåligt, och läsaren inbjuds indirekt att ta ställning för eller emot författarskapet.⁸

Efter denna beskrivande analys av författarskapet redogörs för de främsta verken:

Hennes först skrifna berättelse var ”Passionerna” men den första bok hon utgaf var ”Förtälet”, som trycktes 1851. Det var likväl först 1858 hon slog igenom, och detta skedde med romanen ”Mannen af börd och kvinnan af folket”, hvars adelsfiendliga tendens ej hindrade den från att vinna popularitet. En fortsättning af denna berättelse, ”Arbetet adlar mannen”, utkom följande år. En märkbar utveckling betecknas af de arbeten fru Schwartz skref sedan hon gjort bekantskap med samtida författare, särskildt med Dickens och Julia Kavanagh. Inverkan från Onkel Adam och från samtida fransmän är ock märkbar.

”Positivspelarens son” (1863) anses beteckna höjdpunkten af hennes författarskap.

Nekrologen fortsätter med ytterligare en beskrivande analys av det omfattande författarskapet:

Hennes romaner, noveller, kalender- och tidskriftsartiklar äro oräkneliga och af mycket växlande värde. Men den stora läsande allmänhetens ynnest svek henne aldrig. ”Man har insett” – yttrade en af hennes kritiker – ”att lifvet är så rikt, att det finnes utrymme äfven för andra romanförfattare än de allra bäste, att där finnas skrymslor, där till och med den mycket tadlade händelseromanen gör godt, och att den icke felfria literaturen gör bättre nytta än ingen litteratur.”

Författarskapets popularitet utomlands understryks även:

I Tyskland var Marie Sophie Schwartz fullt ut lika populär som i Sverige. Från 1863 sålde hon sina manuskript till en tysk förläggare, innan de utkommo på svenska. Två samlade tyska upplagor af hennes romaner ha utkommit, den senaste i ej mindre än 59 band. Många af hennes arbeten ha utkommit äfven på franska, engelska, danska, holländska, ett par också på polska och magyariska språken.

Nekrologen avslutas med några biografiska rader och en karaktärsteckning. I den senare skildras Marie Sophie Schwartz som ”blid, enkel, vinnande och hjertlig”.

[Ett] skarpt förstånd, ett lifligt lynne och ett varmt hjerta uttalade sig i hennes alltid otvungna och älskvärda samtal. Lifvets sorger blefvo ej henne besparade, men de förmådde aldrig underkufva henne. ”Få” – yttrar *Lea* i den nämnda uppsatsen – ”ha kunnat älska de sina, sträfva och uppoffra sig för dem så som hon. Få ha också ernått en rikare belöning.”

I denna nekrolog ägnas stort utrymme åt författarskapet och endast några få rader åt biografiska uppgifter. Intressant är att man inledningsvis poängterar att Marie Sophie Schwartz var en av Sveriges mest lästa författarinnor. Därefter påpekas författarskapets spridning och för det tredje skillnaden mellan kritikerns och den

stora allmänhetens bedömning. Här framhävs att författarskapet är fantasifullt, intrigerna kombineras på ett spännande sätt och att det är underhållande. De sociala tendenser, som ligger som idémässig grundstruktur i texterna, påpekas även och artikelförfattaren tror att dessa beståndsdelar gör att Schwartz berättelser är så populära hos allmänheten. Han namnger också andra författare som han menar påverkat och förbättrat författarskapet som Dickens, Julia Kavanagh och Onkel Adam. Intressant nog framskymtar *Lea* som auktoritet och hennes omdöme om den ”tadlade händelseromanen” – att den gör mer ”nytta” än ingen litteratur alls – finns med som förstärkande tanke i omdömet om författarskapet. Här antyds alltså tanken att populärlitteratur bör bedömas som populärlitteratur, inte som kvalitetslitteratur. I denna nekrolog ägnas alltså det allra största utrymmet åt författarskapet, främst då receptionen, samt dess popularitet och omfattning.

Inom *genus demonstrativum*, som gravtalen sorterar under, finns det, som tidigare nämnts, speciella *loci* som man bör använda då man gör en personbeskrivning. Artikelförfattaren ger avslutningsvis en beskrivning av Schwartz sista år och dödsorsaken. Som framgår har man i stort sett använt de *loci*, som man bör i ett retoriskt gravtal, såsom genus, fosterland, skapnad, framgång, gärningar och döds sätt. Man har inte använt uppfostran och utbildning eller begravning. Det stora utrymme som kartläggningen och diskussionen av hennes författarskap här ges är anmärkningsvärt med tanke på att det gäller en kvinnlig författare under 1800-talet. Här sätter man alltså, som *Lea* gjorde i sin minnesdikt, författarinnan och författarskapet i fokus, och ett fragment till en receptionshistoria ges.

Svenska Morgonbladet hade också minnesord över Marie Sophie Schwartz införda den 9 maj 1894:

I måndags afled härstädes i en ålder af nära 75 år Marie Sophie Schwartz, sedan 1858 enka efter öfverdirektören vid Teknologiska institutet, professor G.M. Schwartz.

Fru Schwartz var bördig från Borås, der hennes far var köpman men afled redan före hennes födelse, lemnande familjen i stor fattigdom. Som helt liten lemnades hon i släktingars vård och kom under sin uppväxttid i tillfälle att med några afbrott få egna sig åt bokliga studier, förnämligast moderna språk. År 1840 ingick hon äktenskap med professor Schwartz.

Redan under sin flicktid hade fru S. sysslat med literär verksamhet, ehuru hon ej offentligt framträdde som författarinna. Det såg äfven, sedan hon blifvit gift, mörkt ut för henne att få öfva författareskap, ty hennes man var en stor fiende till qvinnans uppträdande inför offentligheten. År 1851 fick hon dock sin mans tillstånd att söka förläggare till en af sina berättelser, som samma år utkom under psevdonymen Fru M.S.S. Det var novellen Förtalet, som sedan snart följdes af andra, såsom De värnlösa, Skildringar ur familjelifvet m.fl. Efter mannens död måste fru S. af ekonomiska skäl mer odeladt ägna sig åt författareskap. Redan första året af hennes enkestånd utkom Mannen af börd, och qvinnan af folket, ett alster, som vann stort rykte genom sitt vårdade språk och en raskt fortlöpande handling. I samma stil och samtliga mottagna af allmänheten med samma lifliga intresse, utkommo i rask följd en massa böcker, följetonger, tidskrifts- och kalendernoveller. Albert Bonnier började redan 1878 utgifva fru Schwartz samlade arbeten i ny upplaga, och helt nyligen har ett nytt urval utgifvits.

Det är dock ej endast i Sverige fru S. är känd och läst. Förutom till tyskan har en mängd af hennes skrifter öfversatts till danskan, holländskan, engelskan och franskan, och en och annan af dem har äfven iklädts polsk och magyarisk dräkt.

Med fru Schwartz har sålunda bortgått en af våra mest bekanta och lästa författarinnor, hvilken genom beskaffenheten af sitt skriftställareskap skall intaga en framstående plats i vår litteraturhistoria. [...]

Här har artikelförfattaren satt Marie Sophie Schwartz författarskap i relation till hennes roll som maka och mor och diskuterar hur mannens inställning till kvinnligt författarskap påverkat henne. Åter har *miseratio*-strategin använts men på ett annat sätt. Marie Sophie Schwartz är offret men denna gång är hennes man motståndaren – han har hindrat hennes författarskap. Trots att ingen djupare analys görs av hennes författarskap slås det ändå fast med pondus att hon varit en av Sveriges mest bekanta och lästa författare som, tror man, i framtiden kommer att inta en framstående plats i svensk litteraturhistoria. Här ser man alltså att det populärlitterära perspektivet används utan någon värdering – man jämför inte Marie Sophie Schwartz verk med någon annan form av litteratur utan berättar om hur läst och populär och produktiv hon var.

DEN 12 MAJ, alltså fem dagar efter dödsfallet, fanns i *Svensk Bokhandels-Tidning*, vars ansvarige utgivare var Isidor Bonnier, en nekrolog som upptar inte mindre än drygt två spalter. I inledningen återges den officiella versionen av hennes bakgrund, den som bland annat också stod att läsa i nyss citerade *Svenska Morgonbladet*. I stort är dock texten kopierad från *Aftonbladet*.

Intressant är en omskrivning av en mening från *Aftonbladets* text:

Hennes bästa arbeten ha dock sin betydelse äfven som frimodiga uttryck för flera af de sociala tendenser, särskildt kvinnoemancipationen och befrielsen från börsaristokratiens orättmätiga andrygghet, som för ett 30- och 40-tal år sedan lågo i luften i vårt land liksom i andra länder, och hon har genom dem ofta sökt ställa fram en fostrande tanke, påpeka ett tryckande missförhållande, sträfva för ett ädelt mål.

Tillägget ”särskildt kvinnoemancipationen och befrielsen från börsaristokratiens orättmätiga andrygghet” kan sägas utgöra ett klagörande. Också här ser man att *miseratio*-strategin används. Från *Aftonbladet* har man även behållit strategin att bedöma hennes verk mot mallen som gäller för kvalitetslitteratur. En kämpande kvinna, som ville väl men inte alltid blev förstådd av alla, har porträtterats.

I *Budkaflen. Tidning för tidsenliga reformer* kunde man den 20 maj läsa en nekrolog som omfattade knappt två spalter.⁹ Här är inledningen särskilt intressant eftersom det här så direkt fokuseras på Marie Sophie Schwartz stora popularitet:

Detta dödsfall, hvilken sensation skulle det icke hafva väckt i hela den bildade världen för, låtom oss säga, tjugofem år sedan!

Vi öfverdrifva näppeligen om vi säga att det, som nu vardt ett stjärnfall i det tysta, den tiden skulle ansetts jämförligt med en eklatant solförmörkelse.

Så stort var nämligen Marie Sophie Schwartz' litterära rykte. Och erkännas måste, att hon gjorde allt för att hålla det samma vid makt. Den ena volymen efter den andra lämnade hennes flitiga händer och spreds genom öfversättningar på tyska, franska, engelska, danska ja, holländska, till hela den bildade världen.

Till det förstnämnda språket öfversattes den populära författarinnans romaner ej sällan omedelbart från hennes eget manus-

kript, hvarjemte ett och annat af hennes arbeten utkom i tysk originalupplaga.

Vi meddela måhända en öfverraskande upplysning, då vi säga att fru Schwartz hade sin egentliga publik i Tyskland. Hennes *samlade arbeten* ha där utkommit i tre olika öfversättningar, på tre olika förlag, i Leipzig och Stuttgart.

Efter Margaretha Sophia Brenner, Fredrika Bremer och Emelie Flygare-Carlén torde den nu hänsöfna kunna taga säte bland svenska skriftställarinnor som vunnit världsrykte.

Författaren till denna nekrolog är positivt inställd till författarskapet och delger läsarna många intressanta upplysningar om Marie Sophie Schwartz och hennes författarskap – ett faktum som han också poängterar då han skriver som ovan. ”Vi meddela måhända en öfverraskande upplysning [...]” I nekrologen i *Budkaflén* citeras inga tidigare källor, dessa diskuteras och nya upplysningar tillförs. Texten ger intryck av en artikelförfattare som ger uttryck för en självklar kunskap om sitt objekt:

Skada endast att omständigheternas makt ej tillät henne taga ad notam det Horatianska rådet att låta ett litterärt arbete ligga till sig i tre gånger tre år. Hennes författareverksamhet utgjorde nämligen nästan den enda inkomstkälla, hvarmed hon kunde anständigt lifnära sig och de sina.

Här påpekas en viktig faktor, som framträder än tydligare i Marie Sophie Schwartz korrespondens med olika förlag om arvode för sina berättelser. Hon var ofta skuldsatt och skrev för att bli skuldfri. När författaren beskriver Marie Sophie Schwartz karriär är han också ovanligt initierad och ger upplysningar om de förlag där berättelserna utkom, något som inte återfinns i andra biografiska anteckningar:

Redan före professor Schwartz' död hade fru S. fått tillfälle att utgifva några arbeten. Med mannens mödosamt utverkade tillstånd utkom 1851 i Östlunds och Berlings Originalromanbiblioteks sista häfte novellen ”Förtalet,” och 1852 utgaf Albert Bonnier, redan då känd för sitt goda väderkorn, ”De värnlösa”. Den fick en fördelaktig recension af kammarherren Constans af Pontin i Posttidningen.

Samma år infördes i Svenska Tidningen novellen ”Äktenkapet”, och med romanen ”Skildringar ur familjelifvet”, som

utkom 1854, kan det första skedet i fru Schwartz' författareverksamhet anses vara avslutadt.

Till julen 1858 utkom emellertid det arbete, hvilket skulle skapa fru S:s rykte som författarinna och grunda hennes sällsporda popularitet – *Mannen af börd och kvinnan af folket*. Det är ett arbete som understundom närmar sig det löjligen genom det intensiva hat mot aristokratien, som andas ur hvarje rad, men, säger Birger Schöldström i Biografiskt lexikon, ”dialogen är präktig, ej sällan briljant, händelsens tråd löper raskt och otvunget undan, och karaktärerna, ehuru tendensiöst snedvridna, äro icke dess mindre fulla af lif och kraft.

Men framför allt märker man i detta arbete en öppen natur, som frimodigt och med ärligt uppsåt mättar sina hugg, dessa må nu ej sällan falla på sidan.”

Den fördelaktiga recension av Constans af Pontin som omtalas här nämns inte annars bland minnesorden. Dessutom ger upplysningen om Albert Bonniers väderkorn fog för antagandet att artikelförfattaren vet vad han talar om. Även när det gäller privata uppgifter som en resa till Paris och reaktioner på recensioner får vi här några uppgifter som kan beläggas i Marie Sophie Schwartz korrespondens:

På sommaren 1859 företog fru S. en utrikes resa och uppehöll sig någon tid i Paris. Under hennes frånvaro utkom romanen ”Ett hämdens offer”, som strängt och skarpt recenserades i Posttidningen. Fru Schwartz nödgades erkänna att recensenten haft rätt, och följderna därav vardt ett sådant missmod att det torde ha varit tvifvelaktigt huruvida hon någonsin åter gripit till pännan, såvida icke ekonomiska skäl tvungit henne därtill.

Som bekant blef Marie Sophie Schwartz' författareverksamhet i mer än vanlig grad produktiv, och den föranledde till och med en tysk litteraturbedömare till en nästan plump kvickhet, ganska bekant för öfrigt, men hvilken vi ej anse lämpligt återgifva på den aktade, hjärtegodas aflidnas mull.

Här åsyftas Johannes Scherrs kommentar om hennes ”kaninchenhafte fruchtbarkeit”.¹⁰ Artikeln avslutas:

Mångt och mycket af hvad hon skrifvit kunde ha varit oskrifvet, det är sannt. Men bland de hundratals volymerna finnas många som tillförsäkra henne rangen af en *talang* af yppersta slaget.

Och *intressant, spännande* kunde hon skriva. Och hvem kan det *nu*, i vår prosaiska tid?

Sof i ro, du gamla! Du, som på ditt angenäma sätt så ofta beröfvade oss sömnens hvila!

Denna nekrolog är särskilt intressant eftersom den återger många ovanliga uppgifter, uppgifter som inte ofta återkommer i andra biografiska texter men kan verifieras i Marie Sophie Schwartz privata brev. Artikelförfattaren har här givit både ros och ris när han bedömt författarskapet. Å ena sidan närmar sig *Mannen af börd och kvinnan af folket* ”det löjliga”, å andra sidan menar han att många berättelser är skrivna av en talang av ”yppersta slaget”. Tydligt är att Marie Sophie Schwartz och hennes författarskap har väckt starka känslor. Särskilt intressant är den korta *miseratio*-episoden där det berättas om hur Schwartz tagit så illa vid sig av en recension att hon knappast velat fortsätta skriva om hon inte varit tvungen av ekonomiska orsaker. Strategin att måla upp ett porträtt av en författarinna som ville väl och gjorde så gott hon kunde tydliggörs. Särskilt märkbart är att denna strategi vunnit artikelförfattarens gillande. Det märks i hans avslutande välvilliga önskan att hon ska sova i ro – hon som så ofta berövade honom sömnen med sina spännande berättelser.

I *Svenska Familj-journalen Svea. Illustrerad veckotidning* n:r 21, 26 maj 1894 ägnas en tredjedel av nekrologen åt en beskrivning av Marie Sophie Schwartz författarskap och dess relation till sin publik samt en analys av dess popularitet. I en beskrivning av en gärning, enligt den retoriska mallen hos Vossius, bör man alltså koncentrera beskrivningen på att den är hedervärd, nyttig och svår.¹¹ Vi läser:

Då budet kom, att författarinnan Marie Sophie Schwartz skattat åt förgängelsen, har helt säkert flere än en af Sveas äldre läsare från bokhyllan tagit ned ett eller annat af hennes arbeten och vid ögnandet däri med ett af vemod blandadt nöje erinrat sig den njutning första bekantskapen därmed för 20 à 30 år sedan beredd på läsaren. De literära finsmakarnes antal var då ej så stort som nu, Björnson och Ibsen och de otaliga äktenskapsromanförfattarne hade ännu icke väckt uppmärksamheten på de stora spörsmålen, de invecklade samhällsproblemen, och kritikens ej alltid gynsamma dom om fru Schwartz' arbeten tycktes på den läsande publiken göra föga eller intet intryck. Från 1851 till 1878 ut-

komma de i massor, dessa arbeten af hennes hand, än i den utförligare romanens form såsom ”Mannen af börd och qvinnan af folket”, ”Arbetet adlar mannen”, ”Börd och bildning”, ”Positivhatarens son” [sic] m.fl., än som noveller eller skizzer i kalendrar och tidningar, och det märke, hvarunder hon för hvarje gång skref, men hvaraf anonymitetens slöja snart aflyftes, förfelade aldrig att draga den allmänna uppmärksamheten till hennes alster. Förklaringen till denna fru Schwartz’ popularitet ligger dels i att hon alltid skref på ett lättfattligt och ledigt språk, att grundtanken i hennes arbeten oftast återspeglade någon för dagen mer eller mindre medvetet föreliggande stämning hos den stora allmänheten och att personerna däri i öfverensstämmelse med tidens smak merendels voro omgifna af ett romantiskt skimmer. Dessa egenskaper gjorde henne ock snart bemärkt utom fäderneslandets gränser, och hon hade den för svenska författare ovanliga tillfredsställelsen att se sina arbeten öfverflyttade till icke mindre än sju främmande språk.

I denna beskrivande analys påpekas alltså Marie Sophie Schwartz ”lättfattliga och lediga språk”, att grundtanken i hennes arbeten återspeglade en tanke i samtiden och att personerna var omgivna av ett romantiskt skimmer – tre egenskaper som fortfarande anses utmärkande för populärlitteratur.

Liksom i Leas diktade nekrolog ägnas här endast föga utrymme åt de rent biografiska uppgifterna. Hur var då Marie Sophie Schwartz som person? Lea beskrev henne som god, klok, mild, kärleksfull, försakande och stilla i sin dikt i *Dagny*. Denna beskrivning återfinns i modifierad form i *Svenska Familj-journalen Svea*: ”Af dem som, stodo henne nära, skildras fru Schwartz som ’anspråkslös, blid, enkel, vinnande och hjärtlig” – kort sagt som ett föredömligt kvinnligt exempel. Nekrologen avslutas med meningen: ”För hvad hon varit, för hvad hon velat, för hvad hon verkat skall svenska folket behålla hennes namn i kärt minne.”

I *Ny Illustrerad Tidning* n:r 20, 1894 finns en nekrolog om Marie Sophie Schwartz som omfattar en tredjedel av tidningssidan. Bredvid nekrologtexten finns också ett porträtt av författarinnan. I nekrologen som är undertecknad J. A. R-m. [Johan August Runström]¹² återfinns i stort sett samma uppgifter som i de tidigare nekrologerna. Men här återfinns också nya uppgifter. Uppenbart är att författaren bygger sin framställning på tidigare nekrologer över Marie Sophie

Schwartz. Han refererar till dem, men han ger, intressant nog, en lite annorlunda vinkling av författarskapet:

En af våra inom de bredare lagren mest lästa och omtyckta författarinnor har den 7 dennes gått hädan. *Marie Sophie Schwartz* åtnjöt under en lång följd af år en popularitet, som vida öfverträffade Fredrika Bremers och kunde mäta sig med Emilie Carléns, men liksom hennes arbeten ej hinna den sistnämndas i litterärt värde, komma de nog ej heller att lika länge trotsa glömskan, oaktadt en ny upplaga af hennes samlade arbeten nyligen sett dagen och säkerligen vunnit en hel mängd intresserade läsare.

När författarskapet beskrivs låter det så här:

Fru Schwartz hade redan i sin tidiga ungdom visat litterära anlag, men mannen, som var allt annat än anhängare till ”kvinnoemancipationen”, hindrade länge hennes uppträdande i det offentliga. Först 1851 utgaf hon också (under märket Fru M. S. S. ***) sin första berättelse, *Förtalet*. Men först efter prof. Schwartz’ död 1858 tog hennes skriftställarskap riktig fart, helst hon nu redan i och för sitt uppehälle var hänvisad till pennan. Och nu sågo nästan hvarje år flera arbeten af hennes hand dagen. Af publiken mottogos de med stor begärlighet, flera af dem öfversattes till främmande språk, ja, i Tyskland vunno de sådan popularitet, att de (sedan 1863) efter öfverenskommelse med hennes förläggare där först utgäfvos, och några af hennes arbeten lära till och med ha utgifvits endast på tyska.

Stort utrymme, en femtedel av texten, ägnas i artikeln åt hur Marie Sophie Schwartz bedömdes av kritiken:

Kritiken måste likväl, med allt erkännande af deras flerahanda förtjänster, dock hos dem anmärka åtskilliga rätt väsentliga brister, och deras *konstnärliga* värde har i allmänhet ej anslagits högt. Fantasi fanns nog, äfvenså en mindre vanlig förmåga att anlägga en ”spännande” handling, och det ädla syftet var höjdt öfver allt beröm, men det hela spelade onekligen mera på ytan, och man, d. v. s. den litteräre finsmakaren, fann hos henne endast föga af en djupare motivering äfvensom af en psykologiskt haltfull karaktersteckning, med ett ord, af det säkra grepp i sakens kärna, som röjer den borne konstnären. Likväl, är det en obe-

stridlig sanning hvad en kritiker yttrat: ”Man har insett, att lifvet är så rikt, att det finnes utrymme äfven för andra romanförfattare än de allra bästa, att där finnas skrymslor, där till och med den mycket tadlade händelseromanen gör godt, och att den icke felfria litteraturen gör bättre nytta än ingen litteratur”, om nämligen, tillägga vi, den, som hos Marie Sophie Schwartz, vill verka endast med de medel som äro goda och ädla.

Här går som synes artikelförfattaren själv in i kritikerdebatten med mycket bestämda åsikter och sällar sig till den ”litteräre finsmakaren” men bygger sin framställning på bedömningen av författarskapet i *Aftonbladet* och *Leas* åsikt att varje form av litteratur är bättre än ingen litteratur. När de i hans tycke bästa av hennes verk nämns, menar han att de är starkt påverkade av samtidens humanitära strömningar:

Af hennes många arbeten, hvilka i allmänhet äro starkt påverkade af fyrtio och femtialens filantropiska och humanitära strömningar, ha framhållits som de bästa *Mannen af börd och kvinnan af folket* (1858), säkerligen åtminstone hennes mest *betecknade* arbete, och *Positivspelarens son* (1863). Öfriga arbeten af hennes hand, som uppburits af en stor popularitet, äro *Arbetet adlar mannen*, *Skuld och oskuld*, *Börd och bildning*, *Guld och namn* m. fl., där oftast bokens tendens ligger angifven redan i titeln.

Artikeln avslutas med en beskrivning av Marie Sophie Schwartz person:

Omtyckt som människa, uppburen som författarinna, lycklig i sitt hem, kände sig den ädla, välmenande kvinnan säkerligen nöjd med lifvet. Hyste hon ärelystnad, borde hon varit tillfredsställd med det rykte och den framgång hon vunnit, äfven om hon själf säkerligen genomskådade dess efemera art. Och i medvetandet om ett godt dagsverke kunde hon, omhuldad och vårdad af älskade händer, i frid gå hädan.

Här bedöms hon även som person, och artikelförfattaren drar sig inte för att recensera hennes liv. Han kallar henne ädel och välmenande och ger henne en bildlig klapp på axeln. Här debatteras alltså åter kvalitetslitteratur och populärlitteratur, och artikelförfattaren visar tydligt att han föredrar det förra.

NEKROLOGEN I *Hemmet. Läsning för Ung och Gammal* nr: 25, 1894 skiljer sig på många sätt från de föregående. Skribenten framstår som kritisk då han menar att ”anläggningen är tafatt och ensidig” i Schwartz böcker och att hennes stil är ”effektfull och bombastisk.” Han påstår också att Schwartz ägnat mycket tid åt filantropiskt arbete och välgörenhet, en uppgift som finns belagd bl.a. av Birger Schöldström i en levnadsteckning över Emilie Flygare-Carlén, där man kan se att Marie Sophie Schwartz och Josephina Wettergrund är aktiva i en basar för Stockholms fattiga.¹³ Och här synes trådarna gå ihop. Lea blir central när gäller att kartlägga Marie Sophie Schwartz biografi.

Till julen 1894, sju månader efter Marie Sophie Schwartz bortgång, trycktes en dödsruna om henne i *Svea. Folkkalender* 1895. Denna dödsruna har skrivits av Birger Schöldström, en känd litteratör och tidningsman. Schöldströms nekrolog i *Svea* kan sägas sammanfatta det som skrivits om Marie Sophie Schwartz i samband med hennes död. Här påpekas särskilt att Marie Sophie Schwartz läst Tocqueville och Cooper, som med sina demokratiska idéer påverkat henne, och påverkats av Talis Qualis och Rosa Carlén att läsa Dickens och Julia Kavanagh. Omdömet om hennes författarskap är övervägande positivt, hon efterlämnar, menar artikelförfattaren, ett ”hedersamt namn inom litteraturen” och då syftar han med säkerhet på hennes vilja att påpeka orättvisor och verka för det goda – hennes roll som tendensförfattare.

I DET OFFICIELLA porträttet av Marie Sophie Schwartz i de nio tidningsnekrologerna ovan har vi sett att väninnan och författarkollegan Lea varit en betydelsefull person genom den inflytelserika biografiska artikel hon skrev om författarinnan i *Idun* 1889. Det är också hon som konsekvent drivit *miseratio*-strategin när det gäller Marie Sophie Schwartz. Vem var då hon?

Josefina Wettergrund föddes 1830 utanför Kristianstad som Josefina Lundberg.¹⁴ 1857 gifte hon sig med Wilhelm Wettergrund, sedermera kammarskrivare vid Tullverket. Paret flyttade till Ystad och senare till Kalmar. Från och med 1866 var Wettergrund bosatt i Stockholm. Hon debuterade 1858 med *Småbitar på vers och prosa*, som innehöll ett företal av Wilhelm von Braun.¹⁵ Det förefaller sannolikt att Marie Sophie Schwartz och Josefina Wettergrund träffades första gången i samband med ett besök Lea gjorde i Stockholm 1863. Vid den tidpunkten var Marie Sophie Schwartz etablerad som författare och kände säkert sympati med den från landet komna

författarinnan. Båda var duktiga på att skriva vers, Lea så skicklig att hon av von Braun utsågs till hans efterträderska, och han jämförde hennes diktande med fru Lenngrens. Marie Sophie Schwartz hade också som ung haft särskilt lätt för att uttrycka sig på vers. En annan möjlig kontaktpunkt är tullen – Leas man arbetade inom tullen och Marie Sophie Schwartz fosterfar var tullare i Stockholm.

Men de hade än fler beröringspunkter. Båda var faderlösa döttrar som genom ovanliga diktargåvor hade tagit sig fram och vunnit litterärt rykte. 1863 stod båda, kan man säga, i fokus för uppmärksamheten. I maj 1863, alltså samma vår som Lea varit i Stockholm, inledde de en intensiv brevväxling som skulle vara till Marie Sophie Schwartz död 1894, där det med all önskvärd tydlighet framgår att de lärde känna varandra väl, inte bara yrkesmässigt, utan även på ett mer privat, personligt plan.¹⁶

Men Lea skrev inte bara en utan två biografiska artiklar om Marie Sophie Schwartz, vilka skulle bli otroligt inflytelserika. Den ena är alltså den som det hänvisas till i nekrologerna, från den 27 december 1889, tryckt i *Idun. Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet*. Men redan den 6 juni 1873 fanns en artikel om Marie Sophie Schwartz i *Svalan. Veckotidning för familjekretsar*, där Lea var utgivare.¹⁷ Här känner vi igen information från nekrologerna – flera skribenter har uppenbarligen använt denna biografiska skiss tillsammans med den i *Idun* för att bygga sina nekrologer. Tanken att ”högestetisk rigorism” kan vara grym, småstadsaktig och barnslig och att det bör finnas utrymme för andra romanförfattare än de allra bästa återfinns här – ord som Birger Schöldström använder och utvecklar i sin nekrolog i *Svea*.

När man läser Leas författarporträtt av Marie Sophie Schwartz i *Idun* slås man av likheten med nekrologerna. Det är inte märkligt eftersom dessa, som sagt, hämtar så mycket information från artikeln. Också Leas tonvikt på författarinnan, som ser tillbaka på sin författargärning, återkommer. I hennes porträtt återfinns också sagan om Marie Sophie Schwartz barndom och uppväxten hos ”mamma Trotzig” och uppgiften att den unga kvinnan tog nätterna till hjälp för att skriva. Det välanvända uttrycket att Marie Sophie Schwartz inte sänt ut sina arbeten ”blot till lyst” återfinns också här. Dessutom finns ett avslutande personligt porträtt där Marie Sophie Schwartz beskrivs som: ”blid, enkel, vinnande och hjertlig”, och man beundrar ”lifligheten i hennes ansigtsdrag, värmen i hennes uttryckssätt och skärpan i hennes förstånd.”

Mest intressant är dock att *miseratio*-strategin kan spåras till Leas

två biografiska artiklar. Hon tar, liksom hon gjorde i sin minnesdikt, upp temat med bödeln och offret, dvs. den oförstående kritiken och den välvilliga författarinnan, samt författarinnan och publiken emot den oförstående kritiken. Dessutom återfinns dikotomin mellan kvalitetslitteratur och populärlitteratur. Genom denna strategi lyckades, som det visade sig, författarinnan fånga den läsande publikens välvilja – liksom säkerligen den enskilde läsaren av biografierna och nekrologerna. Den kvinnliga strategin att sätta sitt ljus under skäppan lyckades, att vara mild, ödmjuk och tacksam för alla kommentarer, att poängtera att 'jag gjorde så gott jag kunde', 'jag är ju bara kvinna'. Det kontroversiella med författarskapet och dess framgång eliminerades på så sätt. Om man enbart hade fokuserat på läsarnas omdömen hade framgångens betydelse och farlighet blivit än mer tydliggjord.

Redan 1864 återfinns ett författarporträtt av Marie Sophie Schwartz i *Svenska Familj-journalen*, andra häftet. Artikeln inleds:

Snille, hjerta, känsla, i förening med en ovanlig iakttagelseförmåga, en skarp blick och ett stort herravälde öfver språket, hafva tillförsäkrat denna författarinna ett värdigt rum bredvid hennes föregångarinnor och samtida: Fredrika Bremer och Emelie Carlén. Inom den litterära världen icke mindre känd och värderad än de, är hon dock med afseende på sina lefnadsomständigheter mindre än de bekant för den stora allmänheten, och vi hoppas, på grund häraf, att några biografiska notiser om henne böra bli välkomna för läsarne af denna tidskrift.¹⁸

Det förefaller rimligt att detta är den första biografiska skissen om Marie Sophie Schwartz. Här återfinns framgångssagan med uppväxt hos fosterfamiljen Trotzig i Stockholm, undervisning i ritning och målning, en ovanlig förmåga att uttrycka sig på vers, en sjukdom som när hon var sjutton år gjorde att hon blev tungsint och drömmande. Men en "rastlöst verksam fantasi blef nu den själsförmögenhet, som tog herraväldet öfver alla de öfriga". Hon fortsatte att måla och att skriva berättelser. Efter giftermålet med Gustaf Magnus Schwartz studerade hon logik och psykologi för honom och fick, trots att mannen var emot kvinnliga författare, publicera *Förtalet* 1851. Från 1853 skrev hon följetonger i *Svenska tidningen* och i *Aftonbladet*. Efter mannens död gav hon ut flera av berättelserna, som tryckts i tidningar, i bokform och läsarna blev mer och mer förtjusta i hennes författarskap. Eftersom hon "svängde sitt gissel

öfver adeln” blev hon, hävdar artikelförfattaren, också utsatt för kritik. Men han menar att romanerna trots det ”tillkännagåfvor ett framåtgående på den bana, som nu blifvit hennes.” Artikeln avslutas:

Hvad den inre mekanismen i fru S:s romaner beträffar, så finner läsaren genast, att de äro djupt genomtänkta och med omsorg bearbetade, och att författarinnan, – som röjer mycken själsförvandtskap med Bulwer och Wilkie Collins, – i likhet med dessa synes lifvad af den önskan att bli läst mer än en gång. I stället att, som mången annan romanförfattare, låta läsaren redan i bokens början eller midt ana till handlingens gång och slut, förstår hon att med så mycken fyndighet, men dock utan onaturlighet öfverraska honom, att, när han hunnit till slut, han, för att göra sin njutning fullständig, ovilkorligen måste begynna läsningen återigen.

Alltjemt lika verksam och med lika ungdomlig fantasi, ehuru sjuklig, samt nu till och med hotad med förlust af sin syn, går fru Schwartz framåt på sin skriftställarebana. Hennes sednaste bok: ”Guld och Namn”, utkom i Dec. 1863.

I detta porträtt återfinns som synes ingen diskussion om kvalitetslitteratur och populärlitteratur, och artikeln kan snarast ses som ett led i en marknadsföringskampanj som hade iscensatts av Marie Sophie Schwartz själv, när hon var som mest populär i Sverige och ville etablera sig i utlandet. Här märks alltså ingen *miseratio*-strategi. I stället konstateras det nyktert att eftersom Marie Sophie Schwartz gisslade adeln så reagerade den negativt. Den biografiska artikeln skrevs av Gustaf Thomée, författarkollega och god vän, enligt ett brev av senare datum från Schwartz till Albert Bonnier.¹⁹ Intressant är skillnaden mellan denna biografiska skiss och Leas. Säkerligen hade Lea och Marie Sophie Schwartz funnit att en strategi – *miseratio* – fungerat för att få en plats på det litterära fältet och erhålla kulturellt kapital och därför har de så konsekvent använt sig av den.

HUR LÄNGE FICK DÅ berättelserna om Marie Sophie Schwartz liv och författarskap fortsätta? Finns samma beståndsdelar med även senare eller måste man att återigen vinkla och skriva om historien? I nekrologerna har vi mött den officiella berättelsen om massmarknadsförfattarinnan. Man har framför allt byggt sin berättelse på en biografisk berättelse som Lea, sannolikt med benäget bistånd av Marie Sophie Schwartz, konstruerat och som i större eller mindre utsträckning använt *miseratio*-strategin. Den andra berättelsen, om

den utomäktenskapligt födda, fattiga, ogifta, lurade och ständigt skrivande kvinnan har däremot förtigits. Innan jag mer fördjupar mig i denna icke officiella bild och de okända delarna av Marie Sophie Schwartz författarskap och den kompletterande bild av hennes författarskap man kan utläsa ur hennes efterlämnade korrespondens, vill jag se hur man 100 år efter hennes födelse bedömde henne och likaså vad som närmare 200 år efter hennes födelse sägs om henne i dagens litteraturhistorier.²⁰

I *Bergsbladet* den 4 juli 1919 fanns en artikel om Marie Sophie Schwartz där man uppmärksammade att det var hundra år sedan hon föddes. Under rubriken "Svensk författarinna av samhällsromaner" med underrubriken "Hennes hundraårsminne" står:

Långt innan samhälleliga folkrörelser i vårt land börjats, ja knappt ens påtänkts, uppträdde här skriftställare, som grundligt undersökte samhällets beskaffenhet, visade åskådligt för sina läsare dess brister och föreslog förbättringar. Att flera av deras skrifter gett uppslag till de reformsträvanden, som sedan uppstått, är säkert. Bland dessa utvecklingens förelöpare omkring mitten av 1800-talet äro främst att nämna K. J. L. Almqvist, redaktör Lars Hierta, romanförfattaren K. Wetterbergh ("Onkel Adam"), skriftställarinnan Fredrika Bremer, rådmannen Nils Quiding. En ganska bemärkt plats i ledet bland dessa intog Fru MARIE SOFIE SCHWARTZ, som skrivit en mängd, av allmänheten begärligt lästa skildringar ur livet.

Efter en kortare biografisk redogörelse fortsätter artikelförfattaren:

Redan före sitt äktenskap hade Marie Sofie satt en och annan skildring på papperet, dock utan att befordra dem till allmänheten. Och sedan dröjde det ännu 11 år innan hon utgav något. Mannen, som hyste motvilja mot att kvinnor idkade litterär verksamhet, tillät det ej förr. 1851 offentliggjorde hon emellertid under märket "Fru M. S. S. * * *", sin första novell "Förtalet". Där behandlade hon med värme och klarhet, ledigt och fångslande frågan om förbättring i kvinnans ställning, som då tack vare bl. a. fröken Fredrika Bremer började tilldra sig allmän uppmärksamhet. Samma ämne utgjorde kärnan i romanen "Emancipationsvurmen" (omkr. 1855). Talrika längre och kortare berättelser skrev hon också vid denna tid i tidningar och tid-

skrifter: de hopfördes efter några år till samlingar i bokform och vunno skaror av intresserade läsare. Dessas antal och deras uppskattning av författarinnan växte ytterligare, när den uppseendeväckande romanen "Mannen av börd och kvinnan av folket" 1858 såg dagen. De enkelt och ledigt framställda, fängslande och spännande skildringarna innehålla en berättigad och träffande kritik av adelsföreträden, aristokrathögfärd och aristokratdyrkan. En likvärdig och lika ansedd fortsättning härpå med besläktad tendens är "Arbetet adlar mannen". Naturligtvis skaffade sig dock författarinnan också med sina gisslande arbeten åtskilliga vedersakare.

Sedan hennes man 1858 lämnat det jordiska, måste hon för sin utkomst göra skriftstället till levnadskäll, och hennes produktivitet "framsvallade" heter det "över bokhandelsdiskarne en verklig uppsjö på noveller och romaner av den populära författarinnan". "Ett hämdens offer" visar oss hur en flickas liv förbittras från barndomen av en falsk inbillning och hur hennes villfarelse skingras. Vidare sågo "Ädlingens dotter", "Skuld och oskuld", "Börd och bildning" m. fl. dagen intill år 1861. De äro i allmänhet beträffande anda och stil påverkade dels av "Onkel Adam", dels av dåvarande franska författarne Balzac, Féval, Dumas och Hugo m. fl.

Ett skede av vidgad uppfattning och konstnärligare ämnesbehandling inträdde för henne i början av 1860-talet, efter det hon genom bemedling av skalden Strandberg ("Talis Qualis") och skriftställarinnan Rosa Carlén gjort sig förtrogen med engelska litteraturens storheter Walter Scott, Thackeray, Dickens och Julia Kavanagh. Som det främsta av vad hon frambragt betecknas "Positivspelarens son".

[...]

I svenska gottköpsupplagor började hennes arbeten utges år 1913 och falla fortfarande den läsande allmänheten på läppen.

I denna minnesartikel fäster man främst uppmärksamheten vid Marie Sophie Schwartz roll som tendensförfattare och menar att hon påverkat samhällsutvecklingen. Dessutom tycker man att hon i *Förtalet* och *Emancipationsvurmen* behandlar frågan om förbättring i kvinnans ställning. Man lyfter också särskilt fram *Mannen av börd och kvinnan av folket* samt dess efterföljare *Arbetet adlar mannen* som man menar innehåller enkla, lediga, fängslande och spännande skildringar. Artikeln innehåller några nya uppgifter. Här

är det franska författare som påverkat Marie Sophie Schwartz – som Balzac, Féval, Dumas och Hugo. Inte heller har Walter Scott och Thackeray tidigare nämnts som förebilder. Den mest intressanta upplysningen är dock den som finns i avslutningen – att Marie Sophie Schwartz romaner fortfarande 1919 föll ”den läsande allmänheten på läppen”. Märkbart är också att *miseratio*-strategin skymtar fram i återgivandet av mannens syn på kvinnliga författare.

Miseratio-strategin återfinns också tydligt i *Köpingsposten* den 29 augusti 1919 när Marie Sophie Schwartz liv beskrivs under rubriken ”Marie Sophie Schwartz. Ett hundraårsminne”. I denna minnesartikel fokuseras på biografiska uppgifter och artikelförfattaren bygger på den biografiska skiss som finns i *Svenska Familj-journalen* från 1864. Efter ett inledande avsnitt om hennes barndom och uppväxt skriver han:

År 1840 ingick hon äktenskap med professor Gustaf Magnus Schwartz. Denne var, åtminstone efter nutida åsikter en despotisk äkta man, som tillika var en afsvuren fiende till allt, hvad kvinnliga skribenter hette och tillät därför ej heller sin unga maka att utgifva något af hvad hon skref. Hon hade alltid älskat läsning, och det fick hon nu minsann, nästan mera än hon ville, ty mannen, som fordrade, att allt, hvad som intresserade honom själf, också skulle intressera hans hustru, tvang henne nu att läsa massor af vetenskapliga och filosofiska arbeten. Därjämte invigde han henne i sin älsklingsvetenskap frenologien, som till slut äfven blef hennes. Det första, som hos en främling fäste hennes uppmärksamhet, var hufvudets bildning och pannans form, efter hvilka hon bildade sitt totalomdöme om personens karaktär, ett omdöme, som sällan slog fel.

Alla dessa studier blefvo henne dock till framtida nytta, i det de utbildade henne väl för hennes författarekall.

Tiden var henne knapp, då hon måste sköta hemmet, men hon tog nätterna till hjälp, och, när mannen såg hennes obetvingliga lust för skriftstället, gick han till sist, efter elfva års äktenskap, in på, att hon skulle få utgifva en novell, dock ej med författarnamnet utsatt. Hon erhöll således hans tillstånd att söka förläggare till en af sina berättelser. Samma år utkom, under pseud. Fru M.S.* hennes första novell Förtalet. Sedan skref hon en massa berättelser och tillvann sig en stor popularitet äfven i utlandet. Nämnas må följande: De Värnlösa, Passionerna, Egennyttan, Mannen af börd, kvinnan af folket, Arbetet adlar mannen, Blad

ur kvinnans lif, Änkan och hennes barn, Ett hämndens offer, Tvänne familjemödrar, Ädlingens dotter, Emancipationsvurmen, Noveller, Är mannens karaktär hans öde? Skuld och oskuld, Börd och bildning, Flickan från Corsica, Positivspelarens son, Guld och namn, Den rätta, Arbetets barn, Ungdomsminnen, Mina lefnadsöden, David Waldemar²¹, Växlande öden, Sonsonen, Ett tidens barn, Liten Karin, Till sist, Blad för vinden. Därjämte har hon utgifvit ett arbete af litteraturhistoriskt värde, innehållande episoder ur åtskilliga författares lif.

Hvilken af oss äldre har ej läst dessa arbeten, lidit och njutit med dessa hjältar och hjältinnor ur lifvet och fantasien?

Den stora popularitet, som författarinnan vann bland den läsande allmänheten, må tillskrifvas det oemotsändliga behag, som fånglade läsaren till den grad, att han aldrig kom sig för att reflektera, innan han med lif och själ var inne i händelsernas hvirfvel.

”Hennes arbeten”, skrifver Lea, ”ha väl lika litet som andras varit felfria, men säkert är, att hon ej sändt dem ut i världen ’blot til lyst’, utan alltid genom dem vetat ställa fram en fostrande tanke, påpeka ett tryckande missförhållande, sträfva för ett ädeladt mål. Och däri liger hennes ära”.

Sedan mannen 1858 dött, skref hon under sitt fullständiga namn, och namnet Marie Sophie Schwartz är känt och välkänt ej blott i vårt eget land.

Författarinnan afled i maj 1894, vid nära 75 års ålder, älskad och vördad.

De friska rosorna äga sitt värde liksom minnesblommorna sitt, och det är för älskarne af de senare, som dessa rader skrifvits till hundraårsminnet.

Även uppgifterna att Marie Sophie Schwartz av sin man tvingades att läsa mängder av facklitteratur, att hon tog nätterna till hjälp för att skriva och att hon delade sin mans intresse för frenologi är hämtade från den biografiska skiss som finns i *Svenska Familj-journalen* från 1864. I hennes korrespondens med J.A. Hazelius, utgivare av *Svenska Tidningen*, kan man läsa att hon, utan makens vetskap, försökte få en skrift om frenologi publicerad under pseudonym.²²

Intressant är att detta är den enda artikel där man nämner att Marie Sophie Schwartz skrev ett arbete av ”litteraturhistoriskt värde”. Hon skrev åren 1862–1872 biografiska berättelser om Bengt Lidner, Anna Maria Lenngren, Erik Stagnelius, Carl Michael Bellman,

Johan Henrik Kellgren, Johan Olof Wallin, Esaias Tegnér och August Blanche. Här används det biografiska konceptet på ett romantiskt, didaktiskt sätt. Dessa berättelser återutgavs 1892–1894 av Bonniers i häftesserien ”Öreskrifter för folket” under den gemensamma titeln ”Ur svenska skalders lif”.

HAR DÅ MARIE SOPHIE SCHWARTZ fått ett hedervärdigt namn i litteraturhistorien såsom man spådde i *Svenska Morgonbladet* för drygt hundra år sedan? Den utförligaste notisen om henne idag finns i Bernt Olsson och Ingemar Algulins *Litteraturens historia i Sverige* (1987) där man kan läsa:

Stor popularitet åtnjöt en gång också Marie Sophie Schwartz (1819–1894), även internationellt sett. Många av hennes böcker översattes till ett flertal främmande språk, och några av dem utkom till och med först på tyska innan det blev dags för den svenska utgåvan. Numera har hennes litterära insats råkat i en i det närmaste total glömska. Hon inledde sitt författarskap med några verk i den tidstypiska borgerliga familjerealismens stil, men hennes ambitiösa studier i internationell litteratur – bl. a. Charles Dickens – utvecklade hennes berättarkonst i riktning mot en mer medveten realism och mot större berättarteknisk skicklighet. Den klassiska ståndsmotsättningen skildrar hon i den populära *Mannen av börd och kvinnan av folket* (1858), som präglas av en starkt liberal kritik mot adelsståndet. I kvinnosaksfrågan gjorde hon ett inlägg med tendensromanen *Emancipationsvurmen* (1860), som felaktigt uppfattats som polemik mot kvinnorörelsens ideal. En på sin tid beundrad roman om sociala framgångar trots dåliga utgångspunkter är *Positivspelarens son* från 1863. Ännu vid sekelskiftet 1900 stod Marie Sophie Schwartz namn högt i kurs, flera utgåvor av hennes samlade verk såg dagens ljus, och hennes internationella renommé var så starkt att Selma Lagerlöf vid sitt första framträdande utomlands kunde uppfattas som ”en ny Marie Sophie Schwartz”.²³

Här har man främst fokuserat på Marie Sophie Schwartz internationella ryktbarhet och nämner tre av de mest kända romanerna, *Mannen av börd och kvinnan av folket*, *Emancipationsvurmen* och *Positivspelarens son*. När det gäller *Emancipationsvurmen* hänvisar man till en meningsmotsättning mellan Eva Åsbrink och Birger Stolpe.²⁴ Intressant är att Algulin och Olsson i denna skiss också

bidrar med en ny upplysning, när man skriver att Selma Lagerlöf jämfördes med Marie Sophie Schwartz vid sitt första framträdande utomlands.

I *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* skriver Lise Busk-Jensen:

Marie Sophie Schwartz (1819–1894) var den mest lästa kvinnliga författaren i Sverige under 1800-talet. Hon debuterade 1851 under pseudonymen Fru M.S.S*** och publicerade under åren fram till sin mans död 1858 en bok om året, därefter mellan två och fem böcker årligen. Huvuddelen av hennes författarskap består av romantiserade, socialt engagerade familjeromaner. Hemligheten bakom hennes stora publikframgångar var att hennes verk visserligen beskrev tidens köns- och klasskonflikter mycket öppenhjärtligt men alltid slutade i resignation. Hon var således en författare man lugnt kunde sätta i händerna på unga flickor.²⁵

Hon skriver också att Marie Sophie Schwartz bland översatta kvinnliga författare i Danmark kom på andra plats efter Emilie Flygare-Carlén med 145 utgivningar. Som synes fokuseras här på hennes stora produktion. Det är en vinkling som också används av Bo Bennich-Björkman i *Den svenska litteraturen* 1999. Han skriver att familjemagasinet redaktörer var beredda att betala goda honorar för kortare berättelser till kvinnliga yrkesförfattare som Lea och Marie Sophie Schwartz. Hon var, skriver han vidare, Sveriges mest översatta författare under dessa decennier.²⁶ Här sammanförs, ironiskt nog, åter Lea och Marie Sophie Schwartz. Som beskrivits ovan hade de fler beröringspunkter än vad man kan ana när man läser det korta omnämmandet i *Den svenska litteraturen*.

I nekrologerna, i minnesartiklarna och i litteraturhistorierna har vi mött den officiella bilden av Marie Sophie Schwartz och synen på hennes författarskap, en berättelse som med få variationer har vidare skrivits.

MARIE SOPHIE SCHWARTZ,
AUGUST STRINDBERG OCH DET
MODERNA GENOMBROTET
En kommentar till litteraturhistorieskrivningen

I BOKEN *Porträtter, intervjuer och skizzer* (1889) av Thore Blanche finns ett kapitel som heter ”Ett besök hos Marie Sophie Schwartz”.¹ Här beskriver Blanche hur han som ung man besöker den åldrade författarinnan Marie Sophie Schwartz (1819–1894). Besöket skedde under slutet av 1880-talet, under det moderna genombrottets glansdagar. Strindberg, som räknades som det moderna genombrottets svenska förgrundsfigur, var kontroversiell och stridbar. Han hade publicerat *Röda rummet* (1879), det moderna genombrottets storverk, och *Giftas I* (1884). 1880-talet var också ett årtionde då kvinnofrågan diskuterades livligt och kvinnorna organiserade sig för ett mer jämlikt samhälle. I ”Ett besök hos Marie Sophie Schwartz” frågar Blanche hur Marie Sophie Schwartz ser på den moderna litteraturen, vad hon tycker om den, och han ställer hennes författarskap i relation till den. Vidare diskuterar han hur hon lyckats kombinera sin yrkesroll med sin kvinnoroll på ett, enligt honom, föredömligt sätt, föredömligt eftersom hon sätter sitt moderskap före sitt författarskap.

Marie Sophie Schwartz författarskap kan sägas vara karakteriserat av en stark vilja att övertyga läsaren om ett bestämt budskap. Hon ville få läsaren att omfatta hennes syn på människan och uppfostrans betydelse. Dessutom hyste hon ett starkt engagemang för klassfrågan och kvinnofrågan. När det gäller kvinnofrågan skriver hon inom den komplementära könsrollsideologins ramar men är inte helt entydig i sitt budskap om kvinnans roll. I denna ideologi, som tydligt framträder i Rousseaus roman *Émile, ou l'éducation* (1762), är mannen stark, aktiv och utåtriktad medan kvinnan är svag, passiv och känslös. Mannen ska verka i den stora världen och kvinnan

ska begränsa sig till den lilla världen. I denna värld ska hon vara en riktig kvinna som påverkar sin omgivning så att hennes man, barn, ja alla hon kommer i kontakt med, blir goda människor.

Många av Marie Sophie Schwartz romaner kallades tendensromaner därför att hon diskuterar det problem som ligger henne närmast hjärtat – klassfrågan. Hon väjde inte för att på olika sätt skildra hur etablissemangen utnyttjar de svaga i samhället – vare sig de är barn, kvinnor eller fattiga. I *De värnlösa* (1852) finns t.ex. en diskussion om barnprostitution, och de rika överklassmän som inte drar sig för att utnyttja barn skildras skoningslöst. Enligt en samtida avhandling, *Om Tendens-Romanen* från 1851 av Edvard Flygare under inseeende av Atterbom, karakteriseras tendensromanen som ett skönlitterärt verk, där författaren försöker övertyga läsaren i en social fråga. Nedan vill jag pröva om Marie Sophie Schwartz kan ses som en inspiratör till det moderna genombrottet, där man ju ville sätta problem under debatt, genom att se hur hon hanterar klassfrågan i sin första tendensroman *Tvenne familjemödrar* (1859).² Där ställer hon adel mot borgerskap och tar tydligt parti för det senares värderingar. Jag vill också närmare undersöka relationen mellan Marie Sophie Schwartz och August Strindberg. Kanske kan man i hennes skrifter spåra tankar och motiv som Strindberg kom att vidare skriva.

I Blanches intervju med Marie Sophie Schwartz understryks att hon följer med sin tid, och på frågan vad hon tycker om de moderna författarna svarar hon att hon inte förstår dem, men anser att de menar väl, och att det är en underlig väg som för dem till sanningen. Hon säger sig ha läst alla det unga Sveriges författare, så väl manliga som kvinnliga, och menar att det de mest saknar är talang och att det de mest äger är självtillit. Detta är ett hårt omdöme, skyndar sig Blanche att kommentera, men drar sig inte, trots det, för att understryka hennes beläsenhet och förmåga att bedöma den nya litteraturen. Hon har, säger hon, blivit mycket obehagligt berörd av Zolas *Fällan* och vill inte läsa något mer av honom. Däremot beundrar hon Dostojevskij och anser att *Raskolnikov* är ”ett av de märkligaste arbeten som någonsin skrivits.”³ En nordisk författare som hon sätter högt är Kielland, särskilt hans noveller. Om August Strindberg blir omdömet: ”det är inte blott en stor talang, det är ett geni.”⁴ Intressant är att Marie Sophie Schwartz inte tar avstånd från honom utan sätter honom främst bland genombrottets författare. Här gör hon en tydlig markering och visar att hon är en kvinna med bestämda åsikter. Kanske kände hon igen tankar från sitt eget författarskap i hans.

När samtalet kommer in på hennes eget författarskap talar man först om hennes stora produktivitet, och hon försvarar sig med att hon var tvungen att skriva så mycket som möjligt för att hon hade tre söner att försörja. 1852 publicerade hon, säger hon, en kort novell *Förtalet* i "Originalbiblioteket" och fick ett honorar på 10 kronor.⁵ Därefter följde *De värnlösa* (1852) för vilken hon fick 25 kronor arket. Hennes honorar steg därefter till 75 kronor arket. 1859 publicerades romanen *Tvenne familjemödrar* i *Aftonbladet* eftersom den tidningen betalade bäst,⁶ och för romanen *Skuld och oskuld* (1860) fick hon där 2 600 kronor. Efter 1864 utgavs Marie Sophie Schwartz arbeten först i Tyskland, eftersom hennes tyske förläggare betalade mer, och först ett år senare utgavs de i Sverige. Hennes arbeten översattes till norska, danska, tyska, franska, engelska och polska. Hon kunde, menar Blanche, med rätta vara stolt över sina framgångar. Men det är hon inte. Hon är, skrivs det, medveten om bristerna i sina arbeten och den ödmjukhet hon visar borde, menar Blanche, göra henne till ett mönster för många andra författare. Här ställs författarinnan i andra rummet och kvinnan och modern i det första.

Men kombinationen kvinna och författare är inte helt enkel och man frågar sig hur ödmjuk och kvinnlig Marie Sophie Schwartz är i sina skrifter och om inte den ödmjukhet hon visar inför den egna skrivförmågan är en överlevnadsstrategi och väl inövad roll. Blanche nämner att Marie Sophie Schwartz var en av de första kvinnorna i Sverige som i skrift verkat för kvinnans emancipation – i fyra noveller om kvinnor som näringsidkare, som hantverkare och om kvinnans myndighet, som trycktes av August Blanche, i *Ny Illustrerad Tidning* 1857.⁷ Men Blanche skyndar sig att tillägga att Marie Sophie Schwartz är missnöjd med den väg som kvinnans emancipation nu tagit eftersom hon, skriver han: "...hyser nemligen den föreställningen att qvinnan dock af naturen är bestämd för andra göromål än mannen."⁸

På ytan porträtteras alltså den åldrade kvinnan som dragit sig tillbaka i familjens hägn, men samtidigt ges ett antal intressanta upplysningar i texten som talar mot bilden av den ödmjuka, lydiga och milda familjekvinnan som lever nöjd inom hemmets väggar. För det första porträtteras en före detta strängt yrkesarbetande och mycket framgångsrik författarinna. Hon har lyckats försörja sig och sin familj genom sitt skrivande och kan uppenbarligen förhandla och få ut mesta möjliga honorar för dem. Vidare är Marie Sophie Schwartz beläst, hon följer med i sin tids litteratur och har mycket bestämda åsikter om det hon läser. Dessutom poängteras att hon var en av de

första kvinnorna, som i skrift i Sverige tog upp kvinnans emancipation. Dessa upplysningar bör ställas mot bilden av den ödmjuka och blygsamma kvinnan. Då blir bilden av den åldrade författarinnan genast mer komplex. Blanche var en stor beundrare av Marie Sophie Schwartz och sätter hennes författarskap i relation till genombrottets, då han menar att de unga författarna har något att lära av den åldrade.

Tvenne familjemödrar

Marie Sophie Schwartz roman *Tvenne familjemödrar* utgavs som bok 1859, närmare trettio år före Blanchés besök hos henne. Hon kallade den själv för sin första tendensroman och sin bästa roman. Jag vill pröva vad det är Marie Sophie Schwartz här vill övertyga läsaren om – ifall kvinnofrågan och klassfrågan fokuseras på ett sätt som kan göra det rimligt att anta att det moderna genombrottets författare blev inspirerade av henne. Som rubriken säger skildras två kvinnor. Intressant blir då att se hur dessa beskrivs; vad som är förebildligt respektive avskräckande i dessa kvinno-skildringar, och att pröva om Marie Sophie Schwartz begränsar sig till familjesfären eller om hon går utanför den och skildrar en större social fråga.

I min avhandling *Om Konsten att Konstruera en Kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner* (2001) utgår jag från den mängd s.k. rådgivare som utgavs för kvinnan. I dessa gavs detaljerade anvisningar om hur hon skulle vara. Intressant är att gränsen mellan dessa didaktiska rådgivare och populärromanen under 1800-talet är flytande och att de båda genrerna ömsesidigt påverkade varandra. En rådgivare kan vara en fiktionsberättelse och en roman kan vara en rådgivare. Marie Sophie Schwartz skrev både rådgivare och populärromaner. I 1800-talets rådgivningstradition är konstruktionen av den ”riktiga” kvinnorollen en mycket viktig tankestruktur. Frågan om hur en riktig kvinna ska vara diskuteras outhärligt. Den riktiga kvinnan kontrasteras mot sin motsats, det avskräckande kvinnliga exemplet. Denna kvinna är oftast ifrågasättande, lärd, arg och vacker medan den förebildliga kvinnan är ’naturlig’, känslig, mild och förlåtande. Båda kvinnotyperna kan föras långt tillbaka i historien, men tydligast framträder de i den komplementära könsrollsideologi, som kom att bli en dominerande tankestruktur under 1800-talet.

Tvenne familjemödrar är konstruerad runt två starka kvinnor, professorskan von Krug och de relationer hon har till sin familj och

sin omgivning, och Malin Pehrson, professorskans svägerska och dennas värld. Dessa två världar är varandras motsatser – liksom kvinnorna är det. Man kan se det som att Schwartz detaljerat porträtterar det avskräckande och det förebildliga kvinnliga exemplet. Professorskans projekt är att få sina båda barn ståndsmissigt gifta och att själv få omgivningens aktning. För att nå sina mål är professorkan beredd att offra allt. När dottern Albertine vägrar att gifta sig med en greve eklaterar modern trots det förlovningen och vill tvinga Albertine att säga ja. När sonen Albert vill gifta sig med en judinna tar professorkan helt avstånd från honom. Hennes motståndare i berättelsen är professorn, barnen och till slut hennes kropp som sviker henne – hon blir blind. Men trots att hon blir hjälpt och får tillbaka sin syn vägrar hon att ändra sig och dör ensam, okvlig och stolt. Professorkan von Krug porträtteras som en familjetyrann som krossar alla i sin väg och till slut själv blir krossad eftersom hon låtit en egenskap, högmodet, utvecklas till en så omfattande passion att den förbränner allt i sin väg.

Det andra, och förebildliga exemplet, är Malin Pehrson. Hon är en bondflicka som blivit gift med professorkan von Krugs bror, majoren. Hennes förhållande till sin dotter står i kontrast till den kalla maktkamp som finns mellan professorkan och Albertine. Både majorskan och hennes dotter Jenny porträtteras som förebildliga, goda exempel enligt den komplementära könsrollsideologins tankar. Även när det gäller synen på den borgerliga och den adliga människans värde är professorkan och majorskan varandras motsatser. Där professorkan är beredd att göra allt för att få en grevlig dotter tycker majorskan snarare att adelskap är en belastning där gamla felaktiga värderingar fått förstöra människan. Särskilt tydligt blir detta då Jenny läxar upp en baron för, som hon tycker, hans överkamma liv. Schwartz skriver:

I bibehållen alla en inrotad tro på ert bättre ursprung; detta gör att I uppfostren edra barn till veklingar och oduglingar. I fall en adelsman eger förmögenhet, liksom ni, blir det honom från barn-
domen en vana att andra tänka och handla för honom. Sjelf anser han sig för god, af ett för ädelt ursprung, att arbeta. Hade ni varit ofrälse, icke haft ett sedan uråldriga tider berömdt namn, så hade edra föräldrar, om ni varit än aldrig så rik, gifvit er en uppfosttran, införlifvat er med vanor, hvilka gjort det omöjligt för er att framläpa det överkamma lif ni nu för. Ni hade då skött edra egendommar, deltagit i kommunens angelägenheter och styrelse,

bevistat landtbruksmöten, nitälskat för allt framåtskridande och spriddt välmåga och lycka omkring er. (s. 78f.)

Här porträtteras avslutningsvis den gode mannen, 1800-talets idealman, mannen som tack vare egen förtjänst gör karriär och intar en betydande position i samhället, i romanen exemplifierad av Albertines fästman, läkaren Richard Bergström. Den gode mannens hjälpare är den goda kvinnan. Den goda kvinnans projekt är att i allt stödja man, barn och vara en exemplarisk husförestånderska – det nya borgerliga samhällets stöttepelare. Jennys mor Malin är en sådan kvinna. När sonen förälskat sig i en kvinna av tvivelaktigt rykte tar hon inte avstånd från honom som professorskan gjorde med sin son, istället försöker hon att uppfostra den unga kvinnan.

De två kvinnorna, professorskan och majorskan, genomgår parallella prövningar i berättelsen. Båda är gifta med besvärliga män, båda har olydiga barn och båda blir sjuka. Men sättet de möter sina prövningar på är helt olika. Majorskan möter sina prövningar som en riktig kvinna, hon gör sitt bästa, anpassar och fogar sig, medan professorskan inte viker en tum från sina åsikter – övertygad om att hon alltid har rätt. Här ser man alltså hur Marie Sophie Schwartz använder sig av rådgivarnas berättartekniska strategier, där det förebildliga och det avskräckande kvinnliga exemplet möter sina prövningar, och den komplementära könsrollsideologins tankestruktur finns som grund i romanen. Kanske får man då uppfattningen att texten liksom budskapet är okomplicerat. Men, som i romanen *En fåfång mans hustru* (1857), porträtterar Marie Sophie Schwartz i *Tvenne familjemödrar* ett undantag, en ung kvinna, Minna, som enligt rådgivartraditionen kan ses som ett avskräckande kvinnoexempel. Minna har vuxit upp hos professorskan som leksyster till Albertine och blivit behandlad som en tjänsteflicka. Det visar sig dock att flickorna är kusiner. Minna lyckas genom list och manipulation gifta sig med den greve som professorskan ville se som man till Albertine. Minna behandlar sin man som luft – men straffas inte vilket i sig är intressant och visar att Schwartz inte ger ett så entydigt budskap om hur kvinnan ska vara mot mannen som man först kan tro. Det finns alltså en öppning mot nya tankestrukturer i berättelsen och ansatser till ett porträtt av den självständiga kvinna, som det moderna genombrottets kvinnliga författare skildrade – kvinnor som gör uppror mot samhällets konventioner.

När det gäller adelshögfärden är dock budskapet entydigt. Den människa som bedömer andra och sig själv efter börd och titlar

tillhör enligt Schwartz en förgången tid. Här blir porträtten satiriska, som i professorskans fall, och omdömena hårda – ett drag som återfinns än tydligare i Schwartz romaner *Mannen af börd och kvinnan af folket* (1858) och dess efterföljare *Arbetet adlar mannen* (1859), där kvinnoroll, adelshögfärd och kärlek än en gång sätts i centrum. Schwartz är förespråkare för ett modernt, mer jämlikt samhälle, och i tendensromanens form propagerar hon för sina åsikter.

Marie Sophie Schwartz fortsätter genom hela sitt författarskap att porträttera kvinnor, föredömliga och avskräckande, och vill på så sätt roa och uppfostra sina läsare. Den komplementära könsrollsideologins tankemönster återkommer ständigt i hennes författarskap, men hon öppnar också för ett ifrågasättande genom att i sina berättelser införa upproriska kvinnor som inte straffas.

Journalistkollegor

Våren 1872 flyttade August Strindberg tillbaka till Stockholm för att försöka försörja sig som journalist. Han var då en ung man på 23 år. Han sökte sig till *Stockholms Aftonpost* och till *Svalan. Veckotidning för familjekretsar*. Ulf Boëthius skriver i *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I* (1969) att Strindberg nog ville medarbeta i dessa tidningar eftersom båda var nystartade och därför kunde tänkas vara positiva till ”nya, oprövade medarbetare”.⁹ I *Stockholms Aftonpost* fick Strindberg utlopp för sitt engagemang för de förtryckta i samhället. Strindberg predikar, skriver Boëthius, de förtrycktas lov och vill bl.a. ha fri undervisning för arbetare vid den planerade Stockholms högskola. Han tycker särskilt illa om de bildades förakt för arbetarna. Som ett exempel på Strindbergs starka engagemang nämner Boëthius att Strindberg i von Rosens tavla ”Erik XIV och Karin Månsdotter” ser paret som ”de hittills förtrampade i kungaborgen”. Erik XIV är den ”viljestarke, fanatiska demokraten” och Karin ses som ”den ädla, lidande, förlåtande kvinnan av folket”.¹⁰ Boëthius menar att Strindbergs formulering kan tyda på att hans engagemang med de förtryckta även omfattar kvinnorna. Det tror jag är riktigt, men jag menar att formuleringen också syftar på den på sin tid så kända romanen *Mannen af börd och kvinnan af folket* av Marie Sophie Schwartz. Denna roman utgavs första gången 1858, och man skrev redan 1883 i *Svenskt biografiskt lexikon*: ”Få vittra arbeten hafva i vårt land lästs så mycket som denna roman”.¹¹ Den hade 1895 tryckts i fyra upplagor. Romanen ingick dessutom, skriver Boëthius, i Strindbergs boksamling.¹²

Strindbergs tidiga intresse av och engagemang i kvinnofrågan märks tydligast av att han faktiskt medarbetade i 'fruntimmerstidningen' *Svalan*. Redaktör var Josefina Wettergrund (1830–1903), mest känd under pseudonymen Lea.¹³ Eva Heggstad skriver i *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet* (1991) att Lea gjort litterär karriär i 1800-talets Sverige.¹⁴ Hon debuterade med *Småbitar på vers och prosa* (1858) och skrev både barn- och vuxenlitteratur. 1872–1875 var hon redaktör för *Svalan*. Typisk för henne är, skriver Heggstad, den korta och humoristiska, ibland allegoriska berättelsen. I t.ex. novellen "Miss Pull-Pull" diskuteras den kvinnliga författarens situation på detta sätt.¹⁵ Intressant är att Heggstad pekar på Josefina Wettergrunds affärssinne och medvetenhet om sitt värde, ett drag som vi också sett hos Marie Sophie Schwartz. Albert Bonnier får t.ex. motvilligt gå med på att betala det pris Lea begär – 300 kronor – för "sex små poem" trots att han tycker att det är alldeles för dyrt.¹⁶ Båda författarinnorna förhandlar alltså framgångsrikt med sina förläggare. De är exempel på den nya tidens yrkesförfattare.

Boëthius understryker Strindbergs sympatiska inställning till den kvinnosyn som tidskriften förespråkade. Man var för en syn på kvinnan där man ansåg att hennes uppgift främst var att ägna sig åt hemmet. För att på ett riktigt sätt kunna göra detta behövde kvinnan uppfostras, och man förespråkade en mer praktisk och allvarlig uppfostran än den som gavs de unga kvinnorna i tidens flickpensioner. I tidskriften angrep man kvinnor som var som "halfklärda tokor utan begrepp om huslighet" och förespråkade "sunda, lifskraftiga enkla kvinnor, som förena huslighet med allmänbildning, smak i klädsel med enkelhet, kärlek till sina barn med förnuft och som utbyta de mördande supéerna mot hemtrefliga samqväm, der rätterna och toiletterna äro bisaker".¹⁷ Som Boëthius påpekar hade detta ideal gammal hävd. Han skriver att det förekommer hos Wallin och hos många av dem som under 1850- och 1860-talen krävde en förbättrad kvinnlig uppfostran, t.ex. författarinnan Marie Sophie Schwartz som i sina arbeten, menar Boëthius, intagit en ståndpunkt i kvinnofrågan som mycket påminde om *Svalans*.

Genom tidskriften *Svalan* uppfostrades, vill jag hävda, den kvinnliga läsaren på ett liknande sätt som i rådgivningsböckerna. Man har en kvinnosyn som överensstämmer med rådgivarnas, och det kvinnoideal som *Svalan* förespråkar kan föras tillbaka till hela den tradition av rådgivningslitteratur, som under början av 1800-talet i stor mängd gavs ut och lästes i Sverige. Redan i den under hela

1800-talet så kända rådgivningsboken *Herr J.H. Campes Faderliga Råd till sin Dotter* framställs den lagom bildade borgerliga kvinnan som ett ideal.¹⁸ I rådgivningsböckerna under 1800-talet kunde denna idealbild variera något. Å ena sidan har vi den folkliga kvinna som porträtteras i Anders Nordells rådgivningsbroschyr *En gammal Mans Faderliga Råd och Fidei-Comissbref till sina Döttrar, huru de och deras Efterkommande böra sig skicka i Giftermålsståndet* – hon har väldigt lite bildning.¹⁹ Å andra sidan har vi hjältinnan i *Bref till Henriette* * * om kvinnans värde, plikter, rättigheter och bildning* som bokstavligt slänger sin bildning på elden för att kunna ägna sig åt man, barn och hem.²⁰ Gemensamt för kvinnorna är dock att de inser att deras främsta plikt är att vara maka, mor, uppfostrarinna och husförestånderska.

De hundratals rådgivningsböcker som gavs ut i Sverige under 1800-talet kan, menar jag, ses som variationer på Campes grundläggande text. I en del rådgivningsböcker lägger man fokus på kvinnans andliga utveckling, i andra åter på hennes husliga utveckling och i de mest intressanta lägger man, genom att använda sig av mer eller mindre utförliga fiktionsberättelser, fokus på kvinnans psykologiska och känslomässiga utveckling. Här kan kvinnan leva sig in i berättelserna och leva med i hjältinnans vardag och under läsningen genomgå en liknande psykologisk utveckling som hjältinnan.

Som Boëthius skriver diskuterades ofta kvinnofrågor i *Svalan*. Under 1870-talet gavs här alltså ett forum där kvinnofrågor livligt diskuterades och där man förespråkade en bestämd kvinnosyn – kvinnoidealet är den lagom bildade borgerliga kvinnan som helhjärtat ägnar sig åt man, barn och hem. *Svalans* kvinnopolitik bestämdes självklart av dess redaktion och framskrevs av dess medarbetare. Som nämnts medarbetade Strindberg i *Svalan*. Det gjorde även Marie Sophie Schwartz.

Finns då en överensstämmelse i kvinnofrågan, som svarar mot den *Svalan* förespråkar, mellan den unge August Strindberg och Marie Sophie Schwartz? Förutom att förorda den lagom bildade borgerliga kvinnan som helhjärtat ägnar sig åt hemmet förespråkade *Svalan* även den ogifta kvinnans rätt att försörja sig själv. Marie Sophie Schwartz hade, som nämnts, redan 1857 skrivit noveller om kvinnor som näringsidkare, som hantverkare och om kvinnans myndighet.²¹ I novellen ”Författarinnan och hennes man” (1864) diskuterar Marie Sophie Schwartz åter den kvinnliga författarens problematiska tillvaro och belyser svårigheterna med att både författa och att vara en god maka och mor.

I *Svalan* 26 april 1872 har Strindberg en artikel införd om en av 1800-talets mest framgångsrika författarinnor, Wilhelmina Stålberg (1803–1872).²² Hon var, som Eva Borgström skriver i *'Om jag får be om ölost'*. *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik*, en av de mest produktiva kvinnliga författarna under 1800-talet.²³ Hon debuterade med *Min ungdoms idealer* (1826) och fick sitt publikgenombrott med romanen *Emmas hjerta* (1839). Dessa följdes av ett 70-tal verk i olika genrer. Hon var dessutom verksam som översättare, redaktör för *Illustrerad tidning för fruntimmer* åren 1853–1855 och gav ut *Anteckningar om svenska qvinnor* 1864–66. Wilhelmina Stålberg hade skrivit en motskrift till C.J.L. Almqvists omdiskuterade verk *Det går an. En tafla ur lifvet* (1839) där han förespråkar ett fritt kärleksförhållande mellan man och kvinna. Hennes motskrift heter *Eva Widebeck, eller Det går aldrig an. En arabesk ur lifvet* (1840) och i den är det Sara Widebecks äldsta dotter Eva som beklagar moderns förvillelser. Som Borgström påpekar är det enligt Stålberg männen som dikterar villkoren för den olegaliserade kärleken och kvinnorna som blir dess förlorare.

Strindberg är i sin artikel positivt inställd till det mod Stålberg visat då hon valt författarbanan trots de fördomar som fanns mot kvinnliga författare, och han jämför henne med den franska författarinnan George Sand och med Fredrika Bremer. Intressant blir då att Strindberg väljer att så tydligt ta parti för dessa författare när han berömmar Stålbergs mod och författargärning. Han menar att den kvinnliga författarens villkor bör uppmärksammas och förbättras. Denna ståndpunkt förefaller ligga långt från den kvinnohatande gigant Strindberg ofta framställs som.

Genom tidskriften *Svalan* kan man alltså finna länkar mellan den unge August Strindberg och Marie Sophie Schwartz. De var båda medarbetare i tidskriften och förespråkade dess kvinnoideal samtidigt som ingen av dem drog sig för att uppmärksamma och diskutera den kvinnliga, självförsörjande författarens situation.

Marie Sophie Schwartz hos Strindberg

Som jag tidigare nämnt finns även indirekta referenser till Marie Sophie Schwartz hos Strindberg. Jag aktualiserade då uttrycket ”kvinnan av folket” som jag menar syftar på Schwartz kända romantitel. Men det finns fler exempel. Boëthius ger ett annat där han menar att Strindberg i hög grad påverkats av Schwartz. Jag talar

om Strindbergs inledning till *Röda rummet* – som kallas den första moderna svenska romanen – som lyder:

Det var en afton i början av maj. Den lilla trädgården på Mosebacke hade ännu icke blivit öppnad för allmänheten och rabatterna voro ej uppgrävda; snödropparne hade arbetat sig upp genom fjolårets lövsamlingar och höllo just på att sluta sin korta verksamhet för att lämna plats åt de ömtåligare saffransblommorna, vilka tagit skydd under ett ofruksamt päronträd; syrenerna väntade på sydlig vind för att gå i blom, men lindarne bjödo ännu kärleksfilter i sina obrustna knoppar åt bofinkarne, som börjat bygga sina lavklädda bon mellan stam och gren; ännu hade ingen mänskofot trampat sandgångarne sedan sista vinterns snö gått bort och därför levdes ett obesvärat liv därinne av både djur och blommor. Gråsparvarne höllo på att samla upp skröp, som de sedan gömde under takpannorna på navigationsskolans hus; de drogos om spillror av rakethylsor från sista höstfyrverkeriet, de plockade halmen från unga träd som året förut sluppit ur skolan på Rosendal – och allting sågo de! De hittade barège-lappar i bersåer och kunde mellan stickorna på en bänkfot draga fram hårtappar efter hundar, som icke slagits där sedan Josefinadagen i fjor. Där var ett liv och ett kiv.

Men solen stod över Liljeholmen och sköt hela kvastar av strålar mot öster; de gingo genom rökarne från Bergsund, de ilade fram över Riddarfjärden, klättrade upp till korset på Riddarholmskyrkan, kastade sig öfver Tyskans branta tak, lekte med vimplarne på Skeppsbrobåtarnes, illuminerade fönstren på Stora Sjtullen, eklärerade Lidingöskogarne och tonade bort i ett rosenfärgat moln, långt, långt ut i fjärran där havet ligger.²⁴

Denna inledning kan, menar Boëthius, jämföras med Marie Sophie Schwartz inledning till *Blad ur Qvinnans lif* (1859):

En vacker afton i maj 18- sken solen klar och härlig ned på Stockholm och dess sköna nejder. Hon speglade sitt glödande anlete i Mälarens böljor och tycktes med sina sänkta strålar viska om hopp och glädje åt den nyvaknande naturen, hvilken i sin grönskande knoppning, blyg och leende, bekräftade de gifna löften, solens strålar under dagen gifvit. – Det var en afton, ljuf och stilla som ett barns aftonbön.²⁵

Det finns, som Boëthius påpekar, likheter mellan de båda romaninledningarna, och det förefaller inte orimligt att Strindberg, då han skrev sin roman, låtit sig inspireras av den tjugo år äldre romanen. Särskilt märkbart är det i inledningsfraserna som är nästan identiskt lika. Strindberg gör en överblick över trädgården i Mosebacke för att därefter beskriva hur solen lyser över Stockholms vatten – en beskrivning som i mer kortfattad form även återfinns i Marie Sophie Schwartz inledning.

Man kan även, menar jag spåra ett inflytande i Strindbergs ofullbordade skärgårdsberättelse *En berättelse från Stockholms skärgård*, där den unga Maria drömmer om att föra en tulljakt och att lära sig segla själv²⁶ – en önskan som har stora likheter med en av Marie Sophie Schwartz hjältinnors, Urda i romanen *Emancipationsvurmen* (1860).²⁷ Hennes största önskan är att bli sjökaptän.

Som vi såg inledningsvis har Marie Sophie Schwartz en bestämd uppfattning om Strindberg. Hon anser honom vara ett geni. Intressant blir då att se om han har några tankar om hennes författarskap. I maj 1888 sitter den snart 40-åriga August Strindberg på Skovlyst Lyngby i Danmark och skriver brev till sin förläggare och vän Karl Otto Bonnier. Han har, skriver han, fångat stämningen för sin "Klockare" och ber nu om hjälp med att kunna återskapa 1850- och 60-talen. Han vill få sig tillsänt "några gamla romaner [...] något av de goda fruarna Swartz [sic!] och Knorring".²⁸

I två senare Strindbergsbrev omnämns också Marie Sophie Schwartz. 1898, tio år efter det första brevet, skriver han till vännen och poeten Emil Kleen om hur han beundrar H.C. Andersens romaner. De är, skriver Strindberg, diktade, och han ställer Andersens romaner mot de romaner som gavs ut på 80-talet som han fruktar en gång kommer att bli ansedda vara värdelösa, som t.ex. tendensromaner av Herman Bjursten, en då välkänd svensk författare, och "Fru Swartz". Dessa romaner saknar, menar Strindberg, varje spår av konst och poesi. I stället är de journalistiska och författarna snarare tidningsredaktörer.²⁹ Åter tio år senare dyker Marie Sophie Schwartz namn upp i Strindbergs brev. Denna gång skriver han till Herr Schering, den dramaturg som satte upp *Drömspelet*, och ber honom översända prologen till pjäsen. I en bisats, som står inom parentes, förklarar Strindberg "tendenslitteraturen" för sin vän genom att likställa den med problemdebatten som, skriver han, Marie Sophie Schwartz "ut-tröskat".³⁰

Under en period på tjugo år från 1888–1907 omnämns alltså Marie Sophie Schwartz tre gånger i Strindbergs brev. I det första

brevet ville han läsa några romaner av henne för att komma i stämning till att skildra det svenska 1850- och 60-talet, i det andra ställs Schwartz författarskap i kontrast till H.C. Andersens diktande och i det tredje omnämns Schwartz som tendensförfattarinnan som uttröskat problemdebatten.

Om man gör en sammanfattning av Strindbergs kommentarer om Marie Sophie Schwartz framstår en skissartad bild av en författarinnan som enligt honom på ett trovärdigt sätt kunde skildra sin samtid, dvs. ge läsaren en trovärdig stämning av den tid som skildrades, en författare som arbetade journalistiskt och var sin egen förläggare, samt en författare som inte på något sätt drog sig för, utan snarare föredrog, att i sina romaner problematisera och diskutera sin tids frågor. Att Marie Sophie Schwartz enligt Strindberg har en grundmurad ställning som tendensförfattare framgår av att han för det första ger hennes namn som exempel på en tendensförfattare och för det andra menar att hon ”uttröskat problemdebatten” – ett yttrande som rimligtvis måste tolkas som att hon noga utforskat och beskrivit klassfrågan och kvinnofrågan – kanske kan Strindbergs omdöme tolkas som att hon, i hans tycke, gjort det i alltför hög grad.

Strindberg menar alltså 1908 att hon uttröskat ”problemdebatten” och gör ingen skillnad mellan Marie Sophie Schwartz tendenslitteratur och det moderna genombrottets problemdebatt. I *Tjänstekvinnans son* (1886–1887), där han i kapitlet ”I böckerna och på tiljan” diskuterar den omvälvande påverkan Georg Brandes bok *Kritiker och Portraiter* (1870) hade på huvudpersonen Johan, jämförs Marie Sophie Schwartz och Brandes. Strindberg skriver:

För att ett konstverk skall vara ett tidsdokument, måste det stå i innerligt förhållande till tiden och verkligen innehålla något.

Detta yrkande tog sitt uttryck i den sedan ryktbara formeln: problem under debatt. Men detta hade ju redan den så förkättrade tendensromanen, vars mest bekanta offer i Sverige fru Schwartz varit, satt i verket.³¹

Som synes ser Strindberg Marie Sophie Schwartz som ett offer och skriver vidare att Brandes ”inseende vådan av denna lära” drar sig ur spelet. En möjlig tolkning av detta yttrande är att Marie Sophie Schwartz så tydligt tar avstånd från det gamla klassamhället i sina romaner att tendensen blir den allt överskuggande – hennes romaner blir debattinlägg i en bestämd fråga. När så frågan blivit inaktuell blir även romanerna det. Tendensen gör att konstnärliga värden i

romanerna alltid kommer i andra hand, och att författaren inte kan räkna med att bli sedd som annat än en åsiktsspridare. På så sätt kan man säga att Marie Sophie Schwartz blivit ett offer för problemdebatten.

Men det förefaller som om Strindberg sett Marie Sophie Schwartz skrifter som självklara inspirationsobjekt. Intressant blir då att fråga sig om han kunde tänkas bli inspirerad till mer än de stämningar som han beskrev i sitt brev. Kanske blev han också inspirerad av de idéer som diskuteras i Schwartz romaner. Marie Sophie Schwartz drevs av ett rättvisepatos, och i sina romaner drev hon passionerat två projekt – kvinnofrågan och klassfrågan. Här finns ett raseri mot samhällets orättvisor som redan på 1850-talet pekade framåt mot det moderna genombrottet.

När det gäller kvinnofrågan satte Marie Sophie Schwartz redan på 1850-talet, liksom det moderna genombrottets författare, problemen under debatt. Hon gör det genom att skildra hur det avskräckande kvinnliga exemplet och det förebildliga exemplet förhåller sig till den komplementära könsrollsideologins idéer. Hon fiktioniserar och diskuterar den ensidiga kvinnoosyn som mängden av rådgivningsböcker propagerar för. Genom att i några av sina romaner införa ett tredje alternativ, en fri kvinna som inte straffas för sina upproriska tankar och handlingar – en förmoder till de upproriska kvinnor som under det moderna genombrottet ifrågasatte den komplementära könsrollsideologins konventioner – diskuterar hon och ifrågasätter kvinnans traditionella roll och pekar mot ett annat fritt alternativ. Här finns i Schwartz texter redan på 1850-talet kvinnor som gör uppror mot tidens konventioner och – intressant nog – inte straffas för sin annorlundahet.

Redan på 1850-talet tog Marie Sophie Schwartz upp sin tids frågor till debatt i sina romaner. Hennes utopiska samhälle tycks på många sätt sammanfalla med det moderna genombrottets projekt, där man ville ha ett nytt samhälle som skulle bygga på rättvisa, tanke- och åsiktsfrihet och på jämlikhet mellan kvinnor och män i äktenskap och arbetsliv. Därför är det, menar jag, rimligt att kalla Marie Sophie Schwartz en föregångare till det moderna genombrottet och en inspirationskälla för klasskamp och kvinnokamp. Strindberg såg Marie Sophie Schwartz romaner som en självklar del i sin tids debatt – att läsa, diskutera och låta sig inspireras av.

GÄCKANDE IDENTITETER
SOM STRATEGISK METOD
Marie Sophie Schwartz i Herthadebatten

FREDRIKA BREMER LYCKADES få det svenska kulturetablissermanget att reagera starkt på frågan om kvinnans ställning och myndighet.¹ Med sin roman *Hertha. En sjels historia* (1856) fortsatte hon en debatt som hade påbörjats några årtionden tidigare med Carl Jonas Love Almqvists roman *Det går an. En tafla ur lifvet* (1839), som skulle fortsätta i flera år och i sin tur generera nya snarlika debatter. I *Bremer. En biografi* skriver Carina Burman: ”Den svenska reaktionen på *Hertha* blev minst sagt blandad. Boken fann visserligen nåd hos en del män – och flera kvinnor – men ingen av Bremers övriga romaner har väckt så mycket kritik. Här fanns det inget som förmildrade romanens budskap. Den bittra medicinen fick sväljas utan honung.”²

I den häftiga tidningsdebatt som utbröt kan man urskilja flera ingångar. I *Aftonbladet* var man positivt inställd till romanen, och P.E. Svedbom menar att den har ”en klar stil, förträfflig dialog, sann och säker teckning, skickligt färglagd.”³ Här var man också för kvinnans myndighet. Även i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, där S.A. Hedlund var redaktör, förhöll man sig positiv både till romanen och dess ämne. Man koncentrerade sig på frågan om kvinnans myndighet och menar att denna var av största vikt, eftersom det var rättsvidrigt och fördärvligt för samhället att kvinnan inte var myndig. Man ansträngde sig till och med så mycket att man gav en sammanfattning av hur myndighetsfrågan behandlades i *Hertha* samt en bakgrund, där man likställde Sverige med länder som Ryssland och Turkiet som ansågs vara barbariska.

Debatten om *Hertha* förekom både i storstadspressen och i landsortspressen. Två läger kan skönjas. *Aftonbladet* och *Göteborgs*

Handels- och Sjöfartstidning var, som framgått ovan, positiva till frågan om kvinnans myndighet. Den tidning som var mest negativ, både till själva budskapet i *Hertha* och till den form det förmedlades i, var *Svenska Tidningen* med sin litteraturrecensent Herman Bjursten. Under signaturen Ernst Ludvig attackerade han Bremer. Bjursten börjar med att fränkänna hennes författarskap alla litterära kvaliteter liksom alla andra kvaliteter och fortsätter i nästa artikel med mer direkta utfall mot romanen. Särskilt upprörd är han över att *Hertha* förbinder den sårade Yngves knä – det var omoraliskt.⁴ Men Bjursten är inte motståndare till ogift kvinnas myndighet.

I *Aftonbladet* försvarades *Hertha* av signaturen Lars Johan som visade sig vara Fredrika Bremers väninnor, Sophie Ahlbom och Aurora Johanna Trotter. De delade Bremers åsikter och betonar uppfostrans betydelse, kvinnans rätt till utbildning och hennes rätt att få verka politiskt. En annan kvinna som deltog i Herthadebatten var Rosalie Roos, senare gift Olivecrona och jämte Esselde en av grundarna till *Tidskrift för hemmet*. Hon skrev i *Aftonbladet* under signaturen ”En ropandes röst i öknen” och betonade mer än Sophie Ahlbom och Johanna Trotter kvinnans särart. Inläggen i *Svenska Tidningen*, *Aftonbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* var bara topparna på Herthastridens isberg.⁵

Som synes spelade *Svenska Tidningen* en betydelsefull roll i debatten. Den kom genom Herman Bjurstens negativa recension att representera motståndet i Herthadebatten. Men tidningens inställning är inte så tydligt negativ. Burman skriver att den ”annars så fientliga *Svenska Tidningen* tog in understreckare, som avslutas med en poetisk hyllning där Bremer beskrivs som ’Tidens tunga’ och uppges ha vunnit sympati hos ’ädelsinnade män’ lika väl som kvinnor. ’Herthas’ idéer beherska idag salongen, i morgon / gå de i kojorna in. Vad ville du erövrå mer?’”⁶

Som nämnts fortsatte debatten om kvinnans ställning och myndighet. Den 12 maj 1857 publicerade tidningen en understreckare med rubriken ”Sändebref från landsorten till förfäktarinnorna af kvinnans sjelfständighet”.⁷ Den var signerad ”en gammal ungarl”. Denne gamle ungarl är Marie Sophie Schwartz, som här under pseudonym och i skepnad av man går in i debatten. Genom att använda sig av detta maskspel ifrågasattes de gängse genusstrukturerna.⁸ Nedan vill jag från retorisk synvinkel analysera denna debattartikel med fokus på de argument hon driver. Dessutom vill jag relatera den gamle ungarlens tilltal och syn på kvinnor till de fem härskartekniker Berit Ås i *Kvinner i alle land. Håndbok i frigjøring*

menar vara utmärkande för det patriarkala samhället – tekniker som män använder sig av för att tysta kvinnor, dvs. en form av psykisk misshandel.⁹ Teknikerna är osynliggörande, förlöjligande, undanhållande av information, dubbelbestraffning och påförande av skuld och skam.

Marie Sophie Schwartz artikel inleds med en lång introduktion där hon leker med sin identitet och sin roll som man. Argumenten här går ut på att kvinnor som debatterar och vill ha reformer är ute i ogjort väder. Vad är det egentligen de vill som inte mannen vill? Inledningen är spirituellt och ironisk med många dolda budskap och hänvisningar som endast förstås av de invigda – de som följt Herthadebatten.

Mina älskvärda damer! Till eder alla, som skrivit och talat så mycket om kvinnans ställning, myndighet, slafveri och Gud allena vet hvad; – I, som ropen så högt både i öknen och i städerna, ställer jag den frågan: *Hvad åstunden I egentligen, som icke mannen äfven önskar?* [...]

– Nåväl, säg mig då, hvarom striden I? Hvarföre anklagen I oss för att vilja hålla er i intellektuellt mörker, i okunnighet och ett förödmjukande beroende, långt värre, påstån I, än det, hvaruti den svarte slafven lever? I begån ju ett oerhördt misstag, och den sak, för hvilken I gått i öppen fejd, beväpnade med de hvasaste af edra saxar, synålar och sprättknifvar, förefaller mig sannoligen hafva starkt tycke med striden om påvens skägg.

Det går inte att missta sig på den ironiska tonen och det höga anspråket. Här tilltalas alla som skrivit om kvinnofrågan och självklart indirekt övriga läsarinor. I och med att kvinnans ställning, myndighet och slaveri kopplas ihop med ”Gud allena vet hvad” har tonen angivits, och ett löjets skimmer har kastats över de kvinnor som skriver om dessa frågor. Schwartz har inlett med att i rollen som man tillämpa härskartekniken förlöjligande.

Det hänvisas till Olivecronas artikel i Herthadebatten. Hon skrev under signaturen ”En ropandes röst i öknen”. Här tilltalas de som ropar högt i öknen och i städerna. ”[E]n gammal ungarl” går hårt ut och undrar vad dessa kvinnor egentligen bråkar om. I och med att han säger sig inte förstå likställer han kvinnornas inlägg med obegripliga inlägg och i förlängningen antyder han då att de är ologiska och felaktiga.¹⁰ Han målar upp en bild där männen är de orättvist anklagade och vill på så sätt få läsaren att ta männens parti.

Kvinnorna beskrivs som krigande amazoner som inte riktigt vet vad de krigar för. De anklagar männen för att hålla dem i intellektuellt mörker, i okunnighet och i ett värre beroende än det som slaven lever i. Här stegras som synes anklagelsepunkterna, och en orimlig bild av hur den borgerliga kvinnan har det målas upp inför läsaren. Slaveri är ju självklart en strategiskt och argumentationsmässigt stark bild, som låter läsarens fantasi arbeta och dra de slutsatser som författaren vill – nämligen att denna jämförelse inte går att dra. Det understryks i det korta påståendet ”I begån ett oerhört misstag” som för säkerhets skull följs av en förlöjligande bild av kvinnorna som anklagar männen, där kvinnorna beskrivs gå i strid beväpnade med saxar, sprättknivar och synålar. En liknelse görs som förstärker intrycket av att striden är helt onödig och dum när författaren jämför den med striden om påvens skägg. Förutom att förstärka orimligheten i kvinnornas kamp förstärker denna liknelse dessutom författarens ethos som trovärdig och beläst.

Genom att ta ordet efter att skenbart ha bjudit in läsarinna och kvinnosakskvinnorna – det är intressant att talaren här vänder sig till två tänkta mottagare, de som är hans tänkta motståndare, dvs. kvinnosakskvinnorna, och de tveksamma, de presumtiva tidningsläsarinna – visar han vem som bestämmer. Detta ethos understryks av inledningsmeningen i detta avsnitt: ”Låtom oss lugnt resonera öfver ämnet.” Här anges att logik och förnuft ska råda i och med att det är han som för ordet, och kvinnornas förment känslofulla och ogenomtänkta argumentation, vilken lett till deras felaktiga åsikter, ska rättas till. Att kvinnorna ses som känslomässigt påverkbara och intuitiva märks genom bilden av dem som ropar i öknen – det är en metafor som antyder en överdriven känslomässighet; inte det lugna resonera som han förespråkar. Dessutom förstärks den överseende attityden då de tidigare kallats ”[M]ina förtjusande ambasadriser för det täcka könets sak [...]”. Nu ska de då skenbart lugnt sätta sig ner och resonera med honom. Vem är då han? Vi läser: ”Jag är visserligen endast en gammal ungarl [...]”. Här inbjuder han till sympati och gör sig s.a.s. mindre farlig. Detta fjäskande för åhörarna förstärks då han beskriver hur han tänker sig dem och deras kommande debatt:

[...] I, mina damer, ären många och som jag gissar unga, älskvärda och snillrika, hvilket allt skulle göra en strid oss imellan allt för olika; ty som ordspråket säger: en emot en, men två emot f-n.

Dock, ett vänskapligt ordande om saken kan ju icke leda till någon annan fara för mig, än den mitt gamla hjerta kan komma att löpa, och för *den* blottställer jag mig gärna blott för nöjet att få samtala med eder.

Här smickras åter kvinnorna, och ungarlen drar sig inte för att anspela på att han kommer att bli förtjust, att han kommer att reagera på en samling unga kvinnor som en gammal ungarl enligt gängse koder borde göra. Schwartz använder sig i rollen som man av tekniken osynliggörande, då den gamle ungarlen för över intresset till sina känslor i stället för att fokusera på argumentationen. Intressant är då att här är det en kvinnlig författare som så framt och oförblommerat driver med könsspelet och den gamle ungarlens tänkta känslor för unga kvinnor. Första delen av talet avslutas, och talaren har som man bör göra i en inledning väckt intresse, välvilja och nyfikenhet.

I del två specificeras de argument som kvinnorna driver. Detta sker i en opersonlig och korrekt vetenskaplig ton som visar att den gamle ungarlen är välutbildad och skolad i retorik. Vi läser:

– I påyrken, att qvinnan bör betraktas såsom ett fritt, sjelfständigt väsende, och till följd deraf äfven få en högre och fullständigare intellektuel uppfostran. Behofvet deraf har länge legat klart för hvarje tänkande man, och beviset, att så varit, är professor F. A. Cederschiölds motion under närvarande riksdag. – Således hafven i höjt er röst i denna punkt först sedan frågan blifvit väckt af denne snillrike man.

Först kommer alltså kvinnornas påstående följt av ett slående motargument som helt och hållet krossar det – ”hvarje tänkande man”, dvs. makten i samhället, har redan insett behovet av att kvinnan ses som ett självständigt väsen. Det antyds också att det är så de i verkligheten ser på kvinnan. Det konkreta beviset, som alltså ytterligare förstärker argumentationen, är att en specifik man, professor F.A. Cederschiöld lagt en motion under ”närvarande riksdag”. Slutsatsen blir alltså att kvinnorna slår in redan öppna dörrar. Kvinnorna har alltså undanhållits information, en härskarteknik, och de blir utsatta för dubbelbestraffning av den gamle ungarlen. Vad de än gör är det fel. När det gäller myndighetsfrågan används en liknande argumentationsstrategi:

– I klagen öfver, att qvinnan är omyndig, och I fordren såsom en er tillkommande rättighet, att hon skall blifva myndig. Äfven häruti har mannen erkänt billigheten af edra anspråk; ty myndighetsfrågan har utgått från honom och endast blifvit upptagen och idislad af eder.

Kvinnorna är således även här ute i ogjort väder och slår in öppna dörrar. En mästrande och nedlåtande ton märks också, då det skrivs att kvinnorna idisslar frågan. Här förs tanken till bilden av kvinnor som själlösa kor som står och idisslar, rör sig i flock och inte kan tänka en enda självständig tanke. Den mästrande tonen förstärks och blir anklagande:

– Anklagen då icke mannen för att vilja motarbeta qvinnans framåtskridande och sjelfständighet; ty det är *han*, som fört edra tankar på behofvet af bildning, och påyrkat att I bören erkännas såsom sjelfständiga och fria varelser.

Här påförs de tänkta kvinnorna skuld och skam. Som exempel på män som verkat för kvinnosaken nämns ytterligare ett exempel, en pseudonym: ”Huru mången snillrik man har ej skrivit i och för detta ämne såsom K. K.-g. [...]”. Borttagandet av kvinnornas argument avslutas med en, som det uppmålas, självklar seger för författaren när han skriver: ”Medgifven derföre, att I ären orättvisa, och att edra beskyllningar äro falska” – dubbelbestraffning och påförande av skuld och skam används.

För att konkretisera och ge en mer verklighetsanknuten bild av sig själv, samtidigt som det förstärker författarens ethos som beläst och välvillig, hänvisar han till ytterligare ett exempel, sin egen husläkare. En läkare för tankarna till en respektabel auktoritet. Genom att använda denna byggs författarens ethos på, och hans åsikters riktighet förstärks. Här upprepas även anknytningen till den insändarartikel som var undertecknad av ”En ropande röst i öknen”. Citatet lyder:

Jag har den lyckan att ega en utmärkt man till läkare. – Denne man, en erkänd gunstling hos det täcka könet, sade, efter att ha läst ”rösten i öknen”: ”Sannerligen jag begriper hvad författarinan vill, eller hvad hon åstundar, som icke hvarje förständig man beviljar? Eller tror hon verkligen, att det finnes en far, bror eller man, som icke ifrigt önskar, att hans dotter, syster eller hustru skall vara en intellektuelt bildad qvinna? – Alla veta vi huru

bristfällig kvinnans uppfostran är; alla sucka vi öfver hennes oförstånd, alla klaga vi öfver, att hon icke eger den själsodling, som hennes ansvarsfulla ställning af uppfostrarinna kräfver; – och likväl anklagas vi för att utgöra de hinder, som stå imellan kvinnan och hennes högre intellektuella utveckling. Men dessa fruntimmer tala 'i fåvitsko', och veta hvarken hvad de vilja eller icke vilja." – Så utlät sig min doktor, och jag har sedan öfvertänkt hans ord, samt kommit till det resultat, nemligen: Att hindren för eder intellektuella och högre moraliska bildning alldeles icke borde sökas hos oss män; ty der finnas de icke, utan hos – *eder sjelfva*, mina damer.

Argumenteringen skärps och kvinnorna har – från att ha anklagats för att slå in öppna dörrar med sina förslag – fått reda på att det inte är männens fel att de inte har det som de vill. Det är deras eget fel. Från att skulden inledningsvis, enligt ungarlen, av kvinnorna har lagts på männen lägger han här skulden på kvinnorna. Åter används härskarteknikerna dubbelbestraffning och påförande av skuld och skam. Att argumentationen här blir provocerande märks av att författaren följer upp sitt påstående med ett förstärkande: "Aj, aj, det der togen I illa; men tillåten mig fullfölja mitt påstående." Och så följer budskapet, talets *propositio*. För att det ska märkas extra tydligt är det kursiverat: "– *Det är icke mannen som uppfostrar kvinnan – utan det är kvinnan, som uppfostrar mannen.*" Så länge kvinnan inte själf förstår sitt eget bästa och griper sig an problemet på ett riktigt sätt kan mannen inget göra. Detta exemplifieras i en metafor där härskartekniken förlöjligande används:

Så länge hon hängifver sig åt dårskaper utan tal, af hvilka "crinolinen" är det *mest utbredda* exemplet, så länge hon, medelåldrig och möjligen författarinna om kvinno-emancipationen, smaklöst utspökar sig och söker täfla i klädsel med den 18-åriga, så länge hon, med ett ord, gör fåfången till sin lefnads uppgift, så länge tjenar allt ordande om huru det *borde vara* till ingenting och alla "ropande röster" skola förklinga i öknen, utan att finna något återsvar.

Här syftas det åter på den tidigare Herthadebatten, och man undrar hur självironisk syftningen på den kvinno-saksskrivande författarinna är. Från den raljanta tonen ändras tonfallet till ett mer opersonligt vilket får förstärka budskapet – som blir dubbelt.

En reform göres icke med ord, utan med handlingar, och skall *den* verka något godt, då skall hon utgå från hjerta och öfvertygelse, samt mana til verksamhet. Således, skyllen icke oss för det att I qvarstån i bildningens barnaålder, under det mannen längesedan lemnat den bakom sig. Skall han *släpa* eder med sig på vetandets steniga väg, då fruktar jag, att I endast blifven hinder för honom, utan att någon nytta deraf vinnes. – Nej! med raska steg, drifna af en inre kraft, bören I af egen fri vilja följa honom. Derföre, talen mindre, och handlen mera.

Dubbelheten ligger i att det här faktiskt är en kvinna som ironiserar över maktförhållanden mellan könen. Metaforen med den vilde stenåldersmannen som släpar iväg kvinnan tyder inte på någon större intellektuell bildning hos mannen. Kvinnan är, skrivs det, kvar i bildningens barnaålder. Hon uppmålas alltså som oskuldsfullt naiv i förhållande till stenåldersmannen som släpar sin kvinna. För att åter igen verklighetsanknyta och så att säga få bort farligheten med själva argumentet beskrivs hur den gamle ungarlen känner sig när han måste, för den goda sakens skull, angripa kvinnorna:

En rysning genomilar hela min gamla lekamen, jag tycker mig vara en skottafla för edra vredgade ögonkast och hör redan i andanom edra hotande utrop. Men jag har stort mod och är djerf nog att fullfölja mitt påstående, nemligen att endast I sjelfva kunnen framkalla någon verklig reform i qvinnouppfostran, hvilket skall bevisas.

Den sista meningen är djupt ironisk eftersom det ju är en kvinna som skriver för kvinnor. Således finns i texten dessa ironiska markörer, som självklart ger en annan historia än den på ytan berättade.

Den gamle ungarlen målar upp ett tänkt scenario där kvinnor ska få utbildning precis som han tidigare hävdade att kvinnosakskvinnorna kräver. Själva kärnbudskapet i artikeln presenteras här – att grunden till all utveckling är kunskap och bildning och att kvinnan bör uppfostras och bildas för att hon sedan i sin tur ska kunna uppfostra det uppväxande släktet. Med den bild han målar upp vill han visa att det inte räcker med att kvinnorna får som de vill om de inte har vett att uppskatta och använda denna favör på ett riktigt sätt. I linje med vad han hävdade tidigare understryks här än mer att det är en inre förändring hos kvinnorna som behövs – en inre själslig uppfostran för att de, när de har tillägnat sig denna på ett föredömligt sätt, ska kunna få nytta av en skolreform:

Antagom, att här inrättades en normalskola för flickor, något som förr eller sednare måste ske, emedan det icke gifves någon tänkande och bildad man, som icke inser och behjertar nödvändigheten deraf, ehuru I, mina damer, såsom vi veta, påstån motsatsen; – antagom, säger jag, att undervisningen för qvinnan blefve stäld på den fot, på hvilken den bör vara: skulle detta verkligen leda till allt det gagn och all den nytta, som man har rätt att deraf vänta, så länge *hon sjelf* med själ och hjerta hänger fast vid all den småaktighet och moraliska obetydlighet, som nu utmärker hennes hemlif och hennes vanor? Om fäderne sätta sina döttrar i en sådan skola, som är egnad att utveckla deras förstånd, och mödrarna genom moralisk slapphet, likgiltighet för sina pligter, hejdlös fåfänga och brist på allvarlig uppfattning af lifvet, genom vanor och exempel, insupna i hemmet, motarbeta skolans bemödanden: männe den intellektuella uppfostran under sådana förhållanden kan åstadkomma någon absolut och genomgående nytta för den uppväxande flickan, då hon i sin mor ser en förebild, som oupphörligt anslår de sämre böjelserna och som hvarken eger förmåga att fatta eller att understödja sin dotters själsutveckling?

Det är intressant att se hur två saker poängteras. Dels alla kvinnliga egenskaper som författaren menar är negativa, dels moderns stora inflytande som förebildligt exempel för dottern. När då felaktiga kvinnliga exempel efterhärmas av den unga kvinnan kan inget senare rätta till detta. Han anklagar kvinnorna för att inte kunna sköta sina uppgifter och är mycket skarp i sin kritik. Han menar att småaktighet och moralisk obetydlighet utmärker kvinnans hemliv och hennes vanor och att mödrarna genom att vara dåliga förebilder för sina döttrar och inte understödja deras själsutveckling motarbetar skolans intentioner.

Om kvinnorna, som menar sig verka för kvinnans sak, verkligen menar allvar, bör de därför föregå som föredömliga exempel. De bör kraftfullt verka för den rätta uppfostran i hemmet:

Derföre, – viljen I verkligen uträtta något godt, det vill säga, förbättra och förädla qvinnans ställning genom en omsorgsfullare uppfostran, då bören I icke skrifva så mycket, icke orda så mycket, utan i dess ställe söka höja qvinnan genom att visa, att I verkligen ären födda till sjelfständigt tänkande väsenden med sannt intresse för det mål, hvartill I nu viljen att *vi* skola föra eder.

Intressant är att kvinnan ska skriva mindre – åter en ironisk markör – eftersom det ju är just det denna kvinna, som gömmer sig bakom pseudonymen ”en gammal ungarl”, gör. Här framträder således den skrivande och kämpande kvinnans paradox. Hon bör inte skriva och ta sig ton, särskilt inte i 1800-talets myndighetsfråga. Skulle hon göra det, blir det ofta, som här, under pseudonym.

Det blir då intressant att se vad texten egentligen vill förmedla. Kanske är myndighetsfrågan och frågan om skolor för kvinnor överbyggnader till en principdeklaration där en traditionell och konservativ kvinnosyn beskrivs? Där åberopas också en auktoritet som inte gick att ifrågasätta, under vars namn man kunde debattera utan att bli angripen, nämligen Guds namn. Den gamle ungarlen skriver:

Reformen, mina damer, bör utgå derifrån, att hvarje mor söker lära sig att rätt klart uppfatta *Guds afsigt med qvinnan*, hennes *naturliga* bestämmelse i lifvet och de pligter, hvilka hon såsom människa och medborgarinna har att uppfylla. Hon bör förstå att *man* och *qvinn*a utgöra tvenne olika väsenden, med helt skiljaktiga bestämmelser och ändamål för sin tillvaro. – Sedan hon uppfattat detta, och den uppgift, som hon sjelf har att lösa, då skall den frågan ovilkorligen tränga sig på henne: uppfostras verkligen våra flickor till qvinnor? – Och hennes förstånd skall svara: Nej; de uppfostras till mannens slafvinnor eller leksaker; men ej till hustrur och mödrar; de formas till lefvande lyxartiklar, men icke till tänkande varelser, hvilka böra i en framtid kunna sköta sig sjelfva, och förvalta sin förmögenhet eller skapa sig en inkomst i lifvet.

Här görs alltså intressant nog en tydlig markering då den gamle ungarlen bekänner sig till en tydlig särartsfeminism samtidigt som han nu visar att han har samma slutmål som de författarinnor han tidigare debatterat mot. Kvinnorna bör bli, som han skriver ”tänkande varelser, hvilka böra i en framtid kunna sköta sig sjelfva, och förvalta sin förmögenhet eller skapa sig en inkomst i lifvet.” Alltså har den gamle ungarlen sällat sig till de skrivande kvinnorna – en position som förstärks då han sedan leker att han är kvinna och funderar över hur han då skulle ha resonerat. Vi möter här ytterligare en ironisk markör eftersom den gamle ungarlen ju är kvinna, och perspektivet förskjuts. Egentligen är det ju här en kvinna som låtsas vara man som låtsas vara kvinna som säger:

– ”Allt prat om de orättvisor, hvilka mannen begått emot qvinnan, om *hans* tyranni och *hennes* slafveri, är barnsligt och dåraktigt, emedan det tjenar till ingenting, så länge vi sjelfva framställa oss såsom varelser, oförmögna att förbättra vår egen ställning, – en oförmåga, som faller rätt klart i ögonen, då man betraktar den andefattiga uppfostran, som vi gifva våra döttrar. Vi böra derföre visa mannen, att vi, qvinnor, äro lika djupt tänkande som han, genom att förbättra den uppfostran, som utgår omedelbarligen från hemlifvet och modren, och så inrätta den, att förståndet utbildas och åtrån efter ett nyttigt vetande tillfredsställes, i stället för det tidigt vaknande bifallsbegäret.”

Härskarteknikerna dubbelbestraffning och påförande av skuld och skam har internaliserats. Här upprepas argumenten en gång till, nu från en kvinnlig talarposition. Den erfarenhet som en kvinnlig talare har från den kvinnliga sfären används i en detaljerad beskrivning av hur felaktigt den unga flickan uppfostras av sin mor. Den gamle ungarlen säger att han skulle, som kvinna, granska bristerna i kvinnouppfostran – åter en ironisk markör – och granskningen skulle visa moderns stora inflytande på dotterns utveckling. Det finns inte något annat som så kan påverka den unga kvinnan:

Sedan jag så tänkt, skulle jag granska bristerna i kvinno-uppfostran, och dessa granskningar skulle visa:

Att flickan från sin spädaste ålder betraktas och behandlas af sin mor såsom en lefvande docka, en liten förtjusande leksak. Allt ifrån den rikaste moder, ända till den ringaste, som icke af armod är hindrad derifrån, följa de samma system, nemligen att sysselsätta sig hufvudsakligast med dotterns klädsel och utseende: utstyra henne i hennes spädaste år såsom en liten apa och utskicka henne på promenadplatser, der man tycker endast apstånngen fattas; sysselsätta sig under hennes uppväxande år endast med huru hon bör gå, sitta, helsa och på det mest fördelaktiga sätt presentera sig m.m. Hvad har detta till följd? – Jo, att ifrån det första ögonblicket, då medvetandet vaknar hos barnet, riktas dess sinne och uppmärksamhet åt fåfängan, och derigenom nedlägges fröet till ett af de största och obotligaste fel. – Detta fel erhåller hos de förmögnare en så mycket flitigare öfning, som de vanligen hafva det för ögonen i moderns egen person, hvilken ständigt är upptagen af toilette-bestyr och dylikt. – Sålunda näres den uppväxande flickans fåfänga allt ifrån hennes första inträde i

lifvet, och det uteslutande målet för henne blir att – *behaga*, att *vara vacker*, att *vara väl klädd*. – Detta inflytande kommer omedelbarligen från modern, och kan af ingen normalskola eller fruntimmersakademi motarbetas.

I linje med tidigare argumentering och i linje med den gamle ungarlens grundtankar om religionens betydelse för en riktig uppfostran framskymtar därefter i artikeln också åsikten att religionen skulle kunna ändra ett felaktigt beteende. Men ingenting, skrivs det, kan påverka den unga kvinnan i rätt riktning om inte modern gör det. Som synes är argumentationen mycket svart-vit, och det är en retoriskt skicklig debattör som på ett målande sätt beskriver ett avskräckande exempel på felaktig kvinnouppfostran.

Hela denna dåliga, som den gamle ungarlen menar, uppfostran drabbar i sin förlängning mannen som blir lurad. Han blir besviken och kvinnan blir missnöjd. Således är hela den uppfostran, som den unga kvinnan har fått, helt bortkastad:

– Såsom gift gagnar hennes salonsbildning till icke särdeles mycket; ty med den skall hon ej kunna bibehålla sin mans kärlek och aktning. Eger hon icke andra egenskaper att fångsla honom med, så är hon förlorad, – och ett kärlekslöst och olyckligt äktenskap, under en evig kamp med egen oförmåga att motsvara de pligter, som åligga henne samt slutligen mannens köld och vantröfnad i hemmet, blir resultatet af denna uppfostran. – Och därför kan man säga, att bröllopsdagen är för de flesta qvinnor deras sista lyckliga dag.

Det dystopiska perspektivet byts här till ett utopiskt, men inklämt mellan den dystopiska och den utopiska visionen finns en gömd brandfackla där den gamle ungarlen faktiskt förespråkar att kvinnan ska uppfostras för att klara av sin kommande myndighet:

– Det är således icke allenast qvinnans intellektuella och moraliska uppfostran, som måste i grund förbättras, utan hon måste derjemte få en praktisk-ekonomisk undervisning, så framt hon icke i sitt myndighets-tillstånd skall likna en farkost utan styre och styrman.

Kvinnan liknas alltså vid en farkost som bör ha styre och styrman. Här frammanas en sjöfartsmetaforik med fartyg som går i kvav, förlisningar och över huvudtaget mycket dramatiska och engagerande

bilder. Inte någon annanstans är ju behovet av en styrande så starkt som just på sjön. Där måste kaptenen bestämma, och besättningen måste lita på att han vet bäst. När nu argumentationen tycks vara avslutad och de tilltänkta lyssnarna blivit övertalade hänsyftas åter på läsarna som tilltalas:

Om I nu, mina älskvärda damer! erkännen, att nuvarande grånåts-uppfostran alldeles icke är lämplig att hos er odla, vare sig förstånd eller känsla, så förkasten den. – Dertill behöfven I icke riksens ständers medverkan, utan blott er egen vilja och intresse för ert eget fullkommande.

Härskarteknikerna dubbelbestraffning och påförande av skuld och skam återkommer. Kvinnorna uppmanas att själva ta ansvar för sina liv, att så att säga styra sin egen farkost och inte vara beroende av en manlig styrman. För att förstärka rimligheten i detta målas alltså en utopisk vision upp. En kvinna får tala:

Då våra döttrar börja få sin undervisning, borde vi göra med dem alldeles som med våra söner, nemligen visa dem nödvändigheten af, att inhemta nyttiga kunskaper, såsom medel för deras uppehälle, emedan hvarje menniska måste gagna i lifvet, och de flesta böra bidraga till egen utkomst. Om vi, i stället för eller tillika med alla de der värdelösa talenterna, som nu inproppas i de små hjernorna, låte dem få sådane kunskaper, som verkligen vidgade deras förstånd, lärde dem, genom bekantskapen med naturlagarna, att inse Guds tydligt uttalade afsigt med allt skapadt, och på detta sätt fäste deras uppmärksamhet och intresse vid, att vi alla hafva en gifven plats i lifvet, hvilken vi böra efter bästa förmåga fylla, samt tidigt lärde dem, att i arbetet, det gagneliga och för menskligheten nyttiga, söka sin tillfredsställelse och sin glädje, då skulle vi från början göra dem rätt klart, hvad staten fordrar af qvinnan, nemligen att hon i samhällslifvet skall utgöra en, visserligen mindre lysande, men derföre icke mindre vigtig roll, än mannen, och att hennes pligter äro lika stora och makt-påliggande som hans; emedan det är hon, som skall vara det uppväxande slägtets *uppfostrarinna* och bilda det till *goda och rätt handlande framtida män och qvinnor*.

Här återfinns tydligt den lära om arbetets betydelse och mannens och kvinnans plats i samhället som Marie Sophie Schwartz skulle

komma att driva hela livet. Kvinnans främsta uppgift är att vara det uppväxande släktets uppfostrarinna. Hennes plats är inte så framträdande som mannens men den är lika viktig. Mannen har sina bestämda naturgivna uppgifter och kvinnan har sina. Om kvinnorna följde den gamle ungarlens råd skulle kvinnorna bli ”*bildade*, inte ’talentfulla’, *dygdiga*, icke behagsjuka, *blygsamma*, icke sippa, *dugliga*, icke fåfänga och dåraktiga [...]”. Bilden av en idealkvinna växer således fram som bildad, dygdig, blygsam och duglig. För en sådan kvinna skulle, menar den gamle ungarlen, skolor inrättas. Inte heller skulle man behöva debattera frågan om kvinnans myndighet eftersom männen skulle vara övertygade om att myndigheten skulle användas på ett klokt sätt. Den ideala kvinnan, som utmålas få alla de fördelar som kvinnorna kämpar för, beskrivs alltså. Hon ska få undervisning och myndighet endast därför att hon gjort sig förtjänt av dem. Här påförs kvinnan skuld och skam. Hon duger inte som hon är. Om *hon* hade varit annorlunda hade samhället varit annorlunda. Det tydliggörs i den skrämmande formuleringen:

Allt detta skriande för och emot kvinnans myndighet blefve äfven öfverflödigt; emedan männen då af erfarenhet skulle veta, att det vore allvar med edert yrkande på bildning och oberoende, och att I verkligen voren hvad I nu *påstån* er vara, och således fullt berättigade att vara edra egna förmyndare, och icke ernade begagna eder myndighet blott att så mycket mera oberoende utveckla eder fåfänga.

Härskartekniken förlöjligande har förstärkts till kränkning. Två kvinnotyper ställs mot varandra, det föredömliga och det avskräckande exemplet med alla sina beståndsdelar. Själva slutpoängen blir en rejäl känga till den kvinnliga mottagaren eftersom den gamle ungarlen skruvar till argumentationen ytterligare ett varv och menar att kvinnorna i själva verket inte vill bli bättre kvinnor. Vad de vill är att bli män. Här upprepas argumenteringen om det typiskt manliga och det typiskt kvinnliga med de olika verksamhetsområden som hör till de två sfärerna:

Och slutligen, mina damer, tillåten mig ett uppriktigt ord: I viljen alldeles icke göra en reform för att blifva *qvinnor* i detta ords vackraste bemärkelse, utan I viljen med all gevalt blifva – *man*. Ack min Gud, finnes väl på jorden någonting odrägligare än en manlig qvinna? En sådan är lika vidrig som en qvinlig karl. –

Lemnen derföre svärdet, lansetten, domarebordet, riksstyrelsen m.m. åt mannen, och använden edra krafter på att, – såsom jag flera gånger upprepat, – blifva *verkligt bildade kvinnor*.

Det understryks att de kvinnor som debatterat för kvinnosaken haft orätt. Men att kvinnor och män bör ha skilda verksamhetsområden behöver inte betyda att kvinnan är utestängd från de manliga områdena, hon kan indirekt finnas där:

I sägen, att vi vilja utestänga eder ifrån all annan sysselsättning, än sömmens, spiselns och barnkammarens. – I hafven återigen orätt. – Ingen bildad man vill af sin hustru göra en sömmerska, köks- eller barnpiga, utan han vill att hon skall vara hans ”följeslagerska”, som med honom delar omtanken för lifvets kraf, skördar gemensam vinst af arbetet, och, under det han är upptagen med de yttre göromålen, sköter familjens husliga intressen. – Ligger det något förnedrande häruti?

Denna artikel har varit en lek med identiteter där moderna härskartekniker spårats. Ord läggs i de tilltalades mun för att ge intryck av debatt. Det är intressant att en relativt ung kvinna som Schwartz tar sig ton och ger sig in i debatten. Detta sker innan hon blev en känd romanförfattarinna. Hon utger sig för att vara ”en gammal ungarl” och ger från detta perspektiv läsaren de synpunkter på och åsikter om kvinnans ställning som en gammal ungarl kan tänkas ha samtidigt som hon mycket skickligt argumenterar för sin syn på mannens och kvinnans egenskaper och plats i samhället.

Den 15 augusti 1857 fick ”en gammal ungarl” svar – då fanns i samma tidning infört ”Bref till den gamle ungarlen” med fortsättning även den 17 augusti. Brevet är undertecknat ”en gammal enka”. Det är ingen annan än Marie Sophie Schwartz, som här intar en annan roll för att argumentera vidare för sin syn på kvinnans och mannens ställning i samhället. Redan i inledningscitaten tydliggörs att här ska det debatteras. Den gamla änkan har valt att inleda med bibelcitaten: ”Du ser grandet i din broders öga; Men bjelken i ditt eget märker du icke!” Brevet börjar försiktigt och änkan bygger upp sitt *ethos* som rättfram, modig och beläst. Hon skriver:

Min herre! Ni, som på ett så solklart sätt sökt bevisa, att kvinnan är både tyrann och slaf under sina fördomar, tillåt en gammal enka, som visst icke kan räkna sig till antalet af de snillrika för-

fattarinnorna utaf qvinnans sjelfständighet, med några rader besvara edra bref. Det sker ingalunda i afsigt att vederlägga hvad ni deruti sagt; utan blott för att fästa er uppmärksamhet på ett och annat, som ni borde göra till föremål för betraktelser vid lediga stunder.

Det var en trovärdig position att skriva som änka eftersom änkor vid denna tid var myndiga och åtnjöt en helt annan självständighet än den vanliga kvinnan i Sverige. Det skulle dröja till 1863 innan den ogifta kvinnan blev myndig i Sverige. Därför kan en amper, bestämd och självsäker ton användas i hela brevet. Den gamla änkan ska attackera den gamle ungarlens argument. Nedan vill jag från retorisk synvinkel analysera denna debattartikel med fokus på de argument som drivs och se om den i själva verket inte är ett motangrepp på den gamle ungarlens åsikter utan ett vidarebyggande och förstärkande av hans argument.

Inledningsvis attackerar den gamla änkan den gamle ungarlens person: ”Ni säger er vara en gammal ungarl. – Nå väl, min herre, hvad vet en sådan om qvinnan?” Det är kraftigt ifrågasättande av hans trovärdighet och anspelar på hans privata förhållanden och en intimsfär som hon inte har kunskap om. Änkan tar ordet och tolkningsföreträdet och beskriver vad han rimligtvis kan veta om kvinnan. Han vet inte mer än: ”hvad han ser af henne i sällskapslifvet eller på gatorna i de större städerna [...]”. Det ger honom inte rätten att göra sig till domare över kvinnan, menar änkan. Visserligen håller hon med honom när han ”predikar emot mitt köns dårskaper och fördomar [...]” men hon attackerar honom kraftfullt genom att i nästa ögonblick slå fast att ”så länge mannen är en fåfång narr, så länge förblifver qvinnan en dåraktig fjolla. – För att behaga narrar, måste det finnas fjollor.”

Här har hon slängt ur sig ett medvetet djärvt påstående, en brandfackla i debatten, lika djärvt som den gamle ungarlens uttalande att kvinnor saknar sunt förnuft. Den allmänna uppfattningen om att män skulle ha ”högre själsgåfvor” och en ”större andlig utveckling” avfärdar hon som ”löjlige”. Varför? Därför att de ”just icke presentera sig så särdeles mycket klokare än qvinnan.” Avsikten tydliggörs: ”Derföre, min herre, vill jag i min tur tala om för er huru illa det står till i ert eget läger [...]”.

Den gamle ungarlen har menat att kvinnorna skulle frigöra sig från fördomar och en skev uppfattning av livet som verkar hindrande genom att inrätta en förening för det sunda förnuftets införande

i kvinnornas uppfostran, vanor och åsikter. Den gamla änkan tycker inte att det är någon dum idé, men eftersom hon inte har någon betydelsefull position, hon är ingen ”*tongifvande blåstrumpa*, en dame på modet”, så tycker hon att han i stället ska starta en förening som ska införa ”*manliga dygder* i gossarnes uppfostran, vanor och åsikter.” Detta skulle ge honom ett odödligt namn. Den gamle ungarlen har ju påstått att flickorna fostras till salongsdockor och bihang till mannen. Den gamla änkan menar att gossarnas uppfostran inte är ett dugg bättre. Enligt henne uppfostras de till ”tévatenshjeltar, lycksökare, fege veklingar och usle egoister.” Detta är en ordentlig attack på manligheten, och det är änkan medveten om då hon förutser hans reaktion: ”Det det var något för starkt’, utropar ni; ’är jag icke *en man*’? – dervid öfvertänkande huru många millioner cigarrer ni rökt; huru många vinbuteljer ni tömt; huru mycket pengar ni förstör på sexor, middagar, spel och dylika manliga bedrifter, samt slutligen huru ni, er sjelf till fromma, men samhället till föga båtnad, på det mest beqväma sätt skött den syssla, hvarmed ni födt er.” Även här används förlöjligande som strategi.

Det är, menar den gamla änkan, hög tid att sysselsätta sig med mannen som han är och som han, som skapelsens herre, borde vara. Han kanske inte ens skulle vara myndig? Kanske skulle myndighetsgränsen höjas till 35 år? Kanske skulle en man inte få bli myndig förrän han gift sig? Den gamle ungarlen med sina femtio, sextio, eller sjuttio år skulle då vara en omyndig gosse. Tänk om änkor kunde vara riksdagsmän. Då skulle den gamla änkan se till att hon blev vald och verka för att alla ogifta män skulle jämställas med ogifta kvinnor och inga skulle bli myndiga förrän de gift sig. Om kvinnan bara är ett halvt utan mannen kan ju inte han vara något helt utan henne. Förslaget skulle föra så mycket gott med sig. Det skulle inte längre finnas några gamla ungarlar och betydligt färre mamseller. Här raljeras det som synes med den gängse uppfattningen om kvinnans och mannens ställning. Perspektiven förskjuts och byts.

Hur borde då en man enligt den gamla änkan vara? Hon upppepar hur han inte blir vad han borde vara eftersom han uppfostras fel. Han följer faderns exempel. Och fadern ger inte några goda exempel. Men inte heller modern förstår hur hon ska vara. Den gamla änkan utbrister:

– Mig förefaller det som de båda könen alldeles förnekade naturens afsigt med dem, och det skulle icke det minsta förundra mig, om jag en vacker dag fick se herrarne sysselsatte med virkning,

sömnad och matlagning, samt fruntimmerna göra tjänst vid högvakterna i stället för Stockholms garnison, så befängdt tyckas de uppfatta sin olikartade bestämmelse i lifvet.

Det är faktiskt mannens fel, menar den gamla änkan, att kvinnorna är som de är. Eftersom män är så fåfänga blir kvinnorna det också. ”Ingen qvinna bryr sig om att intaga, med dygd och verklig själsodling, män, som hon föraktar.” skriver den gamla änkan och utropar till männen: ”– Öfvergifven källarne och spelhusen och egnen litet mera tid åt att göra er klart hvad som innefattas med ordet – *man*.”

Vad fordras då av en man? Här har den gamla änkan bestämda åsikter. Han ska ha en stark och orubblig karaktärsfasthet, en omutlig och oböjlig rättskänsla, makt över de ”djuriska drifterna” och ett herravälde över sig själv som berättigar honom att behärska andra. Den gamla änkan sammanfattar:

– Således, den som icke kan styra sina passioner, han är icke *en man* och har förverkat all rättighet att räknas till det starkare könet; icke ligger styrkan och företrädesrättigheterna ensamt i musklerna, utan den bör ligga i själens kraft.

Det hjälps inte att gossarna uppfostras i utmärkta läroverk. Det räcker inte med att förståndet undervisas. Den viktigaste uppfostran sker enligt den gamla änkan i hemmet. Pojkarna uppfostras till översittare och ”alla anlag för ridderlighet och erkännande af andras rättigheter och egna skyldigheter [...]” förkvävs. Om då dessutom fadern yttrar sig ringaktande om kvinnor lär sig pojkarna att det är naturligt att systrarna passar upp på dem. De blir stora egoister. Dessutom blir de fåfänga. Argumenten upprepas i en bild:

Vet ni, min herre, hvad gossen ser i hemmet? Jo, tvenne olika elementer; det ena representeras af modren, som får släpa med de små barnen, med hushållet och med att passa upp på mannen; det andra af en slags halfgud, med hvilken alla i huset sysselsätta sig, hvars befallningar, om än aldrig så fåniga, verkställas, hvars nycker uppfyllas, och hvars egoism tager emot alla offer, utan att återgälda dem med det minsta. Den der tysta lastdragarskan är modren, är qvinnan, som af den allsmäktige husfadren, mannen, ringaktas i hvardagslag, ehuru hon smekes och smickras inför verlden. Nu är det naturligt att gossen, som vet att han är af samma genus, som sin hr far, anser det för en oafvislig pligt att i allt

betrakta sig som en ädlare varelse än flickan. Efter hela världen gör så mycken affär af fadren, och efter fadren med så god smak låter alla uppoffra sig för honom, måste han vara förmer än modren; och sålunda bildas från generation till generation hustyranner.

Det är en bild av en ojämlig hemmiljö och en ojämlig uppfostran som skrevs 1857. Den gamla änkan från mitten av 1800-talet kommer ihåg att hon läst någonstans att vad som skiljer mannen från kvinnan är att han har en vilja ”stark och oböjlig som jern” för att han ska kunna utföra stora handlingar. Men den gamla änkan undrar vart denna vilja tagit vägen hos alla de herrar som hon ser befolka ”kaféer, schweizerier, biljarder, spelhus [...]”. Snarare tycker hon att det verkar som de endast törstar efter punsch och inte sträcker sina handlingar längre än till att döda tiden med spel. Dessutom luras de unga männen in på dåligheter av andra män. Här blir hon ännu skarpare och utbrister: ”I ansen det för en skam att föra ett rent sedligt lif, och den yngling utskrattas, förhånas och nästan föraktas, som visar en tillstymmelse af afsky för att beträda den orena banan till edra nöjen.” Och det vill ingen yngling. Hellre ger han efter. Hur går det då? Den gamla änkan menar att moraliskt förstörda fortsätter männen att utöva sin egoism såväl i det offentliga som i det privata livet. De söker sig en ung och rik flicka som är okunnig om mannens tidigare utsvävande liv. Hon finner efter vigseln att han är ”en skröplig ruin” som genom sin egoism gör livet odrägligt för henne. Hon börjar då att hysa vämjelse för honom och förakta honom. Inte är det då konstigt, menar den gamla änkan, om den unga kvinnan tröstar sig med baler, kläder och sällskapsliv.

Om mannen bara var som han var ämnad att vara skulle inte kvinnan bli tvingad att trösta sig med ytliga nöjen:

Intagen I först den ställning i lifvet, som naturligast *borde* anstå eder, och qvinnan skall sjelfmant foga sig på den plats, som äfven naturen anvisat henne: ty tro mig, det finnes säkert ingen qvinna, utrustad med hvilka anlag som helst, som ej skulle framför allt annat föredraga platsen vid sidan af en man, hvilken hon med tro och öfvertygelse kunde älska och högakta, hvars manliga dygder och verksamhet hon kunde beundra, och hvars ståndaktighet ingåfve henne mod och förtröstan i lifvets pröfningar. För en sådan ställning skulle hvarje qvinna offra all annan äregirighet än den, att värdigt söka fylla den plats hon innehar vid en så-

dan mans sida, och säkert aldrig tänka på någon annan myndighet än den – öfver hans hjerta.

Den gamla änkan har målat upp en idealtillvaro där kvinnan lever nöjd vid mannens sida. Hon har investerat hela sin trovärdighet som livserfaren änka för att få tyngd i sina argument. Dessutom har hon använt sig av förlöjligande som strategi för att få ytterligare genomslag. Dock kan man inte bortse från att det i den gamla änkans brev görs ett frontalangrepp på den tidens manlighetsuppfattning. Det görs av en skicklig debattör som väljer att gömma sig bakom två roller.

I den första artikeln, som kan ses som en förberedelse till den andra, skärskådas synen på kvinnan, och en idealkvinna beskrivs. I den andra artikeln beskrivs idealmannen. Tillsammans ska de verka för ett nytt samhälle, där betydelsen av uppfostran och arbete samt de båda könen olika, men kompletterande, egenskaper och uppgifter utgör grundvalarna. Ett tänkt sagoslut, där mannen och kvinnan lever enligt sina naturliga bestämmelser i enlighet med den särartsfeminism som den gamla änkan är anhängare av, skisseras som framtidsvision.

Det är intressant att Marie Sophie Schwartz här, redan 1857, förde fram sina åsikter om mannens och kvinnans egenskaper och ställning i samhället. Hon gjorde det i två debattartiklar i efterdyningarna av Herthadebatten, där hon antog två roller, dels som gammal ungarl och dels som gammal änka, och visade att hon var en skarpsynt och skicklig debattör som på ett drivet sätt kunde presentera och argumentera för sina åsikter.

SÄRART OCH LIKHET

”Qvinnan såsom näringsidkare”

ÅR 1873 SAMLADE *Aftonbladets* grundare Lars Johan Hierta och hans dotter Anna, senare gift Retzius, några av sin tids reformvänner för en organiserad aktion i kvinnofrågan.¹ Resultatet blev att man bildade Föreningen för gift kvinnas äganderätt. Bland de 500 medlemmar som föreningen hade under de drygt tjugo år den var aktiv var nästan 70 % kvinnor. Medlemmar i föreningen var bl.a. debattören Ellen Key, konstnärinnorna Selma Göbel och Hanna Winge, lärarinnorna Anna Whitlock, Anna Sundström och Lilly Engström, författarinnorna Alfhild Agrell, Anne Charlotte Edgren-Leffler, Matilda Roos, Amanda Kerfstedt, Lotten Dahlgren, Amelie Wikström och Gurli Linder. Vidare matematikprofessorn Sonja Kovalevsky och Nordens första kvinnliga filosofie doktor, historikern Ellen Fries. Dessutom professorsparen Hugo och Therese Gyldén, Oscar och Agda Montelius samt Viktor och Susen Rydberg. Tidens vänsterfalang representerades senare i föreningens historia av t.ex. Hjalmar Branting, Kata Dahlström, Sven Adolf Hedin, syskonen Carl och Anna Lindhagen samt Karl Staaf.

Året därpå, 1874, stiftades en lag där den gifta kvinnan själv fick förvalta det som enligt äktenskapsförord var hennes enskilda egendom. Hon fick också rätt att råda över sin eventuella arbetsförtjänst. Men Föreningen för gift kvinnas äganderätt var inte nöjd med detta utan krävde att egendomsgemenskap mellan makar såväl som mannens målsmanskap skulle upphöra. År 1896 gick föreningen samman med Fredrika Bremerförbundet, som hade ett bredare kvinnoprogram, och man ville i en speciell lagkommitté inom Fredrika Bremerförbundet arbeta för sina hjärtefrågor – egendomsgemenskap mellan makar och att mannens målsmanskap skulle upphöra.²

Bildandet av Föreningen för gift kvinnas äganderätt kan ses som den första organiserade aktionen för kvinnofrågan i Sverige.

Frågan om kvinnans försörjning och myndighet diskuterades under hela 1800-talet i Sverige, och det skulle dröja ända till 1921 innan alla svenska kvinnor fick rösträtt. En roman som tidigt fokuserade kvinnofrågan och kvinnans förhållande till yrke och äktenskap var *Det går an* av Carl Jonas Love Almqvist. Den kom ut 1839 och gav genast upphov till en hetsig debatt. I en artikel i *Svenska Biet* skrev man: ”Aldrig har någon i svenska bokhandeln tillgänglig skrift gjort ett sådant uppseende hos alla åldrar och kön.”³

Det kan tyckas förvånande att *Det går an* väckte en sådan uppmärksamhet och att dess äktenskapskritik väckte en sådan indignation. Tankarna var inte nya utan introducerade en diskussion om det kvinnliga och förhållandet mellan könen som länge funnits i Europa. Dessutom tillämpades redan den fria kärleken i Stockholm, där hälften av alla nyfödda barn hade ogifta mödrar. Kanske berodde detta på att kvinnorna valde att inte gifta sig för att inte förlora kontrollen över sin ekonomi. I *Makt och försörjning* beskriver Susanna Hedenborg och Ulla Wikander hur nära hälften av alla hushåll i mellansvenska städer på 1800-talet förestods av ensamstående kvinnor och att många kvinnor levde i hushåll eller familjer med andra kvinnor. Kvinnors möjligheter att själva försörja sig var missgynnade. Bara män hade rätt att bedriva hantverk och handel, änkor kunde ärva sina mäns rättigheter men hade många gånger stora svårigheter att försörja sig. Dessutom kontrollerade män – som förmyndare – kvinnors inkomster. 1858 togs ett första lagbeslut på att kvinnor fick bli myndiga vid 25 års ålder efter anmälan hos underrätterna. Fem år senare, 1863, räknades alla ogifta kvinnor som myndiga vid 25 års ålder, men inte förrän 1921 blev gift kvinna myndig vid samma ålder som mannen – 21 år.⁴

Just kvinnans myndighet och rätt att disponera sin förmögenhet är två viktiga teman i Bremers *Hertha*. Här står den unga hjältinnan under sin fars förmynderskap; en fader som motsätter sig hennes vilja och dessutom förskingrar hennes morsarv. *Hertha* vållade på sin tid lika stor debatt som *Det går an*.⁵ Gemensamt för debatterna är att intresset fokuseras mindre på den litterära kvaliteten eller sakfrågorna än på de moraliska frågorna. Marie Sophie Schwartz skriver i ett brev till J.A. Hazelius den 6 februari 1857:

Nu tänker Herr Öfversten: ”Det är en odräglig människa den der fru M.S.S***, hon kan då aldrig skriva mig till utan att begära något af mig”, och härmed kastar Herr Öfversten mitt långa bref

på elden. – Ack, Herr Öfverste, detta bevisar blott att oaktat mamsell Bremer i Hertha stält oss högre än Er, män, så kunna vi ändå icke hjälpa oss utan biträde af en man, äfven om vi höra till ”*de blå*”. – Å propos Hertha, har herr Öfversten läst den? – Om så icke är, så gratulerar jag Herr Öfversten. Hvad mig angår har jag varit nog olycklig att läst densamma och i ett utbrott af dåligt lynne fattade jag pennan och skref, Gud vet hvad, om Hertha, hvars författarinna jag då hade velat skicka till därhuset. Min vrede var så stor att jag höll på sända skrifvelsen till Svenska Tidningen; men sedan jag sofvit på saken, ansåg jag rådligast att en sådan här en liten obetydlig novellskrifverska icke uppträder emot en stor författarinna; och derföre sände jag hela min vredes utgjutelse till en ifrig Herthian, af våra vänner; men ett beslut fattade jag och det skall jag med Guds hjälp utföra, nemligen: att äfven skrifva, *en själs historia*. Få då se hvilkendera af själarna som blir berättigad att kallas en qvinnosjäl, min eller mamsell Bremers.⁶

Marie Sophie Schwartz understryker i brevet till J.A. Hazelius att, trots att hon och andra kvinnor är blå[strumpor], kan de inte klara sig utan mannens stöd. Samma tanke kan man se i hennes författarskap. Och självklart är detta helt naturligt och en rimlig strategi i ett patriarkalt 1800-talsamhälle, där hon som kvinna skrev för att försörja sig. Intressant blir då i stället att fokusera på de tidiga brytpunkter i hennes författarskap där denna överlevnadsstrategi krackelerar, där hon på sitt sätt propagerar för ett mer jämlikt samhälle och för de idéer som 15 år senare skulle bli hjärtefrågor i Föreningen för gift kvinnas äganderätt.

Carl Jonas Love Almqvist kastade med *Det går an* in en brandfackla i 1800-talets idédebatt som fick stor genomslagskraft och betydelse för synen på kvinna och man. Fredrika Bremer kastade in en andra brandfackla med sin roman *Hertha*. Marie Sophie Schwartz lovar i sitt brev till J.A. Hazelius att hon minsann ska skriva en själs historia och att hon ämnar ta upp kampen med Fredrika Bremer. Kom hon att kasta in en tredje brandfackla i 1800-talets idédebatt? Den 13 juni 1857 publicerades en novell i *Illustrerad Tidning* som heter ”Qvinnan såsom näringsidkare. Berättelse”. Det var den första novellen i en serie på fyra.⁷

Det blir då intressant att näringslagstiftningen fram till mitten av 1800-talet motverkade kvinnors möjligheter att försörja sig. Lagen innebar att bara män hade rätt att bedriva handel och hantverk.

Visserligen kunde änkor ärva sina mäns rättigheter, men många hade stora svårigheter att försörja sig. Dessutom kontrollerade män kvinnors inkomster eftersom kvinnor var omyndiga, och maktrelationerna inom familjen stöddes av en patriarkal lagstiftning. Sett ur detta perspektiv blir det intressant att undersöka om ”Qvinnan såsom näringsidkare”, liksom *Det går an* och *Hertha*, påverkade den knoppande kvinnorörelsen. Är detta en skrift som påverkade rörelsen innan den organiserat sig i avseende på en bestämd fråga, egendomsgemenskap mellan makar och upphävande av mannens förmyndarskap?

Redan rubriken ”Qvinnan såsom näringsidkare” måste för samtiden varit uppseendeväckande, eftersom en kvinna enligt lagen inte fick vara näringsidkare. Berättelsens projekt är att visa att kvinnan kan och är lämplig för just detta. Vilka övertalande strategier används då för att övertyga om detta budskap?

Som nämnts utgavs fyra noveller.⁸ Ur olika perspektiv diskuteras frågan om kvinnans lämplighet som näringsidkare. Som i alla övertalande texter är det viktigt att talaren/berättaren är en *vir bonus* i retorikens mening, en god man. Han ska vara trovärdig, kunnig, sympatisk och ha en naturlig auktoritet. I dessa fyra noveller är berättaren en ansedd man i samhället som själv varit med om det han berättar. I den första novellen, ”Qvinnan såsom näringsidkare”, är han en ung man som kommer till en stad i norra Sverige på ett förordnande som notarie. Han tillhör alltså 1800-talsamhällets övre skikt. Han hittar ett trevligt ställe att bo på hos en familj Åkerberg. På nedre botten finns ett stort rum som är avskilt med en stor skärm. Han tänker inte närmare på det men reflekterar över att det är kvinnor som arbetar innanför skärmen. En dag går hans klocka sönder och han ber att få tala med mannen i huset. Hustrun säger då: ”Om herr notarien vill lemna mig klockan, så skall den bli lagad... det är icke min man, utan jag som är urmakare’, tillade hon småleende, ty jag stirrade på henne med all den förskräckelse mina fördomar framkallade öfver min stackars klockas öde, ifall den skulle anförtros åt en *qvinna*.”

Berättaren är alltså en ung och respektabel man, som blir förskräckt när han inser att en kvinna är urmakare. Han reagerar alltså som den typiske mannen rimligen borde reagera vid ett sådant avslöjande. Men att han nu är mer upplyst och erfaren avslöjas av informationen att det var hans fördomar som fått honom att reagera på detta sätt. Här tydliggörs redan inledningsvis berättelsens projekt – att visa att kvinnor är lämpade som hantverkare. Berättaren

övertygas i sin tur av fru Åkerbergs egen historia om sitt liv. Hon blir ett föredömligt kvinnligt exempel – en vanligt övertygande strategi i en övertalande text.

Redan inledningsvis tydliggörs detta för läsaren i en kodad hälsning, eftersom fru Åkerberg beskrivs som: ”omkring 38 à 40 år, med en präktig figur och ett intelligent ansigte. Hon var klädd med enkelhet och smak”. Dessutom beskrivs hon vara anspråkslös, hon vill inte bli kallad fru eftersom hennes man är timmerman och hon själv en fattig torparens dotter. Inte bara till sitt yttre och till sitt sätt är madame Åkerberg föredömlig. Hennes hem och familj beskrivs så här: ”Deras lilla hem utmärkte sig för den största ordning och prydlighet. De hade fyra barn, af hvilka de två äldsta voro flickor och modrens gesäller eller medarbetare i verkstaden, jemte en annan något äldre ogift qvinna.” Berättaren bor alltså i familjen och blir mer och mer intresserad av den. En kväll vänder han sig till mannen och frågar varför hans hustru blivit urmakare. Men svaret blir inte det han tror: ”Det får hon berätta sjelf,” svarade Åkerberg och såg på sin hustru med ett uttryck af innerligaste hängifvenhet.” Mannen ger alltså kvinnan ordet och madame Åkerbergs berättelse kan liknas vid ett försvarstal för kvinnans rättigheter. Tidigare i berättelsen har hennes *ethos* som talare blivit etablerat. Hon är i allt en föredömlig kvinna. Hon är anspråkslös, prydlig och en god maka, mor, uppfost-rarinna och husförestånderska. Hur ska hon då kunna argumentera för att dessa egenskaper går att kombinera med att vara kvinnlig näringsidkare?

Som i ett retoriskt tal tydliggörs inledningsvis budskapet, dess *propositio*. På berättarens fråga om hur hon kom att tillägna sig ett av mannens privilegier tydliggörs att hon minsann inte vill konkurrera med mannen. Hon vill inte ta ifrån mannen något av hans privilegier och argumenterar för att hantverk är handarbete och handarbeten tillhör traditionellt kvinno sfären. Hon säger: ”Jag kan inte förstå hvarför ni räknar handtverken bland mannens privilegier; de utgöra ju blott handarbeten, och till dessa äro väl vi qvinnor lika skickliga som männerna, så framt de icke kräfva större kroppskrafter än vi ega. Det är först vid sådana fall som deras privilegier börja.” Här antyds alltså att madame Åkerberg bygger sin inställning till manligt och kvinnligt på egen erfarenhet och på traditionella uppfattningar om manligt och kvinnligt. Detta understryks då berättaren frågar om hon är en ”emanciperad qvinna” och hon svarar: ”Om dylikt har jag ingen kunskap; men jag tycker som så, att hvarje man och qvinna böra efter bästa förmåga sträfva för sin egen och de sinas

dagliga behofver samt hvar och en på sitt vis bidra till ett allmänt välstånd, så att icke samhället må belastas med dem, när de bli gamla och orklösa.”

Här har hon alltså oskadliggjort sin egen farlighet som kvinnosaks kvinna och får i stället argumentera för det gemensamma allmänna och för en nyttighetsmoral där alla strävar efter största möjliga lycka till största möjliga antal människor. När så budskapet slagits fast och tydliggjorts följer *narratio*, bakgrundsberättelsen, som gör förslaget rimligt. Madame Åkerberg berättar att hon vuxit upp i en fattig torparfamilj på landet. De var många syskon och slet ont. Tre av de äldre bröderna skickades bort i lära och till slut var hon ensam kvar med en bror. Ofta när hon gick i dagsverke tänkte hon på skillnaden mellan sina och brödernas framtidsutsikter: ”huru underligt det var stäldt här i lifvet, att jag som flicka icke hade annan utsigt för min framtid än att tjena, och ifall jag icke blefve någon fattig torparens hustru, så skulle jag sluta i fattigstugan, sedan jag icke mera orkade släpa för andra, medan deremot bröderna, som gått i lära, om de voro flitiga och ordentliga, skulle bli sina egna mästare och emotse en lugn och sorgfri ålderdom.” Här tydliggörs alltså på ett självupplevt plan skillnaden mellan mäns och kvinnors karriärmöjligheter. Dessutom framskrivs ett klassperspektiv. Detta är de villkor som gäller för de fattigaste unga männen och kvinnorna på landet: ”[I] den fattiges koja mognar eftertanken fort, och då de rikas barn leka bort dagen, så få den fattiges hjälpa till att skaffa bröd i huset.” Madame Åkerbergs mor fungerar både som ett föredömligt och ett kvinnligt avskräckande exempel:

Min mor var en from och arbetsam qvinna, den vi barn af hela vårt hjerta älskade, och kanske just derföre att hon oupphörligt släpade under tungt arbete, åldrades hon tidigt. – Då jag såg henne, ehuru icke gammal till åren, se ut som om hon redan varit en gumma och då jag tänkte på att hon, efter fars död, på sin ålderdom icke skulle ega annan tillflyktsort än fattighuset, ifall icke hennes barn kunde draga försorg om henne, så skar det mig i hjertat och jag tyckte att den fattiga qvinnans öde väl mycket liknade ett arbetsdjurs.

Hon är ett förebildligt kvinnligt exempel, eftersom hon beskrivs som from och arbetsam som individ, men avskräckande som en kvinna, som, hur mycket hon än kämpar, strider mot omöjliga odds. I samhället finns inga karriärmöjligheter för en fattig kvinna. Hennes lott

beskrivs inte vara bättre än ett arbetsdjur. Här vässas alltså den känslomässiga övertalningen då madame Åkerberg får säga att den fattiga kvinnan liknar ett arbetsdjur. Här visas att hon blir känslomässigt upprörd – det skar henne i hjärtat – i samma mening som kvinnan liknas vid ett djur.

Madame Åkerberg är alltså på sitt sätt en äkta reformivrare. På ett självupplevt plan har hon som barn dragit slutsatser om mannens och kvinnans lotter. Eftersom berättelsens projekt är att visa att kvinnan är lämplig som näringsidkare träder vid denna stoppunkt hjälpare in för att driva berättelsen framåt och för att understödja huvudpersonen. Madame Åkerberg hade som barn hört om en fru i Stockholm som var färgare. När hon själv konfirmeras frågar hon prosten om han kan rekommendera henne för en anställning i Stockholm. Hon har denna kvinnliga färgerska som förebild. Men fru Åkerberg får tjänst hos en gammal urmakare och här intensifieras hennes kamp för att få ett eget yrke. Både hjälpare och motståndare uppträder. Hjälpare är den gamle urmakaren själv medan däremot hans hushållerska är motståndare. Madame Åkerberg minns:

Jag hade icke varit der länge förrän den elaka hushållerskans behandling gjorde att min tjenst föreföll mig som det mest tryckande slafveri; men jag fördrog utan knot detsamma, blott för nöjet att om morgnarna få stjäla mig in i verkstaden och, stående bakom den gamle gesällens stol, åse hur han arbetade. – Gubben tyckte att jag var en rolig flicka och en dag sade han skämtande:

”Hör på, Carin, du skulle kanske ha lust att lära dig urmakeriet?”

”Jo det har jag visst,” svarade jag.

Han gapskrattade, hvarefter jag tigande vände mig ifrån honom och lemnade bedröfvad verkstaden. En annan dag ropade min gamle husbonde mig in till sig. – Han var en stilla och beskedlig man, som behandlade alla med godhet.

”Hvarför är du så gerna i verkstaden och ser på huru Carlqvist arbetar?” frågade han.

”Jag tycker det är så roligt att se huru han sätter ihop klockor. Jag ville så gerna lära mig arbeta såsom Carlqvist,” tillade jag nästan bäfvande.

”Ville du bli urmakare?” frågade min husbonde och betraktade mig uppmärksamt.

”Ack! om jag bara finge!” utropade jag något modigare.

”Nå, hvarföre inte” yttrade han; ”ser jag att du har fallenhet, så skall du verkligen få lära dig urmakeriet, så att du en dag kan försörja dig därmed.”

Den kvinnliga huvudpersonen har alltså genom nyfikenhet och egen förmåga gjort sig sedd och därigenom intresserat den som har makten över hennes framtid, hennes husbonde, för sitt projekt. I och med detta godkännande har ett stort steg tagits mot berättelsens projekt. Men fortfarande ska projektet ifrågasättas – som *refutatio*-delen i ett retoriskt tal – nu ur ett annat perspektiv.

Som berättaren påpekade inledningsvis styrdes hans första reaktion, då han mötte en kvinnlig urmakare, av fördomar. Detta i inledningen introducerade tema – omgivningens fördomar mot kvinnliga näringsidkare – poängteras än mer utförligt senare i berättelsen. Som det förebildliga kvinnliga exempel madame Åkerberg är arbetar hon intensivt och målmedvetet för att utbilda sig till urmakare. Men hon glömmer inte heller, påmind av sin husbonde, sin framtida roll som maka och mor. Han agerar som hennes hjälpare. Hon erinrar sig hur det var:

Då min mästare såg min ifver och brinnande håg för att fort lära mig urmakaryrket, visade han mig ökad välvilja och gaf mig nyttiga böcker att läsa på fristunderna, samt talade med mig, under arbetet, om min framtid och att jag icke skulle låta min lust för ett lönande yrke komma mig att glömma det jag som qvinna äfven hade andra pligter att uppfylla.

”Ser du barn”, brukade han säga: ”det är nog godt och väl att du vill skapa dig en utkomst; men en dag skall du fatta tycke för en man och då vill du äfven gifta dig, och då vore det illa ställdt med dig, om du skulle vara en oduglig hustru.”

Kvinnans roll som maka, mor, uppfostrarinna och husförestånderska är alltså primär – helt i enlighet med den komplementära könsrollsideologi som genomsyrade 1800-talet. Så madame Åkerberg kämpar som ung dels med att lära sig ett yrke, dels med omgivningens fördomar men också med hushållet eftersom hushållerskan ”icke ville vara i ett så oordentligt hus, såsom hon ansåg min husbondes, sedan en flicka skulle sitta och arbeta i verkstaden, alldeles som om hon vore pojke”. Fördomarna tar sig även starkare uttryck: ”– Ja, fördomen gick så långt, att då jag hade gjort gesällprovet råkade alla handtverksgesäller i uppror och slog ut rutorna hos min husbonde”. Självt

var hon inte okänslig för omgivningens reaktioner och kommer ihåg att ”– På flera månader vågade jag mig icke utom porten”. Hon blev också utfrysad av jämnåriga kvinnor: ”[I]ngen tjenstflicka ansåg sig med heder kunna helsa på mig.” Priset för framgång är alltså högt. Omgivningen beskrivs reagera starkt på en kvinna som bryter mot konventionerna. Men även om motståndarna är många och angriper huvudpersonen på flera plan är hjälparna starkare. Madame Åkerbergs främste hjälpare är, som nämnts, hennes husbonde. Men hennes kommande man ser, liksom hennes husbonde, längre än omgivningen som är präglad av sina fördomar.

Madame Åkerberg och hennes man kommer från samma bakgrund och har känt och tyckt om varandra redan som unga. När madame Åkerberg är gesäll gifter de sig. Åkerberg är timmerman på havet och allt går dem väl i händer. Hennes gamla mor flyttar hem till dem och madame Åkerberg säger att ”Gud välsignade vårt arbete.” Hon blir mästare och övertar urmakeriet och får följande ord med sig på vägen av sin gamle husbonde och hjälpare: ”Ni skolen genom ert gemensamma arbete snart blifva förmögna; men låt se att du icke glömmes i medgången att du är en fattig torparedotter!” Hon ska alltså inte förhäva sig utan ständigt påminna sig sin plats och den tur hon haft som lyckats göra denna klassresa från fattig torparflicka till välbeställd urmakare. Nu skulle berättelsen kunna sluta och vara en lycklig framgångssaga. Tidigare fick madame Åkerberg säga att Gud välsignade deras arbete. På så sätt blir Gud som auktoritet använd för att understödja berättelsens projekt att kvinnor är lämpliga som näringsidkare. Men en olycka drabbar familjen, en olycka som beskrivs som att ”Gud lade den hårda pröfningen på oss” – Åkerberg blir lam. Tack vare att madame Åkerberg tagit en ung kvinna som gesäll och kan få hjälp av sina flickor i urmakarverkstaden kan hon försörja sin familj och låta sina pojkar studera. Genom Åkerbergs lamhet tas farligheten i madame Åkerbergs yrkesval på sätt och vis bort. Mannen hindras att fullfölja sin och alla dåtida mäns uppgift, att försörja sin familj. Så blir det kontroversiella med berättelsens projekt förminskat. Det blir en rimlig lösning att madame Åkerberg har ett yrke att falla tillbaka på. Avslutningsvis kan man se att detta kan vara samhällsekonomiskt lönsamt samtidigt som det också är moraliskt – ett känslösamt, traditionellt *peroratio* inleds. Här argumenteras för att arbete förhindrar flickor från att synda. Madame Åkerberg säger:

– Dessutom ha mina flickor, genom vanan vid arbete och tanken på att skaffa sig sjelfva ett säkert bröd, icke haft tid att tänka på

sådant der slarf som andra flickor sysselsätta sig med, och som gör att arbetarens dotter, då hon är vacker, ofta nog blir en sådan der stackars varelse som genom sitt vackra ansigte skaffar sig tillfälle att *utan arbete* och *utan heder* få granna kläder och sin utkomst, så länge hon är ung. – Jag vet, att ”den der fåfång går lärer mycket ondt,” och derföre har jag gjort arbete till mina barns glädje.

Detta argument är välkänt, men här används det i ett nytt sammanhang. Själva kärnan i argumenteringen smygs in i madame Åkerbergs framtidsdrömmar för flickorna: ”[M]ed Guds hjälp och hans välsignelse skola vi arbeta så att våra gossar kunna få studera, efter som de ha en så brinnande lust dertill. De kunna bli nyttiga i samhället med sina kunskaper, under det flickorna med sitt yrke alltid skola ha ett säkert uppehälle och kunna skapa sig en oberoende framtid.” Åter används Gud som auktoritet. Det är han som i sista hand bestämmer hur det ska bli. Men denna auktoritet har, som det visat sig, godkänt att madame Åkerberg blivit urmakare. Hade hon inte utbildat sig till urmakare hade hon inte kunnat försörja sin familj. Alltså blir slutsatsen att det är bäst att kvinnor för säkerhets skull utbildar sig – som en reservresurs, för samhällets skull och för männens.

Frågan om kvinnor ska utbilda sig för sin egen skull och kanske i förlängningen välja bort traditionella kvinnouppgifter diskuteras inte i denna novell. Här framförs budskapet att kvinnor är lämpade som näringsidkare klart och tydligt. Men det finns inskränkningar i anspråken som mildrar det på sin tid nog så kontroversiella budskapet. Här är inskränkningarna som mildrar anspråken att hantverk ses som handarbete – en traditionell kvinnlig syssla, att kvinnor arbetar som näringsidkare är en försörjningsreserv om maken skulle drabbas av en olycka, att kvinnor arbetar förhindrar, som i alla tider, att de utsätts för frestelser och syndar. Hur gick det då med vår berättares klocka? Novellen avslutas med meningen: ”Några dagar efter sedan madame Åkerberg berättat mig ofvanstående, återfick jag mitt ur lagadt af qvinnohänder och i fullgodt skick.” Berättaren tar således tillbaka ordet och intygar genom klockan, som får fungera som ett exempel, att en kvinnlig urmakare är lika skicklig som en manlig.

En annan qvinna såsom näringsidkerska

En knapp månad efter att den första novellen ”Qvinnan såsom näringsidkare” funnits att läsa i *Illustrerad Tidning* var det dags för nummer två. Den 11 juli 1857 hittade läsaren novellen ”En annan

qvinna såsom näringsidkerska. Berättelse” i tidningen. Inte heller här finns något författarnamn utsatt. I den första novellen var berättaren en respekterad manlig samhällsmedborgare som kom ihåg hur han som ung notarie råkade en kvinnlig urmakare och fick höra hennes livshistoria. Hon hade, sade hon, blivit inspirerad att söka sig till Stockholm av en kvinnlig färgare. I ”En annan qvinna såsom näringsidkerska” blir huvudpersonen just färgare. Om nu läsaren skulle undra vem författaren var ges det ledtrådar i inledningen. I den förra berättelsen kom som nämnts berättaren ihåg en episod från sin ungdom. I denna novell däremot är berättarens roll inte så framträdande. Här är historien uppdelad i två delar. Den första handlar om hur den unga Elise P. blir antagen till färgarutbildning vid Teknologiska institutet. Andra delen handlar om hur berättaren och en vän till honom gör en resa till Gotland och där möter Elise P. som nu är framgångsrik i sitt arbete. Hon så att säga vittnar om sin framgång och auktoriserar på det sättet sitt yrkesval.

Den första delen av berättelsen består till största delen av en dialog mellan den unga kvinnan och överdirektören för Teknologiska institutet, Gustaf Magnus Schwartz. Här ges en ledtråd till vem författaren kan vara, trots att hon som nämnts skrev under pseudonym. Det tycks som om överdirektören var välvilligt inställd till att kvinnor skulle kunna försörja sig. För dem ordnade han bl.a. kurser i blomtillverkning på Teknologiska institutet. Här framställs han som den störste hjälparen för huvudpersonen, då han låter henne börja sin utbildning som färgare på institutet. Berättelsens projekt är alltså detsamma som i den första novellen – kvinnor är lämpliga som näringsidkare. Intressant blir då att se vilka argument som används och hur frågan om könsroller beskrivs.

Berättelsen inleds med att en ung kvinna söker upp chefen för Teknologiska institutet. Hon beskrivs som: ”en ung flicka om två och tjugio år, hvars klädsel røjde fattigdom; men ansigtet deremot talade om förstånd och eftertanka”. Det är, ser man, ett förebildligt kvinnligt exempel – eftersom det i beskrivningen fokuseras på ”förstånd och eftertanka”. Hade det varit ett avskräckande kvinnligt exempel hade istället hennes stora skönhet eller vackra ögon beskrivits. Då skulle hon antingen genomgå provningar för att bli en riktig kvinna eller så hade ett förebildligt exempel introducerats som hon hade speglats emot.

Det är hon som inleder samtalet med följande ord: ”Man har sagt mig, började hon, att vid teknologiska institutet vore tillfälle att lära sig hvilket yrke som helst, och jag kommer nu för att fråga om så är.”

Hon får svaret: ”Det är så; men dertill fordras förberedande kunskaper. Är det någon bror mamsell önskar få in vid institutet?” Hon får alltså rätt i sitt första antagande, men därefter övergår mannen till att ta för givet att förfrågan gäller en man. Själva grundfrågan blir tydlig i hennes svar att hon själv hade hoppats få komma in på institutet och lära sig ett yrke. Här är det intressant att se hur överdirektören reagerar: ”’Ni, mamsell?’ utropade öfverdirektören förvånad och betraktade flickan med nyfikenhet. ’Institutionen är egentligen en läroanstalt för gossar.’” Han beskrivs bli förvånad och nyfiken. Därefter följer hennes försvarstal för att kvinnan ska få utbilda sig. Hon får säga ”något darrande på rösten”: ”’då det är ett läroverk, der näringsidkare bildas, bör det väl äfven emottaga qvinliga elever; och detta så mycket heldre som *just dessa* hafva så ofantligt svårt att erhålla plats på en verkstad, eller att der ibland en hop unga utbildade lärlingar och gesäller kunna i fred få lära sig ett yrke.’”

Här kastas en riktig brandfackla i debatten om manligt och kvinnligt, då argumentationen utgår från att unga män och unga kvinnor ska ha samma rätt att utbilda sig för ett yrke. Mannen får antyda detta i sitt svar där han också, och det är intressant och mycket ovanligt, är ense med henne i sak då han säger: ”Ni har visst rätt; men man har icke beräknat att det täcka könet skulle öfvergifva nålen och hushållsbestyren för att blifva fabrikanter och handtverkare.” Här syftar han på den komplementära könsrollsideologin, där kvinnans plats var som maka, mor, uppfostrarinna och husförestånderska medan mannens uppgift var att göra karriär i den stora världen. Den här grovt beskrivna ideologin genomsyrade hela 1800-talet. Ideologin ifrågasätts av den unga kvinnan då hon fortsätter: ”’Man har haft orätt deruti,’ inföll den unga flickan med värma; ’ty för oss fattiga flickor gifs ju ingen utväg att på hederligt sätt finna vår utkomst.’” Till könsperspektivet fogas ett klassperspektiv. Argumentet förstärks av ett exempel:

”Jag har en gammal och sjuklig mor, oförmögen att försörja sig sjelf, emedan hon genom nattvak och ett oupphörligt arbete såsom linnesömmerska förstört sin helsa. Nu har jag i flera år sökt att uppehålla oss med sömnad, liksom hon förut gjort; men ehuru jag arbetar träget aderton timmar hvarje dygn förblir hvad jag förtjenar otillräckligt. Hvilken framtid erbjuder väl detta? Jo, att mina ögon, som redan börja blifva svaga, slutligen skola neka att göra tjänst och då, då...” En tår tillrade öfver den unga flickans kind.

Inför denna avskräckande framtidsbild har överdirektören endast en kommentar då han säger: ”Men äfven om ni lärde er ett yrke, måste ni arbeta [...]” Det blir en öppning för den unga kvinnan att ytterligare poängtera klassperspektivet. Hon säger:

Det är icke heller arbetet jag fruktar. Tvertom, det är mig kärt och jag skall i det finna min lycka och glädje; men då måste det vara åtföljdt af hoppet att dermed kunna skapa mig en tarflig, men bekymmersfri utkomst. Nu ega vi fattiga flickor icke något sådant hopp. Den ena dagen aflöser den andra under samma fruktlösa sträfvan och utan att en skymt af ljusare utsigter gör mödan lätt. Under denna vanmäktiga kamp med nöden och dessa fruktlösa ansträngningar att icke blifva öfvermannade af den, undergräfvad helse och krafter, utan någon ljusare utsigt för vår ålderdom.

Inför denna argumentering funderar överdirektören en stund. Han har blivit övertygad om att hon bör få utbilda sig. Hennes slutprov för att helt övertyga honom blir att beskriva vilket yrke och vilken framtid hon tänkt sig. Det visar sig att flickan vill bli färgare och återvända till Gotland. Hon vill färga ”lappgods”. Överdirektören har blivit övertygad och scenen slutar lyckligt. ”Den unga flickan betraktade öfverdirektören ett ögonblick med ett uttryck af så stor tacksamhet att det såg ut som om hon velat fatta hans hand och föra den till sina läppar. Hon var så upprörd att hon endast förmådde framstamma ett: ’Gud välsigne herr öfverdirektören!’”

Denna scen avslutas med en kommentar som också blickar framåt och understryker riktigheten i att den unga kvinnan blir antagen till utbildningen. Kommentaren lyder:

Måndagen derpå började hon sin kurs vid institutet, och sällan har en elev vid ett läroverk utmärkt sig genom en högre grad af flit och ifver än den Elise P. ådagalade. Vid examen var hon ibland färgerieleverna den skickligaste. Och hvarföre? Jo, för det hon såsom flicka mera uteslutande hade egnat sig åt undervisningen och äfven med större noggrannhet gifvit akt på de minsta detaljer.

Då öfverdirektören lemnade henne sitt gesällbref, sade han:

”Institutet har all heder af er, och ni har visat hvad en qvinna förmår, då hon vill använda sina själskrafter.”

Experimentet har alltså lyckats, det har lyckats så bra att den unga flickan blir den bästa gesällen. Intressant blir då att se vad som händer henne. Berättelsen gör ett uppehåll på sex år och nu inträder berättaren i handlingen. Han gör en resa till Visby med en kollega. Kollegan vill presentera honom för sin kusin, ”ett litet original till qvinna”. Vi läser:

Vid en af de mindre gatorna låg ett litet obeskrifligt täckt hus.
Min reskamrat styrde kosan dit, sägande:

”Gör mig sällskap in till mina släktingar, så skall du få göra bekantskap med ett litet original till qvinna, min kusin.” Dermed lyftade han den lilla blanka portklappen och slog ett slag. En tje-narinna öppnade och vi fördes in i ett stort väl möbleradt rum, der ett blekt gammalt fruntimmer satt i en länstol. Ifrån ett af sidorummen kom i detsamma ett yngre. Min vän presenterade mig för den gamla sägande:

”Min moster fru P,“ hvarefter han vände sig till det unga fruntimret: ”min kusin *färgaren P.*”

Det unga fruntimret sade skrattande, då hon märkte att jag blef lite brydd vid titeln ”*färgaren P.*”

”Alfred har rätt, jag är verkligen färgare”.

”Ni har således bibehållit färgeriet efter er man,“ sade jag, som tog för afgjordt att hon var enka.

”Åh nej,“ inföll Alfred, ”Elise har aldrig varit gift, utan helt simpelt öfverstigit det qvinliga gebitet och blifvit – handverkare.”

”Och derigenom skapat sig och äfven mig en riklig utkomst,“ tillade modren och räckte dottren handen.

Denna till synes oskyldiga scen är full av kontroversiella påståenden och kodade budskap till läsaren. För det första poängteras att det är ett ”obeskrifligt täckt” hus med en ”blank portklapp” och ett ”stort och väl möblerat rum” som utgör de yttre attributen. Det tyder på välförtjänt men rimlig framgång. Den bleka gamla kvinnan och den skrattande yngre är varandras kontraster. Den gamla är märkt av sitt yrkesliv medan den unga är stolt och glad över sitt. Dock framställs hon som ett original och det sägs att hon aldrig varit gift. Hon har dessutom ”öfverstigit det qvinnliga gebitet”. Men i detta har hon stöd av sin mor då hon ”skapat sig och äfven mig en riklig utkomst” som modern säger.

Som i den första novellen om urmakaren madame Åkerberg blir berättaren helt ställd då han möter en yrkeskvinna och vet inte hur

han ska förhålla sig. Denna färgerska har dessutom på egen hand etablerat sig som hantverkare – något som i praktiken var en utopi om hon inte fått särskild dispens, då kvinnorna i Sverige knappast fick vara egna näringsidkare runt 1850. Inte är det då att undra på att berättaren beskrivs som ”helt förlägen [...]”. Men han är nyfiken och inrymmer att ”den lilla färgerskan intresserade mig ganska mycket”. Genom hans frågor framgår att hon började i liten skala, tog halva priset, fick en stor kundkrets och var tvungen att anställa en kvinna till. Hon kunde betala sina skulder, köpa en liten gård och spara en liten slant. Berättaren dröjer vid att arbetet måste vara tungt för en kvinna, men hon upprepar att hon håller sig till sin nisch som är att färga lappar och garner. Dessutom säger hon: ”[I]ntet arbete är tungt, då det medför oberoende och befriar ifrån mörk och hopplös framtid. Det lättaste arbete blir deremot en tryckande börda, då man ser att det aldrig skall åstadkomma någon ljusning i ens framtida öde; och hvilkens framtid är väl mörkare än *den fattiga sömmer-skans?*” Här ser man att inledningsargumenten om den fattiga kvinnans dåliga möjligheter att göra karriär utan hjälp upprepas.

Liksom överdirektören blir berättaren övertygad och vi läser hans vittnesmål i kommentaren:

Då jag lemnade den unga intelligenta qvinnan, som genom energi och förstånd skapat sig af sin egen kraft och duglighet icke blott sin och sin sjuka mors utkomst, utan äfven ett visst välstånd, då förundrade det mig att tusentals varelser kvarstanna under ett så tryckande slaferi som det, hvilket är de flesta obemedlade qvinnors öde.

Han blir inte bara övertygad om att Elise gjort rätt, han förespråkar dessutom faktiskt en ändring för alla förslavade kvinnor. Elise får föregå som ett föredömligt kvinnligt exempel och berättelsen avslutas:

Elise P. lefver än, men är nu gammal och har upphört att drifva sitt lilla färgeri. Hon lefver af den visst icke stora, men för hennes små behof alldeles tillräckliga förmögenhet hon derpå hopsparat. Då hon talar om det förflutna, önskar hon att hennes fattiga medsystrar, som ännu kämpa med lönlöst arbete, skakade af sig de fördomar, som kvarhålla dem i nöd och betryck, följde hennes exempel samt egnade sig åt något yrke, derigenom skapande sig en ekonomisk sjelfständig plats i lifvet.

Elises roll som kvinnligt förebildligt exempel på en arbetande och självförsörjande kvinna framhålls alltså ännu en gång.

En myndig man och en omyndig kvinna

Redan en vecka senare, närmare bestämt den 18 juli 1857, var det dags för den tredje av de fyra berättelserna om kvinnan som näringsidkare att bli publicerad. Denna har en mer preciserad rubrik än de tidigare: ”En myndig man och en omyndig kvinna. Berättelse ur verkligheten”. Den formulerar en verklighet som dåtidens svenska kvinnor levde i. Samtidigt signalerar rubriken att historien denna gång ska handla om en man och en kvinna där mannen är myndig och kvinnan omyndig. Det blir då intressant att se om kvinnan framställs som svag och behövande och mannen som stark och omhändertagande – alltså så som en omyndig och en myndig person borde vara.

Marie Sophie Schwartz kom senare att bli mer känd för sina populära kärleksberättelser, och ”En myndig man och en omyndig kvinna” kan ses som ett utkast till en spännande kärleksberättelse av Schwartz märke. Huvudperson är den unga Eva Oldén. Hon får fungera både som ett avskräckande och ett förebildligt exempel för läsaren. I den förra berättelsen om färgerskan Elise betonades att en fattig flicka inte hade någon rimlig chans att försörja sig på sömnad hur mycket hon än arbetade. I denna berättelse återupptas detta tema men från ett annat perspektiv. Den unga Eva Oldén är liksom sin moster en fattig sömmerska. Till skillnad från det förebildliga kvinnliga exemplet Elise i den förra berättelsen beskrivs Eva inte inledningsvis, ett underförstått antytt budskap till läsaren att hon kommer att bli utsatt för och falla för frestelser. Vi läser:

En tidigt fader- och moderlös flicka, Eva Oldén, hade, såsom de flesta fattiga flickor i hufvudstaden ifrån sin tidigaste barndom blifvit inlärd att med synålen söka förskaffa sig ett knappt och otillräckligt uppehälle.

Hennes moster, en fattig enka, hade aldrig lärt henne annat än att sy och spara ihop till något snyggt klädesplagg för att kunna visa sig anständigt klädd ute på gatorna. Att tänka längre än för dagen, var något som den äldre fränden aldrig tänkt på. Om Eva någon gång framkastade den frågan:

”Hurudant skall väl mitt öde såsom gammal blifva?” svarade mostern:

”Detsamma som mitt, att arbeta och svälta, ifall icke någon oförutsedd lycklig händelse förändrar ditt öde.”

Hvaruti den der oförutsedda lyckliga händelsen skulle bestå, fick hon aldrig rätt besked på.

Här ser man alltså att den kvinnliga huvudpersonen inte har någon äldre kvinnlig förebild. I stället för att fungera som hjälpare för huvudpersonens och berättelsens projekt – att kvinnor ska kunna bli näringsidkare – får Evas moster fungera som motståndare. Här antyds att Eva uppmanas att poängtera det yttre, att ha fina kläder är viktigare än att odla inre egenskaper. Eva uppmanas alltså att vänta på att en lycklig händelse ska inträffa, inte aktivt agera själv för att något ska hända. I berättelsen om färgaren Elise fokuserades enbart på hennes roll som näringsidkare. Hennes roll som kvinna och hur den kunde relateras till den traditionella kvinnorollen berördes inte. I den första berättelsen om urmakaren madame Åkerberg var hon en god kvinna både som maka, mor, uppfostrarinna och husförestånderska, och dessutom var hon framgångsrik urmakare. I denna berättelse blir kvinnan beskriven som ett avskräckande kvinnoexempel i så måtto att hon faller för frestelsen, i förförarens gestalt. Vi läser:

Slumpen förde väl den unge mannen i hennes väg, men med honom hvarken rikedom eller sällhet, utan ofärd och *fall*. Han öfverlemnade henne åt förödmjukelsen och sorgen, hvilka både förleda så många att fortsätta på lastens stråt, så länge de äro unga och vackra, och att sedan dö på ett fattighus eller i elände, när de blifvit gamla och fula.

Åter understryks det yttres betydelse för framgång men även ett klassperspektiv finns med. En vacker fattig flicka är utsatt för många frestelser. Eva föll för den första frestelsen och blir snart utsatt för en andra:

Då uppträdde en ny frestelse: man lofvade henne rikedom och all lifvets lyx. Eva hade att förebrå sig ett felsteg af kärlek. Nu inbjöds hon att köpslå med samvete och hederskänsla; och säkerligen hade det också gått Eva såsom tusende andra af hennes medsystrar, att hon föredragit ett vanärande välstånd framom ett tryckande armod, om ej naturen utrustat den unga flickan med ett ovanligt godt förstånd och en medfödd finkänslighet, hvilket

gjorde att hon icke gaf sig förlorad derföre att hon haft den olyckan att en gång taga miste om rätta vägen.

Här tydliggörs att det trots frestelser kommer att gå bra för Eva därför att "naturen" utrustat henne med "ett ovanligt godt förstånd" och en "medfödd känslighet". I viss mån ursäktas också hennes misstag att falla för den första frestelsen eftersom hon drevs av kärlek. Mosterns roll som motståndare till berättelsens projekt synliggörs än mer i en för berättelsens projekt avgörande scen: "En dag sade mostern till henne: 'Se der åker mamsell T-s.' Eva såg upp. Den granna hetären for förbi. 'Hon är på långt när icke så vacker som du', fortfor tanten med en suck. 'Nej, tio gånger hellre armod och elände än ett dylikt välstånd!'"

I de tidigare berättelserna uppsökte den kvinnliga huvudpersonen en äldre välvillig man, och han såg till att kvinnan fick en utbildning. Så sker även här. Eva uppsöker en av Stockholms största boktryckare och blir antagen som lärling. Hon får även en lärpeng och vi läser: "Huru stolt och lycklig kände sig icke Eva, då hon om lördagen vände hem med den rikliga veckopenningen! Hade icke bedragen kärlek i sällskap med ångren beherskat hennes hjerta och förbittrat de ensamma stunderna, så hade Eva varit så lycklig att hon icke en gång velat byta med den rikaste arftagerska."

Den kvinnliga huvudpersonen beskrivs alltså vara framgångsrik i sin yrkesroll men inte framgångsrik i sin traditionella kvinnoroll. Berättelsens första avdelning, beskrivningen av den kvinnliga huvudpersonen som blev förförd, frestad och genom egen kraft rest sig och blivit självförsörjande har avslutats. I den andra delen fokuseras intresset på den manlige förföraren. Han är Evas kontrast. Han har varit välbärgad och självständig men är nu fattig och beroende av andras stöd. Han beskrivs så här: "Rocken, ehuru putsad och af fint kläde, var trådsliten, hatten hade äfven sett sina bättre dagar: den var nött i kanterna och kunde icke genom någon borstning upphjelpas. De bleka, men vackra dragen, den trötta och likgiltiga blicken tycktes derjemte antyda att han i sina yngre år lefvat friskt undan."

Denne man, konglig sekter Deen, sitter med en annan man på en parkbänk på Djurgården och ser på de förbiåkande. I en vagn åker Eva och hennes moster förbi. Hon förefaller honom bekant och han får höra hennes framgångssaga av sin vän. Eva är nu boktryckare och har övertagit boktryckeriet av sin välgörare. Dessutom är hon förmögen. Deen får rådet att skicka ett manuskript till henne. Han är nu helt beroende av hennes välvilja. Fortfarande vet han inte att

hon är den kvinnan han som ung man förfört. En hjälpare uppträder till förmån för Deen och förklarar hans situation. Han säger till Eva: ”jag kommer för att söka öfvertala er att köpa det der manuskriptet ni emottog härom dagen. Författaren är bokstafligen utfattig och har byggt hela sitt hopp på att få detta sitt arbete såldt. Skulle denna förhoppning svika honom, så lär han blifva bysatt innan veckans slut för 500 rdr b:ko, ty ehuru gerna jag skulle vilja hjälpa honom, så kan jag det icke.”

När Eva får höra att den fattige litteratören är Deen spritter hon till – en kodad hälsning att hon fortfarande hyser varma känslor för honom. Hans hjälpare urskuldar också Deen. Han har blivit utsatt för mycket negativ påverkan. I beskrivningen som ges av honom visas att han trots allt har en del goda egenskaper: ”[...] den lefnads-glade, lättsinnige och godtrogne, men talangfulle Edvard Deen, som genom en dålig uppfostran, dåliga vänner och dito sällskaper blifvit försatt i det största armod, utan att ega något annat att lefva af än det han kan skrifva sig till, hvilket icke räcker att betala de skulder han måste göra för att existera.”

Han är talangfull och arbetar nu hårt för att bli fri från sina skulder. Dessa egenskaper utmärker också Eva. Hon har arbetat hårt, varit talangfull och också blivit framgångsrik. Även hon har haft dåliga rådgivare och förebilder. Särskilt märkbar var mostern, som uppmanade henne att söka lyckan som prostituerad. Eva sökte och fick hjälp av en man. Nu söker Deen hjälp och får hjälp av en kvinna. Men förhållandet kompliceras av att han söker hjälp av den kvinna han förfört. Intressant är att här finns utkastet till intrigen i Marie Sophie Schwartz mest kända roman, hennes stora succé *Mannen af börd och qvinnan af folket* (1858). Även där blir kvinnan förförd, mannen överger henne och blir sedan ekonomiskt svag. Kvinnan arbetar hårt, blir ekonomiskt stark och förför mannen.

Intressant blir då att fråga sig om detta ska ses som hämnd eller som en kvinnlig svaghet – att vara beroende av en man, den man som förfört henne. Som i *Mannen af börd och qvinnan af folket* ger kvinnan mannen sin rikedom och sin kärlek. Eva räddar Deen från konkurs, och han är som mannen i *Mannen af börd och qvinnan af folket* först för stolt för att underkasta sig en kvinna och säger: ”O, öde, öde, du har grymt straffat mig!” Han arbetar hårdare och hårdare för att klara sig själv och blir sjuk. I yrsel ser han hur han blir hämtad och flyttad. När han vaknar har han flyttats från sin ”eländiga boning i ett vackert, ljusst och väl möbleradt rum.” Eva framställs alltså, liksom den kvinnliga huvudpersonen Stephana i *Mannen af*

börd och qvinnan af folket, som den i allt starkare. Förklaringen är: ”Aderton år hade icke förmått göra henne kall för honom, som hon en gång älskat; och den förmögenhet, hon genom ihärdigt arbete och sträng sparsamhet samlat, hade icke förqvåft kvinnans hängifvenhet i hennes bröst.” Och mannen böjer sig för hennes vilja.

Här understryks alltså kvinnans känslor och hennes känslighet – hennes akilleshäl – ett tema vilket som nämnts sedan utvecklas i *Mannen af börd och qvinnan af folket*. Men intressant är hur denna berättelse avslutas:

Den *myndige mannen* hade ruinerat sig. Den *omyndiga qvinnan* hade genom egen omtanke och flit blifvit rik. Medvetandet att han hade en kvinnas arbete att tacka för hvad han nu egde blef en bitter lexa för Edvard och en tygel, som afhöll honom från att förslösa hvad hon med möda samlat och af kärlek gaf.

Skillnaden mellan vem som agerat ”myndigt” och vem som agerat ”omyndigt”, vem som i verkligheten är myndig och vem som är omyndig blir tydlig. Ironin i att mannen skulle vara bättre än kvinnan och alltså förtjäna att vara myndig förstärks. Därtill kommer att i praktiken var mannen den som fortfarande 1857 bestämde över alla tillgångar i äktenskapet. Det stod honom fritt att göra vad han ville med dem. Detta tema kommer Marie Sophie Schwartz att diskutera i en annan av sina populära romaner, *En fåfäng mans hustru*, där mannen förslösar hustruns pengar.

I denna berättelse kan man alltså se hur en kärlekshistoria läggs in för att exemplifiera mannens och kvinnans olika förutsättningar att ta sig fram i samhället, vilka rättigheter de hade och hur befogade eller obefogade dessa rättigheter var.

Fabrikör Carron och hans döttrar

Den 12 september 1857 publicerades den fjärde och avslutande berättelsen om kvinnan som näringsidkare. Den har titeln ”Fabrikör Carron och hans döttrar. Berättelse ur verkligheten”. I de tre föregående historierna har intresset fokuserats på en kvinnas väg mot slutmålet – att bli en framgångsrik näringsidkare. Här fokuseras intresset på fyra systrar. I de tre föregående berättelserna var det den kvinnliga huvudpersonen själv som sökte upp en manlig hjälpare som kunde ge henne möjlighet till utbildning. I denna novell är perspektivet annorlunda. Här är det en klok far som inser att hans

döttrar måste lära sig ett yrke för att kunna försörja sig när han inte längre kan göra det. ”– Ett sorgligt öde att ha döttrar! sade Carron till sig sjelf; de kunna i bästa fall bli guvernanter, men äfven om de passa dertill, hvilket ej är så säkert, så förblifva de i en beroende ställning för hela deras lif. Men hvarföre skulle jag icke kunna uppfostra flickorna som om de vore gossar? Hvarföre icke låta lära dem ett yrke, lära dem att de, liksom vi, fått förnuft och två arbetsföra händer?”

Här uttrycks alltså de föregående och denna berättelses projekt av en man, en samhällets stöttepelare. Han gör sig till talesman för en likhetsfeminism som står i skarp kontrast till särartsfeminismen, formulerad i den komplementära könsrollsideologi som genomsyrade tiden. I och med att en man här gör sig till talesman för ett alternativt sätt att se på mannens och kvinnans uppgifter får denna åsikt en särskild tyngd. Men kvinnorna, här fabrikör Carrons döttrar och hustru, är inte förespråkare för några ändringar i traditionella könsrollsmönster. Vi läser:

Fabrikör Carron frågade då sina döttrar, om de ej skulle vara hågade att lära sig något yrke, istället för att hålla på med flera språk som de ändå aldrig skulle hinna att blifva riktigt hemma uti, eller musik, som de saknade anlag för. Vid detta förslag stirrade modren och döttrarna på honom, liksom de fruktat att han mistat förståndet.

”Hvad i Guds namn säger du!” utropade frun förskräckt.

”Pappa kan väl aldrig mena allvarsamt,” utlät sig den äldsta dottern, en vacker flicka på sjutton år, ”pappa kan omöjligt vilja att vi flickor skola befatta oss med simpla handverk, passande för grofva karlhänder?”

Carron sökte väl att för döttrar och hustru göra begripligt att han endast afsåge flickornas framtida väl; men om han talat arabiska, hade de icke haft svårare att begripa honom än fallet nu var. Modren gret och förklarade att om ej döttrarna finge lära sig främmande språk, spela, sjunga, rita och dansa, så skulle hon sörja sig till döds och betrakta sin man såsom den onaturligaste far. De båda äldsta flickorna greto äfven, liksom det varit frågan om någon stor ohjelpig olycka, och den ena sade att om fadren så djupt ville *förmedra* dem, så skulle de aldrig kunna bli gifta, ty hvem ville väl gifta sig med en sådan der handtverkar-qvinna, hvilken trampade all qvinnlighet under fötterna.

Kvinnorna får alltså vara förespråkare för den traditionella komplementära könsrollsideologins tankar medan mannen är förespråkare för ett alternativt synsätt. Kvinnorna ser utbildning som ett straff som fadern utmäter för dem. I deras reaktion tydliggörs dessutom den traditionella kvinnorollens främsta mål – att bli gift.

Faderns framtidsvision blir alltså mycket kallsinnigt bemött; berättelsens projekt avslås av de fyra döttrarna. Vi läser: ”Carron lemnade i vredesmod rummet. Modren omfamnade sina stackars barn och utgjöt sig i en bitter klagan öfver de fria och opassande åsikter fadren yttrat”.

Här infinner sig en komplex situation i lydnadshänseende. Enligt traditionen skulle kvinnan i allt lyda sin man. Här väljer alltså kvinnorna inledningsvis att ta avstånd från mannens åsikter – åsikter som är kvinnoemancipatoriska. Men inte alla kvinnorna i familjen väljer moderns sida. De två yngsta kvinnorna tänker om och lyder fadern. Familjen delas alltså, och fadern och de två yngsta döttrarna fungerar som hjälpare medan modern och de två äldsta döttrarna fungerar som motståndare till berättelsens projekt. Att så sker förklaras med att de två yngsta döttrarna ”ännu icke hunnit insupa de dumma fördomar, som äro så hinderliga vid hvarje förbättring i qvinnans samhällsställning.”

De två yngsta döttrarna blir förebildliga exempel. Trots motstånd utbildar de sig till bokhållare och bildhuggare. De möter samma omgivningens förakt som madame Åkerberg då hon var urmakargesäll:

– Sedan de små flickorna, i trots af modrens afsky och systrarnas hån, egnat sig åt en ren praktisk undervisning, hvilken likväl icke undanträngde en allmän bildning, blefvo de behandlade med köld, ja nästan med förakt både inom och utom familjen. Man kallade dem på spe för ”pojkarne” och frågade om de ej äfven skulle lära sig röka, hoppa hage, spela kronvägg m.m? Alla deras barndomsvänner undveko dem, emedan mödrarna ansågo Anna och Märtha såsom farligt sällskap för deras fina känsliga flickor.

Men liksom madame Åkerberg fullföljer de sina planer, och Anna blir faderns bokhållare medan Märtha alltså blir bildhuggare. Allt ställs på sin spets då fadern gör en stor förlust. Nu måste även de äldre döttrarna försörja sig själva. Men de nekar och förebrår fadern att han inte kan försörja dem, och under ”yttre och inre motgångar dog Carron och lemnade efter sig den skuldsatta fabriken och inga tillgångar”.

Intressant blir att se om berättelsens projekt också dött. Det visar sig att fadern gjort Anna myndig vid 21 års ålder och hon övertar hans rörelse och gör den skuldfri. I ”En myndig man och en omyndig kvinna” fungerade Eva Oldéns moster inte som en god förebild för henne utan uppmanade henne att söka lyckan genom en man. Eva föll för den första frestelsen, förföraren, men inte för den andra, då hon vägrade att bli prostituerad. I beskrivningen av de äldre syst-rarna finns intressanta paralleller. De har sin mor som förebild då de har följt hennes råd och inte utbildat sig för något yrke som gör dem självförsörjande. Då återstår för dem att, eftersom de tillhör en högre samhällsklass än Eva Oldén gjorde, bli sällskapsdamer eller guvernanter. För Eva var hennes möjlighet till försörjning att bli söm-merska. För alla kvinnorna återstår dock en gemensam sista möjlig-het – att bli prostituerad. Eva Oldén sökte upp en boktryckare och utbildade sig. Intressant blir att se hur de två äldsta döttrarna Carron väljer. Om den äldsta dottern Marie läser vi att hon försjönk

uti ett verkligt svårmod, då hon oupphörligt för sig själv uppre-pade: ”Hela mitt verksamaste lif skall jag förnöta såsom guver-nant, och sedan på ålderdomen stå fattig och hjälplös!” –

Den beroende ställningen blef pinsam och den otacksamma sysselsättningen att plugga kunskaper i andras barn, en verklig börda för henne; ty mödan och arbetet lofvade henne icke något eget hem för framtiden, utan endast den bedröfliga utsigten att byta om beroende från den ena till den andra. Resultatet af dessa betraktelser blef att Marie till hvad pris som helst ville blifva gift. Det lyckades henne att få en friare, nemligen inspektorn hos den familj der hon var guvernant. Karlen var rå, var ful och icke mera ung; men han hade ärft en liten egendom och skulle nu lemna sin inspektorsplats för att tillträda arfvet. Några månader derefter var Marie fru Adde.

Enligt den komplementära könsrollsideologin har Marie alltså nått sitt mål att bli maka. Men förutsättningarna för ett lyckligt äkten-skap beskrivs som små. Den andra systemen väljer den sista utvägen för kvinnan – hon blir prostituerad:

Ida, den andra af syst-rarna, fick ännu mera känna hela tyngden af att bero utaf andra, emedan hon var hos slägtingar. Vacker och behagsjuk, för stolt att konditionera hos andra, samt med sinnet öppet för smickrets och förförelsens gift, lemnade hon snart sina

släktningars hus, för att i ett dåraktigt slöseri och en maklig välfärd glömma att hon trampade heder och aktning för sig sjelf under fötterna.

De kvinnor som var förespråkare för den komplementära könsrollsideologin och motståndare till berättelsens projekt och dessutom opponerade sig mot faderns ord har det alltså gått illa för. Som kontraster framstår då de två yngre systrarna som lydde fadern. Särskilt tydligt är det i beskrivningen av bildhuggaren Märtha som också möter kärleken. Tack vare att hon, liksom mannen, kan försörja sig själv, kan de gifta sig. Hon

idog och flitig som en myra, hade genom sin arbetsamhet, flärdlöshet och sitt älskliga väsende, gjort sig aktad och omtyckt af alla, isynnerhet af en ung jurist som äfven hade vunnit hennes hjerta. Båda, utan all annan förmögenhet än den ömsesidiga kärlek de hyste för hvarandra, hade, under vanliga förhållanden, måst försäka sällheten af en förening, till dess åren lagt sin snö på känslans glöd och föreningen dem emellan blifvit en hederssak, istället för en af hjertats varmaste önsknings. Nu åter hade de hvar på sitt håll tillräckligt stora inkomster för att föda sig på och behöfde icke vänta att lyckan skulle gynna dem, utan sammanknöto derföre sina öden, och det gemensamma arbetet välsignade förbundet.

Här möter vi alltså ett nytt – för sin tid mycket kontroversiellt – förebildligt kvinnligt exempel, självförsörjande och lyckligt gift. Och detta har hon blivit tack vare att hon utbildat sig och lyckats i ett traditionellt manligt yrke, bildhuggarens. När hon får familj får omsorgen om den komma i första hand, men hon försakar därför inte helt sitt yrke: ”då hon har en ledig stund, sysselsätter hon sig ändå dermed sägande; ’ingen vet hvad som kan hända, den dag kan måhända randas då jag kunde behöfva återtaga mitt yrke och då är det godt att icke ha legat af sig.’”

Detta helt nya och förebildliga kvinnliga exempel, berättelsens projekt personifierat, kontrasteras med de äldsta systrarna där ”Marie befann sig med en skara af barn i verklig fattigdom, ett mål för mannens misshandlingar och förakt, emedan han ansåg henne för enda orsaken till hans ruin”, och Ida hade ”förlorat sin skönhet och dref nu omkring på Stockholms gator fattig och föraktad [...]”. För att göra berättelsen trovärdig förankras den i den avslutande beskrivningen av den förebildliga dottern Anna.

Så blef Anna sina systrars stöd och räddning från elände. Hon lefver ännu att med verksam hand drifva sin fabrik. Visserligen en gammal mamsell; men icke en af dem som äro ett föremål för åtlöje, utan en glad, verksam och intellektuelt öfverlägsen qvinnna, hvilken åtnjuter allmän aktning och som aldrig haft tid att gräma sig öfver att hon förblifvit ogift, eller att afundas dem som blifvit gifta. Hon är lycklig och nöjd med sin lott och det gagn hon genom sin verksamhet kunnat göra.

I denna berättelse har vi alltså sett hur ett okonventionellt perspektiv använts, då mannen fått bli förespråkare för kvinnoemancipation och likhetsfeminism och kvinnan för traditionell könsrollsideologi och särartsfeminism. Av de fyra döttrarna gick det väl för de två som lydde fadern, medan de två som lydde modern fick ett liv i förnedring. Här leks det uppenbarligen med traditionella positioner. Berättaren avslutar sina fyra berättelser i *Illustrerad Tidning* om kvinnan som näringsidkare genom att visa att han är åsiktskollega till fadern:

Huru lycklig vore jag icke, om dessa små teckningar ur verkligheten förmådde väcka föräldrars tankar på att det vore långt fördelaktigare om de lärde sina döttrar något rent praktiskt yrke, än alla dessa för lifvet nästan värdelösa talanger de nu öfva, alldeles som då man lär apor en hop konster.

Som i ett traditionellt retoriskt tal avslutas berättelserna med en känslofull *peroratio* som repeterar budskapet som drivits – kvinnor är lämpliga som näringsidkare, kvinnor är människor, inga apor.

I dessa fyra berättelser som publicerades i *Illustrerad Tidning* redan 1857, alltså 16 år innan Föreningen för gift kvinnas äganderätt grundas, kan vi se hur budskapet att kvinnan är lämplig som näringsidkare drivs. I de fyra berättelserna används olika perspektiv för att argumentera för riktigheten och rimligheten i budskapet. Vi får möta en kvinnlig urmakare, en kvinnlig färgare, en kvinnlig boktryckare, en kvinnlig bokhållare och en kvinnlig bildhuggare vilka framställs som förebildliga kvinnliga exempel. Dessutom får vi möta två avskräckande kvinnoexempel i fabrikörr Carrons två äldsta döttrar. Särskilt intressant är att Marie Sophie Schwartz skildrar de olika yrken som de kvinnliga huvudpersonerna ägnar sig åt och deras väg dit. Det är ett drag som 1880-talets svenska kvinnliga författarinnor inte skulle komma att vidareutveckla. Eva Heggestad skriver:

Ett typiskt drag är också, paradoxalt nog, frånvaron av yrkes- och arbetskildring. Trots att en rad kvinnliga yrkesutövare passerar revy som telefonister, telegrafister, lärarinnor, sömmerskor och bodbiträden är det sällan som själva yrket eller yrkesrollen tilldrar sig författarnas intresse.⁹

Diskussionen om kvinnans olika roller – som familjeförsörjare och maka, mor, uppfostrarinna och husförestånderska – som fokuserades i Almqvists roman *Det går an* har vidareförts i Marie Sophie Schwartz berättelser liksom den diskussion om kvinnans myndighet och rätt till sin förmögenhet som fokuserades i Fredrika Bremers roman *Hertha*. Marie Sophie Schwartz berättelser om kvinnan som näringsidkare och hantverkare var inlägg i 1800-talets debatt om kvinnofrågan, inlägg som påverkade kvinnorörelsen, så att den 1873 skulle organiseras i Föreningen för gift kvinnas äganderätt i syfte att driva frågan om ägandeförhållandet mellan makar och kvinnans myndighet.

EN POPULÄRRÖMAN FRÅN 1850-TALET
Mannen af börd och qvinnan af folket

SCHWARTZ VAR EN FÖRFATTARE som hade ett bestämt syfte med sina verk.¹ De skulle förmedla en tydlig moral. I romanen *Mannen af börd och qvinnan af folket* (1858) märks denna tendens genast när man öppnar romanens pärm och där möts av följande prolog:

Det gifves människor, som genom stränga försakelser, ihärdigt arbete och en aldrig hvilande verkamhet, lyckats att ifrån fattigdom och en ringa samhällsställning, svinga sig upp till förmögenhet och oberoende. Andra åter, som äro födda till rang och rikedom, men genom slöseri, utsväfningar och lättsinnighet förstört hvad de en gång egt och sålunda ifrån sjelfständighet störtat sig i ett fullkomligt slaveri under ekonomiska förhållanden. Omkring personer utgångna från dessa båda ytterligheter är det som vår berättelse kommer att vända sig.

Hvilken af de båda klasserna som utgör den egentligt aktningvärda är för hvarje tänkande varelse lätt att finna, och likväl är vår upplysta tid så föga upphöjd över bördsfördomarna, att om slösaren, vällustingen eger ett gammalt adligt namn, öfver hvars signatur han bär en grefflig krona, bugar man sig djupt för den anborne oduglingen, och den rike grossören tvekar icke att skänka honom sin enda dotter och all sin förmögenhet att förstöra, blott för att blifva beslägtad med de förnäma familjerna; – men samma far som för en föraktlig fåfänga uppoffrar sin dotter, skulle tvärt afslå ett frieri af den arbetsamme och idoge mannen som ifrån *intet* svingat sig upp till sjelfständighet. – Och hvarföre? – Derföre att vällustingens titel smeker hans högmod och till-

fredsställer hans ärelystnad, då deremot uppkomlingens anspråkslösa namn ljuder så simpelt, att icke en gång en rättskafens karakter, en redbar vandel *etc.* förmå uppväga det plebejiska Pehrson, Svenson o.d. – Detta förhållande har haft mycket ondt med sig; ty det har framkallat just denna jagt efter relationer med adeln och de som ega något anseende, hvilken utmärker den rikare borgarklassen, som tro sig icke ega något egentligt värde förr än de fått förena sin förmögenhet med något namn som klingar. Denna förvända fåfänga har ledt till så många missbruk att det vore önskligt att den en gång lemnade rum för en förnuftig uppskattning af det verkligt aktningvärda; men tyvärr är den så inrotad att den säkert ännu under flera mansåldrar skall fortleva. (s. 3)

Så börjar alltså den roman som kom att bli en av 1800-talets mest populära. Prologen ger också författarens grundbudskap i ett nötskal. Det är en felaktig fördom att tro att adelskap automatiskt inbegriper ett ”själens adelskap”. Romanens grundkonflikt kommer alltså att kretsa runt vad som egentligen skiljer borgaren och adelsmannen. Vad är sant adelskap? Är det moraliskt eller ärvt adelskap, går dessa att förena? Kan den ofrälse mannen och kvinnan svinga sig upp till sant moraliskt adelskap genom bildning och arbete? Schwartz tes är att detta är möjligt, och hon vill genom sin roman visa läsaren *hur* det kan ske.

Detta är också det grundläggande budskapet i hela hennes stora romanproduktion – att människan genom träget arbete och bildning kan bli en bättre människa, ett budskap som med små variationer i stort sett förblir sig likt. Men är då hennes romaner idag stendöda? Eller går de fortfarande att läsa med behållning?

För att besvara denna fråga läste jag under en sommar en stor del av Schwartz samlade produktion och fann, till min förvåning, att den fortfarande är läsbar. Romanerna för tankarna till dagens populärlitteratur och såpoperor på TV, men det finns spänning kvar i texterna trots att romanerna är över 100 år gamla. Man hoppar visserligen gärna över alltför långa utredande avsnitt som handlar om börd då dessa förlorat sin sprängkraft. För dagens läsare är det inte så revolutionerande att en självlärd man är så god som en baron som det var för 1800-talets läsare. Men det är intressant att de moraliska grundvärderingar som ligger till grund för romanbygget här öppet redovisas, diskuteras och genom fiktionen exemplifieras – något som sällan sker i dagens populärlitteratur riktad till kvinnor. Men hur

kan det då komma sig att romanerna fortfarande är spännande? Finns det ett gemensamt mönster för romantiska populärberättelser skrivna för kvinnor som garanterar spänning?

Grundmönster

Enligt Janice A. Radway i *Reading the Romance* består dagens romantiska populärberättelse skriven för kvinnor ytterst av att hjältinnans sociala identitet blir ifrågasatt,² hon blir förälskad – en förälskelse som måste övervinna många hinder – och hennes sociala identitet ska i slutet av romanen återställas. Låt oss nu se hur detta schema passar in på *Mannen af börd och qvinnan af folket*. Först ett kort referat av handlingen.

Kapten Mårtenson är när romanen börjar en man som genom egen förmåga och träget arbete skapat sig en förmögenhet. Han har t.o.m. köpt egendomen Ljungstafors som tidigare varit i den adliga ätten Romarhjertas ägo. I en tillbakablick får läsaren veta att kapten Mårtenson som ung gifte sig med en lika arbetsam flicka som han själv och de fick dottern Elin. Efter några år av lycka dör modern. Elin och fadern bor ensamma och Elin avgudar sin far. I den adliga grannfamiljen Romarhjerta har en ung vacker guvernant blivit anställd – Zelma. Kapten Mårtenson drabbas för första gången i sitt liv av den stora passionen, för första gången i hans liv styr inte förnuftet honom och han gifter sig med Zelma. Men den unga Zelma älskar inte sin man. Hon blir istället förälskad i den unge greve Herman Romarhjerta som uppvaktar henne – allt under makens svartsjuka övervakning. Dottern Elin ställs helt åt sidan.

Hon skickas bort på pension och får komma hem endast för att vara förkläde åt styvmamman när denna reser bort med Herman Romarhjerta. Fadern misstänker sin hustru för otrohet och tar sin dotter till förtrogen. Han säger att om han ertappar styvmodern med greven ska han först skjuta hustrun och sedan sig själv. Elin lyckas i sista stund avvärja ett möte mellan styvmodern och Herman. Hon går själv till mötet. Där överraskas hon av fadern som beskyl-ler henne för att vara lättsinnig. För att rädda styvmodern, fadern och Herman, som hon i hemlighet älskar, erkänner Elin att hon och Herman är ett par. Fadern tvingar Herman att gifta sig med Elin. Så snart vigseln mellan skutskeppare Mårtensons Elin och greve Herman Romarhjerta ägt rum lämnar Herman sin unga brud. Det går hans ära förnär att behöva fullborda äktenskapet. Han kunde ge sitt namn åt Elin som upprättelse, då han därmed räddade Zelma,

men hans stolthet förbjuder honom att göra mer. Eller är det hans stolthet? Är det kanske istället hans bördsstolta mor som ligger bakom intrigspelet? Nog om det.

Berättelsen gör ett uppehåll på ett tiotal år. Läsaren möter återigen Herman Romarhjerta – nu inte lika stolt och dessutom fattig. Han har tvingats att sälja sin släktgård Kungsborg till en mystisk fru Stephana Stephenson från Amerika. Men vem är denna fru Stephenson och varför är hon så intresserad av Herman Romarhjerta? Som den skarpsinnige läsaren redan förstått är fru Stephenson naturligtvis ingen annan än den oansenliga Elin Mårtenson som blivit en skön, självständig och rik kvinna. Hon vill på sitt sätt få upprättelse för tidigare oföretter.

Vill Elin hämnas? Nej, så skarp är inte Schwartz. Stephanas/Elins roll i romanen är att uppfostra Herman Romarhjerta och få honom att inse vad som faktiskt skiljer falskt adelskap från äkta. Vad innefattar då äkta adelskap enligt författarinnan? För henne är det likställt med att i varje situation omfatta den kristna läran, att alltid följa pliktens röst före känslans och att arbeta. Både män och kvinnor bör, enligt henne, arbeta inom sina respektive fält.

Men den till synes enkla grundintrigen förefaller inte så enkel vid själva läsningen av romanen. Schwartz använder sig av en mängd spänningsskapande grepp för att leka kurragömma med läsaren. Ligger den av Janice A. Radway givna grundmodellen för aktuell populärlitteratur för kvinnor i botten? Radway har specificerat sin modell i tretton punkter. Låt oss pröva dessa en efter en för att se om de ligger till grund även för en över hundra år gammal populärroman.

Punkt ett är med Radways ord: "The heroine's social identity is thrown into question".³ I *Mannen af börd och qvinnan af folket* är detta själva utgångspunkten för berättelsen. Elin Mårtensons hela liv råkar i fullständigt kaos när modern dör, fadern gifter om sig och inte längre har någon tid eller intresse för sin dotter. Hon blir dessutom förrådd av sin styvmor och försmädd av sin ungdomskärlek. Det mest iögonenfallande beviset på att hennes identitet ifrågasätts och hennes värld slås i spillror är att brudgummen direkt efter vigseln lämnar henne. När mannen förskjutit henne gör även fadern så. Han menar nämligen att detta är det yttersta beviset på hennes skuld. Elin blir sinnessvag och måste vårdas av en avlägsen släkting.

Punkt två i den romantiska populära berättelsen är enligt Radway att "the heroine reacts antagonistically towards an aristocratic man".⁴ Och visst reagerar Elin fientligt gentemot Herman Romarhjerta – åtminstone på ytan. En del av spänningen i romanen ligger gömd i det

faktum att hennes reaktioner pendlar mellan yta och djup. Men här är det viktigt att skilja på själva adelskapet och på mannen och hur dessa storheter relaterar till varandra. Stephana Stephenson, som den vuxna Elin kallar sig, reagerar mot adelsmannen Herman, men är fortfarande förälskad i mannen Herman.

I den scen där Herman Romarhjerta för första gången återser Elin aktualiseras Radways punkter tre, fyra och fem:

- 3 The aristocratic male responds ambiguously to the heroine.
- 4 The heroine interprets the hero's behaviour as evidence of a purely sexual interest in her.
- 5 The heroine responds to the hero's behaviour with anger or coldness.⁵

Elin är nu Mrs Stephenson, officiellt en änka från Amerika. För att återupprätta kontakten med Herman har hon skickat tillbaka de släkttavlor som ingick i köpet av Kungsborg – bilder som hon menar är henne förhatliga. Likaledes har hon skickat tillbaka den romarhjertska vapenskölden som enligt henne i ett brev till Herman ”icke kan egas af en ofrälse, [...] ett barn af den republikanska republiken [...]” (s. 52). Detta för att väcka Hermans nyfikenhet, få honom intresserad av henne och inte minst utmana hans stolthet. Efter en rad missförstånd, som inför läsaren ställer Herman i en lustig dager, möter Herman den mystiska änkan. Schwartz beskriver hans reaktion när han ser Stephana på följande sätt:

Grefven såg litet generad ut. Han hade kommit till Kungsborg med den föreställningen, att der träffa en gammal ful, öfver sina rikedomar högmodig enka, på hvilken han ämnade inverka genom sin stolthet, och nu hade han framför sig en ung skön förtjusande qvinna, som med sin enkla värdighet imponerade på honom. Han kände att han alldeles kommit ur sin rol; ty att säga en gumma en hop stolta ord, det hade gått ganska lätt, men att komma fram dermed till en varelse, som egde förmågan att både blända och beherrska, det föreföll lite svårare. (s. 63)

Hermans förstånd säger honom att han borde reagera med ett högmodigt avståndstagande från denna okända kvinna som så tydligt visat att hon ser med förakt på det han mest högaktar – adelns naturliga överhöghet. Men som citatet ovan visar antyds redan här Hermans förtjusning i Stephana som ”verkade magiskt” på honom

och "liksom beherrskade honom". (s. 67) Herman blir intresserad av Stephana, vilket ju också var meningen. Läsaren förstår att han t.o.m. blir svartsjuk på hennes manlige vän Jacobo:

När grefve Herman red från Kungsborg, om aftonen, voro hans tankar uteslutande sysselsatta med att söka utreda på hvad fot Jacobo egentligen stod till den unga enkan. Hon hade sjelf förklarar att de endast voro aflägsna släktingar, och ändå rådde emellan dem en förtrolighet, som Herman fann icke rätt förenlig med våra begrepp. Resultatet häraf blef, att han slutade med att känna sig helt förbittrad både mot Stephana och Jacobo. (s. 67)

Redan här antyds alltså Hermans förtjusning i Stephana men också hennes förhållande till Jacobo. Schwartz framställer Jacobo som en motbild till Herman, som den ideale moraliskt högstående mannen, som genom träget arbete och studier tagit sig fram till en självklart ledande position i alla sammanhang. För första gången i sitt liv känner sig Herman underlägsen en annan man.

Det låg något vidrigt i medvetandet att han, Herman Romarhjerta, vid sidan af denne Jacobo Lange, måste förefalla som en skolgosse bredvid en lärd man. Kanske för första gången i sitt lif öfvertänkte Herman att det gafs något mera som förtjenade aktning än ett gammalt sköldemärke och en hop multnade anor. Men i samma mån han inom sig, i sitt stolta hjerta, måste erkänna Jacobos öfverlägsenhet, erfor han en känsla af bitter ovilja emot honom. (s. 67)

Schwartz framställer Jacobo som Stephanas moraliska vägledare och ett föredöme för Herman. Genom att dessa båda män ställs mot varandra inleds en långsam och systematisk degradering av Herman. Schwartz kommenterar hans reaktion på följande sätt:

Det är ingenting som stolta menniskor hafva svårare att förlåta än att det gifves personer, hvilka äro dem öfverlägsna. Om det ändå funnits något i Jacobos sätt och person, som han kunnat anmärka på, hade Herman bestämdt känt sig mindre illa stämd; men till sina rika och ovanliga själsgåfvor hade nu Jacobo ett så fördelaktigt yttre, att han äfven härutinnan fullt ut kunde tåla en jämförelse med grefven. (s. 67)

I denna scen blir det också tydligt för läsaren att Stephana har en bestämd avsikt med sitt handlande. Hennes lugna yttre är en mask som hon tar av då hon blir ensam med Jacobo. När Herman gått, skriver Schwartz, var Stephana ”dödsblek; man kunde i hvarje ansigtsdrag läsa en pinsam själsspänning.” (s. 67) Här riktas läsarens uppmärksamhet åter på relationen Elin och Herman då Stephana säger:

Elin har också fått ett hjerta, Jacobo; och det dömde denne högmådige man till en evig död, i samma ögonblick han efter vigseln försköt henne. Han gjorde det omöjligt för henne att fästa sig vid honom, och det band, som fjettrade henne vid hans öde, förbjöd henne att fästa sig vid någon annan. Ah! när jag tänker på huru denne man uppfört sig, då känner jag ett oemotståndligt begär att hämnas. (s. 68)

Men får en kvinna hos Schwartz hämnas? Nej, i den värld hon beskriver ska dessa hämndkänslor undertryckas och omformas. Stephana kämpar hela tiden med att inte visa sina rätta känslor, varken sin kärlek till Herman eller sin avsky för hans mor. Hennes roll är att vara uppoffrande, att alltid löna ont med gott. Hur mycket hon än förödmjukas ska hon vända andra kinden till. Schwartz tes är att detta kommer att belönas i slutändan. Istället för att vara hämnare ska hon genom mildhet uppfostra dem som inte kan skilja på sant och falskt adelskap. För att Stephanas känslor inte ska ta överhand placeras alltså författarinnan in i Jacobo som förnuftets och måttlighetens språkrör. När det gäller förnuft och moral ska han vara ett föredöme för Herman. Det är ett typiskt berättartekniskt drag hos Schwartz att hon alltid bygger upp sina berättelser genom en motsatsteknik. Den goda motsvaras av den onda, den förnuftiga av den passionerade o.s.v. Detta schema gäller både hennes kvinnliga och manliga romangestalter. Naturligtvis vinner alltid de goda. I denna scen får Jacobo yttra repliken: ”Till att hämnas fordras icke stor själsstyrka; tvärtom, det är svaga själars enda ersättning för lidna oförrätter.” (s. 69) Men som antyds ovan finner ”Herman att det gafs något mera som förtjenade aktning än ett gammalt sköldemärke och en hop multnade anor.” (s. 67) Denna replik antyder att Herman nu är mogen för den uppfostran han ska utsättas för innan han, efter avklarade prövningar, får hjältinnan.

Läsaren får i denna scen också misstankar om att Stephana och Elin i själva verket är samma person, men dessa ifrågasätts genast då Schwartz låter Stephana skriva brev till Elin. Denna lek med läsarens

intresse av att få veta vem Stephana egentligen är fortsätter till romanens allra sista sidor.

Men huvudintresset koncentreras naturligtvis på relationen mellan Herman och Stephana. Ska han komma över sin ståndshögfärd? Enligt Radways punkt sex bör hjälten ”retaliate by punishing the heroine” efter det att hon reagerat med vrede eller köld emot honom.⁶ Denna punkt finns underförstått med genom hela romanintrigen. Den är en av grundförutsättningarna som gör att historien kan rulla på – att Herman en gång övergivit Elin. I denna roman är Herman heller inte i någon position att straffa Stephana annat än på det rent känslomässiga planet. Detta sker då han skriver till Elin, men läsaren blir förbryllad av att det är Stephana som alltid får alla brev som är ämnade åt Elin. Liksom i dagens kvinnliga populärroman framhävs det att det är den kvinnliga huvudpersonen som sitter inne med all verklig makt. Stephana är här för det första rik, hon är den enda som vet vad Herman egentligen har gjort och hon har dessutom medhjälpare i sin komplot mot Herman.

Moderns inflytande

Det ovannämnda grundmönstret i romanen kompliceras som nämnts av frågan om vem Stephana egentligen är. Dessutom förklarar och exemplifierar Schwartz för läsaren varför Herman Romarhjerta blivit så ståndshögfärdig.

Bakom Herman Romarhjerta låter Schwartz en kvinna stå som från tidig barndom påverkat honom med sina åsikter – hans mor. Schwartz låter Jacobo i ett samtal med den gamla grevinnan Romarhjerta säga: ”...det är ju modren, som i barnets själ uppväcker de första intrycken till godt och ondt, som ger näring åt våra anlag och sålunda bildar dem till hvad de en dag skola blifva.” På detta svarar grevinnan: ”Derföre är det maktpåliggande att en mor vet hvilka anlag hon bör anslå eller sätta i rörelse.” Stephana sammanfattar replikskiftet:

[...] hon bör först sjelf veta hvad som är godt och ondt. Detta är något, som högst få göra sig reda för, och följdén blir att de flesta mödrar i stället för att, såsom de önskade, uppodla en dygd, framkalla ett fel. Så t.ex. går det mycket lätt att förvandla en ädel stolthet till ett hjertlöst högmod; den sanna hederskänslan kan förvandlas till ytlig fåfänga, och begreppen om ära till ett förderfligt jagande efter att *synas vara* i stället för att verkligen vara. (s. 106)

Under berättelsens lopp läggs den ena pusselbiten till den andra, främst när det gäller Elins liv och de tiotal år hon varit borta. Men inflädade i denna retrospektiva historia ligger också två andra historier invävda, dels den om grevinnan Gunilla som blev förskjuten av den stolta grevliga familjen men även den gamla grevinnans egen historia, om hur och varför hon förskjutit sin egen dotter Elina. Naturligtvis har alla historierna till syfte att ur olika synvinklar belysa och befästa det underliggande moraliska budskapet.

Parallellen

Låt oss liksom romanen göra en utvikning och se hur den gamla grevinnans historia blir en parallellhistoria och en förstärkning till grundintrigen. Grevinnan Romarhjerta försvarar adelns privilegier av hela sitt hjärta. För henne är det ett svårt steg att behöva flytta från Kungsborg och att se en ofrälse bo där. En ännu större skymf är det för henne att hennes son arbetar som förvaltare – en greve som arbetar och dessutom för en ofrälse.

Furuhov, ett mindre gods dit hon och dottern Helfrid tagit sin tillflykt, brinner upp och hon måste som gäst bo på Kungsborg. Hon har lungshot och är döende. Schwartz placerar alltså henne och Stephana under samma tak. För läsaren avslöjas dessutom att det var grevinnan som var orsak till att Herman lämnade Elin direkt efter bröllopet. Ska då Stephana hämnas genom att slå mot den sjuka, utfattiga men lika ståndshögfärdiga grevinnan? Schwartz låter Stephana och Herman diskutera hur Stephana behandlar grevinnan. Stephana säger:

Jag kan ju önska att vinna grefvinnans aktning, eller besegra hennes fördomar, och genom mina handlingar tvinga henne att gifva rättvisa åt det goda hvar helst det finnes. (s. 176)

Herman svarar:

Visserligen. Det vore ett ädelt sätt att hämnas; men då skulle ni ha handlat öfverlagdt, och detta var icke fallet. Ert handlingssätt har sprungit ur hjertat, utan att ni hvarken beräknat effekten eller vinsten deraf, ty er ömhet var densamma, äfven under de dagar, då min mors lif sväfvade i en ögonblicklig fara. (s. 176)

Men stämmer Hermans iakttagelse? Läsaren vet att han har fel. Visserligen vakar Stephana över grevinnan med en ängels tålmod

och mildhet. Men hon förbereder samtidigt något annat, och här flätas historien om grevinnans förskjutna dotter Elina in.

Det väntas gäster till Kungsborg, Elin Romarhjerta och hennes beundrare lord Charter. Stephana är den enda som vet att Elin i själva verket är Elina, dvs. grevinnans förskjutna dotter som kommer för att försöka försonas med sin mor. Det övriga sällskapet tror att hon är Elin Romarhjerta, Hermans hustru. Men detta dubbelspel är så skickligt komponerat att läsaren många gånger undrar vem som egentligen är vem. Är Stephana kanske grevinnans förskjutna dotter? Eller är Elin och Stephana systrar?

Stephanas mål var att omvända grevinnan, att få henne att inse skillnaden mellan äkta och falskt adelskap. Hon lyckas också. Men inte av egen kraft. Genom att Stephana läser bibeln och predikar kristendomens kärleksbudskap vid grevinnans sjuksäng inser grevinnan att hon trott på en idé som saknar substans – den om adelns överhöghet. I sista stund försonas även mor och dotter. Invävt i Schwartz moraliska budskap ligger en kristen rättvisa, där den gode alltid får en belöning medan den onde alltid straffas.

LÅT OSS NU ÅTERGÅ till Radways tretton punkter. Punkt sju är enligt Radway: ”The heroine and the hero are physically and/or emotionally separated.”⁷ När den som Herman tror är Elin Romarhjerta kommer på besök till Kungsborg reser Herman iväg under en längre tid. Men i avskedsstunden mellan honom och Stephana vibrerar det av undertryckta känslor.

Vid Hermans återkomst passar Radways punkt åtta, nio och tio som hand i handske:

- 8 The hero treats the heroine tenderly.
- 9 The heroine responds warmly to the hero's act of tenderness.
- 10 The heroine reinterprets the hero's ambiguous behaviour as the product of previous hurt.⁸

Trots att Herman älskar Stephana och hon älskar honom och att detta nu tydligt visas i romanen, ska han förena sig med sin hustru Elin och aldrig mer träffa Stephana. Detta lovar han, hur svårt det än kan vara, eftersom Stephana kräver det som ett yttersta bevis på att en ädel man alltid sätter förnuft och plikt framför egennytta och passion. Han är villig att göra det sedan han hört Stephanas rörande berättelse om hur Elin lidit. I och med detta beslut visar Herman att hans tidigare syn på adelns naturliga överhöghet varit

felaktig. Nu är han beredd att ta ett moraliskt ansvar för sina tidigare handlingar.

Detta är den största prövning Herman utsätts för, och då han även klarat den följer belöningen. Stephana förlåter hans tidigare överlägsna uppträdande mot Elin. Samtidigt avslöjar hon att det är hon som är Elin, och att den som låtsas vara Elin i själva verket är hans syster, Elina. Herman kan då återförenas med Stephana som överlycklig accepterar att vara hans maka. Detta stämmer väl överens med Radways avslutande punkter:

- 11 The hero proposes/openly declares his love for/demonstrates his unwavering commitment to the heroine with a supreme act of tenderness.
- 12 The heroine responds sexually and emotionally to the hero.
- 13 The heroine's identity is restored.⁹

Den sista punkten passar in i romanens slutscen. Då tydliggörs det faktum att Elins sociala identitet är återupprättad av att hon nu för första gången bär kläder i en annan färg än änkedräktens svarta. Elin/Stephana inträder i rummet:

Alla gjorde ett utrop af öfverraskning, så hänförande vacker var hon i den ljusgrå sidenrocken, ornerad med ljusröda band, och det mörka håret prydt av en ljusröd rosett. Ingen af dem som voro närvarande hade sett Stephana annat än i svart, utom Herman; men då han såg henne såsom Elin Mårtenson, var hon icke lik sig, sådan hon nu såg ut, hvarföre äfven han kunde sägas icke heller hafva sett henne annorlunda. Han gick henne till mötes, sägande, med strålande blick:

”Enkedräkten är aflagd.” (s. 285f.)

På denna replik svarar Stephana: ”Elins sorger äro utplånade av Stephanas sällhet.” (s. 286) Alla i romanvärlden har lärt sig sin läxa och blivit belönade efter förtjänst.

EFTERORD

UNDER NÅGRA ÅRS TID hade jag förmånen att med Gunlög Kolbe få dela mitt intresse för Marie Sophie Schwartz. Författarinnan är en anmoder inte så väldigt långt tillbaka i tiden, och som inbiten släktforskare har jag fascinerats av hennes person och leverne. Gunlögs intresse gällde författarinnan Marie Sophie Schwartz. Att hennes intresse för människan Marie Sophie Schwartz och dennas liv också var stort är därmed naturligt.

När jag i februari 1997 fick vetskap om att en doktorand Gunlög Kolbe vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, arbetade med en doktorsavhandling som delvis handlade om Marie Sophie Schwartz författarskap, ringde jag omgående upp och presenterade mig. Det var inte Gunlög som svarade (om jag minns rätt så satt hon den kvällen i sin skrivarlya och skrev på avhandlingen) men hennes dåvarande make sa att det nog skulle bli som en julklapp för henne att få kontakt med mig, en släktintresserad sentida ättling. Vem som blev begåvad med denna julklapp kan ju diskuteras, jag tror vi båda blev lika uppspelta – jag med mitt släkt- och personintresse och Gunlög med sin fascination inför denna starka och kompetenta kvinnliga författare och opinionsbildare. Under många telefonsamtal bytte vi tankar och jag fick glädjen att i kulissen följa Gunlögs arbete med doktorsavhandlingen fram till disputationen. Jag fick också äran att närvara vid disputation och efterföljande middag i oktober 2001.

Vår kontakt blev tätare sedan Gunlög disputerat. Hon beslutade att fortsätta sin forskning om Marie Sophie Schwartz författarskap. I telefonsamtal och brev pratade jag släkthistoria och levnadslopp, Gunlög litterära analyser och levnadslopp. Gunlög tolkade, tänkte,

utvecklade och skrev. Pusselbitar föll på plats och den från början bleka bilden av författarinnan växte sig allt färgstarkare. Under en period 2002–2003 hade jag möjlighet att göra något av det jag tycker bäst om, umgås med gamla handskrifter – jag renskrev brev från och till Marie Sophie Schwartz. Som bosatt i Stockholm har jag nära till de flesta arkiv där dessa brev förvaras. Jag renskrev och skickade – 3, 5, kanske 10 brev i taget åtföljda av någon kommentar, men kunde sällan låta bli att ringa lika ofta som jag e-postade – om inte Gunlög hann före. Vi fortsatte att prata länge och bolla uppslag, tankar och funderingar mellan oss. Till slut hade vi fått ihop närmare 1000 brev, dagboksanteckningar, hyllningsverser m.m. Så småningom beslutade vi oss för att under en vecka tillsammans lusläsa de närmare tusen breven från början till slut. Sommaren 2003 satte vi oss vid varsin kortända av det gamla slagbordet på min familjs sommarställe i Östergötland. Var och en med en dator framför sig innehållande alla brev och mellan oss mängder med papper samt en massa romaner och noveller. Vi reflekterade, kommenterade och bytte tankar. Det var en intensiv vecka och det var en sorts semester för oss båda.

Det jag lärde mig om Gunlög under våra samtal var hennes förmåga att se sådant som andra inte sett, upptäcka sådant som andra försummat. Gunlög lyfte fram styrkan hos Marie Sophie Schwartz, en författare som på ett vårdslöst sätt tilltygades under sin levnad, och för all del, även efter sin levnad. Gunlög såg klarögt hennes skärpa och hennes viljestyrka, hon smittades och relaterade själv till dem. Flera gånger påpekade Gunlög saker som jag inte själv haft förmågan att se, ibland hur vissa av Schwartz litterära verk inte alls var så dåliga som eftervärlden velat göra gällande, andra gånger till exempel hur författaren var en begåvad strateg och affärskvinna. Jag fick ändra den ensidiga bild av Marie Sophie Schwartz som jag insupit tidigare och börja omvärdera den. Detta var Gunlögs förtjänst. Jag hoppas att fler, nu när Gunlögs efterlämnade texter kommer samlade i bokform, kan dela denna erfarenhet med mig.

Kanske skulle framför allt ett fördjupat genusperspektiv på Marie Sophie Schwartz författarskap fortsätta Gunlögs forskargärning. När en sådan forskning växer fram kan den öppna nya dörrar till förståelsen av denna författare som med sämre ekonomiska förutsättningar än flera av sina samtida kvinnliga kollegor lyckades både försörja sig som yrkesförfattare och därtill föra politiska åsikter till torgs.

Arbetet med att redigera och sammanställa Gunlögs texter har genomgående varit ett lustfyllt arbete. Det är ett spännande material. Arbetet har också inneburit en fördjupad kontakt med Gunlög

och hennes tänkande. Under arbetets gång har det bildligen känts som att materialet har vuxit i våra, mina och Eva Liljas händer. Vi gläds därför särskilt åt denna möjlighet att få presentera Gunlögs forskning.

Stockholm 2012

Hans Hanner

NOTER

Noter Inledning

1. Kurt Aspelin, *Textens dimensioner* (Stockholm, 1975) s. 94–97, 103–106, 303.
2. Janice A. Radway, *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and Popular Literature* (Chapel Hill, 1984).
3. Gunnel Furuland, *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häftesserier i Sverige 1833–1851 från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier* (diss., Uppsala, 2007) bl.a. s. 61.

Noter kapitel 2

- 1 Inledning till föredrag vid Ledarskapsakademien/Kvinnor kan i Göteborg november 2003. Utg. anm.
- 2 Birger Schöldström, [artikel om Schwartz] i *Svenskt Biografiskt Lexikon* (N.F., bd IX, Stockholm, 1883) s. 403.
- 3 *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*. Red. Yvonne Leffler (Karlstad, 1993) s. 69–90. En del av artikeln finns här återgiven som kap. 11.
- 4 Gunlög Kolbe, *Om Konsten att Konstruera en Kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner* (*Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet*. 42 (diss., Göteborg, 2001).
- 5 August Strindberg, *Strindbergs brev*. Vol. VII. *Februari 1888-december 1889* (Stockholm, 1961) s. 95. Jfr även kap. 8.
- 6 August Strindberg, *Strindbergs brev*. Vol. XIII. *September 1898-december 1900* (Stockholm, 1972) s. 12.
- 7 August Strindberg, *Strindbergs brev*. Vol. XVI. *Maj 1907–12 juli 1908* (Stockholm, 1989) s. 21.
- 8 August Strindberg, *Tjänstekvinnans son*. D. II. (Nationalutg., bd 20, Stockholm, 1989) s. 288.

- 9 August Strindberg, *Giftas*. D. I. (Nationalutg., bd 16, Stockholm, 1982) s. 21.
- 10 Elin Wägner, *Nortullsligan. Elisabeths krönika* (Stockholm, 1908) s. 53.
- 11 Emil Norlander, *En Stockholmspojkes historia. Bilder ur stockholmslivet* (Stockholm, 1932) s. 13.
- 12 Johannes Scherr, *Allgemeine Geschichte der Literatur. Ein Handbuch*. Bd II, 3. Aufl. (Stuttgart, 1869) s. 359.
- 13 Tavlan hänger på Årsta slott i Fredrika Bremers bostad.
- 14 [Gustaf Thomée], ”Marie Sophie Schwartz” i *Svenska Familj-journalen* 1864, s. 37f. Biografin är tryckt anonymt, men är enligt brev från Marie Sophie Schwartz till Albert Bonnier 9.1.1878 skriven av Gustaf Thomée.
- 15 *Stockholm: Stadsarkivet*. Finska församlingen. Kyrkobok 1842–1855.
- 16 Birger Stolpe, ”Gustaf Magnus Schwartz. Hans liv till 1840” i *Personhistorisk tidskrift* 2002, s. 164.
- 17 *Ibid.*, s. 162.
- 18 Syftes- och problemformuleringarna är klippta ur Gunlög Kolbes ansökan till Vetenskapsrådet 2003, bilaga A. Dessa fem frågeställningar bestämmer vilka problem som sedan tas upp i kapitlet nedan. Utg. anm.

Noter kapitel 3

- 1 Hans Hanner har skrivit detta biografiska kapitel som en bakgrund till Gunlög Kolbes problematiserande framställning av delvis samma fakta. Schwartz är Hans Hanners farmors farmor och levnadsteckningen utgör ett led i en personhistorisk släktforskning. Se även artiklar av Birger Stolpe redovisade i litteraturförteckningen! Utg. anm.
- 2 Oscar Fredrik Strokirk, ”Örebrosläkten Broms” i *Kultur- och personhistoriska anteckningar*. Bd I (Örebro, 1915) s. 30.
- 3 *Uppsala: Landsarkivet*. Örebro församling söder, husförhörlängd 1816–1820.
- 4 Birger Stolpe, ”Marie Sophie Schwartz’ börd. En victoriansk släktgåta” i *Personhistorisk Tidskrift* 1965:3 (Stockholm, 1967) s. 56.
- 5 Fakta till levnadsteckning för Carolina Birath är hämtade ur *Göteborg: Landsarkivet*. Borås församling, födelsebok 1804–1849 samt *Uppsala: Landsarkivet*. Kvistbro, Edsberg, Örebro församlingars kyrkoarkiv. Se Litteraturförteckningen!
- 6 *Göteborg: Universitetsbiblioteket*. Marie Sophie Schwartz, brev till Herman Hofberg 10.12.1872.
- 7 [Gustaf Thomée], ”Marie Sophie Schwartz” i *Svenska Familj-journalen* (Halmstad, 1864) s. 37f. Biografin är tryckt anonymt, men är enligt brev från Marie Sophie Schwartz till Albert Bonnier 9.1.1878 (*Stockholm: Bonnierförlagens arkiv*) skriven av Gustaf Thomée. Birger Schöldström i *Svenskt Biografiskt Lexikon* (N.F., bd IX, Stockholm, 1883) s. 400–407; Josefina Wettergrund [pseud. Lea], ”Marie Sophie Schwartz” i *Idun. Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet*, 27.12.1889.
- 8 Wettergrund, 1889.
- 9 *Ibid.*

- 10 Ibid.
- 11 Schöldström, 1883, s. 401.
- 12 Thomée, s. 37.
- 13 Ibid.
- 14 Wilhelmine Karoline von Wobeser, *Elise eller Qvinnan i sin fullkomlighet*, övers. av H.A. Kullberg (Örebro, 1800, 1807, 1815). Denna roman var för Gunlög Kolbes forskning en central text. Se hennes uppsatser ”Elise eller Qvinnan i sin fullkomlighet” i *Edda* 1993:2 och ”Förordets spegelfunktion i den moraliska romanen Elise eller Qvinnan i sin fullkomlighet” i *Stilsymposiet i Göteborg 21–23 maj 1992* (Göteborg, 1994). Utg. anm.
- 15 Schöldström, 1883, s. 401.
- 16 Ibid.
- 17 *Stockholm: Stadsarkivet*. Finska församlingen, kyrkobok 1842–1855.
- 18 Birger Stolpe, ”Gustaf Magnus Schwartz. Hans liv till 1840” i *Personhistorisk tidskrift* 2002:2, s. 161ff.
- 19 ”Gustaf Magnus Schwartz” i *Svenskt konversationslexikon*. Bd III (Stockholm, 1848) s. 482.
- 20 O. Holmqvist, *Svenska gasteknikens historia*. Bd I (Stockholm, 1939) s. 61ff.
- 21 Stolpe, 2002, s. 151.
- 22 J.M. Crusenstolpe, ”Nekrolog över Gustaf Henrik [sic!] Schwartz” i *Svea folkkalender* 1859 (Stockholm, 1858) s. 157.
- 23 *Stockholm: Stadsarkivet*. Boupppteckning efter Gustaf Magnus Schwartz, 1858.
- 24 Stolpe, 2002, s. 160.
- 25 Stolpe, 2002, s. 163f.
- 26 *Göteborg: Universitetsbiblioteket*. Marie Sophie Schwartz, brev till Herman Hofberg 10.12.1872.
- 27 Thomée, s. 37.
- 28 Wettergrund, 1889.
- 29 *Göteborg: Universitetsbiblioteket*. Marie Sophie Schwartz, brev till Herman Hofberg 10.12.1872.
- 30 Gustaf Magnus Schwartz enligt Stolpe 2002, s. 159.
- 31 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Autografsamlingen. Marie Sophie Schwartz, brev till Herman Bjursten. Odaterat.
- 32 *Stockholm: Nordiska museets arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Johan August Hazelius, odaterat [hösten 1855].
- 33 Marie Sophie Schwartz [pseud. Emelie K-], ”Vilja är kunna”, i *Svenska Tidningen. Dagligt allehanda i Stockholm* 27.3–12.4.1855. Den utkom i bokform under författarinnans eget namn 1860.
- 34 Marie Sophie Schwartz [pseud. Emelie K***], ”Blad ur qvinnans lif”, i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 28.7–10.9.1855 samt 17.1.–25.2.1856. Den utkom i bokform under författarinnans eget namn 1859.
- 35 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Autografsamlingen. Marie Sophie Schwartz, brev till Herman Bjursten. Odaterat.
- 36 Schöldström, 1883, s. 402.

- 37 Marie Sophie Schwartz, [pseud. en gammal ungarl], ”Sändebref från landsorten till förfäktarinnorna af qvinnans sjelfständighet” i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 12.5.1857. Detta var första brevet i en brevdialog mellan de fingerade läsarna ”en gammal ungarl” och ”en gammal enka”. Se vidare kap. 9!
- 38 *Stockholm: Bonnierförlagens arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Adolf Bonnier, 25.9.1861.
- 39 Marie Sophie Schwartz, [pseud. ”***”], ”Qvinnan såsom näringsidkare. Berättelse”; ”En annan qvinna såsom näringsidkerska. Berättelse”; ”En myndig man och en omyndig qvinna. Berättelse ur verkligheten” och ”Fabrikör Carron och hans döttrar. Berättelse ur verkligheten” i *Illustrerad Tidning* 13.6, 11.7, 18.7 och 12.9.1857; [pseud. ”***” Förf. till uppfostringsskriften: ’Till Sveriges mödrar’ m. fl.”], ”En qvinna såsom handverkare” i *Aftonbladet* 16–23.10.1857.
- 40 Schöldström, 1883, s. 403.
- 41 Ibid.
- 42 *Stockholm: Bonnierförlagens arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Adolf Bonnier, 25.9.1861.
- 43 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Ep. S. 8a. F.A. Brockhaus, brev till Marie Sophie Schwartz 4.10.1861. Se även Carina Burman, *Bremer. En biografi* (Stockholm, 2001), s. 203–209 samt Monica Lauritzen, *En kvinnas röst. Emilie Flygare-Carléns liv och dikt* (Stockholm, 2007), s. 301f.
- 44 Carl Simon Warburg, i *Svensk Månadsskrift för fri forskning och allmän bildning*. Vol. 1 (Göteborg, 1864) s. 78.
- 45 Schöldström, 1883, s. 405.
- 46 S. [pseud.], [Rec. av Schwartz, *Positivspelarens son*] i *Post- och Inrikes Tidningar* 1.9.1863.
- 47 Se till exempel Schöldström, 1883, s. 404.
- 48 *Stockholm: Bonnierförlagens arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Albert Bonnier. Odaterat.
- 49 Thore Blanche: ”Ett besök hos Marie Sophie Schwartz” i *Stockholms Dagblad* 21.3.1886 samt i *Porträtter, intervjuer och skizzer* (Stockholm, 1889).
- 50 *Stockholm: Bonnierförlagens arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Adolf Bonnier, 25.9.1861.
- 51 Claes Lagergren, *Mitt livs minnen*. Bd I (Stockholm, 1922) s. 438f.
- 52 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Ep. S. 8a. Josefina Wettergrund [pseud. Lea], brev till Marie Sophie Schwartz. Odaterat.
- 53 Blanche.
- 54 Wettergrund, 1889.
- 55 Lagergren, s. 439.
- 56 Ibid., s. 441.
- 57 Fredrik Bernhard Cöster, *Historisk återblick i anledning af senast timade händelser uti Polen. Fem föreläsningar* (Norrköping, 1863).
- 58 Hans Herman Wilhelm Münnich, *Polska frihetskampen 1863. Öfversigt af de polska krigshändelserna, jämte en historisk inledning om Polens delning* (Stockholm, 1863).

- 59 Gurli Linder, *På den tiden. Några bilder från 1870-talets Stockholm* (Stockholm, 1924).
- 60 *Stockholm: Bonnierförlagens arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Albert Bonnier 10.2.1875.
- 61 Beatrice Zade, ”Konsten att åldras” i *Idun* 3.8.1940.
- 62 Blanche.
- 63 Blanche.
- 64 Privat ägo. Marie Sophie Schwartz, brev till Eugène Schwartz 22.6.1882.
- 65 Blanche.

Noter Kapitel 4

- 1 Kapitel 4 kommenterar några handskrifter och annat svårtillgängligt material som Hans Hanner funnit på Kungliga Biblioteket (Ep. S. 8a). Somliga dagboksfragment är skrivna med Schwartz egen handstil, annat med okänd handstil. Dessa källor belyser Schwartz liv och tankevärld. De bör relateras till den tillrättalagda biografi, som Schwartz brukade presentera sig med och som tidigast har kunnat dateras till 1864 i Gustaf Thomées anonyma artikel i *Svenska Familj-journalen* s. 37f. Se kap. 3, särskilt not 7. En kort sammanfattning av de tolv handskrivna bladen:
- A. 5 handskrivna dagboksfragment uppenbart av Marie Sophies egen hand, varav 4 är daterade, nämligen januari 1841; 3 1.1.1844; 2 2.1844 och 1 6.3.1844. Av dessa 5 dokument är 4 uppenbara dagboksfragment och skrivna i jagform, ett femte (3 1.1.1844) ej i jagform.
- B. 3 handskrivna dokument uppenbart av Marie Sophies egen hand. Odaterade, ej skrivna i jagform. De inleds med:
 ”Då man så ifrigt berömmar den en[a] människan ...”
 ”Om människan verkligen egde en *fri* och af sina böjelser oberoende *villja* [...]”
 ”Aldrig är människan mer farlig för sitt och andras lugn...”
- C. 3 handskrivna dokument där handstilen inte är uppenbart Marie Sophies men skulle kunna vara det, om de till exempel är skrivna i ett långsamt tempo för att vara extra stilrena. Dessa är också odaterade och ej skrivna i jagform. De inleds med:
 “[...] ty för en qvinna [...]”
 ”Endast mannen är *fri* [...]”
 ”Tankar, nedskrifvna af fru Trotzig”
- D. Ett dokument med tydligt annorlunda handstil, odaterat och med rubriken ”Utdrag ur en Tobaksphilosophi”. Utg. anm.
- 2 Carl Fredrik Ridderstad, *Frenologen. Fragmenter ur Stockholmslifvet* (Linköping, 1844).
- 3 Under arbetet med Marie Sophie Schwartz bibliografi, vilket har slutförts efter Gunlög Kolbes bortgång, har några tidningsartiklar på detta tema skrivna av Marie Sophie Schwartz kunnat identifieras. De har tryckts under hennes eget namn, anonymt eller under pseudonym. I *Post- och Inrikes Tidningar* infördes 2. och 3.12.1858 ”Betraktelser öfver qvinnans roll i lifvet.” av Marie Sophie Schwartz; 24.2.1860 trycktes i *Läsning i*

- Hemmet. När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning* anonymt artikeln ”Om opinionens tyranni mot kvinnan.”; 17.3.1860 följer i samma tidning, återigen anonymt ”Hvad är opinion? (Forts. af artikeln ’Om opinionens tyranni mot kvinnan.’)”; 24.3.1860 i samma tidning ”Också några ord om opinionen”, nu med pseudonymen ”Z.”; 16.6.1860 i samma tidning ”Olikheten mellan man och kvinna.” Artikeln är signerad ”Z-”. Se vidare bibliografin. Utg. amn.
- 4 Den retoriska strategin *miseratio* avser att framställa någon som svag för att därmed uppväcka välvilja.
 - 5 Se ovan not 1.
 - 6 Aimé Martin, *Familj-Mödrars uppfostran eller Menniskoslägtets förädling genom kvinnan* (Stockholm, 1841, 1843, 1850, 1861).
 - 7 Ibid. s. 331.
 - 8 Marie Sophie Schwartz [pseud.: ***], *Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppfostran. Efter D:r G. Schewes åsikter* (Stockholm, 1857).
 - 9 Marie Sophie Schwartz (1887–1952), dotter till sonen Eugène. Om inget annat anges är citaten i följande avsnitt ur Zades artikel. Utg. amn.
 - 10 Victor var, som nämnts, Marie Sophie Schwartz fosterson (sannolikt son till hennes fostersyster och Gustaf Magnus Schwartz).
 - 11 Josefina Wettergrund [pseud. Lea], ”Marie Sophie Schwartz” i *Svalan*. 6.6.1873; Wettergrund, Josefina [pseud. Lea], ”Marie Sophie Schwartz” i *Idun. Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet*, 27.12.1889.
 - 12 Mathilda Langlet, *Döttrar och mödrar. Några ord till vårt lands kvinnor* (Stockholm, 1885).

Noter Kapitel 5

- 1 Kapitel sammanfattar Birger Stolpes släktforskning om Gustaf Magnus Schwartz, vilken tryckts i ett par artiklar i *Personhistorisk tidskrift*. Se litteraturförteckningen! Gunlög Kolbes text ligger nära Stolpes, men tillför några problematiseringar. Vilken sorts manlighet företräder G.M. Schwartz? Hur kan förhållandena mellan könen ha sett ut under den här perioden? I romanerna utgör äktenskapsskildringarna ofta moraldiskussioner, medan verkligheten ter sig betydligt mustigare. Jämför även Hans Hanners levnadsteckning i kapitel 3! Utg. amn.
- 2 Philip Josefsson, ”En victoriansk släktgåta i Borås” i *Borås Tidning* 18.9.1966, Philip Josefsson, ”Asplyckan gömmer många minnen. Låg ’ofantligt afläget’ år 1820” i *Borås Tidning* 23.8.1966.
- 3 Birger Stolpe, ”Marie Sophie Schwartz’ börd. En victoriansk släktgåta” i *Personhistorisk tidskrift* 1965:3 (tr. 1967).
- 4 Birger Stolpe, ”Gustaf Magnus Schwartz. Hans liv till 1840” i *Personhistorisk tidskrift* 2002:2, s. 134.
- 5 Peter Schwartz enligt Stolpe, 2002, s. 137.
- 6 Harald Hornborg, ”Helsingforsiska öden. Några bidrag till stadens personhistoria” i *Vår stad. En bok om Helsingfors*. Red.: Yrjö Hirn ... (Helsingfors, 1947) s. 71.
- 7 Stolpe, 2002, s. 138.

- 8 Gustaf Magnus Schwartz enligt Stolpe, 2002, s. 138.
- 9 Ragnar Rosén, *Liber Scholae Helsinforsensis 1691–1865* (Helsingfors, 1936) s. 102.
- 10 Wilhelm Lagus, *Åbo akademis studentmatrikel*. D. II (Helsingfors, 1895) s. 397.
- 11 O. Holmqvist, *Svenska gasteknikens historia*. Bd I (Stockholm, 1939) s. 56.
- 12 Johan Axel Almquist, *Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637–1857. Administrativa och biografiska anteckningar* (Stockholm, 1909) s. 273.
- 13 Stolpe, 2002 s. 139.
- 14 Ibid.
- 15 Hausmann enligt Stolpe, 2002, s. 140f. Sannolikt är det Birger Stolpe som har översatt texten till svenska.
- 16 Ibid., s. 141f.
- 17 *Stockholm: Stadsarkivet*. Adolf Fredriks församling, kyrkböcker.
- 18 *Stockholm: Stadsarkivet*. Finska församlingen, kyrkböcker. Sonen Konstantin föddes och dog 1812.
- 19 *Stockholm: Kungliga biblioteket. Ep. E I:13*. Gustaf Magnus Schwartz, brev till Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz 6.11.1817.
- 20 Stolpe, 2002, s. 146.
- 21 Ibid., s. 151.
- 22 Ibid., s. 152.
- 23 Ibid., s. 153.
- 24 Pontus Henriques, *Skildringar ur Kungl. tekniska högskolans historia*. D. I (Stockholm, 1939).
- 25 Stolpe, 2002, s. 161.
- 26 Carl Fredrik Ridderstad, *Frenologen. Fragmenter ur Stockholmslifvet* (Linköping, 1844). Se även kap. 3!
- 27 Gustaf Magnus Schwartz enligt Stolpe 2002, s. 160.
- 28 Uppgifter om Gustaf Magnus Schwartz barn enligt *Stockholm: Stadsarkivet*. Finska församlingen, kyrkböcker. Dottern Theresia föddes 1826 och dog 1828.
- 29 Fahnehjelm enligt Stolpe, 2002, s. 164.
- 30 *Stockholm: Stadsarkivet*. Bouppteckning efter Gustaf Magnus Schwartz, 1858.
- 31 Jfr kap. 3!
- 32 Stolpe, 1967, s. 61.
- 33 [Gustaf Thomée], "Marie Sophie Schwartz" i *Svenska Familj-journalen* 1864 s. 37f.
- 34 *Anteckningar om svenska quinnor*, utg. av P.G. Berg & Wilhelmina Ståhlberg (Stockholm, 1864–66) s. 329.
- 35 Ibid.

Noter Kapitel 6

- 1 Gunlög Kolbe ville kartlägga Schwartz förhållande till Emelie Krook av flera skäl. Dels kommer vi här bakom den officiella berättelsen om

- Schwartz och möter henne som privatperson. Dels visar deras vänskap hur kvinnor kunde stödja varandra – praktiskt, ekonomiskt och emotionellt – under den här tiden då man inte ens var myndig. Dåtidens äktenskap inkluderade ett patriarkalt förtryck, medan vänskap mellan kvinnor kunde ge möjligheter till större jämlikhet. Kapitlet redogör också för Schwartz brevväxling med J.A. Hazelius och hennes ekonomi på marknivå under slutet av 1850-talet. Utg. anm.
- 2 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Ep. S. 8a. Emelie Krook, brev till Marie Sophie Schwartz, odaterat.
 - 3 Gurli Linder, *På den tiden. Några bilder från 1870-talets Stockholm* (Stockholm, 1924) s. 114.
 - 4 Ibid.
 - 5 Jfr kap. 4, bl.a. not 5. Den retoriska strategin *miseratio* innebär att upp- väcka välvilja för den svage.
 - 6 ”En behagsjuk qvinna” trycktes i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 4.10.–2.11.1854. Den kom ut i bokform 1860 med titeln *Mathilda eller En behagsjuk qvinna*.
 - 7 *Stockholm: Nordiska museets arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Johan August Hazelius, odaterat [hösten 1855].
 - 8 *Stockholm: Nordiska museets arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Johan August Hazelius 6.9.1856 [alias Emelie Krook]. Artikeln ”Vanans makt vid barna-uppfostran. Till föräldrar” trycktes anonymt i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 1., 4., 21. och 23.10.1856.
 - 9 Fredrika Bremer, *Nya teckningar utur hvardagslifvet*. D. 9. *Hertha, eller en själs historia. Teckning ur det verkliga lifvet* (2 vol., Stockholm, 1856).
 - 10 Den ”lilla Frenologiska uppsattsen”, som nämns i brevet, syftar på skriften *Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppfostran. Efter D:r G. Schewes åsigter* (Stockholm, 1857). Skriften trycktes av Adolf Bonnier. Den ”gamla ungarlen[s] uppsattser” syftar på artikeln ”Sändebref från landsorten till förfäktarinnorna af qvinnans sjelfständighet” av signa- turen ”en gammal ungarl” som trycktes i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 12.5 och 8.7.1857. Den första delen av artikeln var alltså tryckt när brevet skrevs.
 - 11 Emil von Qvanten [pseud. Heimdall], *Kritiska ströftåg* (Stockholm, 1857), Bjursten, Herman [pseud. Ernst Ludvig], *Minnen från Gripsholm. Fosterländska dikter* (2 vol., Stockholm, 1856).
 - 12 Jfr kapitel 9! Schwartz, [pseud. en gammal enka], ”Bref till den gamle ungarlen” i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 15 och 17.8.1857.
 - 13 ”Enkan och hennes barn” trycktes som följetong i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 4.1. – 17.2.1858. Den utkom som bok under författarinnans eget namn 1859.
 - 14 *Stockholm: Nordiska museets arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Johan August Hazelius 25.5.1857.
 - 15 Jfr kap. 10! Fyra noveller publicerades i *Illustrerad Tidning* och en femte i *Aftonbladet*.

- 16 Bernhard Lundstedt, *Sveriges periodiska litteratur 1645–1899. Bibliografi*. D. II. (Stockholm, 1896) s. 94.
- 17 Jfr kapitel 9!
- 18 Dvs. Emelie Krooks fästman.
- 19 *Stockholm: Nordiska museets arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Johan August Hazelius 20.10.1859.
- 20 Privat ägo. Albert Schwartz, brev till Marie Sophie Schwartz et al. 19.9.1858.
- 21 Privat ägo. Albert Schwartz, brev till Emelie Krook 18.2.1861.
- 22 Privat ägo. Ada Piculell, brev till Marie Sophie Schwartz 9.1.1869.
- 23 Privat ägo. Julia Schwartz, brev till Marie Sophie Schwartz 17.3.1880.
- 24 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Ep. S. 8a. Octavia Carlén, brev till Marie Sophie Schwartz 12.5.1861.
- 25 Pseudonym för Anders Flodman. Se Fredrik Braune, *Anteckningar om abbreviations-signaturer i svensk litteratur* (Stockholm, 1893) s. 10.
- 26 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Ep. S. 8a. Josefina Wettergrund [pseud. Lea], brev till Marie Sophie Schwartz 29.9.1863.
- 27 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Ep. S. 8a. Josefina Wettergrund [pseud. Lea], brev till Marie Sophie Schwartz och Emelie Krook 18.4.1864.
- 28 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Ep. S. 8a. Josefina Wettergrund [pseud. Lea], brev till Marie Sophie Schwartz, odaterat.

Noter Kapitel 7

- 1 De nämnda dagboksfragmenten finns redovisade i kap. 4 men jämförelsen i Gunlög Kolbes syfte utförs inte i det här kapitlet. Avsnittet om nekrologerna låg oavslutat vid hennes bortgång. Hon hade här kartlagt ett stort material. Vi har kortat ner den ursprungliga versionen med kanske en tredjedel och då framför allt strukit redogörelsen för upprepade och ytliga omdömen. Man får här en bild av hur Schwartz författarskap bedömdes vid mitten av 1890-talet och några ledtrådar till att det senare blev så bortglömt. Analyserna visar också hur en dikotomi mellan den fina och den fula litteraturen långsamt uppkommer. En förteckning över samtliga nekrologer finns i Litteraturförteckningen s. 250. Utg. anm.
- 2 Ogift kvinna var vid denna tid enligt lag omyndig. Från 1858 kunde hon bli myndig genom anmälan till domstol. Från 1863 blev ogift kvinna automatiskt myndig vid fyllda 25 år.
- 3 *Stockholm: Stadsarkivet*. Förmyndarkammaren. D. XVIe:1, reg. över ogifta kvinnor myndiga enl. kungl. förord. av den 15.6.1858. Marie Sophie Birath/Schwartz finns ej i detta register.
- 4 Gerhardus Johannes Vossius, *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*. Övers. o. utg. av Stina Hansson. (Göteborgs universitet. Litteraturvetenskapliga institutionen. Meddelande. 5, Göteborg, 1990) s. 14.
- 5 Vossius, 1990, s. 8f.
- 6 Vossius, 1990, s. 9.
- 7 Vossius, 1990, s. 9.

- 8 Här berörs alltså frågan om en framväxande dikotomisering mellan kvalitetslitteratur och populärformer under perioden 1850–1890. Se problemformuleringarna s. 17f. Utg. anm.
- 9 *Budkaflen. Tidning för tidsenliga reformer* 20.5.1894. Ansvarig utgivare för *Budkaflen* var Janne Bruzelius, redaktörer var Janne Bruzelius och Andreas Hasselgren.
- 10 Scherr, 1869, s. 359. Jfr kap. 2 not 12.
- 11 Vossius, 1990, s. 9.
- 12 Bernhard Lundstedt, *Sveriges periodiska litteratur 1645–1899. Bibliografi*. D. II (Stockholm, 1896) s. 136.
- 13 Birger Schöldström, ”Emilie Flygare-Carléns lefnadsteckning” i Emilie Flygare-Carlén, *Efterskörd från en 80-åringars författarebana. Berättelser och noveller*. D. 1 (Stockholm, 1888) s. LXXVIII. Se även *Minnesblad från fru Emilie Flygare-Carléns bazar* (Stockholm, 1868) s. 32.
- 14 Jfr även kap. 3 och 6. Utg. anm.
- 15 Wilhelm von Braun (1813–1860) verkade som prosaist och poet, under några decennier en av Sveriges populäraste poeter. Han var bl. a. en stor humorist. Hans diktning var ofta riktad mot samhällets toppar, mot kyrka, militarism, monarkin och gällande seder. Utg. anm.
- 16 *Stockholm: Kungliga biblioteket*. Ep. S. 8a. Josefina Wettergrund, 47 brev till Marie Sophie Schwartz.
- 17 I lefnadsteckningen kap. 3 not 7 hänvisas enbart till den senare artikeln av två i *Idun* (1889 och 1940).
- 18 [Gustaf Thomée,] ”Marie Sophie Schwartz” i *Svenska Familj-journalen* (Halmstad, 1864) s. 37f. Jfr kap. 3 not 7.
- 19 *Stockholm: Bonnierförlagens arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Albert Bonnier 9.1.1878.
- 20 Eftersom detta kapitel var det sista Gunlög Kolbe skrev har syftet i föregående mening inte blivit realiserat. Utg. anm.
- 21 Korrekt titel är *David Waldner*. Utg. anm.
- 22 *Stockholm: Nordiska museets arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Johan August Hazelius 13.5 och 25.5.1857. Se även kap. 6 not 10.
- 23 Bernt Olsson & Ingemar Algulin, *Litteraturens historia i Sverige* (Stockholm, 1997) s. 259.
- 24 Eva Åsbrink, *Genom portar*. D. 2. *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866* (diss., Stockholm, 1962) s. 356. Birger Stolpe, ”Emancipationsvurmen – en missförstådd tendensroman” i *Hertha* 1965:2 s. 9 och 18. Gunlög Kolbe diskuterar *Emancipationsvurmen* i sin doktorsavhandling s. 187–193.
- 25 Lise Busk-Jensen, ”Rysliga romaner för en penny. 1800-talets litterära marknad”, i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Bd 2. *Fadershuset 1800–1900* (Höganäs, 1993) s. 220.
- 26 Bo Bennich-Björkman, ”Familjetidskriftens segertåg” i *Den svenska litteraturen*. 2. uppl., D. 2. *Genombrottstiden 1830–1920*, red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc (Stockholm, 1999) s. 24.

Noter Kapitel 8

- 1 Thore Blanche, *Porträtter, intervjuer och skizzer* (Stockholm, 1889). Kapitel har tryckts tidigare i *Personhistorisk tidskrift* 2004:1. Här prövar Gunlög Kolbe att placera in Schwartz i litteraturhistorien. Liksom i kap. 7 "Nekrologer i genusperspektiv" söker hon här efter dåtidens eventuella gränsdragning mellan populär- och kvalitetslitteratur. Det verkar ha funnits ansatser till 1900-talets skilda litterära kretslopp redan i slutet av 1800-talet utan att dessa ännu hunnit etableras. Dessutom fortsätter undersökningen av Schwartz retoriska strategier för framgång. Även nyanseringen av Schwartz kvinnsyn utvecklas vidare. Utg. anm.
- 2 Marie Sophie Schwartz, *Tvenne familjemödrar* (Stockholm, 1859).
- 3 Blanche, s. 20. Korrekt titel är *Brott och straff*.
- 4 Ibid.
- 5 Korrekt år är 1851.
- 6 Korrekt år är 1858.
- 7 Se kap. 10.
- 8 Blanche, s. 24.
- 9 Ulf Boëthius, *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas. D. I* (diss., Stockholm, 1969) s. 107.
- 10 Ibid.
- 11 Birger Schöldström, i *Svenskt biografiskt lexikon* (N.F. bd IX, Stockholm, 1883) s. 403. Se även kap. 11.
- 12 Boëthius, s. 497.
- 13 För Lea, se även bl.a. kap. 7. Utg. anm.
- 14 Eva Heggstad, *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet* (diss., Uppsala, 1991) s. 150–155.
- 15 Josefina Wettergrund [pseud. Lea], *Valda berättelser. Ser. 2. Ur minnet och fantasien. D. 2* (Stockholm, 1880).
- 16 Gundel Söderholm, *Svea. En litterär kalender 1844–1907* (diss., Uppsala, 2007) s. 48ff.
- 17 Wettergrund enligt Boëthius, s. 108.
- 18 J.H. Campe, *Herr J.H. Campes faderliga råd till sin dotter. En afhandling swarande mot Theophron, för den upväxande qvinliga ungdomen* (Skara, 1798, Lund, 1804).
- 19 Anders Nordell, *En gammal mans faderliga råd och fidei-comissbref till sina döttrar, huru de och deras efterkommande böra sig skicka i giftermålsståndet, för att blifwa wärdiga, dygdiga, hushållsaktiga och lyckliga makar och husmödrar. En imitation och sammandrag af boken Campes Faderliga råd till sin dotter* (Stockholm, 1808).
- 20 *Bref till Henriette*** om qvinnans värde, plikter, rättigheter och bildning*, övers. (Stockholm, 1800).
- 21 Se kap. 10.
- 22 Strindbergs artikel har titeln "Wihelmina Ståhlberg".
- 23 Borgström, 1991, s. 218.

- 24 August Strindberg, *Röda rummet. Skildringar ur artist- och författarlivet* (Nationalutg., bd 6, Stockholm, 1981) s. 7.
- 25 Marie Sophie Schwartz [pseud. Emelie K***], *Blad ur Qvinnans lif*. Trycktes som följetong i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 28.7.–10.9.1855 samt 17.1–25.2.1856. Gavs ut som bok under författarinnans eget namn 1859. Se Boëthius s. 497f.
- 26 August Strindberg, *En berättelse från Stockholms skärgård* (Nationalutg., bd 2, Stockholm, 1981). Denna berättelse skrevs 1872 men fullbordades aldrig och utgavs inte under Strindbergs livstid.
- 27 Marie Sophie Schwartz [pseud. Fru M.S.S***], *Emancipationsvurmen*. Trycktes som följetong i *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* 15.8–15.9.1856. Gavs ut som bok under författarinnans eget namn 1860.
- 28 August Strindberg, *Strindbergs brev*. Vol. VII. *Februari 1888–december 1889* (Stockholm, 1961) s. 95. Med ”Klockare” avser Strindberg antagligen sin berättelse ”Den romantiske klockaren på Rånö”, som ingår i *Skärkarlslif* och som utkom 1888. *Skärkarlsliv. Berättelser* (Nationalutg., bd 26, Stockholm, 1984).
- 29 August Strindberg, *Strindbergs brev*. Vol. XIII. *September 1898–december 1900* (Stockholm, 1972) s. 12.
- 30 August Strindberg, *Strindbergs brev*. Vol. XVI. *Maj 1907–12 juli 1908* (Stockholm, 1989) s. 21.
- 31 August Strindberg, *Tjänstekvinnans son*. D. II (Nationalutg., bd 20, Stockholm, 1989) s. 288.

Noter Kapitel 9

- 1 Kapitlet diskuterar Schwartz inställning i kvinnofrågan. Även om hon officiellt var anhängare av dåtidens komplementaritetsteori finns det gott om markörer för en mer emancipatorisk hållning i hennes skrifter. Det tycks som om hon just genom att bestämt hävda komplementariteten skaffade sig utrymme att föreslå olika jämställdhetsreformer. Gunlög Kolbe utgick ifrån att komplementaritetsteorin innebar en särartsfeminism, men senare forskning har nyanserat en sådan uppfattning. De debattartiklar av Marie Sophie Schwartz som texten bygger på har först nu identifierats som av hennes hand. Se även bibliografin. Utg. anm.
- 2 Carina Burman, *Bremer. En biografi* (Stockholm, 2001) s. 388.
- 3 Svedbom enligt Burman, s. 389.
- 4 Bjursten enligt Burman, s. 389.
- 5 Burman, s. 390.
- 6 *Ibid.*, s. 391.
- 7 Artikeln publicerades i två delar, 12 maj och 8 juli 1857.
- 8 Madeleine Kahn, *Narrative Transvestism. Rhetoric and Gender in the Eighteenth-Century Novel* (Ithaca & London, 1991).
- 9 Berit Ås, *Kvinner i alle land. Håndbok i frigjøring* (Oslo, 1982).
- 10 Se även Roland Barthes, *Mytologier* (Stockholm, 1969) s. 32f., där denna strategi beskrivs i nutida version.

Noter Kapitel 10

- 1 Kapitlet fortsätter diskussionen om Schwartz hållning i kvinnofrågan. Menade hon allvar då hon förfäktade komplementaritetsteorin eller var hennes ställningstagande strategiskt motiverat? Ändrade hon uppfattning över tid? De här tidiga novellerna är det tydligaste av många förtäckta utspel hon gör till förmån för en emanciperad och självförsörjande kvinna. Också detta kapitel demonstrerar Schwartz närhet till uppfostringslitteraturen. En tidigare version av texten trycktes i *Personhistorisk tidskrift* 2006:1. Utg. anm.
- 2 Sif Bokholm, ”I vimlet. Mötesplatser för kvinnosak och kultur kring sekelskiftet 1900” i *Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten c:a 1880–1940*, red.: Eva Österberg & Christina Carlsson Wetterberg (Stockholm, 2002).
- 3 Enligt Borgström, 1991, s. 195.
- 4 Susanna Hedenborg & Ulla Wikander, *Makt och försörjning* (Lund, 2003) s. 56f.
- 5 Se kap. 9! Utg. anm.
- 6 *Stockholm: Nordiska museets arkiv*. Marie Sophie Schwartz, brev till Johan August Hazelius, 6.2.1857.
- 7 En femte novell på samma tema, ”En qvinna såsom handverkare”, trycktes i *Aftonbladet* 16–23.10.1857. Samtliga fem noveller utgavs också 1863 i Schwartz novellsamling *Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller*. Utg. anm.
- 8 Egentligen fem noveller. Se not 7. Utg. anm.
- 9 Heggstad, 1991, s. 110.

Noter Kapitel 11

- 1 Detta kapitel skrev Gunlög Kolbe som doktorand och det har, enligt vår mening, inte samma tyngd som övriga kapitel. Vi har ändå tagit med det, då vi menar att en bok om Schwartz bör presentera dennas mest bekanta verk. Uppsatsen trycktes från början i *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*. Red. Yvonne Leffler. (Karlstad, 1993) s. 69–90. Här återges s. 72–87. I citaten ur Schwartz verk har vi genomgående följt dennas gammalstavning. Utg. anm.
- 2 Janice A. Radway, *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and Popular Literature*. (Chapel Hill, 1984).
- 3 Radway, s. 134.
- 4 Ibid.
- 5 Ibid.
- 6 Ibid.
- 7 Ibid.
- 8 Ibid.
- 9 Ibid.

BIBLIOGRAFI

Förord

Föreliggande bibliografi över Marie Sophie Schwartz författarskap är den första bibliografin över hennes svenska tryck. En handfull handskrivna bibliografier, delvis av Marie Sophie Schwartz egen hand, finns bland hennes efterlämnade papper i Kungliga bibliotekets handskriftsavdelning. Dessa bibliografier, bevarade brev, svenska bokenkataloger samt ett stort antal dagstidningar är de huvudsakliga källorna till bibliografin.

Titlar, pseudonymer, signaturer samt namn på romanserier återges i originalstavning.

Tryck som följetong i svenska tidningar upptas när dessa har föregått bokutgåva eller när svensk bokutgåva saknas.

Som sidantal anges verkets sista paginerade sida med löpande text. Detta gäller också följetonger med paginerade sidor. Vid följetonger utan paginering anges paginering vid första därpå följande upplaga.

För varje år presenteras verken med följande inbördes ordning. Först presenteras romaner, novellsamlingar och skrifter vars utgivning specificeras med utgivningsår. Därefter följer de följetonger och artiklar som publicerats i dagspress och som därmed specificeras med utgivningsdatum. Ett antal noveller är publicerade i tidningar utan datumangivelse men med löpnummer (exempelvis *Svenska Familj-journalen*), de kommer härnäst. Sist kommer de noveller som trycktes i kalendrar. Dessa trycktes mot slutet av året för försäljning i julhandeln. Marie Sophie Schwartz medverkade i flera av dessa kalendrar under ett antal påföljande år. Den första medverkan var 1859 i kalendrarna *Norden* och *Miniatur Almanach*. Den inbördes

ordningen i bibliografen bland kalendrarna har bibehållits från år till år med för året nytillkomna kalendrar lagda sist.

Åren 1913–1916 gav Åhlén & Åkerlunds förlag ut 33 titlar av Marie Sophie Schwartz i den så kallade ”25-öresserien”. I förlagets förvaltningsberättelse för år 1915 redovisar man att en minskning i förlagets billighetslitteratur succesivt har skett under året, på grund av ökande papperspriser och framställningskostnader samt ”den mindre efterfrågan, som denna litteratur under den senare tiden rönt”. Huvuddelen av de 33 titlarna utgavs åren 1913–1915, år 1916 utgavs endast två titlar. Samma år, 1916, utgavs på Albert Bonniers förlag åtminstone åtta titlar av Marie Sophie Schwartz tryckta på Ehrnfried Nybergs tryckeri, samma tryckeri som tryckte Åhlén & Åkerlunds 25-öresserie, och med samma sättning. Ingen av dessa titlar redovisas i Svensk bokkatalog och inga pliktexemplar har lämnats till Kungliga biblioteket. Sannolikt har alltså Albert Bonniers förlag från Åhlén & Åkerlunds förlag köpt in restupplagor av 25-öresserien och med ny pärm gett ut dem under eget förlag. Följande år, 1917, utgavs på Albert Bonniers förlag åtminstone ytterligare fem titlar av Marie Sophie Schwartz. Det är fortfarande med samma sättning som i 25-öresserien men nu anges tryckeriet vara Albert Bonniers boktryckeri. Fyra av dessa fem titlar finns upptagna i *Svensk bokkatalog*, dock har inga pliktexemplar lämnats till Kungliga Biblioteket. På de titlar som utgavs 1917 listas på pärmens baksida 31 titlar i serien ”Romaner av Marie Sophie Schwartz” på Albert Bonniers förlag. Av de 31 titlarna ingår 11 av de ovan nämnda 13 (åtta plus fem) titlarna. Hur många av återstående 20 titlar som sedermera gavs ut är inte känt.

Författarinnan använde under sin karriär, utöver sitt eget namn, ett stort antal pseudonymer och skrev även texter anonymt. I en handskriven förteckning på Kungliga bibliotekets handskriftsavdelning benämnd ”Pseudonymer, som begagnats af fru M.S. Schwartz” återfinns pseudonymen ”Förf. till Toras skatt”. En novell med denna pseudonym har återfunnits (*Den gamla björken*, 1875). Någon text *Thoras skatt* har ej återfunnits. Vidare upptas i samma förteckning texten *Småslarf* av pseudonymen ”Tuva”. Denna text har heller ej återfunnits.

1851

- 1 Förtalet. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Sthlm: Östlund & Berling 1851. 102 s. (Nytt original-bibliothek i den sköna litteraturen. 1851:6.)
[Ny uppl.] se nr. 68. (Novelletter.)

1852

- 2 De värnlösa. Original-berättelse. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Sthlm: Albert Bonnier 1852. 168 s. (Nya följetongen. Tidskrift för utländsk och inhemsk romanlitteratur. Fortsättning af Europ. följetongen och original-bibliotheket. 1852:27-29.)
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1861.
3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1886. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 1:2.)
[Ny uppl.] Göteborg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
- 3 En dröm vid Rhen. Nattminne. [Pseud.:] ***. 1
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 2/8 1852.

1853

- 4 Äktenskapet. En skildring ur lifvet. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Författarinnan till romanen: De värnlösa. Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 25/4-17/5 1853.
[Ny uppl.] se nr. 44. (Ett klöfverblad. Tre berättelser.)
- 5 Passionerna. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Författ. till De Värnlösa. Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 18/7-22/8 1853.
1. uppl. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Sthlm: Albert Bonnier 1853. 235 s.
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1892. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:5.)
[Ny uppl.] Göteborg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
- 6 Egennyttan. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Författarinna till romanen: De värnlösa, och Passionerna. Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 2/12 1853-24/1 1854.
1. uppl. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Sthlm: Albert Bonnier 1854. 217 s.
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1892. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:4.)
[Ny uppl.] Sthlm och Gbg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1916.

1854

- 7 Skildringar ur familjelifvet. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Förf. till "De värnlösa"; "Egennyttan"; "Passionerna" m. fl. Sthlm: Albert Bonnier 1854. 278 s. (Europeiska följetongen. Tidskrift för utländsk romanlitteratur. 1854:35-38.)
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1892. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:6.)
- 8 En behagsjuk qvinna. [Pseud.:] Fru M. S. S*****.
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 4/10- 2/11 1854.
Med titeln Mathilda eller En behagsjuk qvinna.:
1. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1860. 176 s. (Noveller af Marie Sophie Schwartz. 3.).
2. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1861. (Skönlitteratur i original. 3.)
Med titeln Matilda. Berättelse.:
3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 3:3.)
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)

1855

- 9 Vilja är kunna. [Pseud.:] Emelie K-.
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 27/3-12/4 1855.
1. uppl. Gbg: C. F. Arwidsson 1860. 88 s. (Salong-bibliothek af svensk och utländsk romanlitteratur. 1860:11-12.)
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1894. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 3:6.)
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)
- 10 Blad ur qvinnans lif. [Pseud.:] Emelie K***.
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 28/7-10/9 1855
samt 17/1-25/2 1856.
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1859. 550 s. (Europeiska följetongen. Tidskrift för romanlitteratur. 1858:39-50.)
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1885. (Valda romaner. 3.)
- 11 Tvenne lefnadsmål. [Pseud.:] M. S. S***.
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 22/11-12/12 1855.
[Ny uppl.] se nr. 44. (Ett klöfverblad. Tre berättelser.)
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)

1856

- 12 Emancipationsvurmen. [Pseud.:] Fru M. S. S***.
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 15/8-15/9 1856.

1. uppl. Gbg: C. F. Arwidsson 1860. 254 s. (Salong-bibliothek af svensk och utländsk romanlitteratur. 1860:1-4.)
2. uppl. Gbg: C. F. Arwidsson 1867. (Med omslagstitel: Riksdalersböcker för resor. 12.)
3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1886. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 1:3.)
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)
- 13 Systrarna. [Pseud.:] Zamor.
Aftonbladet 10-16/9 1856.
[Ny uppl.] se nr. 87. (Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
[Ny uppl.] se nr. 174. (Systrarna. Tre julaftnar. Två julberättelser.)
- 14 Ett år. En teckning efter naturen. [Pseud.:] P...a.
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 18/9-2/10 1856.
Med titeln Ellen eller Ett år. En teckning efter naturen.:
1. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1860. 156 s. (Noveller af Marie Sophie Schwartz. 2.)
2. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1861. (Skönlitteratur i original. 2.)
Med titeln Ellen. Berättelse.
3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 3:5.)
[Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
- 15 Vanans makt vid barna-uppföstran. Till föräldrar. [Artikel]
[Anonymt]
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 1, 4, 21 och 23/10 1856.
[Ny uppl.], omarbetad, se nr. 17. (Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppföstran. Efter D:r G. Schewes åsigter.)
- 16 Tre julaftnar. [Pseud.:] Zamor.
Aftonbladet 24-30/12 1856
[Ny uppl.] se nr. 87. (Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
[Ny uppl.] se nr. 174. (Systrarna. Tre julaftnar. Två julberättelser.)
- 1857
- 17 Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppföstran. Efter D:r G. Schewes åsigter. [Pseud.:] ***. Sthlm: Adolf Bonnier 1857. 53 s.² (Se även nr. 15.)

- 18 Om kvinnans ställning. [Artikel] [Anonymt]³
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 2/1 1857.
[Ny uppl.], nedkortad version, se nr. 47. (Om kvinnans uppfostran.)
- 19 En fåfång mans hustru. [Pseud.:] Fru M. S. S***.
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 21/2–11/5 1857.
1. uppl. [Pseud.:] Fru M. S. S***. Sthlm: Albert Bonnier 1857. 310 s.
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1861.
3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1886. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 1:4.)
[Ny uppl.] Sthlm och Gbg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1916.
- 20 Sändebref från landsorten till förfaktarinnorna af kvinnans
sjfständighet. [Artikel] [Sign.:] en gammal ungarl.³
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 12/5 och 8/7 1857.
- 21 Qvinnan såsom näringsidkare. Berättelse. [Pseud.:] ***.
Illustrerad Tidning 13/6 1857. Sthlm: A. Blanche 1857.
[Ny uppl.] se nr. 87. (Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller.)
- 22 En annan qvinna såsom näringsidkerska. Berättelse. [Pseud.:] ***.
Illustrerad Tidning 11/7 1857. Sthlm: A. Blanche 1857.
[Ny uppl.], med titeln Den lilla färgerskan, se nr. 87. (Vänd bladet. En
samling äldre och nyare noveller.)
- 23 En myndig man och en omyndig qvinna. Berättelse ur verklig-
heten. [Pseud.:] ***.
Illustrerad Tidning 18/7 1857. Sthlm: A. Blanche 1857.
[Ny uppl.] se nr. 87. (Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller.)
- 24 Bref till den gamle ungarlen [Artikel] [Sign.:] en gammal enka.³
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 15 och 17/8 1857.
- 25 Fabrikör Carron och hans döttrar. Berättelse ur verkligheten.
[Pseud.:] ***.
Illustrerad Tidning 12/9 1857. Sthlm: A. Blanche 1857.
[Ny uppl.] se nr. 87. (Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller.)
- 26 En qvinna såsom handtverkare. [Pseud.:] *** Förf. till uppfost-
ringsskriften: "Till Sveriges mödrar" m. fl.
Aftonbladet 16–23/10 1857.
[Ny uppl.], med titeln Fördom och förnuft, se nr. 87. (Vänd bladet. En
samling äldre och nyare noveller.)
- 27 Ett samtal om Homöopatien. [Kåseri] [Anonymt]⁴
Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 1/12 1857.

1858

- 28 Mannen af börd och qvinnan af folket. En teckning ur verkligheten. Gbg: C. F. Arwidsson 1858. 286 s. (Salong-bibliothek af svensk och utländsk romanlitteratur. 1858:17-20.)
 2. uppl. Gbg: C. F. Arwidsson 1861.
 3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1878. (Valda romaner. 1.)
 4. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1892. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:8.)
 5. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1912.
 [Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
 [Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1916.
 [Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1928.
- 29 Enkan och hennes barn. [Pseud.:] Fru M. S. S***.
 Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 4/1-17/2 1858.
 1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1859. 216 s. (Europeiska följetongen. Tidskrift för roman-litteratur. 1859:24-28.)
 2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1886. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 1:1.)
 Med titeln Ungdomskärlek (Änkan och hennes barn).:
 [Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)
- 30 Ett besök i professor S-z's Frenologiska Museum år 1850.
 [Pseud.:] *** Författaren till uppfostringsskriften: Till Sveriges mödrar.
 Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 18, 19, 20, 24 och 26/2 1858.
 1. uppl. [Pseud.:] Författaren till uppfostringsskriften: Till Sveriges Mödrar. Sthlm: Utan förlag, tryckt hos N. Marcus 1858. 64 s.
- 31 De moderna äktenskapen. Novell.
 Post- och Inrikes Tidningar 2/6-13/7 1858.
 Med titeln Alma eller De moderna äktenskapen. Novell.:
 1. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1860. 125 s. (Noveller af Marie Sophie Schwartz. 1.)
 2. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1861. (Skönlitteratur i original. 1.)
 Med titeln Alma. Berättelse.:
 3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 3:4.)
 4. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1912. (Albert Bonniers 25-öresböcker: 11.)
 [Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.) (I volymen Vilja är kunna.)
- 32 Tvenne familjemödrar.
 Aftonbladet 31/8-23/10 1858.

1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1859. 412 s. (Europeiska följetongen. Tidskrift för roman-litteratur. 1859:40-47.)
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1885. (Valda romaner. 4.)
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)
- 33 Några ord om uppfostran. [Artikel]
Post- och Inrikes Tidningar 15-16/10 1858.
[Ny uppl.], nedkortad version med samma titel, se nr. 55.
[Ny uppl.] se nr. 84. (Några ord till qvinnan.)
- 34 Några ord om själsförmögenheterna. [Artikel]
Post- och Inrikes Tidningar 30/10 och 6/11 1858.
[Ny uppl.] se nr. 84. (Några ord till qvinnan.)
- 35 Betraktelser öfver qvinnans roll i lifvet. [Artikel]
Post- och Inrikes Tidningar 2-3/12 1858.
[Avsnitt av artikeln återkommer] se nr. 50. (Om opinionens tyranni mot qvinnan. Hvad är opinion?) och nr. 57. (Olikheten mellan man och qvinna.)
- 36 Ett barnhusbarn. En teckning ur verkligheten, efter ett muntligt meddelande af en prestman.
Aftonbladet 29/12 1858.
Med titeln Ett barnhusbarn. (Ur en prestmans anteckningar.)
[Ny uppl.] se nr. 96. (Författarinnan och hennes man m. m.)
[Ny uppl.] se nr. 175. (Fåfångans barn och andra noveller.)
- 1859
- 37 Arbetet adlar mannen. Teckning ur verkligheten. Gbg: C. F. Arwidsson 1859. 311 s.
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1879. (Valda romaner. 2.)
3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1892. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:9.)
4. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1913.
[Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1916.
- 38 Ett hämdens offer. Berättelse. Gbg: C. F. Arwidsson 1859. 272 s.
2. uppl. Gbg: C. F. Arwidsson 1866. (Med omslagstitel: Riksdalersböcker för resor. 13.)
2. uppl. [som angivet i boken] Sthlm: Albert Bonnier 1891. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:3.)
[Ny uppl.] Sthlm och Gbg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
- 39 Sjelfkulturens nödvändighet och inflytande. (Efter Psykologen Doctor Gustaf Scheve.) Sthlm: J. L. Brudin 1859. 24 s.

- 40 En episod ur en läkares lif. Efter några gamla anteckningar. Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm 5-12/1 1859. [Ny uppl.] se nr. 44. (Ett klöfverblad. Tre berättelser.)
- 41 Magnetisören. Svenskt original. [Pseud.:] Zephir. Post- och Inrikes Tidningar 1-11/7 1859. Med titeln Viola eller magnetismen. Novell.: 1. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1861. 60 s. (Noveller af Marie Sophie Schwartz. 4.) (Skönlitteratur i original. 4.)
- 42 En af konung Oscar I:stes skyddslingar. Berättelse. [Arvid Ström.] Norden. Nordisk national-kalender för år 1860. Sthlm: J. J. Flodin 1859, s. 98-114. [Ny uppl.] se nr. 67. (Smärre historiska berättelser.)
- 43 Trohetseden. Berättelse. Miniatur Almanach för 1860. Sthlm: J. L. Brudin 1859, s. 111-139. [Ny uppl.] se nr. 68. (Novelletter.)
- 1860
- 44 Ett klöfverblad. Tre berättelser. Sthlm: Adolf Bonnier 1860. 368 s. Tvenne Lefnads mål (1855). – Äktenskapet (1853). – En Episod ur en läkares lif (1859). 2. uppl. Sthlm: Adolf Bonnier 1890. (Marie Sophie Schwartz. Romaner. 2.)
- 45 Ädlingens dotter. Teckning ur verkligheten. Gbg: C. F. Arwidsson 1860. 367 s. (Utgavs även med omslagstitel: Riksdalersböcker för resor. 41.) 2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1891. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:2.) [Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
- 46 Är mannens karakter hans öde? Sthlm: C. J. Rydellius 1860-1861. 2 vol. 162; 168 s. 2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1885. (Valda romaner. 5.) [Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.) [Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1917.
- 47 Om qvinnans uppfostran [Artikel] Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 25/1 1860. Sthlm: P. A. Huldberg 1860. Artikeln utgör en nedkortad version av artikeln Om qvinnans ställning, se nr. 18. [Ny uppl.] se nr. 84. (Några ord till qvinnan.)

- 48 Görans berättelser. I. Den sträfve doktorn. [Christopher Carlander.]
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 4/2 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
[Ny uppl.], med titeln Den sträfve läkaren, se nr. 68. (Novelletter.)
- 49 Görans berättelser. II. Smeden och läkaren. [Christopher Carlander.]
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 24/2 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
[Ny uppl.], med titeln Smeden och läkaren, se nr. 68. (Novelletter.)
- 50 Om opinionens tyranni mot qvinnan.
Hvad är opinion? (Forts. af artikeln ”Om opinionens tyranni mot qvinnan.”) [Artikel] [Anonymt]³
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 24/2 och 17/3 1860. Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
Första delen av artikeln innehåller avsnitt ur artikeln Beträktelser öfver qvinnans roll i lifvet, se nr. 35.
- 51 Arbetets nödvändighet [Artikel]
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 25/2 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
[Ny uppl.] se nr. 84. (Några ord till qvinnan.)
- 52 Anekdoter. [3 korta anekdoter] [Anonymt]⁵
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 3/3 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
- 53 Görans berättelser. III. En gåfva åt sångaren, hvilken motsvarar sången. [Carl Michael Bellman.]
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 10/3 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
[Ånyo som följetong] Nya Dagligt Allehanda 13/3 1860.
[Ny uppl.], med titeln En gåfva åt sångaren, som motsvarar sången, se nr. 68. (Novelletter.)
- 54 Också några ord om opinionen. [Artikel] [Pseud.:] Z.⁶
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 24/3 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
- 55 Några ord om uppfostran. [Artikel]
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 30/3 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
Artikeln utgör en nedkortad version av tidigare artikel med samma namn, se nr. 33.

- 56 Görans berättelser. IV. Vadet. [Lars Hjortsberg.]
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 28/4 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
[Ny uppl.], med titeln Vadet, se nr. 68. (Novelletter.)
- 57 Olikheten mellan man och qvinna. [Artikel] [Pseud.:] Z-⁶
Läsning i Hemmet: När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning 16/6 1860.
Sthlm: P. A. Huldberg 1860.
Innehåller avsnitt ur artikeln Betraktelser öfver qvinnans roll i lifvet, se nr. 35.
- 58 Skuld och oskuld. Berättelse.
Aftonbladet 9/10-17/12 1860.
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1861. 563 s.
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1886. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 1:5.)
[Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
- 59 Thronens offer. En Episod ur Kejsarinnan Josephines lif.
Nytt Lördags-magasin 1860:19 och 20. Sthlm: P. J. Meyer 1860.
[Ny uppl.] se nr. 67. (Smärre historiska berättelser.)
- 60 Prins Fredrik Adolfs silfverpenning. Berättelse.
Norden. Nordisk national-kalender för år 1861. Sthlm: J. J. Flodin
1860, s. 39-57.
[Ny uppl.] se nr. 67. (Smärre historiska berättelser.)
- 61 Elisabeth. Novell.
Miniatyr Almanach för 1861. Sthlm: J. L. Brudin 1860, s. 92-123.
[Ny uppl.] se nr. 68. (Novelletter.)
- 62 Hemmet bland Fjellen.
Violblomman. Toilette-kalender för 1861. Sthlm: J. L. Brudin 1860,
s. 92-114.
[Ny uppl.] se nr. 68. (Novelletter.)
- 63 Den kungliga brudgåfvan. Berättelse. [Carl XIV Johan.]
Svea. Folk-kalender 1861. Sthlm: Albert Bonnier 1860, s. 57-75.
[Ny uppl.] se nr. 67. (Smärre historiska berättelser.)
- 64 Han skall gifta sig. Novell.
Aurora. Toilette-kalender för 1861. Gbg: C. F. Arwidsson 1860, s. 1-56.
[Ny uppl.] Gbg: C. F. Arwidsson 1861.
- 65 En af oss två.
Freja. Kalender för 1861. Sthlm: F. Svanström 1860, s. 17-45.
[Ny uppl.] se nr. 105. (Ån en gång. Novellsamling.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Ån en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)

1861

- 66 Börd och bildning. Sthlm: Adolf Bonnier 1861. 492 s.
2. uppl. Sthlm: Adolf Bonnier 1889. (Marie Sophie Schwartz. Romaner. 1.)
[Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1916.
- 67 Smärre historiska berättelser. Av Marie Sophie Schwartz och Octavia Carlén. Sthlm: Sigfrid Flodin 1861. 226 s. (Skönlitteratur i original. 5.) [De första fyra berättelserna av Marie Sophie Schwartz. 84 s.]
Thronens offer (1860). – Prins Fredrik Adolfs silfverpenning (1860).
– Den kungliga brudgåfvan (1860). – En af konung Oscar I:stes skyddslingar (1859).
- 68 Novelletter. Sthlm: Sigfrid Flodin 1861. 168 s. (Skönlitteratur i original. 7.)
Förtalet (1851). – Hemmet bland fjellen (1860). – Elisabeth (1860). – Trohetseden (1859). – *Biografiska småskizzer*. En gåfva åt sångaren, som motsvarar sången (1860, med titeln Görans berättelser. III. En gåfva åt sångaren, hvilken motsvarar sången). – Vadet (1860, med titeln Görans berättelser. IV. Vadet). – Den sträfve läkaren (1860, med titeln Görans berättelser. I. Den sträfve doktorn). – Smeden och läkaren (1860, med titeln Görans berättelser. II. Smeden och läkaren).
- 69 En episod ur Lidners ungdom.
Norden. Nordisk national-kalender för år 1862. Sthlm: J. J. Flodin 1861, s. 13–29.
[Ny uppl.] se nr. 135. (Några runor.)
- 70 Fångens död.
Miniatyr-almanach för 1862. Sthlm: J. L. Brudin 1861, s. 112–153.
[Ny uppl.] se nr. 96. (Författarinnan och hennes man m. m.)
[Ny uppl.] se nr. 175. (Fåfångans barn och andra noveller.)
- 71 Fåfångans barn.
Violblomman. Toilette-kalender för 1862. Sthlm: J. L. Brudin 1861, s. 83–120.
[Ny uppl.] se nr. 96. (Författarinnan och hennes man m. m.)
[Ny uppl.] se nr. 175. (Fåfångans barn och andra noveller.)
- 72 Räddande engel och drottning. En episod ur drottning Desiderias lefnad.
Svea. Folk-kalender 1862. Sthlm: Albert Bonnier 1861, s. 109–133.
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1862. (Öreskrifter till folkläsning. 9.)
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1877. (Öreskrifter för folket. 9.)
3. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1886. (Öreskrifter för folket. 9.)

- 73 Vinst och förlust. (Ett blad ur en Målares lif.) [Gustaf Lundberg.]
Freja. Kalender på vers och prosa för 1862. Sthlm: F. Svanström 1861,
s. 17–39.
[Ny uppl.] se nr. 105. (Än en gång. Novellsamling.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)

1862

- 74 Tre nya berättelser. Gbg: C. F. Arwidsson 1862. 128 s. (Utgavs
även med omslagstitel: Riksdalers-böcker för resor. 25.)
Savoyardens hund [Charlotte Corday]. – Manon och Marie [Manon
Roland]. – Pauline [Pauline Tourlé].
[Separat uppl. av savoyardens hund] se nr. 75.
- 75 Savoyardens hund. Novell. Gbg: C. F. Arwidsson 1862.
27 s. [Charlotte Corday.]
[Även i samling] se nr. 74. (Tre nya berättelser.)
- 76 Flickan från Corsica. Berättelse. [Pseud.:] Syrsan. Sthlm: J. L.
Brudin 1862. 213 s.⁷
- 77 Sagor och berättelser från Rhentrakten.
Nya Dagligt Allehanda 26/11–8/12 1862.
Med titeln Ett minne från Kreuznach:
[Ny uppl.] se nr. 87. (Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
- 78 Hvilken är Konungen? Novell. [Gustaf III.]
Norden. Nordisk national-kalender för år 1863. Sthlm: J. J. Flodin
1862, s. 39–67.
[Ny uppl.] se nr. 105. (Än en gång. Novellsamling.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
[Ny uppl.] se nr. 173. (Hvilken är konungen? Han bits icke. Två histo-
riska berättelser.)
- 79 Han bits icke! Berättelse.
Miniatyr-almanach för 1863. Sthlm: J. L. Brudin 1862, s. 91–114.
[Ny uppl.] se nr. 105. (Än en gång. Novellsamling.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
[Ny uppl.] se nr. 173. (Hvilken är konungen? Han bits icke. Två histo-
riska berättelser.)
- 80 Erik. Novell.
Violblomman. Toilette-kalender för 1863. Sthlm: J. L. Brudin 1862,
s. 87–117.

- Med titeln Kolportören.:
 [Ny uppl.] se nr. 105. (Än en gång. Novellsamling.)
 [Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
- 81 Tvenne pingstafnarn i Lidners lif.
 Svea. Folk-kalender 1863. Sthlm: Albert Bonnier 1862, s. 122–147.
 1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Öreskrifter för folket. 154.) (Drag
 ur svenska skalders lif.)
- 82 Dottren. Berättelse. [I innehållsförteckningen: Far och dotter.
 Novell.]
 Freja. Kalender på vers och prosa för 1863. Sthlm: F. Svanström 1862,
 s. 65–89.
 [Ny uppl.] se nr. 105. (Än en gång. Novellsamling.)
 [Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
- 1863
- 83 Guld och namn. Berättelse. Sthlm: Adolf Bonnier 1863. 388 s.
 2. uppl. Sthlm: Adolf Bonnier 1890. (Marie Sophie Schwartz. Romaner. 3.)
 [Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
 [Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1917.
- 84 Några ord till qvinnan. Sthlm: J. J. Flodin 1863. 46 s.
 Några ord om själsförmögenheterna (1858). – Om qvinnans uppfostran
 (1860). – Några ord om uppfostran (1858). – Arbetets nödvändighet
 (1860).
- 85 Positivspelarens son. Svenskt original. [Anonymt] Gbg: C.
 F. Arwidsson 1863. 268 s. (Utgavs även med omslagstitel:
 Riksdalers-böcker för resor. 28.)
 2. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1879. (Romaner af förf. till Positivspela-
 rens son. 1.)
 [Ny uppl.] Sthlm och Gbg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
 [Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1916.
- 86 En Polens dotter. Novell. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens
 son”. Sthlm: Sigfrid Flodin 1863. 95 s. (Skönlitteratur i origi-
 nal. 10.)
- 87 Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller. Sthlm: Adolf
 Bonnier 1863. 284 s.
 Systrarna (1856). – Fördom och förnuft (1857, med titeln En kvinna
 såsom handverkare). – Tre Julafnarn (1856). – En myndig man och en
 omyndig kvinna (1857). – Qvinnan såsom näringsidkare (1857). – Den
 lilla färgerskan (1857, med titeln En annan kvinna såsom närings-

idkerska). – Fabrikör Carron och hans döttrar (1857). – Ett minne från Kreuznach (1862, med titeln Sagor och berättelser från Rhentrakten). [Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)

- 88 Den rätta. Berättelse.
Aftonbladet 24/1-4/7 1863.
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1864. 2 vol. 325; 288 s.
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1892. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:7.)
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)
- 89 Vi återse hvarandra. Novell. [Carl August Nicander.]
Norden. National-kalender för år 1864. Sthlm: J. J. Flodin 1863,
s. 19-42.
[Ny uppl.] se nr. 135. (Några runor.)
- 90 Ett gammalt slott. Novell.
Miniatyr-almanach för år 1864. Sthlm: J. J. Flodin 1863, s. 33-61.
[Ny uppl.] se nr. 105. (Än en gång. Novellsamling.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
- 91 Savoyarden. Novell.
Violblomman. Toilette-kalender för 1864. Sthlm: J. J. Flodin 1863,
s. 37-63.
[Ny uppl.] se nr. 105. (Än en gång. Novellsamling.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
- 92 Det första och sista poemet. En episod ur fru Lenngrens lif.
Svea. Folk-kalender 1864. Sthlm: Albert Bonnier 1863, s. 15-38.
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Öreskrifter för folket. 153.) (Drag
ur svenska skalders lif.)
- 93 Porträttets historia. Novell.
Freja. Kalender på vers och prosa för 1864. Sthlm: F. Svanström 1863,
s. 33-64.
[Ny uppl.] se nr. 105. (Än en gång. Novellsamling.)
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier.)
- 1864
- 94 Ungdomsminnen. Anteckningar. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens son”. Gbg: C. F. Arwidsson 1864. 232 s. (Utgavs även med omslagstitel: Riksdalers-böcker för resor. 35.) [Utkom först på tyska, med titeln Jugenderinnerungen. Erzählung. 1864.]
2. uppl. Sthlm: Sigfrid Flodin 1880. (Romaner af förf. till Positivspelarens son. 2.)

- 95 Arbetets barn. Berättelse. Gbg: C. F. Arwidsson 1864. 230 s. (Utgavs även med omslagstitel: Riksdalers-böcker för resor. 40.)
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1891. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 2:1.)
[Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1917.
- 96 Författarinnan och hennes man m. m. Sthlm: Sigfrid Flodin 1864. 136 s. (Skönlitteratur i original. 13.)
Författarinnan och hennes man. Novell. – *Smärre berättelser*. Fåfångans barn (1861). – Fångens död (1861). – Psykologen och konspiratören [Joseph Gall, Joseph Ceracchi och François Jean-Baptiste Topino-Lebrun.]. – Ett barnhusbarn. (Ur en prestmans anteckningar.) (1858, med titeln Ett barnhusbarn. En teckning ur verkligheten, efter ett muntligt meddelande af en prestman).
[Ny uppl.], utökad, se nr. 175. (Fåfångans barn och andra noveller.)
- 97 Min första flamma. Novell. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens son”.
Svenska Familj-journalen 1864:12. Halmstad: C. E. Gernandt 1864, s. 376–380.
[Ny uppl.], med titeln Elma Kenth, se nr. 121. (Verklighetsbilder.)
- 98 Blommornas syster. Novell. [Carl von Linné.]
Svenska Familj-journalen 1865:1. Halmstad: C. E. Gernandt 1864, s. 22–25.
[Ny uppl.], med titeln En sägen från Carl v. Linnés barndom, se nr. 135. (Några runor.)
- 99 Den funna och åter förlorade strängen på skaldens lyra. Berättelse. [Pseud.:] Förf. till Positivspelarens son. [Olof Kexel.]
Norden. National-kalender för år 1865. Sthlm: J. J. Flodin 1864, s. 46–72.
[Ny uppl.], med titeln Skaldens skyddsengel, se nr. 135. (Några runor.)
- 100 Amanda. Några strödda anteckningar ur Stagnelii lif.
Svea. Folk-kalender 1865. Sthlm: Albert Bonnier 1864, s. 49–77.
Med titeln Amanda. Några strödda anteckningar ur Stagnelius’ lif:
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Öreskrifter för folket. 156.) (Drag ur svenska skalders lif.)
- 101 Gretas kors. (En händelse ur Amiral Gustaf af Klints ungdom.)
Freja. Kalender på vers och prosa för 1865. Sthlm: F. Svanström 1864, s. 33–64.
[Ny uppl.], med titeln Några drag ur amiral Gustaf af Klints ungdom, se nr. 135. (Några runor.)

- 102 De båda partierna. Teckning efter naturen.
Litet förladdning. Skarpskytte-kalendern för år 1865. Sthlm: tryckt hos Eric Westrell 1864, s. 56–73. Utgiven till förmån för Stockholms Friviliga Skarpskytte-förenings Kassa.
- 1865
- 103 Mina lefnadsöden. Berättelse. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens son”. Sthlm: Sigfrid Flodin 1865. 294 s.
- 104 På Götha kanal. Bref från en ung flicka. Svenskt original. [Sign.:] Maria. Sthlm: Sigfrid Flodin 1865. 53 s.⁷
- 105 Än en gång. Novellsamling. Sthlm: Adolf Bonnier 1865. 304 s.
Vinst och förlust (Ett blad ur en målars lif.) (1861). – Dottren (1862). – Ett gammalt slott (1863). – Porträttets historia (1863). – Savoyarden (1863). – Kolportören (1862, med titeln Erik). – Hvilken är konungen? (1862). – En af oss två (1860). – Sångarne. Skizz. – När jag var femton år. – Han bits icke! (1862).
[Ny uppl.] se nr. 172. (Än en gång. Vändbladet. Två novellserier.)
- 106 Gårdsvaktaren. Novell.
Svenska Familj-journalen 1865:3. Halmstad: C. E. Gernandt 1865, s. 92–95.
[Ny uppl.], med titeln En arbetares historia, se nr. 121.
(Verklighetsbilder.)
- 107 Kattinka Rawinsky (Ett blad ur mina reseminnen.) Svenskt original. [Pseud.:] Tuva.⁸
Svenska Familj-journalen 1865:4. Halmstad: C. E. Gernandt 1865, s. 102–103, 106–108.
- 108 Naturforskaren och konstnärinnan. Novell. [Olof Swartz och Elisabeth Olin.]
Svenska Familj-journalen 1865:6. Halmstad: C. E. Gernandt 1865, s. 178–181.
[Ny uppl.] se nr. 135. (Några runor.)
- 109 Margaretha. Novell. [Mauritz Armfeldt.]
Norden. National-kalender för år 1866. Sthlm: J. J. Flodin 1865, s. 64–81.
- 110 Bellmans skor. Novell.
Svea. Folk-kalender 1866. Sthlm: Albert Bonnier 1865, s. 25–57.
Med titeln Bellmans skor. Berättelse-utkast:
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1892. (Öreskrifter för folket. 152.) (Drag ur svenska skalders lif.)

- 111 Den första kärleken, den sista konserten. Novell. [Christopher Christian Karsten.]
Freja. Kalender på vers och prosa för 1866. Sthlm: C. M. Hjortsberg
1865, s. 121-147.
- 1866
- 112 David Waldner. Roman. [Pseud.:] Förf. till "Positivspelarens son". Sthlm: Sigfrid Flodin 1866. 375 s.
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)
- 113 Sömmerskan. En sann händelse. [Pseud.:] Tuva.
Gamla Fäderneslandet 23 och 26/5 1866.
[Ny uppl.], omarbetad, med titeln Den tysta segern, se nr. 161. (Till sist. Novellsamling.)
- 114 Hvita Lova. Berättelse. [Pseud.:] Tuva.⁸
Gamla Fäderneslandet 7, 10 och 14/11 1866.
- 115 Den lilla gatsångerskan. Novell.
Svenska Familj-journalen 1866:1. Halmstad: C. E. Gernandt 1866,
s. 14-15, 22-24.
[Ny uppl.] se nr. 121. (Verklighetsbilder.)
- 116 Grindstugan. [Jonas Magnus Stjernstolpe.]
Svenska Familj-journalen 1866:4. Halmstad: C. E. Gernandt 1866,
s. 107-108, 110-112.
[Ny uppl.] se nr. 135. (Några runor.)
- 117 Sondottern.
Svenska Familj-journalen 1866:9. Halmstad: C. E. Gernandt 1866,
s. 262-264, 266-267.
[Ny uppl.] se nr. 121. (Verklighetsbilder.)
- 118 En öfverilning. Skizz. [Pehr Sällström.]
Norden. National-kalender för år 1867. Sthlm: J. J. Flodin 1866,
s. 68-88.
[Ny uppl.], med titeln Öfverilningen, se nr. 135. (Några runor.)
- 119 Drömmerskan på Johan Henrik Kellgrens graf. Berättelse.
Svea. Folk-kalender 1867. Sthlm: Albert Bonnier 1866, s. 51-79.
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Öreskrifter för folket. 155.) (Drag
ur svenska skalders lif.)

- 120 Konstförvandten familj. Skizz. [Fredrika Bremer.]
 Freja. Kalender på vers och prosa för 1867. Sthlm: C. M. Hjortsberg
 1866, s. 33–61.
 [Ny uppl.] se nr. 135. (Några runor.)
- 1867
- 121 Verklighetsbilder. Sthlm: Sigfrid Flodin 1867. 212 s.
 Komministerns dotter. – En flickas beslut. – Sondottern (1866). – Den
 lilla gatsångerskan (1866). – Elma Kenth (1864, med titeln Min första
 flamma). – Min fästmö. – En arbetares historia (1865, med titeln
 Gårdsvaktaren).
 [Ny uppl. av En flickas beslut.] se nr. 175. (Fåfängans barn och andra
 noveller.)
- 122 Ett minne. [Herman Bjursten.]
 Illustrerad Tidning, den gamla 9/2 1867. Sthlm: C. H. Rydberg 1867.
 [Ny uppl.] Bore, Vitterhets-kalender, utgiven till förmån för de nödlidande
 i huvudstaden. Sthlm: tryckt hos Isaac Marcus 1868, s. 98–108.
 [Ny uppl.] se nr. 135. (Några runor.)
- 123 Moster Saras historia. Berättelse. [Pseud.:] Tuva.
 Gamla Fäderneslandet 20/3–6/4 1867.
 [Ny uppl.], med titeln Klockarens dotter, se nr. 161. (Till sist.
 Novellsamling.)
- 124 Hannas framtidsdröm. [Sign.:] Viva.
 Göteborgs Handels- och Sjöfarts-tidning 28/6 1867.
 [Ny uppl.], med titeln Bärförsäljerskan, se nr. 134. (För stunden. En
 samling berättelser.)
 [Ny uppl.], med titeln Bärplockerskan, se nr. 176. (Bärplockerskan och
 andra noveller.)
- 125 Malla. En berättelse.
 Svenska Familj-journalen 1867:1. Halmstad: C. E. Gernandt 1867,
 s. 27–30.
 [Ny uppl.] se nr. 134. (För stunden. En samling berättelser.)
 [Ny uppl.] se nr. 176. (Bärplockerskan och andra noveller.)
- 126 En flickas historia.
 Svenska Familj-journalen 1867:6. Halmstad: C. E. Gernandt 1867,
 s. 162–164, 174–175.
 [Ny uppl.] se nr. 134. (För stunden. En samling berättelser.)
 [Ny uppl.] se nr. 176. (Bärplockerskan och andra noveller.)

- 127 På jernvägen.
Svenska Familj-journalen 1867:9. Halmstad: C. E. Gernandt 1867,
s. 262-263, 268, 270-271.
[Ny uppl.] se nr. 134. (För stunden. En samling berättelser.)
[Ny uppl.], med titeln På järnvägen, se nr. 177. (Elna och andra
berättelser.)
- 128 Vän-tjenster. Berättelse. [Lars Hjortsberg.]
Norden. National-kalender för år 1868. Sthlm: J. J. Flodin 1867,
s. 109-129.
[Ny uppl.] se nr. 135. (Några runor.)
- 129 Erik Sjöbergs skyddsling. Berättelse.
Freja. Kalender på vers och prosa för 1868. Sthlm: C. M. Hjortsberg
1867, s. 69-106.
[Ny uppl.] se nr. 135. (Några runor.)
- 1868
- 130 Exfriaren. Skizz. [Pseud.:] Tuva.
Gamla Fäderneslandet 11-22/1 1868.
[Ny uppl.], med titeln Den försmädde, se nr. 154. (Ögonblicksbilder.
Teckningar ur hvardagslivet.)
- 131 Två födelsedagar. Skizz. [Pseud.:] Tuva.
Gamla Fäderneslandet 24/3-4/4 1868.
[Ånyo som följetong], med titeln Hvad en vän förmår. Berättelse.
[Pseud.:] Tuva. Norrköpings Tidningar 3-13/6 1871.
[Ny uppl.], med titeln Vid sjutton och tjuuett år, se nr. 161. (Till sist.
Novellsamling.)
- 132 Sångerskan. Berättelse. [Jenny Lind.]
Svenska Familj-journalen 1868:8 och 9. Halmstad: C. E. Gernandt
1868, s. 235, 238-239, 266-270.
Med titeln Grannen.:
[Ny uppl.] se nr. 134. (För stunden. En samling berättelser.)
[Ny uppl.] se nr. 177 (Elna och andra berättelser.)
- 133 Ett minnesblad. [Gustaf Thomée.]
Svea. Folk-kalender 1869. Sthlm: Albert Bonnier 1868, s. 141-164.

1869

- 134 För stunden. En samling berättelser. Sthlm: Sigfrid Flodin 1869.
203 s.

Min eröfring. – Bärförsäljerskan (1867, med titeln Hannas framtidsdröm). – På jernvägen (1867). – En flickas historia (1867). – Malla (1867). – Elna. – Grannen (1868, med titeln Sångerskan). – Han blef icke student.

[Ny uppl.], i urval, se nr. 176. (Bärplockerskan och andra noveller.)

[Ny uppl.], i urval, se nr. 177. (Elna och andra berättelser.)

- 135 Några runor. Episoder ur Herman Bjurstens, Fredrika Bremers, Lars Hjortsbergs, Olof Kexels, Gustaf af Klints, Anna Maria Lenngrens, Carl Gustaf Leopolds, Bengt Lidners, Carl v. Linnés, Carl August Nicanders, Olof Swartz', Erik Sjöbergs, Jonas Magnus Stjernstolpes, Pehr Sällströms och Esaias Tegnér's hvardagslif. Sthlm: Sigfrid Flodin 1869. 366 s.

Ett minne (Herman Bjursten) (1867). – Konstförvandts familj (Fredrika Bremer) (1866). – Vän-tjenster (Lars Hjortsberg) (1867). – Skaldens skyddsengel (Olof Kexel) (1864, med titeln Den funna och åter förloerade strängen på skaldens lyra). – Några drag ur amiral Gustaf af Klints ungdom (1864, med titeln Gretas kors. (En händelse ur Amiral Gustaf af Klints ungdom)). – En talisman (Anna Maria Lenngren). – Gudfadren (Carl Gustaf Leopold). – En episod ur Lidners ungdom (1861). – En sängen från Carl v. Linnés barndom (1864, med titeln Blommornas syster). – Vi återse hvarandra (Carl August Nicander) (1863). – Naturforskaren och konstnärinnan (Olof Swartz) (1865). – Erik Sjöbergs skyddsling (1867). – Grindstugan (Jonas Magnus Stjernstolpe) (1866). – Öfverilningen (Pehr Sällström) (1866, med titeln En öfverilning). – Esaias (Esaias Tegnér).

- 136 De gifta. Berättelse. [Pseud.:] Zamor. [Utkom först på tyska, med titeln Die Schwägerinnen. Roman. 1869.]

Dagens Nyheter 23/8–14/10 1869. 368 s.

1. uppl. Sthlm: Adolf Bonnier 1871. [Pseud.:] Zamor.

- 137 Den objudne gästen. Skiss. [August Blanche.]

Svenska Familj-journalen 1869:2. Halmstad: C. E. Gernandt 1869, s. 34–35, 42–43, 46–47.

Med titeln Den objudne gästen. En skizz ur August Blanches lif:

1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1894. 24 s. (Öreskrifter för folket. 157.) (Drag ur svenska skalders lif.)

- 138 Förutsägelsen. Berättelse. [Esaias Tegnér.]

Svenska Familj-journalen 1869:11. Halmstad: C. E. Gernandt 1869, s. 338–339, 345–348.

Med titeln Förutsägelsen. Berättelse ur Esaias Tegnér's lif:

1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1894. 30 s. (Öreskrifter för folket. 159.) (Drag ur svenska skalders lif.)

1870

- 139 Mor och dotter. Berättelse. [Pseud.:] Zamor. (Förf. till De Giffta). 228 s. [Utkom som bok på tyska, med titeln Die Stieftochter Erzählung. 1870.]
Dagens Nyheter 3/1-5/2 1870.
- 140 Min gamla fästmö. Berättelse.
Svenska Familj-journalen 1870:6. Halmstad: C. E. Gernandt 1870, s. 184-187.
[Ny uppl.] se nr. 154. (Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet.)
- 141 Ett reseäfventyr. Berättelse.
Svenska Familj-journalen 1870:9. Halmstad: C. E. Gernandt 1870, s. 286-288.
[Ny uppl.] se nr. 154. (Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet.)
- 142 Julaftonen. Berättelse.
Svenska Familj-journalen 1870:12. Halmstad: C. E. Gernandt 1870, s. 375-379.
[Ny uppl.] se nr. 154. (Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet.)

1871

- 143 Vexlande öden. Roman. [Pseud.:] Förf. till "Positivspelarens son". Sthlm: Sigfrid Flodin 1871. 378 s. [Utkom först på tyska, med titeln Der Hänfling. 1867.]
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Valda romaner af Marie Sophie Schwartz. Ser. 3:2.)
[Ny uppl.] Sthlm och Gbg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1916.
- 144 Fågelfångaren. Berättelse.
Svenska Familj-journalen 1871:3. Halmstad: C. E. Gernandt 1871, s. 77-79, 84-86.
[Ny uppl.] se nr. 154. (Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet.)
- 145 Minne från ett studentmöte. Berättelse.
Svenska Familj-journalen 1871:11. Halmstad: C. E. Gernandt 1871, s. 346-352.
[Ny uppl.], med titeln Minnen från studentmötet år 1856, se nr. 154. (Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet.)
- 146 Ett blad ur drottning Lovisas välgörenhetshistoria.
Svea. Folk-kalender 1872. Sthlm: Albert Bonnier 1871, s. 11-37.

1872

- 147 Sonsonen. Roman. [Pseud.:] Förf. till "Positifspelarens son".
Sthlm: Sigfrid Flodin 1872. 303 s. [Utkom först på tyska, med
titeln Sein oder Nichtsein. Roman. 1867.]
2. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1893. (Valda romaner af Marie Sophie
Schwartz. Ser. 3:1.)
[Ny uppl.] Gbg: Åhlén & Åkerlund 1913. (25-öresserien.)
- 148 En tidsbild.
Svalan 12 och 19/7 1872. Sthlm: J. Wettergrund (Lea) 1872.
[Ny uppl.], med titeln Ett rikt gifte, se nr. 154. (Ögonblicksbilder. Teck-
ningar ur hvardagslivet.)
- 149 Tant Gurli. Berättelse. Svenskt original. [Pseud.:] Zamore.
173 s. [Utkom först på tyska, med titeln Ein Blick zurück. Er-
zählung. 1865.]
Norrköpings Tidningar 3/8-3/9 1872.
- 150 Davidsharpan i Norden. Berättelse. [Johan Olof Wallin.]
Svea. Folk-kalender 1873. Sthlm: Albert Bonnier 1872, s. 132-150.
Med titeln Davidsharpan i Norden. Berättelse ur J. O. Wallins lif:
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1894. 27 s. (Öreskrifter för folket. 158.)
(Drag ur svenska skalders lif.)

1873

- 151 Ett tidens barn. En väns papper utgifne. Svenskt original.
[Pseud.:] Sebastian. Sthlm: Albert Bonnier 1873. 387 s. (Nya
följetongen 1873:4-11.) [Utkom först på tyska, med titeln Die
Jugendgefährten. Roman. 1871.]
- 152 Kung Carl och äggförsäljerskan. Svenskt original. [Pseud.:]
Zamor. 32 s.
Norrköpings Tidningar 2-9/1 1873.
[Ny uppl.], med titeln Äggförsäljerskan, se nr. 161. (Till sist.
Novellsamling.)
- 153 Elma. Skizz. Svenskt original. [Pseud.:] Zamor. 72 s.
Norrköpings Tidningar 4-21/11 1873.
[Ny uppl.], med titeln Den förskjutna, se nr. 161. (Till sist.
Novellsamling.)

1874

- 154 Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslivet. Sthlm: Sigfrid Flodin 1874. 198 s.
 Ett rikt gifte (1872, med titeln En tidsbild). – Den försmådde (1868, med titeln Exfriaren. Skizz). – Ett reseäfventyr (1870). – Julaftonen (1870). – Fågelfångaren (1871). – Minnen från Studentmötet år 1856 (1871, med titeln Minne från ett studentmöte). – Min gamla fästmö (1870). – Den första taflan. – Oscarshal. (Reseskizz från Norge).

1875

- 155 Liten Karin. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens son”. Sthlm: Sigfrid Flodin 1875. 260 s. [Utkom först på tyska, med titeln Anna's Geheimniß. Roman. 1874.]
 [Ny uppl.] Sthlm och Gbg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
 [Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1917.
- 156 Den gamla björken. Skiss. [Pseud.:] Förf. till Thoras skatt. Svenska Familj-journalen 1875:2. Halmstad: C. E. Gernandt 1875, s. 61–64.
 [Ny uppl.], med titeln Lilla fästmöns trogna vän, se nr. 169. (Blad för vinden. Berättelser.)
- 157 Enkans hem. Skiss. Svenska Familj-journalen 1875:6. Halmstad: C. E. Gernandt 1875, s. 170–171, 174, 178–179.
 [Ny uppl.], med titeln Ett hem, se nr. 161. (Till sist. Novellsamling.)
- 158 Krokaviken. Skiss. Svenska Familj-journalen 1875:8. Halmstad: C. E. Gernandt 1875, s. 242–243, 245, 250–252.
 [Ny uppl.], med titeln Vid Krokaviken, se nr. 169. (Blad för vinden. Berättelser.)
- 159 En god engel. Skiss. Svenska Familj-journalen 1875:10. Halmstad: C. E. Gernandt 1875, s. 307–309, 311, 313–315.
 [Ny uppl.] se nr. 169. (Blad för vinden. Berättelser.)
- 160 Louise Michaëli. Ett minnesblad. [Louise Michaëli och Elias Sehlstedt.] Svea. Folk-kalender 1876. Sthlm: Albert Bonnier 1875, s. 48–67.

1876

- 161 Till sist. Novellsamling. Sthlm: Sigfrid Flodin 1876. 227 s.
Klockarens dotter (1867, med titeln Moster Saras historia. Berättelse).
– Marta. – Vid sjutton och tjuuett år (1868, med titeln Två födelsedagar. Skizz). – Ett hem (1875, med titeln Enkans hem. Skiss). – Den tysta segern (Omarbetning. 1866, med titeln Sömmerskan. En sann händelse).
– Den förskjutna (1873, med titeln Elma. Skizz). – Äggförsäljerskan (1873, med titeln Kung Carl och äggförsäljerskan).
- 162 Farmors historia. Skiss.
Svenska Familj-journalen 1876:12. Halmstad: C. E. Gernandt 1876, s. 374–380.
[Ny uppl.] se nr. 169. (Blad för vinden. Berättelser.)
- 163 En ädel förebild. Skizz.
Svea. Folk-kalender 1877. Sthlm: Albert Bonnier 1876, s. 9–35.
Med titeln En ädel förebild. Skizz ur drottning Josephinas lif.:
1. uppl. Sthlm: Albert Bonnier 1877. (Öreskrifter för folket. 75.)

1877

- 164 Gertruds framtidsdrömmar. Roman. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens son”. Sthlm: Sigfrid Flodin 1877. 202 s. [Utkom först på tyska, med titeln Gertrud’s Zukunftstraum. 1875.]
[Ny uppl.] Sthlm och Gbg: Åhlén & Åkerlund 1914. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1916.
- 165 Tvänne taflor ur lifvet. Första taflan. En lycklig familj.
Svenska Familj-journalen 1877:7. Halmstad: C. E. Gernandt 1877, s. 214–221.
[Ny uppl.], med titeln Olga (tillsammans med Tvänne taflor ur lifvet. Andra taflan. Enkan och hennes dotter.), se nr. 169. (Blad för vinden. Berättelser.)
- 166 Tvänne taflor ur lifvet. Andra taflan. Enkan och hennes dotter.
Svenska Familj-journalen 1877:8. Halmstad: C. E. Gernandt 1877, s. 248–254.
[Ny uppl.], med titeln Olga (tillsammans med Tvänne taflor ur lifvet. Första taflan. En lycklig familj.), se nr. 169. (Blad för vinden. Berättelser.)

1878

- 167 Lifvets skola. Berättelse. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens son”. Sthlm: Sigfrid Flodin 1878. 468 s.
Med titeln Kvinnans triumf (Livets skola).:
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)
[Ny uppl.] Sthlm: Albert Bonnier 1917.
- 168 Alida. Skizz.
Nornan. Svensk kalender 1879. Sthlm: F. Skoglund 1878, s. 23–43.

1879

- 169 Blad för vinden. Berättelser. Sthlm: Sigfrid Flodin 1879. 223 s.
De gamla blommornas historia [Carl von Linné]. – Olga (1877, då i två delar med den gemensamma titeln Tvänne taflor ur lifvet och de enskilda titlarna Första taflan. En lycklig familj och Andra taflan. Enkan och hennes dotter). – Vid Krokaviken (1875, med titeln Krokaviken). – En god engel (1875). – En helsosam lexa [Nils Almlöf och Emelie Högqvist]. – En mission. – Farmors historia (1876). – Lilla fästmöns trogna vän (1875, med titeln Den gamla björken).

1880

- 170 Huru jag fick mig hustru. Roman. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens son”. Sthlm: Sigfrid Flodin 1880. 234 s. (Romaner af förf. till Positivspelarens son. 3.)
Med titeln Brukspatronens myndlingar (Huru jag fick mig hustru). Roman.:
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)

1881

- 171 Berthas anteckningar. Roman. [Pseud.:] Förf. till ”Positivspelarens son”. Sthlm: Sigfrid Flodin 1881. 232 s. (Romaner af förf. till Positivspelarens son. 4.)
Med titeln Bertha (Berthas anteckningar). Roman.:
[Ny uppl.] Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. (25-öresserien.)

1894

- 172 Än en gång. Vänd bladet. Två novellserier. Sthlm: Adolf Bonnier 1894. 2. uppl. 366 s. (Marie Sophie Schwartz. Romaner. 4.)
Än en gång (1865): Vinst och förlust (Ett blad ur en målares lif.) (1861). – Dottern (1862). – Ett gammalt slott (1863). – Porträttets historia

(1863). – Savoyarden (1863). – Kolportören (1862, med titeln Erik). – Hvilken är konungen? (1862). – En af oss två (1860). – Sångarna. Skizz. – När jag var femton år. – Han bits icke! (1862). – *Vänd bladet* (1863): Systrarna (1856). – Tre Julaftnar (1856). – Ett minne från Kreuznach (1862, med titeln Sagor och berättelser från Rhentrakten).

- 173 Hvilken är konungen? Han bits icke. Två historiska berättelser. Sthlm: Adolf Bonnier 1894. 44 s. (Böcker för folket. 11.)
Hvilken är konungen? (1862). – Han bits icke (1862).
- 174 Systrarna. Tre julaftnar. Två julberättelser. Sthlm: Adolf Bonnier 1894. 79 s.
Systrarna (1856). – Tre Julaftnar (1856).

1915

- 175 Fåfångans barn och andra noveller. Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1915. 192 s. (25-öresserien.)
Fåfångans barn (1861). – Författarinnan och hennes man (1864, i Författarinnan och hennes man m. m.). – En flickas beslut (1867, i novellsamlingen Verklighetsbilder). – Fångens död (1861). – Psykologen och konspiratören (1864, i Författarinnan och hennes man m. m.). – Ett barnhusbarn. (Ur en prästmans anteckningar.) (1858, med titeln Ett barnhusbarn. En teckning ur verkligheten, efter ett muntligt meddelande af en prestman).

1916

- 176 Bärplockerskan och andra noveller. Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1916. 93 s. (25-öresserien.)
Bärplockerskan (1867, med titeln Hannas framtidsdröm). – En flickas historia (1867). – Min erövring (1869, i För stunden. En samling berättelser). – Malla (1867). – Han blev icke student (1869, i För stunden. En samling berättelser).
- 177 Elna och andra berättelser. Sthlm: Åhlén & Åkerlund 1916. 95 s. (25-öresserien.)
Elna (1869, i För stunden. En samling berättelser). – På järnvägen (1867, med titeln På järnvägen). – Grannen (1868, med titeln Sångerskan).

Noter till bibliografien

- 1) Pseudonymen *** kan beläggas genom handskriften pseudonymförteckning (Kungliga biblioteket Ep. s. 8a) och genom att den användes till andra texter mer uppenbart författade av Marie Sophie Schwartz.

- 2) Enligt av Marie Sophie Schwartz handskrivnen bibliografi: "M. S. Schwartz i Sverige utgifna arbeten från 1851 till 1872" (Kungliga biblioteket Ep. s. 8a).
- 3) Båda signaturerna: en gammal untkarl och en gammal enka finns belagda i "Chronologisk förteckning öfver Fru M. S. Schwartz's arbeten" (Kungliga biblioteket Ep. s. 8a) samt i brev 23/5 och 25/5 1857 till Johan August Hazelius (Nordiska museets arkiv, brev- och manuskriptsamlingen).
- 4) Enligt brev 26/11 1857 till Johan August Hazelius, redaktör för *Svenska Tidningen. Dagligt Allehanda i Stockholm* (Nordiska museets arkiv, brev- och manuskriptsamlingen).
- 5) Enligt brev 8/2 1860 till P. A. Huldberg, redaktör för *Läsning i Hemmet. När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning* (Kungliga biblioteket, Ep. H. 17).
- 6) Pseudonymen och signaturen Z. i *Läsning i Hemmet. När och Fjerran. Ny Illustrerad Tidning* 1860 kan beläggas genom att artikeln "Olikheten mellan man och qvinna", 16/6 1860, till stora delar överensstämmer med artikeln "Betraktelser öfver qvinnans roll i lifvet", tryckt i *Post- och Inrikes Tidningar* 2 och 3/12 1858 i eget namn.
- 7) Enligt av Marie Sophie Schwartz handskrivna bibliografier: "M. S. Schwartz i Sverige utgifna arbeten från 1851 till 1872" och "Förteckning på Marie Sophie Schwartz arbeten. Februari 1880" (Kungliga biblioteket Ep. s. 8a).
- 8) Pseudonymen Tuva kan beläggas genom handskrivnen pseudonymförteckning (Kungliga biblioteket Ep. s. 8a) och genom att flera av de noveller som tryckts under denna pseudonym senare tryckts i eget namn.

Källor:

- Hjalmar Linnström: *Svenskt boklexikon. Åren 1830-1865*.
 Garantiföreningen för utgivande af svensk bok-katalog. *Svensk bokkatalog för åren 1866-1875*.
 Svenska bokläggare-föreningen. *Svensk bokkatalog för åren 1876-1885*.
 Svenska bokläggare-föreningen. *Svensk bokkatalog för åren 1886-1895*.
 Svenska bokläggare-föreningen. *Svensk bokkatalog för åren 1911-1915*.
 Svenska bokläggare-föreningen. *Svensk bokkatalog för åren 1916-1920*.
 Svenska bokläggare-föreningen. *Svensk bokkatalog för åren 1926-1930*.
 Sigrid Leijonhufvud och Sigrid Brithelli. *Kvinnan inom svenska litteraturen intill år 1893. En biografi. Utarbetad med anledning av världsutställningen i Chicago*.
Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1700-1910.
 Böcker och avfotograferade tidningar i Kungliga Biblioteket, Stockholm.
 Böcker i Hans Hanners bibliotek.

TITELREGISTER

En af konung Oscar I:stes skyddslingar. Berättelse	1859
En af oss två	1860
Alida. Skizz	1878
Alma eller De moderna äktenskapen. Novell <i>Se</i> Noveller. 1-4	1860
<i>och</i> De moderna äktenskapen. Novell	1858
Amanda. Några strödda anteckningar ur Stagnelii lif	1864
Amanda. Några strödda anteckningar ur Stagnelius' lif <i>Se</i> Amanda. Några strödda anteckningar ur Stagnelii lif	1864
Anekdoter	1860
En annan qvinna såsom näringsidkerska. Berättelse	1857
En arbetares historia <i>Se</i> Verklighetsbilder <i>och</i> Gårdsvaktaren	1865
Arbetet adlar mannen. Teckning ur verkligheten	1859
Arbetets barn. Berättelse	1864
Arbetets nödvändighet	1860
Ett barnhusbarn. En teckning ur verkligheten, efter ett muntligt meddelande af en prestman	1858
Ett barnhusbarn (Ur en prestmans anteckningar.) <i>Se</i> Ett barnhusbarn. En teckning ur verkligheten, efter ett muntligt meddelande af en prestman	1858
En behagsjuk qvinna.	1854
Bellmans skor. Berättelse-utkast <i>Se</i> Bellmans skor. Novell	1865
Bellmans skor. Novell	1865
Bertha (Berthas anteckningar) <i>Se</i> Berthas anteckningar	1881
Berthas anteckningar. Roman	1881
Ett besök i professor S-z's Frenologiska Museum år 1850	1858
Betraktelser öfver qvinnans roll i lifvet	1858
Biografiska småskizzer <i>Se</i> Novelletter	1861
Blad för vinden. Berättelser	1879
Ett blad ur drottning Lovisas välgörenhetshistoria	1871
Blad ur qvinnans lif	1855
Blommornas syster. Novell	1864
Bref till den gamle ungarlen	1857

TITELREGISTER

Brukspatronens myndlingar (Huru jag fick mig hustru). Roman	
<i>Se</i> Huru jag fick mig hustru. Roman	1880
De båda partierna. Teckning efter naturen	1864
Bärförsäljerskan <i>Se</i> För stunden. En samling berättelser	1869
och Hannas framtidsdröm	1867
Bärplockerskan <i>Se</i> Bärplockerskan och andra noveller	1916
och Hannas framtidsdröm	1867
Bärplockerskan och andra noveller	1916
Börd och bildning	1861
David Waldner. Roman	1866
Davidsharpan i nordn. Berättelse	1872
Davidsharpan i nordn. Berättelse ur J. O. Wallins lif <i>Se</i> Davidsharpan i nordn. Berättelse	1872
Dottren. Berättelse	1862
En dröm vid Rhen. Nattminne	1852
Drömmerskan på Johan Henrik Kellgrens graf. Berättelse	1866
Egennyttan	1853
Elisabeth. Novell	1860
Ellen. Berättelse <i>Se</i> Ett år. En teckning efter naturen	1856
Ellen eller Ett år. En teckning efter naturen <i>Se</i> Noveller. 1-4	1860
och Ett år. En teckning efter naturen	1856
Elma. Skizz	1873
Elma Kenth <i>Se</i> Verklighetsbilder och Min första flamma	1867
och Min första flamma	1864
Elna <i>Se</i> För stunden. En samling berättelser	1869
Elna och andra berättelser	1916
Emancipationsvurmen	1856
Enkan och hennes barn	1858
Enkans hem. Skiss	1875
En episod ur en läkares lif. Efter några gamla anteckningar	1859
En episod ur Lidners ungdom	1861
Erik. Novell	1862
Erik Sjöbergs skyddsling. Berättelse	1867
Esaias <i>Se</i> Några runor [...]	1869
Exfriaren. Skizz	1868
Fabrikör Carron och hans döttrar. Berättelse ur verkligheten	1857
Far och dotter <i>Se</i> Dottren. Berättelse	1862
Farmors historia. Skiss	1876
Flickan från Corsica. Berättelse	1862
En flickas beslut <i>Se</i> Verklighetsbilder	1867
En flickas historia	1867
Den funna och åter förlorade strängen på skaldens lyra. Berättelse	1864
En fåfång mans hustru. Berättelse	1857
Fåfångans barn	1861
Fåfångans barn och andra noveller	1914
Fågelfångaren. Berättelse	1871
Fångens död	1861

TITELREGISTER

Fördom och förnuft <i>Se</i> En kvinna såsom handverkare	1857
Författarinnan och hennes man. Novell <i>Se</i> Författarinnan och hennes man m. m.	1864
Författarinnan och hennes man m. m.	1864
För stunden. En samling berättelser	1869
Den förskjutna <i>Se</i> Till sist. Novellsamling	1876
och Elma. Skizz	1873
Den försmådde <i>Se</i> Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet	1874
och Exfriaren. Skizz	1868
Den första kärleken, den sista konserten. Novell	1865
Det första och sista poemet. En episod ur fru Lenngrens lif	1863
Den första taflan <i>Se</i> Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet	1874
Förtalet	1851
Förutsägelsen. Berättelse	1869
Förutsägelsen. Berättelse ur Esaias Tegnér's lif <i>Se</i> Förutsägelsen. Berättelse	1869
Den gamla björken. Skiss	1875
De gamla blommornas historia <i>Se</i> Blad för vinden. Berättelser	1879
Ett gammalt slott. Novell	1863
Gertruds framtidsdrömmar. Roman	1877
De gifta. Berättelse	1869
En god engel. Skiss	1875
Grannen <i>Se</i> För stunden. En samling berättelser	1869
och Sångerskan	1868
Gretas kors. (En händelse ur Amiral Gustaf af Klints ungdom.)	1864
Grindstugan	1866
Gudfadren <i>Se</i> Några runor [...]	1869
Guld och namn. Berättelse	1863
En gåfva åt sångaren, som motsvarar sången <i>Se</i> Görans berättelser. III.	
En gåfva åt sångaren, hvilken motsvarar sången	1860
Gårdsvaktaren. Novell	1865
Görans berättelser. I. Den sträfve doktorn	1860
Görans berättelser. II. Smeden och läkaren	1860
Görans berättelser. III. En gåfva åt sångaren, hvilken motsvarar sången	1860
Görans berättelser. IV. Vadet	1860
Han bits icke! Berättelse	1862
Han blef icke student <i>Se</i> För stunden. En samling berättelser	1869
Hannas framtidsdröm	1867
Han skall gifta sig. Novell	1860
En helsosam lexa <i>Se</i> Blad för vinden. Berättelser	1879
Ett hem <i>Se</i> Till sist. Novellsamling	1876
och Enkans hem. Skiss	1875
Hemmet bland Fjellen	1860
Huru jag fick mig hustru. Roman	1880
Hvad en vän förmår. Berättelse <i>Se</i> Två födelsedagar. Skizz	1868
Hvilken är Konungen? Novell	1862
Hvita Lova. Berättelse	1866
Ett hämdens offer. Berättelse	1859

TITELREGISTER

Julaftonen. Berättelse	1870
Kattinka Rawinsky (Ett blad ur mina reseminnen.) Svenskt original	1865
Klockarens dotter <i>Se</i> Till sist. Novellsamling	1876
och Moster Saras historia. Berättelse	1867
Ett klöfverblad. Tre berättelser	1860
Kolportören <i>Se</i> Erik	1862
Komministerns dotter <i>Se</i> Verklighetsbilder	1867
Konstförvandtens familj. Skizz	1866
Krokaviken. Skiss	1875
Kung Carl och äggförsäljerskan.	1873
Den kungliga brudgäfvän. Berättelse	1860
Kvinnans triumf (Livets skola) <i>Se</i> Lifvets skola. Berättelse	1878
Lifvets skola. Berättelse	1878
Den lilla färgerskan <i>Se</i> En annan qvinna såsom näringsidkerska. Berättelse	1857
Lilla fästmöns trogna vän <i>Se</i> Blad för vinden. Berättelser	1879
och Den gamla björken	1875
Den lilla gatsångerskan. Novell	1866
Liten Karin	1875
Louise Michaëli. Ett minnesblad	1875
Magnetisören. Svenskt original	1859
Malla. En berättelse	1867
Mannen af börd och qvinnan af folket. En teckning ur verkligheten	1858
Manon och Marie <i>Se</i> Tre nya berättelser	1862
Margaretha. Novell	1865
Marta <i>Se</i> Till sist. Novellsamling	1876
Mathilda eller En behagsjuk qvinna. Novell <i>Se</i> Noveller. 1-4	1860
och En behagsjuk qvinna	1854
Matilda. Berättelse <i>Se</i> En behagsjuk qvinna	1854
Min eröfring <i>Se</i> För stunden. En samling berättelser	1869
Min fästmö <i>Se</i> Verklighetsbilder	1867
Min första flamma. Novell	1864
Min gamla fästmö. Berättelse	1870
Mina lefnadsöden. Berättelse	1865
Ett minne	1867
Ett minne från Kreuznach <i>Se</i> Sagor och berättelser från Rhentrakten	1862
Minne från ett studentmöte. Berättelse	1871
Minnen från Studentmötet år 1856 <i>Se</i> Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet	1874
och Minne från ett studentmöte. Berättelse	1871
Ett minnesblad	1868
En mission <i>Se</i> Blad för vinden. Berättelser	1879
De moderna äktenskapen. Novell	1858
Mor och dotter. Berättelse	1870
Moster Saras historia. Berättelse	1867
En myndig man och en omyndig qvinna. Berättelse ur verkligheten	1857
Naturforskaren och konstnärinnan. Novell	1865
Noveller. 1-4 <i>Se</i> En behagsjuk qvinna	1854

TITELREGISTER

Ett år. En teckning efter naturen	1856
De moderna äktenskapen. Novell	1858
och Magnetisören	1859
Novelletter	1861
Några drag ur amiral Gustaf af Klints ungdom <i>Se</i> Några runor [...]	1869
och Gretas kors. (En händelse ur Amiral Gustaf af Klints ungdom.)	1864
Några ord om uppfostran	1858
Några ord till qvinnan	1863
Några runor. Episoder ur Herman Bjurstens, Fredrika Bremers, Lars Hjortbergs, Olof Kexels, Gustaf af Klints, Anna Maria Lenngrens, Carl Gustaf Leopolds, Bengt Lidners, Carl v. Linnés, Carl August Nicanders, Olof Swartz', Erik Sjöbergs, Jonas Magnus Stjernstolpes, Pehr Sällströms och Esaias Tegnér's hvardagslif	1869
När jag var femton år <i>Se</i> Ån en gång. Novellsamling	1865
Den objudne gästen. Skiss	1869
Den objudne gästen. En skiss ur August Blanche's lif <i>Se</i> Den objudne gästen. Skiss	1869
Också några ord om opinionen	1860
Olga <i>Se</i> Blad för vinden. Berättelser	1879
och Tvänne taflor ur lifvet <i>med de enskilda titlarna</i> Första taflan. En lycklig familj och Andra taflan. Enkan och hennes dotter	1877
Olikheten mellan man och qvinna	1860
Om opinionens tyranni mot qvinnan. och Hvad är opinion? <i>Artikel i två delar</i>	1860
Om qvinnans ställning	1857
Om qvinnans uppfostran	1860
Oscarshal. (Reseskizz från Norge.) <i>Se</i> Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet	1874
Passionerna	1853
Pauline <i>Se</i> Tre nya berättelser	1862
En Polens dotter. Novell	1863
Porträttets historia. Novell	1863
Positivspelarens son. Svenskt original	1863
Prins Fredrik Adolfs silfverpenning. Berättelse	1860
Psykologen och konspiratören <i>Se</i> Författarinnan och hennes man m. m.	1864
På Götha kanal. Bref från en ung flicka. Svenskt original	1865
På jernvägen	1867
En qvinna såsom handverkare	1857
Qvinnan såsom näringsidkare. Berättelse	1857
Ett reseäfventyr. Berättelse	1870
Ett rikt gifte <i>Se</i> Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet	1874
och En tidsbild	1872
Räddande engel och drottning. En episod ur drottning Desiderias lefnad	1861
Den rätta. Berättelse	1863
Sagor och berättelser från Rhentrakten	1862
Ett samtal om Homöopati	1857
Savoyarden. Novell	1863
Savoyardens hund	1862

TITELREGISTER

Sjelfkulturens nödvändighet och inflytande. (Efter Psykologen Doctor Gustaf Scheve)	1859
Skaldens skyddsengel <i>Se Några runor [...]</i>	1869
<i>och</i> Den funna och åter förlorade strängen på skaldens lyra. Berättelse	1864
Skildringar ur familjelifvet	1854
Skuld och oskuld. Berättelse	1860
Smeden och läkaren <i>Se Görans berättelser. II. Smeden och läkaren</i>	1860
Smärre berättelser <i>Se Författarinnan och hennes man m. m.</i>	1864
Smärre historiska berättelser	1861
Sondottern	1866
Sonsonen. Roman	1872
Den sträfve doktorn <i>Se Görans berättelser. I. Den sträfve doktorn</i>	1860
Den sträfve läkaren <i>Se Görans berättelser. I. Den sträfve doktorn</i>	1860
Systrarna	1856
Sångarne. Skizz <i>Se Än en gång. Novellsamling</i>	1865
Sångerskan. Berättelse	1868
En sägen från Carl v. Linnés barndom <i>Se Några runor [...]</i>	1869
<i>och</i> Blommornas syster	1864
Sändebref från landsorten till förfaktarinnorna af qvinnans sjelfständighet	1857
Sömmerskan. En sann händelse	1866
En talisman <i>Se Några runor [...]</i>	1869
Tant Gurli	1872
Thronens offer. En Episod ur Kejsarinnan Josephines lif	1860
Ett tidens barn. En väns papper utgifne	1873
En tidsbild	1872
Till sist. Novellsamling	1876
Till Sveriges mödrar om vanans makt vid uppfostran. Efter D:r G. Schewes åsigt <i>Se Vanans makt vid barna-uppfostran. Till föräldrar</i>	1856
Tre julaftnar	1856
Tre nya berättelser	1862
Trohetseden. Berättelse	1859
Tvenne familjemödrar	1858
Tvenne lefnadsmål	1855
Tvenne pingstaftnar i Lidners lif	1862
Två födelsedagar. Skizz.	1868
Tvänne taflor ur lifvet. Andra taflan. Enkan och hennes dotter	1877
Tvänne taflor ur lifvet. Första taflan. En lycklig familj	1877
Den tysta segern <i>Se Till sist. Novellsamling</i>	1876
<i>och</i> Sömmerskan. En sann händelse	1866
Ungdomskärlek (Änkan och hennes barn) <i>Se Enkan och hennes barn</i>	1858
Ungdomsminnen. Anteckningar	1864
Vadet <i>Se Görans berättelser. IV. Vadet</i>	1860
Vanans makt vid barna-uppfostran. Till föräldrar	1856
Verklighetsbilder	1867
Vexlande öden. Berättelse	1871
Vi återse hvarandra. Novell	1863

TITELREGISTER

Vid Krokaviken <i>Se</i> Blad för vinden. Berättelser	1879
<i>och</i> Krokaviken	1875
Vid sjutton och tjugettu år <i>Se</i> Till sist. Novellsamling	1876
<i>och</i> Två födelsedagar. Skizz	1868
Vilja är kunna. Berättelse	1855
Vinst och förlust. (Ett blad ur en Målares lif.)	1861
Viola eller Magnetismen. Novell <i>Se</i> Noveller. 1-4	1860
<i>och</i> Magnetisören	1859
Vänd bladet. En samling äldre och nyare noveller	1863
Vän-tjenster. Berättelse	1867
De värnlösa. Original-berättelse	1852
Ett år. En teckning efter naturen	1856
En ädel förebild. Skizz	1876
Ädlingens dotter. Teckning ur verkligheten	1860
Äggförsäljerskan <i>Se</i> Till sist. Novellsamling	1876
<i>och</i> Kung Carl och äggförsäljerskan	1873
Äktenskapet. En skildring ur lifvet	1853
Än en gång. Novellsamling	1865
Är mannens karakter hans öde?	1860-61
En öfverilning. Skizz	1866
Öfverilningen <i>Se</i> Några runor [...]	1869
<i>och</i> En öfverilning	1866
Ögonblicksbilder. Teckningar ur hvardagslifvet	1874

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Brevförteckning

Stockholm: Kungliga biblioteket

– *Ep. s. 8a:1*

10 brev från endast signerade skrivare, däribland

Krook, Emelie ("Mia"), 1 brev till Marie Sophie Schwartz

Schwartz, Eugène och Disa, 8 brev till Marie Sophie Schwartz

– *Ep. s. 8a:3*

124 brev från 40 skrivare, däribland

Carlén, Octavia, 8 brev till Marie Sophie Schwartz

Hörner, Herman, 10 brev till Marie Sophie Schwartz

Wettergrund, Josefina (Lea), 47 brev till Marie Sophie Schwartz

– *Brevkatalogen*

Schwartz, Marie Sophie, 1 brev till Johan August Hazelius

Schwartz, Marie Sophie, 2 brev till Viktor Rydberg

ytterligare 15 brev från Marie Sophie Schwartz till diverse mottagare

Stockholm: Nordiska museets arkiv

Schwartz, Marie Sophie, 2 brev till Rosa Carlén

Schwartz, Marie Sophie, 42 brev till Johan August Hazelius

Bonnierförlagens arkiv

Schwartz, Marie Sophie, 38 brev till Adolf Bonnier och Isidor Bonnier

Schwartz, Marie Sophie, 157 brev till Albert Bonnier, herr d'Aubigné och

Karl Otto Bonnier

Schwartz, Marie Sophie, 9 brev från Albert Bonnier (hektografkopior)

Göteborg: Universitetsbiblioteket

Schwartz, Marie Sophie, 2 brev till Sven Adolf Hedlund

Schwartz, Marie Sophie, 1 brev till Herman Hofberg

Schwartz, Marie Sophie, 1 brev till Victor Rydberg

Lund: Universitetsbiblioteket

Schwartz, Marie Sophie, 2 brev till Nils Månsson Mandelgren

Uppsala: Universitetsbiblioteket

Schwartz, Marie Sophie, 1 brev till Johan August Hazelius

Schwartz, Marie Sophie, 1 brev till C. Hjortsberg

Örebro: Universitetsbiblioteket

– *Mörnerarkivet*

Schwartz, Marie Sophie, 1 brev till Albert Bonnier

I privat ägo

Lundwall, Adolf, 7 brev till Marie Sophie Schwartz

Piculell, Ada, 2 brev till Marie Sophie Schwartz

Schwartz, Albert, 52 brev till Marie Sophie Schwartz

Schwartz, Julia, 7 brev till Marie Sophie Schwartz

Schwartz, Marie Sophie, 2 brev till Eugène Schwartz

Schwartz, Marie Sophie, 1 brev till barnbarnet Maria Schwartz

Otryckt material

Göteborg: Landsarkivet
Borås församling, födelsebok

Göteborg: Universitetsbiblioteket
Schwartz, Marie Sophie, brev till Herman Hofberg 10.12.1872

Stockholm: Bonnierförlagens arkiv
Schwartz, Marie Sophie, brev till Adolf Bonnier 25.9.1861
Schwartz, Marie Sophie, brev till Albert Bonnier 10.2.1875; 9.1.1878;
odaterat

Stockholm: Kungliga biblioteket
Ep. E I:13
Schwartz, Gustaf Magnus, brev till Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz
6.11.1817
Ep. S. 8a
Brockhaus, F.A., brev till Marie Sophie Schwartz 4.10.1861
Carlén, Octavia, brev till Marie Sophie Schwartz 12.5.1861
Krook, Emelie, brev till Marie Sophie Schwartz, odaterat
Wettergrund, Josefina [pseud. Lea], brev till Marie Sophie Schwartz
29.9.1863; odaterat
Wettergrund, Josefina [pseud. Lea], brev till Marie Sophie Schwartz och
Emelie Krook 18.4.1864
Schwartz, Marie Sophie et al., dagboksfragment m.m. 1841, 1844
Autografsamlingen
Schwartz, Marie Sophie, brev till Herman Bjursten, odaterat

Stockholm: Nordiska museets arkiv
Schwartz, Marie Sophie, brev till Johan August Hazelius, odaterat [hösten
1855]; 6.9.1856 [under alias Emelie Krook]; 6.2.1857; 13.5.1857;
25.5.1857; 20.10.1859

Stockholm: Stadsarkivet
Adolf Fredriks församling, födelsebok
Förmyndarkammaren, D. XVIe:1, reg. över ogifta kvinnor
myndiga enl. kungl. förord. av den 15.6.1858
Finska församlingen, husförhörslängd, födelseböcker
Bouppteckning efter Gustaf Magnus Schwartz, 1858

Uppsala: Landsarkivet
Edsbergs församling, husförhörslängder
Kvistbro församling, husförhörslängder, födelsebok
Örebro församling, husförhörslängder, födelseböcker, vigselbok, dödböcker

Privat ägo

- Piculell, Ada, brev till Marie Sophie Schwartz 9.1.1869
 Schwartz, Albert, brev till Marie Sophie Schwartz et al. 19.9.1858
 Schwartz, Albert, brev till Emelie Krook 18.2.1861
 Schwartz, Julia, brev till Marie Sophie Schwartz 17.3.1880
 Schwartz, Marie Sophie, brev till Eugène Schwartz 22.6.1882

En brevförteckning finns s. 243–244.

Tryckt material

- Almquist, Johan Axel, *Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637–1857. Administrativa och biografiska anteckningar* (Stockholm, 1909)
 Almqvist, Carl Jonas Love, *Det går an. En tafla ur lifvet* (Stockholm, 1839)
Anteckningar om svenska qvinnor, utg. av P.G. Berg & Wilhelmina Stålborg (Stockholm, 1864–66)
 Aspelin, Kurt, *Textens dimensioner* (Stockholm, 1975)
 Barthes, Roland, *Mytologier* (Stockholm, 1969)
 Bennich-Björkman, Bo, ”Familjetidskriftens segertåg” i *Den svenska litteraturen*, 2. uppl. D. 2. *Genombrottstiden 1830–1920*, red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc (Stockholm, 1999)
 Bjursten, Herman [pseud. Ernst Ludvig], *Minnen från Gripsholm. Fosterländska dikter* (2 vol., Stockholm, 1856)
 Blanche, Thore, ”Ett besök hos Marie Sophie Schwartz” i *Stockholms Dagblad* 21.3.1886, samt i *Porträtter, intervjuer och skizzer* (Stockholm, 1889)
 Boëthius, Ulf, *Strindberg och kvinnofrågan till och med Giftas I* (diss., Stockholm, 1969)
 Bokholm, Sif, ”I vimlet. Mötesplatser för kvinnosak och kultur kring sekelskiftet 1900” i *Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten c:a 1880–1940*, red.: Eva Österberg & Christina Carlsson Wetterberg (Stockholm, 2002)
 Borgström, Eva, ’*Om jag får be om ölost*’. *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik* (diss., Göteborg, 1991)
 Braune, Fredrik, *Anteckningar om abbreviations-signaturer i svensk litteratur* (Stockholm, 1893)
*Bref till Henriette*** om qvinnans värde, plikter, rättigheter och bildning*, övers. (Stockholm, 1800)
 Bremer, Fredrika, *Nya teckningar utur hvardagslifvet*, D. 9, *Hertha, eller en själs historia. Teckning ur det verkliga lifvet* (2 vol., Stockholm, 1856)
 Burman, Carina, *Bremer. En biografi* (Stockholm, 2001)
 Busk-Jensen, Lise, ”Rysliga romaner för en penny. 1800-talets litterära marknad” i *Nordisk kvinmolitteraturhistoria*. Bd 2. *Fadershuset 1800–1900* (Höganäs, 1993)
 Campe, J.H., *Herr J.H. Campes faderliga råd till sin dotter. En afhandling swarande mot Theophron, för den upväxande quinliga ungdomen* (Skara, 1798, Lund, 1804)

- Cederschiöld, Fredrik August, *Ett ord till ömsinta mödrar om kvinnans uppfostran* (Stockholm, 1852)
- Crusenstolpe, J. M., "Nekrolog över Gustaf Henrik [sic!] Schwartz" i *Svea folkkalender 1859* (Stockholm, 1858)
- Cöster, Fredrik Bernhard, *Historisk återblick i anledning af senast timade händelser uti Polen. Fem föreläsningar* (Norrköping, 1863)
- Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*, red. Yvonne Leffler (Karlstad, 1993)
- Furuland, Gunnel, *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häftesserier i Sverige 1833–1851 från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier* (diss., Uppsala, 2007)
- "Gustaf Magnus Schwartz" i *Svenskt konversationslexikon*. Bd III (Stockholm, 1848)
- Hausmann, Johan Friedrich Ludwig, *Reise durch Skandinavien. In den Jahren 1806 und 1807*. Vol. 3 (Göttingen, 1814)
- Hedenborg, Susanna, & Wikander, Ulla, *Makt och försörjning* (Lund, 2003)
- Heggestad, Eva, *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet* (diss., Uppsala, 1991)
- Henriques, Pontus, *Skildringar ur Kungl. tekniska högskolans historia*, D. I, (Stockholm, 1939)
- Holmqvist, O., *Svenska gasteknikens historia*. Bd I (Stockholm, 1939)
- Hornborg, Harald, "Helsingforsiska öden. Några bidrag till stadens personhistoria" i *Vår stad. En bok om Helsingfors*. Red.: Yrjö Hirn ... (Helsingfors, 1947)
- Josefsson, Philip, "Asplyckan gömmer många minnen. Låg 'ofantligt aflägsset' år 1820" i *Borås Tidning* 23.8.1966
- Josefsson, Philip, "En victoriansk släktgåta i Borås" i *Borås Tidning* 18.9.1966
- Kahn, Madeleine, *Narrative Transvestism. Rhetoric and Gender in the Eighteenth-Century Novel* (Ithaca & London, 1991)
- Kolbe, Gunlög, samtliga titlar finns i publikationsförteckning, s. 250f.
- Lagergren, Claes, *Mitt livs minnen*. Bd I (Stockholm, 1922)
- Lagus, Wilhelm, *Åbo akademis studentmatrikel*. D. II (Helsingfors, 1895)
- Langlet, Mathilda, *Döttrar och mödrar. Några ord till vårt lands kvinnor* (Stockholm, 1885)
- Lauritzen, Monica, *En kvinnas röst. Emilie Flygare-Carléns liv och dikt* (Stockholm, 2007)
- Linder, Gurli, *På den tiden. Några bilder från 1870-talets Stockholm* (Stockholm, 1924)
- Lundstedt, Bernhard, *Sveriges periodiska litteratur 1645–1899. Bibliografi*, D. II (Stockholm, 1896)
- Martin, Aimé, *Familj-Mödrars uppfostran eller Menniskoslägtets förädling genom kvinnan* (Stockholm, 1841, 1843, 1850, 1861)
- Minnesblad från fru Emilie Flygare-Carléns bazar* (Stockholm, 1868)
- Münnich, Hans Herman Wilhelm, *Polska frihetskampen 1863. Öfersigt af de polska krigshändelserna, jämte en historisk inledning om Polens delning* (Stockholm, 1863)

- Nadel, Ira Bruce, *Biography. Fiction, Fact, and Form* (New York & London, 1984)
- Nordell, Anders, *En gammal mans faderliga råd och fidei-comissbref till sina döttrar, huru de och deras efterkommande böra sig skicka i giftermålsståndet, för att blifwa wärdiga, dygdiga, hushållsaktiga och lyckliga makar och husmödrar. En imitation och sammandrag af boken Campes Faderliga råd till sin dotter* (Stockholm, 1808)
- Norlander, Emil, *En Stockholmspojkes historia. Bilder ur stockholmslivet* (Stockholm, 1932)
- Olsson, Bernt, & Algulin, Ingemar, *Litteraturens historia i Sverige* (Stockholm, 1997)
- Qvanten, Emil von [pseud. Heimdall], *Kritiska ströftåg* (Stockholm, 1857)
- Radway, Janice A., *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and Popular Literature* (Chapel Hill, 1984)
- Ridderstad, Carl Fredrik, *Frenologen. Fragmenter ur Stockholmslivet* (Linköping, 1844)
- Rosén, Ragnar, *Liber Scholæ Helsingforsensis 1691–1865* (Helsingfors, 1936)
- S. [pseud.], [Rec. av Schwartz, Positivspelarens son] i *Post- och Inrikes Tidningar* 1.9.1863
- Scherr, Johannes, *Allgemeine Geschichte der Literatur. Ein Handbuch*. Bd II., 3. Aufl. (Stuttgart, 1869)
- Schwartz, Marie Sophie, samtliga titlar finns i bibliografin s. 207ff.
- Schöldström, Birger, [artikel om Schwartz] i *Svenskt biografiskt lexikon* (N.F. bd IX, Stockholm, 1883)
- Schöldström, Birger, "Emilie Flygare-Carléns lefnadsteckning" i Flygare-Carlén, Emilie, *Efterskörd från en 80-åringars författarebana. Berättelser och noveller*, D. I. (Stockholm, 1888)
- Stolpe, Birger, "Emancipationsvurmen. En missförstådd tendensroman" i *Hertha* 1965:2
- Stolpe, Birger, "Marie Sophie Schwartz' börd. En victoriansk släktgåta" i *Personhistorisk tidskrift* 1965:3 (tr. 1967)
- Stolpe, Birger, "Gustaf Magnus Schwartz. Hans liv till 1840" i *Personhistorisk tidskrift* 2002:2
- Stolpe, Sven, *En svensk nyckelroman. Om C.F. Ridderstads "Frenologen" och dess bakgrund* (Stockholm, 1953)
- Strindberg, August, "Wilhelmina Stålberg" i *Svalan* 26.4.1872 (tryckt även i *Ungdomsjournalistik*, Nationalutg. bd 4, Stockholm, 1991)
- Strindberg, August, *Strindbergs brev*. Vol. VII. *Februari 1888–december 1889* (Stockholm, 1961)
- Strindberg, August, *Strindbergs brev*. Vol. XIII. *September 1898–december 1900* (Stockholm, 1972)
- Strindberg, August, *En berättelse från Stockholms skärgård*. (tryckt i *I vår brytningen*, Nationalutg. bd 2, Stockholm, 1981)
- Strindberg, August, *Röda rummet. Skildringar ur artist- och författarlivet* (Nationalutg. bd 6, Stockholm, 1981)
- Strindberg, August, *Giftas*. D. I. (Nationalutg. bd 16, Stockholm, 1982)

- Strindberg, August, *Skärkarlsliv. Berättelser* (Nationalutg. bd 26, Stockholm, 1984)
- Strindberg, August, *Strindbergs brev*. Vol. XVI. *Maj 1907–12 juli 1908* (Stockholm, 1989)
- Strindberg, August, *Tjänstekvinnans son*. D. II (Nationalutg. bd 20, Stockholm, 1989)
- Strokirk, Oscar Fredrik, ”Örebrosläkten Broms” i *Kultur- och personhistoriska anteckningar*. Bd I (Örebro, 1915)
- Ståhlberg, Wilhelmina [pseud. =Anon=], *Min ungdoms idealer. Poetiskt försök af ett fruntimmer* (Stockholm, 1826)
- Ståhlberg, Wilhelmina [pseud. förf. till ”Den lyckliga omnibusfärden”], *Emmas hjerta* (Stockholm, 1839)
- Ståhlberg, Wilhelmina [pseud. Faster Karin], *Eva Widebeck, eller Det går aldrig an. En arabesk ur lifvet* (Stockholm, 1840)
- Svalan. Veckotidning för familjekretsar*. Utg. av Josefina Wettergrund [pseud. Lea], Stockholm, 1871–75
- Söderholm, Gundel, *Svea. En litterär kalender 1844–1907* (diss., Uppsala, 2007)
- [Thomé, Gustaf], ”Marie Sophie Schwartz” i *Svenska Familj-journalen* (Halmstad, 1864)
- Vossius, Gerhardus Johannes, *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*; övers. o. utg. av Stina Hansson (Göteborgs universitet. *Litteraturvetenskapliga institutionen. Meddelande*. 5. Göteborg, 1990)
- Warburg, Carl Simon, [Rec. av Schwartz, Positivspelarens son] i *Svensk Månadsskrift för fri forskning och allmän bildning*, utg. av Carl Simon Warburg. Vol. 1 (Göteborg, 1864)
- Wettergrund, Josefina [pseud. Lea], *Småbitar på vers och prosa* (Stockholm, 1858)
- Wettergrund, Josefina [pseud. Lea], ”Marie Sophie Schwartz” i *Svalan*. 6.6.1873
- Wettergrund, Josefina [pseud. Lea], *Valda berättelser*. Ser. 2. *Ur minnet och fantasien*, D. 2 (Stockholm, 1880)
- Wettergrund, Josefina [pseud. Lea], ”Marie Sophie Schwartz” i *Idun. Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet*, 27.12.1889
- Wettergrund, Josefina [pseud. Lea], ”Marie Sophie Schwartz” i *Dagny. Tidskrift för sociala och litterära intressen*, utg. af Fredrika-Bremer-Förbundet, 1894:5
- Wobeser, Wilhelmine Karoline von, *Elise eller Quinnan i sin fullkomlighet*, övers. av H.A. Kullberg (Örebro, 1800, 1807, 1815)
- Woolf, Virginia, ”The New Biography” (1926) i *The Essays of Virginia Woolf*, red., Andrew Mc Neillie (London, 1994)
- Wagner, Elin, *Nortullsligan. Elisabeths krönika* (Stockholm, 1908)
- Zade, Beatrice, ”Konsten att åldras” i *Idun* 3.8.1940
- Ås, Berit, *Kvinner i alle land. Håndbok i frigjøring* (Oslo, 1982)
- Åsbrink, Eva, *Genom portar*. D. 2. *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866* (diss. Stockholm, 1962)

Nekrologer

- Aftonbladet*, 9.5.1894. Anonym
Budkaflen, Tidning för tidsenliga reformer, 20.5.1894
Dagny. Tidskrift för sociala och litterära intressen, 1894:5. Av Josefina Wettergrund [pseud. Lea]
Hemlandsvännen, 11.5.1894. Anonym
Hemmet. Läsning för ung och gammal, 7(1894):25. Anonym
Idun. Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet, 11.5.1894. Anonym
Nationaltidningen, 9.5.1894. Anonym
Nu. Damernas dagliga tidning, 9.5.1894. Anonym
Ny Illustrerad Tidning, 1894:20. Av J.A. R-m [Johan August Runström]
Social-demokraten, 9.5.1894. Anonym
Svea. Folkkalender, 1895. Av Birger Schöldström
Svenska Familj-journalen Svea. Illustrerad veckotidning, 9(1894):21 [26 maj]. Anonym
Svensk Bokhandels-Tidning, 12.5.1894. Anonym
Svenska Medborgaren, 12.5.1894. Anonym
Svenska Morgonbladet, 9.5.1894. Anonym

Hundraårsminnet av Marie Sophie Schwartz födelse 1919

- Bergsbladet*, 4.7.1919. Anonym
Köpingsposten, 29.8.1919. Av Una [pseud.]

Gunlög Kolbes vetenskapliga publikationer

- ”Om Unga Fruntimmer, som Gifta sig, utan deras Föräldrars Samtycke” i *Edda* 1992:2, s. 170–178
 ”Marie Sophie Schwartz’ roman Mannen av börd och kvinnan av folket. En populärroman från 1850-talet” i *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*. Red. Yvonne Leffler (Karlstad, 1993) s. 69–90
 ”Vad en ung flicka bör veta” i *Svenskläraren* 37 1993:1, s. 46–50
 ”Elise eller Qvinnan i sin fullkomlighet” i *Edda* 1993:2, s. 168–182
 ”Förordets spegelfunktion i den moraliska romanen Elise eller Qvinnan i sin fullkomlighet” i *Stilsymposiet i Göteborg 21–23 maj 1992* (Göteborg, 1994) s. 227–235
Fiktion som fostrare. Fiktion och retorik i rådgivare för kvinnor utgivna i Sverige ca. 1800–1850 och i Marie Sophie Schwartz’ författarskap. (Licentiatuppsats, Göteborg, 1999)
 ”I och utanför den retoriska traditionen. ’Några ord till min k. Dotter, i fall jag hade någon’” i *I klänningens veck. Feministiska diktanalyser*, av Ulla Evers ..., red.: Eva Lilja (Göteborg, 1998) s. 19–58

- Om Konsten att Konstruera en Kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner* (Skrifter utg. av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. 42, diss., Göteborg, 2001)
- ”Det första och det sista poemet. En episod ur fru Lenngrens lif’. Om Marie Sophie Schwartz och det kvinnliga författarporträttet” i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2003:1/2, s. 78–86
- ”Marie Sophie Schwartz, August Strindberg och det moderna genombrottet” i *Personhistorisk tidskrift* 2004:1, s. 24–35
- ”Qvinnan såsom näringsidkare” i *Personhistorisk tidskrift* 2006:1, s. 61–83
- Litteraturkritik i *Fönstret* och i *Hallands Nyheter* 2001–2004

PERSONREGISTER

- Adlersparre, Sophie (Esselde) 132
Agrell, Alfhild 151
Ahlbom, Sophie 132
Algulin, Ingemar 115, 202
Almlöf, Nils 232
Almquist, Johan Axel 199
Almqvist, Carl Jonas Love 111, 126,
131, 152f, 176
Andersen, Hans Christian 15, 128f
Areman, Petrus 56
Arfwedson, Carl David 28
Armfeldt, Mauritz 223
Arwidsson, C.F., förlag 28, 30f, 35,
210f, 213–215, 217, 219–222
Aspelin, Kurt 193
Atterbom, Per Daniel Amadeus 118
d'Aubigné, herr, 243
- Bahr, Johan Fredrik 63
de Balzac, Honoré 112f
Barthes, Roland 204
Bellman, Carl Michael 16, 114, 216,
223
Bennet, Carl Stefan 16
Bennich-Björkman, Bo 116, 202
Berg, P.G. 199
Berzelius, Jöns Jacob 58, 61–63
Birath, Albertina 22, 25, 34, 64, 66,
70f
Birath, Carl, uppdiktad fader 21,
55, 65
- Birath, Carolina 19f, 65, 194
Birath, Eric 19
Bjursten, Herman 25f, 31, 76, 78,
85, 128, 132, 195, 200, 204,
225, 227
Björk, Albertina, uppdiktad moder
21, 55, 65
Björk, kontrollör, uppdiktad mor-
fader 21
Björk, Beata Gustava, se Trotzig,
Beata Gustava
Björk, Maria Albertina 65
Björnson, Björnstjerne 103
Blanche, August 16, 27f, 31, 55, 115,
119, 212, 227
Blanche, Thore 14, 31f, 35f, 50, 70f,
84f, 117–120, 196f, 203
Boëthius, Ulf 123–128, 203f
Bokholm, Sif 205
Bonnier, Adolf 31, 50, 196, 243
Bonnier, Adolf, förlag 29, 35, 200,
211, 215, 218, 220, 223, 227,
232f
Bonnier, Albert 31, 34, 50, 73, 102,
110, 124, 193f, 196f, 202, 243
Bonnier, Albert, förlag 26, 29, 35,
69, 99, 101, 115, 208–215, 217f,
220–224, 226–232
Bonnier, Isidor 100, 243
Bonnier, Karl Otto 128, 243
Borgström, Eva 126, 203, 205

PERSONREGISTER

- Brand, Maria Sofia 59–62, 66
 Brandes, Georg 15, 129
 Branting, Hjalmar 151
 von Braun, Wilhelm 107f, 202
 Braune, Fredrik 201
 Bremer, Fredrika 13, 15f, 27, 29, 66,
 74, 76, 78, 101, 105, 109, 111,
 126, 131f, 152f, 176, 194, 196,
 200, 225, 227
 Brenner, Margaretha Sophia 101
 Brithelli, Sigrid 234
 Brockhaus, F.A., förlag 29, 196
 Broms, Adolph Joachim 20
 Broms, Carl Gustaf 19
 Broms, Johan Conrad 20
 Broms, Johan Daniel 19f
 Brudin, J.L., förlag 214f, 217–219
 Bruzelius, Janne 202
 Bulwer-Lytton, Edward 26, 110
 Burman, Carina 131f, 196, 204
 Busk-Jensen, Lise 116, 202
- Callerholm, Svante Jakob 72f, 78
 Campe, Joachim Heinrich 125, 203
 Carl, kung 229, 231
 Carl XIV Johan, kung 217
 Carlander, Christopher 216
 Carlén, Octavia 31f, 34, 84, 201,
 218, 243
 Carlén, Rosa 30, 107, 112, 243
 Carlsson Wetterberg, Christina 205
 Cederschiöld, Fredrik August 27,
 80, 135
 Ceracchi, Joseph 222
 Clewberg-Edelcrantz, Abraham
 Niclas 60f, 199
 Collins, Wilkie 110
 Combe, George 10
 Cooper, James Fenimore 29, 107
 Corbin-Durdant, Caroline, se
 Schwartz, Caroline
 Corday, Charlotte 219
 Cronhamn, Johan Peter 32
 Crusenstolpe, Magnus Johan 195
 Cöster, Fredrik Bernhard 196
- Dahlgren, Lotten 151
 Dahlström, Kata 151
 Delblanc, Sven 202
 Desideria, drottning 218
 Dickens, Charles 30, 55, 96, 98, 107,
 112, 115
 Dostojevskij, Fjodor 118
 Dumas, Alexander 26, 112f
- Edgren-Leffler, Anne-Charlotte 151
 Ekmarck, Lars August 72f, 78
 Elmblad, gosse 69
 Engström, Lilly 151
 Enhörning, kyrkoherde 19
 Erik XIV, kung 123
 Ernst, Ludvig, se Bjursten, Herman
- Fagent, Anna Maria 19
 Fahnehjelm, Anton 17, 63f, 66, 199
 Féval, Paul 112f
 Flodin, J.J., förlag 215, 217–224,
 226
 Flodin, Sigfrid 32f
 Flodin, Sigfrid, förlag 29, 31, 34f,
 210f, 213, 215, 218, 220–232
 Flodman, Anders (Anders R-n) 31,
 85, 201
 Flodmark, Johan 32
 Flygare, Edvard 118
 Flygare-Carlén, Emilie 16, 29, 32,
 66, 101, 105, 107, 109, 116,
 196, 202
 Franck'sche Verlagshandlung, förlag
 29
 Fredrik Adolf, prins 217f
 Fries, Ellen 151
 Fröding, Gustaf 95
 Furuland, Gunnel 9, 193
- Gadolin, Johan 57
 Gall, Franz Joseph 10, 222
 Geijer, Bengt 57f, 60
 Gernandt, C.E., förlag 222–228,
 230f
 Gethe, Wilhelm 69
 Göbel, Selma 151
 Gravallius, prostinna 32
 Greimas 8

PERSONREGISTER

- Gustaf III, kung 219
 Gyldén, Hugo 151
 Gyldén, Therese 151
- Hansson, Stina 201
 Hasselgren, Andreas 202
 Hausmann, Johan Friedrich Ludwig
 58–60, 199
 Hazelius, Johan August 14, 26f,
 71–81, 114, 152f, 195, 200–202,
 205, 234, 243f
 Hedenborg, Susanna 152, 205
 Hedin, Sven Adolf 151
 Hedlund, Sven Adolf 131, 244
 Heggstad, Eva 124, 175, 203, 205
 Heimdall, se von Qvanten, Emil
 Henriques, Pontus 62, 199
 Hierta, Anna, se Retzius, Anna
 Hierta, Lars Johan 23, 111, 151, 193
 Hierta, Vilhelmina 23
 Hilda, väninna 83
 Hirn, Yrjö 198
 Hjortsberg, C.M. 244
 Hjortsberg, C.M., förlag 224–226
 Hjortsberg, Lars 217, 226f
 Hodell, Frans 32
 Hofberg, Herman 25, 194f, 244
 Hoffsten, gosse 69
 Holmqvist, O. 195, 199
 Hornborg, Harald 56, 198
 Hugo, Victor 112f
 Huldborg, P.A., förlag 215–217, 234
 Hägglund, Christina 19, 55
 Höggqvist, Emelie 232
 Hörner, Herman 31, 243
- Ibsen, Henrik 103
- Janke, Otto, förlag 29, 31
 Josefsson, Philip 55, 64, 198
 Josephine, kejsarinna 217, 231
- Kahn, Madeleine 204
 kapten Puff, se Rydberg, Karl Henrik
 Karsten, Christopher Christian 224
 Kavanagh, Julia 30, 96, 98, 107, 112
 Kellgren, Johan Henrik 16, 115, 224
- Kerfstedt, Amanda 51, 151
 Kexel, Olof 222, 227
 Key, Ellen 151
 Kielland, Alexander 118
 K. K.-g., pseudonym 136
 Kleen, Emil 128
 af Klint, Gustaf 222, 227
 von Knorring, Oskar 32
 von Knorring, Sophie 16, 128
 Kovalevsky, Sonja 151
 Krook, Emelie 26, 28, 34, 36, 47, 49,
 51, 69–75, 79–87, 90, 199–201,
 243
 Kullberg, Henrik Adolf 195
 Kökeritz, Julia, se Schwartz, Julia
- Lagergren, Claes 33, 196
 Lagerlöf, Selma 115f
 Lagus, Wilhelm 199
 Langlet, arkitekt 32
 Langlet, Mathilda 51, 53, 198
 Lauritzen, Monica 196
 Lea, se Wettergrund, Josefina
 Leffler, Yvonne 193, 205
 Leijonhufvud, Sigrid 234
 Lenngren, Anna Maria 16, 108, 114,
 221, 227
 Leopold, Carl Gustaf 227
 Lewis, Clive Staples 66
 Lidner, Bengt 16, 114, 218, 220, 227
 Lind, Jenny 226
 Linder, Gurli 70f, 151, 197, 200
 Lindhagen, Anna 151
 Lindhagen, Carl 151
 von Linné, Carl 222, 227, 232
 Linnström, Hjalmar 234
 Lundberg, Gustaf 219
 Lundberg, Josefina, se Wettergrund,
 Josefina
 Lundgren, Johan Fredrik 32
 Lundstedt, Bernhard 201f
 Lundwall, Adolf, 244
 Lönnroth, Lars 202
- Mandelgren, Nils Månsson 32, 244
 Marcus, Isaac, tryckare 225
 Marcus, Nathan, tryckare 213

PERSONREGISTER

- Martin, Aimé 43, 198
 Meyer, Philipp Joel 217
 Michaëli, Louise 230
 Montelius, Agda 151
 Montelius, Oscar 151
 Munktell, Beda 17, 25, 63f, 66, 83
 Münnich, Hans Herman Wilhelm
 196
 Månsdotter, Karin, drottning 123
- Nicander, Carl August 221, 227
 Nordell, Anders 125, 203
 Norlander, Emil 15, 194
 Nyberg, Ehrnfried, tryckare 208
- Olin, Elisabeth 223
 Olivecrona, Rosalie, f. Roos 132f,
 136
 Olsson, Bernt 115, 202
 Onkel Adam, se Wetterbergh, Carl
 Anton
 Oscar, prins 22, 66
 Oscar I, kung 215, 218
- Philp, Margareta Wilhelmina 56
 Piculell, Ada, f. Schwartz 25, 64, 83,
 201, 244
 af Pontin, Constans 101f
 Poppius, Gabriel 62
- von Qvanten, Emil (Heimdall) 200
 Quiding, Nils 111
- Radway, Janice A. 8, 179–181, 184,
 186f, 193, 205
 Retzius, Anna, f. Hierta 151
 Ridderstad, Carl Fredrik 24, 63, 197,
 199
 R-m, J.A., se Runström, Johan
 August
 R-n, Anders, se Flodman, Anders
 Roland, Manon 219
 Roos, Matilda 151
 Roos, Rosalie, se Olivecrona, Rosalie
 Rosén, Ragnar 199
 von Rosen 123
 Rousseau, Jean-Jacques 117
- Runström, Johan August (J.A. R-m)
 104f
 Rydberg, Carl Henrik (kaptan Puff)
 32, 225
 Rydberg, Susen 151
 Rydberg, Viktor 30f, 151, 243f
 Rydelius, C.J., förlag 215
 Rydin, fabrikör och riksdagsman 80
- S., signatur 30
 Sand, George 126
 Sandén, doktor 75
 Schering, herr 128
 Scherr, Johannes 16, 102, 194, 202
 Scheve, Gustaf 10, 76, 78, 198, 200,
 211, 214
 Schwartz, Ada, se Piculell, Ada
 Schwartz, Caroline, f. Corbin-
 Durdant 17, 62–65
 Schwartz, Claes Reinhold 60, 63f
 Schwartz, Desirée (Disa), f. Sundblad
 49, 51, 243
 Schwartz, Eugène 25, 34, 36, 49, 51,
 69, 90, 197f, 243f
 Schwartz, Gustaf, 64
 Schwartz, Gustaf Albert 23, 25, 34,
 47, 49, 69, 81–83, 90, 201, 244
 Schwartz, Gustaf Magnus 16f, 23–29,
 34, 38, 41, 48f, 55–67, 73, 77–81,
 83, 98f, 101, 105, 109, 113f,
 161–163, 194f, 198f, 213
 Schwartz, Julia, f. Kökeritz 49, 83,
 201, 244
 Schwartz, Konstantin 199
 Schwartz, Magnus 60, 64
 Schwartz, Maria (f. 1819) 62
 Schwartz, Maria (f. 1879) 244
 Schwartz, Marie Sophie (f. 1887)
 47f, 198
 Schwartz, Peter 56f, 198
 Schwartz, Rémy 64, 79f
 Schwartz, Sofia 62
 Schwartz, Theodor 60, 64
 Schwartz, Theresia 199
 Schwartz, Victor 25, 34, 47, 49
 Schöldström, Birger 23, 26–28, 30,
 32, 102, 107f, 193–196, 202f

- Scott, Walter 112f
 Sehlstedt, Elias 31f, 230
 Sjöberg, Erik 226f
 Skoglund, F., förlag 232
 Sohlman, August 32
 Spilhammar, Johan (John) Reinhold
 32
 Spurzheim, Johann Gaspar 10
 Staaf, Karl 151
 Stagnelius, Erik 16, 114, 222
 Stjernstolpe, Jonas Magnus 224, 227
 Stolpe, Birger 7, 56–58, 61–65, 115,
 194f, 198f, 202
 Strandberg, Carl (Talis Qvalis) 30,
 107, 112
 Strindberg, August 13–15, 117f,
 123–130, 193f, 203f
 Strokirk, Oscar Fredrik, 194
 Strussenfelt, Ulrika 31f
 Ström, Arvid 215
 Stålberg, Wilhelmina 126, 199, 203
 Sue, Eugène 26
 Sundblad, Desirée (Disa), se
 Schwartz, Desirée (Disa)
 Sundström, herrgårdskusk 19
 Sundström, Anna 151
 Svanström, F., förlag 217, 219–222
 Swartz, Olof 223, 227
 Svedbom, Per Erik 131, 204
 Sällström, Pehr 224, 227
 Söderholm, Gundel 203
 Söderqvist, Louise 32f
- Talis Qvalis, se Strandberg, Carl
 Tammelin, Filip 32
 Tegnér, Esaias 16, 115, 227
 Thackeray, William Makepeace 112f
 Thomasson, Pehr 31, 85
 Thomée, Gustaf 22, 31, 85, 110,
 194f, 197, 199, 202, 226
 de Tocqueville, Alexis 29, 107
 Topino-Lebrun, Francois Jean-
 Baptiste 222
 Tourlé, Pauline 219
 Trotter, Aurora Johanna 132
- Trotzig, Beata Gustava, f. Björk
 20–22, 43–45, 64f, 108, 197
 Trotzig, Johan 20f, 64, 108
- Uller, se Lundgren, Johan Fredrik
- Vossius, Gerhardus Johannes 93, 95,
 103, 201f
- Wall, Rudolf 32
 Wallander, Adolf 28f, 79, 82
 Wallin, Johan Olof 16, 115, 124,
 229
 Warburg, Carl Simon 30, 196
 Westrell, Eric, tryckare 223
 Wetterbergh, Carl Anton (Onkel
 Adam) 27, 31, 86, 96, 98, 111
 Wettergrund, Josefina (Lea), f. Lund-
 berg 21, 25, 31–34, 51, 77, 84–
 87, 90, 92–98, 104, 106–110,
 114, 116, 124, 194–196, 198,
 201–203, 229, 243
 Wettergrund, Wilhelm 107
 Whitlock, Anna 151
 Wikander, Ulla 152, 205
 Wikström, Amelie 151
 Winge, Hanna 151
 von Wobeser, Wilhelmine Karoline
 195
 Wägner, Elin 15, 194
- Zade, Beatrice 47–53, 197f
 Zola, Emile 118
- Åhlén & Åkerlund, förlag 35,
 208–215, 217f, 220–222, 224,
 228–233
 Ås, Berit 132, 204
 Åsbrink, Eva 115, 202
- Österberg, Eva 205
 Östlund, Augusta Eleonora 20
 Östlund, Carl August 20
 Östlund, Carolina Mathilda 20
 Östlund & Berling, förlag 26, 101,
 209